

Kuolema historiassa

Marttyrikulttuuri ja kuolema

Kuolema kaupungeissa

Meediat ja teosofia surutyössä

Itsemurhatutkimus kuohutti 1960-luvulla

Suden tappo järjestyksen palauttajana

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

112. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

- Marko Lamberg*, Ikuisuuden tällä puolen 361
Kirsi Kanerva ja Anu Salmela, Kuoleman monet kasvot 363

Artikkelit

- Päivi Räisänen-Schröder*, Iloinen, julma kuolema – Kuoleman ja kärsimyksen ihanteet 1500-luvun evankelisessa marttyyrikulttuurissa 366
Antti Harmainen, ”Kaikki voim kestää, voim elää, jos tiedän että hänet kerran vielä tapaan” – Spirituaalismi ja teosofiaivistyneistön surutyön välineinä 1880-luvun lopulla 381
Iloina Pajari, Kuolema maalla ja kaupungissa – Suomalaisen hautajais- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään 393
Mikko Myllykangas, Politiisoitunut itsemurha – suomalaista antiipsykiatriaa? – Itsemurhatutkimuksen kritiikki Suomessa vuosina 1968–1970 406
Heita Låbdesmäki, Tappaminen järjestyksen palauttamisena – Susiekspansion tyrehdyttäminen 1950- ja 1960-lukujen taitteen Suomessa 418
Tarja-Liisa Luukkainen, Postuumisti painosten kuninkaaksi – Härjängsilmän Antin *Uskon harjoitus autuuteen* 429

Katsaus

- Heini Hakosalo*, Aihetta juhlaan – Klinikan synty 50 vuotta 439

Kolumni

- Antti Malinen*, Asuntopulan tuottaman huolen ja hädän kokemus tutkimuskohteena 445

Keskustelua

- Yrjö Larmola*, Krim – toista maata? 447
Alpo Rusi, Stasi-tutkimus Suomessa – Vastine Kimmo Elon artikkeliin 449

Syvälouotaus

- Kirsi Tuobela*, ”Päinvastoin kuin Ariës...” 453

Arvioita

- Lars Boje Mortensen, Tuomas M. S. Lehtonen ja Alexandra Bergholm (toim.), *The Performance of Christian and Pagan Storyworlds – Non-Canonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature* (*Kirsi Kanerva*) 456

- Miia Ijäs, *Res publica redefined? – The Polish-Lithuanian transition period of the 1560s and 1570s in the context of European state formation processes* (*Almut Bues*) 457
Paavo Alaja, *Suomen maalaisseurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksian aikana (1571–1686)* (*Ritva Kylli*) 459
Liisa Suvikumpu, *Suomalaiset kylpylät – Kotimaisen kylpylökulttuurin historiaa* (*Rauno Lahtinen*) 460
Helena Hirvonen, *Suomalaisen Psykiatriatieteen juuria etsimässä – Psykiatria tieteenä ja käytäntönä 1800-luvulta vuoteen 1930* (*Marjatta Hietala*) 461
Tiina Männistö-Funk, *Itse tehty moderni – Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle* (*Minna Sarantola-Weiss*) 463
Sari Näre ja Jenni Kirves (toim.), *Luvattu maa – Suur-Suomen unelma ja unohdus* (*Vesa Vares*) 464
Pia Koivunen, *Performing Peace and Friendship – The World Youth Festival as a Tool of Soviet Cultural Diplomacy, 1947–1957* (*Rösa Magnúsdóttir*) 466
Pentti Puoskari, *Väärää politiikkaa suuren muuton vuosina? – Virolaisen ja Paasion hallitusten elinkeino- ja rakennepolitiikka 1964–1968* (*Pauli Kettunen*) 467
Matti Klinge, *Upsalasta Pariisiin – Muistelmia 1960–1972* (*Ville Oksanen*) 469
Maarit Tyrkkö, *Tyttö ja nauhuri* (*Ville Jalovaara*) 470
Jaakko Olavi Antila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen (toim.), *Kristinuskon historian tutkimusala ja metodit* (*Meri Heinonen*) 472
Tony Taylor & Robert Guyver (toim.), *History Wars and the Classroom – Global Perspectives* (*Jukka Rantala*) 474
Minna Majjala, Herkkä, hellä, hehkuvainen Minna Canth (*Antti Harmainen*) 475

Tiedemaailma

- Maria Väinö-Kurtakko ja Henriika Tandefelt*, *Digitaalijulkaisemisen mahdollisuudet – kirjeet ja taide yhdistetty uudessa verkkojulkaisussa* 478
Heidi Kurvinen, *Kaksi tutkimusta purkaa aiempaa tietoa* 479
Heidi Kurvinen, *Uudistus kirjoittajakuvauksissa* 479
Vuosikertahakemisto 481
Kansi: Myöhäiskeskiajan kirkkomaalauksissa kuolemantanssiteman avulla kuvattiin kuoleman yleismaailmallisuutta. Yksi kuuluisimmista kuolemantansseista on Tallinnan Nikolaoksen kirkossa säilynyt Bernt Notken kuolemantanssi vuodelta 1463. Kuva: Eesti Kunstimuseum.

Ikuisuuden tällä puolen

Vadstena yhdistetään usein Pyhään Birgittaan ja siihen luostariin, jonka hän perusti kaupunkiin 1300-luvulla. Luostarista on yhä jäljellä rakennuksia, joista vaikuttavin on luostarin suuri kirkko. Itägöötanmaalaisen pikkukaupungin idyllisessä keskustassa on kuitenkin merkkejä muistakin vaikuttajista ja pyrkimyksistä: Vätternin rannassa kohoaa Kustaa Vaasan rakennuttama pompöösi renessanssilinna ja kaupungin selkeälinjainen raatihuone on iältään Ruotsin vanhin. Kaupungissa sijaitsee myös yksi Ruotsin varmasti kuvatuimmista yksityisasunnoista: kyseessä on tiilitalo, jonka Märten Skinnare eli Nahkuri rakennutti 1500-luvun alkupuolella.

Märten Skinnare oli omana aikanaan Ruotsin rikkaimpia miehiä. Siksi hänen talonsa oli rakennettu enimmäkseen tiilestä eikä puusta, mikä toi asumiseen paitsi paloturvallisuutta myös prestiisiä. Tiilillä on myös saatu seinäpintoihin elävyyttä ja ulkonemia sekä kaksi varsinaista erkeriä, joista toinen, aukollinen, toimi privettinä eli mukavuuslaitoksena. Talon ulkoasua on myöhempinä vuosisatoina hieman muutettu, mutta ikkunoissa lienee ollut lasit alusta alkaen – niitäkään aivan kuka tahansa ei kyennyt kotiinsa hankkimaan. Alkuperäinen sisustus ei ole säilynyt, mutta ainakin yhdessä asuinhuoneessa on ollut seinämaalauksia luomassa viihtyisyyttä.

Märten Skinnare pysyi uskonpuhdistuksesta huolimatta katolilaisena ja perusti talonsa vieheen hospitaaliksi, joka antoi hoivaa yhteiskunnan

vähäosaisille. Köyhien ja sairaiden auttaminen oli keskiajan kulttuurissa varakkailta suorastaan vaadittu velvollisuus. Aikakauden ajatusmaailman mukaan auttamalla huonompioisaisia ihminen saattoi helpottaa sielunsa pääsyä taivaaseen. Emme kuitenkaan voi varmasti tietää, mitä almujen antajat todella ajattelivat lahjoituksia tehdessään. Märten Skinnaren tapauksessa ilmevä panostaminen asumismukavuuteen kertoo myös tämänpuoleisista varsin konkreettisista ja yksilölähtöisistä arvoista. Omana aikanaan hänen talonsa edusti asumismukavuuden pohjoismaista huippua.

Yksilölähtöisyys ja mukavuudenhalu nousivat helposti mieleen tarkasteltaessa nykysuomalaisista asumuskulttuuria ja sen ilmenemismuotoja – eikä suinkaan vain asuntoja itsessään. Asumisen, rakentamisen ja jopa vapaa-ajan asumisen ja piharakentamisen tueksi ja turvaksi on perustettu suuri määrä aikakauslehtiä. Vähänkin isommasta lehtipisteestä löytää tästä aihepiiristä kotimaisten julkaisujen ohella myös ulkomaisia. Lisäksi niin kutsutut yleisaikakauslehdet ja naistenlehdet julkaisevat säännöllisesti asumista ja sisustamista käsitteleviä teemaosioita. Eikä tarjonta tietenkään rajoitu vain lehtiin, vaan kanava kuin kanava kokee tarpeelliseksi tuottaa ja lähettää tv-ohjelmia, joissa esitellään koteja, vapaa-ajan asuntoja tai pihvoja. Ne rakennetaan alusta alkaen tai vaihtoehtoisesti asukkaiden ongelmia ratkotaan muokkaamalla pai-

kat uusiksi tai muuten vain arvioidaan ja arvos-
tellaan sisustuksellisia ja asumisteknisiä ratkai-
suja. Koska kamerat viedään harvemmin lä-
hiöyksioihin tai -kaksioihin, esiteltävää neliöpin-
taa on monin verroin verrattuna esimerkiksi
Mårten Skinnaren taloon. Tunnusmerkillistä hy-
välle modernille kodille näyttää olevan se, että se
on persoonallinen, iso ja viihtyisä: koko perheen
on saatava kyliksi tilaa toteuttaakseen siellä
omaa itseään lapsia ja lemmikkieläimiä myöten.

Rakentamisen ja sisustamisen merkitykselli-
syydestä 2000-luvun ihmiselle saa hyvän käsityk-
sen myös vieraillemalla vuosittain eri paikkakun-
nilla järjestettävillä asuntomessuilla – tunnelma
on tiiviimpää kuin joulukirkossa. Tai ihan vain
kiertelemällä ”alan liikkeissä” – enää ei tarvitse
tyytyä lähimmän rautakaupan eikä huonekalu-
kaupan vakioratkaisuihin, koska täydentävää
tarjontaa on niin ydinkeskustojen kivijalkaliik-
keissä, joista saa persoonallisia valmiiksi van-
hannäköisiä tavaroita kotoista tunnelmaa luo-
maan, kuin automatkan päässä olevissa sisusta-
misen ja rakentamisen tavarataloissa, joissa hu-
rahtaa elämän perusvalintoja tehdessä helposti
tunti jos toinenkin. Ja tietysti verkko-ostaminen
on lisännyt tämän valinnanvapauden ennennä-
kemättömiin sfääreihin. Lehtien ja televisio-oh-
jelmien elämänohjeiden perusteella ihanteelli-
sin ratkaisu on kuitenkin, jos modernissa kodis-
sa on näkyvissä jotain vanhaa ja perittyä tai aina-
kin kirpputorilta halvalla löydettyä tai suoras-
taan roskalavalta pelastettua – sellainen, kun on
ekologistakin.

Omalta osaltaan yhteiskunnallinen valvonta,
jota poliitikot ja virkamiehet tuottavat ja ylläpi-
tävät ylhäältäpäin, on sekin tuottanut tarvetta
panostaa asumiseen ja puhua siitä. Teknologian
kehittyminen on tehnyt mahdolliseksi kiristää
ympäristönsuojelua ja energiatehokkuusvaati-
muksia, mikä onkin johtanut lukuisiin uusiin

asumista ja rakentamista koskeviin lakeihin,
asetuksiin, normeihin ja suosituksiin. Siten
omasta kodista on tullut monellakin tapaa
maailman kallein paikka.

Hyvinvoiva moderni ihminen keskittyy koros-
tetusti siihen, mitä ihmislaji on varmasti aina
pitänyt tärkeänä: siihen, että on hyvä olla. Nyky-
todellisuudessa ikuisuusajattelusta on loiton-
nuttu, ja siksi tuo tarve halutaan toteuttaa tässä
ja nyt eikä vasta joskus tai tuonpuoleisessa. Se,
missä määrin neliömäärien kasvattaminen ja li-
säneliöiden täyttämiset lisätavaralla takaavat
hyvän olon, on tietysti enemmän uskon asia.
Asumisen ”diskurssit” ovat kuitenkin vain eräitä
tämänpuoleisajattelun ilmenemismuotoja. Vä-
hintään yhtä paljon huomiota saa nykytodelli-
suuden kaupallisissa puhunnoissa ihminen itse
– etenkin hänen vointinsa ja hänen ulkonäkönsä.
Nykyihminen voikin ainakin joiksikin vuosik-
si ja vuosikymmeniksi saavuttaa ne ihanteet,
joiden keskiajan kulttuuri katsoi toteutuvan vas-
ta tuonpuoleisessa. Keskiajan teologit päätyivät
esimerkiksi olettamaan, että ylönousseet sielut
viettäisivät iankaikkisuutta taivaan saleissa kol-
mikymppisten virheetömissä kehoissa. Tuol-
laista ajattelua vasten on ymmärrettävää, että
lukemisiksi suositeltiin kuolemaan valmentavia
opaskirjoja. Silti ihmisillä oli jo tuolloin myös
konkreettisia tämänpuoleisia tarpeita, kuten
juuri asuminen.

Historiallinen Aikakauskirja haluaa tämän nu-
meron teemaosiolla turhia synkistelemättä nos-
taa esiin elämän päätepiteen kulttuuri- ja men-
taliteettihistorialliset ulottuvuudet. Kuolema ei
päättä kaikkea – ainakin se antaa historioitsijoille
uusia tutkimusaiheita.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@historia.su.se
marko.lamberg@uta.fi

Kuolema historiassa

Kirsi Kanerva ja Anu Salmela

Kuoleman monet kasvot

Euroopan pitkästä rauhan ajasta huolimatta kuolema on meillä median vakiokasvo. Sodat, konfliktit ja niiden seuraukset ovat arkipäivää uutisvirrassa. Ruumiit, murhat, onnettomuudet, katastrofit ja sairaudet ovat myös viihdeteollisuudessa usein toistuvia teemoja. Kuolema puhuttaa ja sitä pohditaan, tutkitaan ja tarkastellaan sekä mediassa että monilla tutkimusaloilla. Kesällä 2014 Yleisradio näytti tanskalaisdokumenttisarjat *Kuoleman edessä*¹ ja *Kaikuja tuonpuoleisesta*², joissa tarkasteltiin kuolevia, hautajaisia, ruumiita, eliniän pidentymistä ja tuonpuoleisen elämän mahdollisuutta. Tanskalaisdokumenttien jatkoksi Yle esitti syksyllä kotimaisen itsemurhaa käsitelleen dokumentin, *Näin unta elämästä*³, joka antoi äänen paitsi läheisensä menettäneille omaisille myös itsemurhaa yrittäneille. Itsemurhaa yrittäneiden tarinat olivat pääosassa myös keväällä julkaistussa, Katariina Vuoren ja Jonna Pulkkinen teoksessa *Kourallinen*

FM Kirsi Kanerva työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Sähköposti: kirsi.kanerva@utu.fi.

FM Anu Salmela työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Sähköposti: anesal@utu.fi.

tabuja: kertomuksia itsemurhasta (2014). Kirja ilmestyi samoihin aikoihin Outi Hakolan, Sari Kivistön ja Virpi Mäkisen toimittaman monitieteisen antologian, *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (2014), kanssa. Antologiassa julkaistussa artikkelissa historioitsija Ilona Pajari totesi, sosiologi Tony Walteriin viitaten, paraikaa olevan käynnissä aikakauden, jolle on ”tyypillistä vilkas julkinen keskustelu kuolemasta sekä pyrkimys yksilötasolla ymmärtää kuolemaa ja siihen liittyviä ilmiöitä”.⁴ Mediassa käydyn keskustelun perusteella Walter näyttää olevan oikeassa: kuolema ja kuolevaisuus kiinnostavat paitsi akateemista väkeä myös laajempaa yleisöä.

Tähän keskusteluun kytkeytyy myös *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero Kuolema historiassa. Sen toimittajina halusimme kartoittaa, millaista kuolemaan liittyvää tutkimusta Suomessa parhailaan tehdään. Saamiemme artikkeliehdotusten määrä yllätti meidät: määräaikaan mennessä niitä tuli kaikkiaan 29. Tämä osoittaa kuoleman kiinnostavan myös historian- tutkijoita. Aiheiden, aikakausien ja maantieteel-

-
1. *Kuoleman edessä*, <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/07/15/kuoleman-edessa> (28.10.2014).
  2. *Kaikuja tuonpuoleisesta*, <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/06/13/kaikuja-tuonpuoleisesta> (28.10.2014).
  3. Dokumenttiprojekti: Näin unta elämästä, <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/08/13/dokumenttiprojekti-nain-unta-elamasta> (28.10.2014).
  4. Ilona Pajari, *Kuoleman rituaalit Suomessa*. Teoksessa Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Gaudeamus 2014, 88.

listen alueiden kirjo oli ilahduttavan laaja. Aikajänne ulottui antikista moderniin ja maantieteellisesti ehdotuksissa liikuttiin Afrikasta Eurooppaan ulottuvalla alueella. Aiheet käsittelivät kaikkea hautajaisten tilallisuuden, metsästyksen, modernin kuvataiteen kuvauskonventioiden, kuolleen kunniaksi sävellettyjen *tombeau*-sävellysten ja kuoleman uutisoivien väliltä. Runsaudenpulan takia jouduimme jättämään monia erinomaisia ja kiinnostavia ehdotuksia pois. Julkaistaviksi otettavien artikkeleiden valinnan perusteena oli kirjoittajakutsussa peräänkuuluttamamme tuoreus: halusimme uusia avauksia, näkökulmia ja aiheita. Teemoja, jotka suurelle yleisölle eivät olisi vielä kovin tuttuja ja jotka toisivat esille Suomessa tehtävän kuoleman historian tutkimuksen monimuotoisuuden. Tästä johtuen artikkelit eivät muodosta kronologista, esihistoriasta lähtevää ja nykypäivään päättyvää esitystä kuoleman historiasta, ja puuttumaan jäävät myös suomalaisessa tutkimuksessa useammin käsitellyt aiheet, kuten sota.

Teemanumerossa julkaistavat artikkelit kiinnostavat myös muihin historian tutkimuksen kentällä käytäviin ajankohtaisiin keskusteluihin. Päivi Räisänen-Schröderin artikkeli kuoleman ja kärsimyksen ihanteista 1500-luvun evankelisessa marttyyrikulttuurissa nivoutuu osaksi maailmalla nousussa olevaa marttyyritutkimusta ja pohjustaa samalla vuonna 2017 vietettävää reformaation 500-vuotisjuhlaa. Artikkelin avaa reformaation eli uskonpuhdistuksen jälkeistä marttyyrikulttuuria Alankomaissa ja nykyisen Saksan alueella. Käsitys marttyyriin hyvästä kuolemasta vastasi pitkälti sitä, mitä myöhäiskeskiajalla laaditut kuolemissäädösten (*ars moriendi*) oppaat opastivat. Marttyyriksi päätyvän tuli kuolla hyvin valmistautuneena; hän kesti tyynesti kaikki kivut ja kärsimykset ja kuoli Jumalaa ylistäen ja surevia lohduttaen.

Hengellisyttä käsittelee myös Antti Harmainen, jonka artikkeli kiinnittyy ”uskonnon paluuseen”, uudelleen virinneeseen mielenkiintoon uskonnon ja uskonnollisuuden historiaa koh-

taan. Harmainen tarkastelee artikkelissaan uushengellisten liikkeiden, spiritualismin ja teosofian, roolia surutyössä ja kuoleman jäsentämisessä 1800-luvun lopun Suomessa. Aihe kytkeytyy myös nykypäivän sekularisoituneissa länsimaissa tavattavien uushengellisten virtausten historiallisiin juuriin. Harmainen tuo esille, miten intellektualismin nimeen vannonut nouseva suomalaissivistyneistö merkityksellisesti läheisen kuolemaa 1800-luvun lopussa myös vaihtoehtoisen hengellisyyden suomin keinoin. Spiritualistinen tieto ja meedioiden välittämät viestit olivat osa tällaista surutyötä: läheisensä menettänyt etsi varmuutta jälleennäkemisestä mutta myös omasta tulevaisuudestaan.

Ilona Pajari tarkastelee artikkelissaan suomalaisen kuolemankulttuuriin kuuluneita tapoja sekä niiden materiaalisia ilmenemismuotoja. Kun aiempi tutkimus on keskittynyt maaseudun kuolemankulttuuriin, Pajari tarkastelee kaupunkilaistuvaa ja modernisoituvaa – kenties jopa demokratisoituvaa – kuolemankulttuuria ja siinä tapahtuneita muutoksia 1800-luvulta nykypäivään. Pajari tuo esille, miten kattavan sairaalaverkoston rakentaminen siirsi myös maaseudulla kuolevat sairaaloihin, kun tätä ennen vain kaupunkilaiset olivat kuolleet sairaalassa. Muutuneiden tapojen myötä vainajan luokan ja sosiaalisen aseman merkitys väheni. Myös hautaisrituaaleihin aiemmin liittynyt omaisten toiminta väheni: toiminnan korvasivat tunteet, joita voidaan nykyään käsitellä esimerkiksi internetin erilaisilla muisto-sivustoilla.

Itsemurhan historiaa on kansainvälisesti tutkittu paljon, mutta Suomessa aiheen tutkimus on viime aikoihin asti ollut marginaalista. Aiheita luotaa Mikko Myllykankaan artikkeli 1960- ja 1970-lukujen suomalaisen itsemurhatutkimuksen politisoitumisesta ja sen yhteydestä samoihin aikoihin virinneeseen kansainväliseen anti-psykiatriseen liikkeeseen. Myllykankaan artikkeli kytkeytyy osaksi paitsi psykiatrian ja lääketieteen historian kasvavaa kenttää myös niin ikään paluutaan tekevää luokkatutkimusta. Myllykan-

Napoleon Bonaparte perusti Père-Lachaisen hautausmaan vuonna 1804. Nykyään se on Pariisin maineikkain hautausmaa. Kuva: Anu Salmela.

gas tuo esille, että kritiikin kohteeksi joutui esimerkiksi lääketieteen käsitys itsemurhasta sairaan ihmisen tekona. Suomalainen kritiikki ei kuitenkaan ollut suoraan seurausta kansainvälisestä antipsykiatrisesta liikkeestä vaan sen juuret olivat pikemminkin vasemmistolaisessa kritiikissä ja lääketieteen yleisessä edistysuskossa.

Tutkimusaiheeltaan marginaalinen on niin ikään Heta Lähdesmäen suomalaista 1950- ja 1960-lukujen susiekspansiota tarkasteleva artikkeli, jossa Lähdesmäki analysoi susien tappamista järjestyksen palauttamisena. Lähdesmäen artikkeli liittyy nousussa olevaan posthumanistiseen ajatteluun, jossa ihminen ymmärretään yhtenä toimijana muiden toimijoiden – eläinten, kasvien ja kyborgien – joukossa. Kuten Lähdesmäki tulkitsee, tällaisena toimijana itärajan takaa Suomen puolelle vaeltaneiden susien katsottiin kotieläimiä uhatessaan ja saalistaessaan olevan väärässä paikassa ja syövän vääränlaista ravintoa. Mahdollisesti kylmän sodan itäiseen uhkaankin yhdistettyjen susien tappamisella pyrittiin luomaan sekä tilallista että mentaalista

järjestystä susien aiheuttamaan epäjärjestyksen tilaan.

*****

Käsillä oleva vuodenaika suuntaa ajatukset kohti kuolemaa. Marraskuun alussa vietettiin vainajien muistopäivää, ja jouluna hautausmaille syttyvät tuhannet kynttilät muistoksi manan majoille menneille läheisille. Kynttilän liekki muistuttaa meitä elämän hauraudesta – kuolemasta. Toisaalta joulu on kristillisessä perinteessä liitetty vuosisatojen ajan myös syntymään – ja elämään. Elämä ja kuolema käyvätkin vuoropuhelua, ne rakentuvat suhteessa toisiinsa, jolloin puhe kuolemasta on aina myös puhetta elämästä. Vastaavalla tavalla teemanumerossa julkaistavat artikkelit kertovat paitsi kuolemasta myös – ja kenties ennen kaikkea – elävistä ja elävien maailmasta eli siitä, millaisia me ihmiset olemme ja miten maailmaa jäsennämme.

Toimittajina tahdomme kiittää kaikkia kirjoittajia sekä nimettömiä arvioitsijoita heidän huolellisesta työstään ja panoksestaan tämän teemanumeron synnyssä.

Päivi Räisänen-Schröder

Iloinen, julma kuolema

KUOLEMAN JA KÄRSIMYKSEN
IHANTEET 1500-LUVUN EVANKELISESSA
MARTTYRIKULTTUURISSA

Marttyyrien kunnioittaminen ja muistelu on kuulunut alusta lähtien kristilliseen kulttuuriin. 1500-luvun uskonnolliset ja poliittiset kuohut johtivat marttyyrikulttuurin uuteen kukoistukseen ja samalla ihanteiden sopeuttamiseen uuteen tilanteeseen. Päivi Räisänen-Schröder tarkastelee artikkelissaan kuoleman ja kärsimyksen kuvauksia ja ihanteita saksankielisissä evankelisten marttyyrikertomuksissa ja lauluissa. Niissä marttyyrikuolema kuvattiin julmuudestaan huolimatta hyvänä kuolemana. Kristillistä kärsivällisyyttä symboloivat marttyyrit tarjosivat tavallisille kristityille paitsi lohtua ja rohkaisua myös konkreettisia toimintamalleja kristittyinä elämiseen, kuolemiseen ja kuolemaan valmistautumiseen.¹

Dr.phil. Päivi Räisänen-Schröder työskentelee tutkija-tohtorina Helsingin yliopiston kirkkohistorian oppiaineessa. Sähköposti: paivi.raisanen@helsinki.fi.

Antwerpen, 5. lokakuuta 1573. Maeyken Wens tiesi kuolevansa pian. Hän ehti vielä jättää lapsilleen jäähyväiset kirjeessä, jonka hän osoitti vanhimmalle pojalleen Adriaenille. Kirje vie meidät suoraan uuden ajan alun marttyyrikulttuurin keskeisten teemojen ja hyvän kuoleman ihanteiden äärelle. Maeyken ehti valmistautua kuolemaansa, ei ainoastaan hyväksyä sitä, vaan jopa iloita siitä sekä jakaa ohjeita ja lohdun sanoja jälkeenjääville. Hän toimi juuri niin kuin kuolevan – ja erityisesti: marttyyrinä kuolevan – kuuluikin vallitsevien kulttuuristen käsitysten mukaan toimia.²

Rakas poikani, älä ole peloissasi tämän kärsimyksen edessä, se ei ole mitään verrattuna siihen, mikä tulee kestämään ikuisesti. Herra ottaa kaiken pelon pois; olin suunniltani ilosta, kun kuulin tuomioni. [...] Vielä kerran, hyvästi, rakas poikani Adriaen, tottele [...] isääsi kaikkina elämäsi päivinä äläkä aiheuta hänelle surua [...]. Muistoksi minulta, Maeyken Wensiltä, äidiltäsi, joka synnytti sinut suurin kivuin; säästä tämä [kirjelähetys] hyvin, sekä jäähyväiskirje, jonka

---

1. Artikkelit on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimusprojektia *Lääketieteellinen tieto, pelastus ja legitimaatiostrategiat uuden ajan alun jesuiittojen parantumiskertomuksissa*.

2. Peter Burschel, Männliche Tode – weibliche Tode. Zur Anthropologie des Martyriums in der frühen Neuzeit. *Saeculum* 50 (1999), 79, 83.

isäsi kirjoitti äidillesi kun tämä oli tuomittu, että äitisi jäähyväiset.³

Kirjeen kirjoittamista seuraavana päivänä, 6. lokakuuta 1573, mennöniitta Maeyken poltettiin roviolla kolmen uskonsisaren kanssa harhaoppisuudesta syytettynä.⁴ Hän oli yksi noin viidestä tuhannesta henkilöstä, jotka tuomittiin ja tapettiin uskonsa vuoksi Länsi-Euroopassa vuosien 1523 ja 1600 välillä.⁵

Maeykenin kirjeessä puhutaan lähestyvään kuolemaan liittyvistä tunteista, paitsi pelosta ja surusta myös ilosta. Kirjeessä ilmaistut tunteet ovat hyvin tyypillisiä aikakauden marttyyrikirjallisuudelle, joka rakentui varhaiskristillisen ja keskiaikaisen perinteen varaan. Maeyken ei sure eikä pelkää kuolemaansa, sillä edessä oleva kärsimys on ohimenevää. Ruumiin tuskat, jotka lapsensa kivulla synnyttänyt Maeyken osoittaa tuntevansa hyvin, eivät ole mitään kuoleman myötä saavutettavan taivaallisen ilon ja ikuisen elämän rinnalla. Kuten myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun kuolemakäsityksiin kuului, Maeyken ei pitänyt kuolemaa niinkään elämänsä päätepisteenä kuin siirtymänä ikuisuuteen. Aikakauden kristillisten ihanteiden valossa Maeykenin kuolemaa voi myös pitää hyvänä. Kuten suosittu *Ars moriendi* kirjallisuus korosti, hyvä kuolema oli sellainen, johon ehti valmistautua. Tämän Maeyken teki viimeisissä kirjeissään, joita hän kirjoitti muillekin läheisille kuin vain lapsilleen. Niin ikään ihanteita noudattaen Maeyken kohtasi kuolemansa tyynesti ja hyväksyen. Hän ilmaisi kirjeessään varmuutensa siitä, että hänet palkitaisiin taivaspaikalla ja että hän ei lankeaisi Paholaisen houkutuksiin eikä kieltäisi uskoaan vihollisen käsissä.⁶

Se, että Maeykenin kuolemaan liittyi kärsimystä, liitti hänet tosi kristittyjen pitkään perinteeseen ja Kristuksen ristinkuolemaan. Hänen kipunsa oli hyvää, tarpeellista ja hyväksyttävää kipua, sillä se syntyi Maeykenin seurattessa Kristuksen esimerkkiä.⁷ *Passio Christi*, Kristuksen kärsimyskertomus, olikin vahvasti läsnä myö-

häiskeskiajan ja uuden ajan alun kaikki sosiaaliset tasot tavoittaneessa kristillisessä kulttuurissa; kuvissa, kirjoituksissa, lauluissa, näytelmissä.⁸ Valmius kärsiä ja kestää koettelemuksia valettamatta oli kristillisen perushyveen, kärsivällisyyden, ideaali. Marttyyrius oli tämän ihanteen viemistä äärimmilleen.⁹ Varhainen luterilaisuus säilytti paljon keskiaikaisesta kuolemiseen liittyvästä kulttuurista, vaikka kiistikin kuolevan voivan teoillaan vaikuttaa pelastukseensa. Lohdun ja rohkaisun jakaminen kuolevalle oli tematiikka, joka säilyi vahvana luterilaisten suhtautumisessa kuolemaan.¹⁰

3. Brad S. Gregory, *Salvation at Stake. Christian Martyrdom in Early Modern Europe*. Harvard University Press 1999, 22–23, 355–357.

4. Gregory 1999, 22–23, 355–357.

5. Brad S. Gregory, *Anabaptist Martyrdom. Imperatives, Experience, and Memorialization*. Teoksessa John D. Roth & James M. Stayer (toim.) *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Brill 2007, 455.

6. Philippe Ariès, *Western Attitudes Towards Death. From the Middle Ages to the Present*. Johns Hopkins University Press 1974, 2–14; Cornelia Nieku Moore, *Praeparatio ad Mortem. Das Buch bei der Vorbereitung und Begleitung des Sterbens im protestantischen Deutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*. *Pietismus und Neuzeit* 19 (1993), 10–14; Gregory 1999, 52–53, 55; Susan C. Karant-Nunn, *The Reformation of Feeling. Shaping the Religious Emotions in Early Modern Germany*. Oxford University Press 2010, 190–195; M. Gerwing, Leiden. Teoksessa *Brepolis Medieval Encyclopaedias. Lexikon des Mittelalters Online*, <http://apps.brepolis.net/libproxy.helsinki.fi/lexiema/test/Default2.aspx> (22.5.2014); P. Dinzelsbacher, *Tod, Sterben, IV. Sozial- und Mentalitätsgeschichte*. Teoksessa *Brepolis Medieval Encyclopaedias. Lexikon des Mittelalters Online*, <http://apps.brepolis.net/lexiema/test/Default2.aspx> (21.5.2014).

7. Kivun arvoituksista Esther Cohen, *The Animated Pain of the Body*. *American Historical Review* 105 (2000), 45–47, 68; Marjo Kaartinen, *Religious Life and English Culture in the Reformation*. Palgrave 2002, 75–77.

8. Gregory 1999, 55–60; Karant-Nunn 2010, 201–202.

9. Gregory 1999, 50–51.

10. Moore 1993, 12–17; Karant-Nunn 2010, 210–212. Ks. myös Martin Luther, *Eyn Sermon von der bereytung zum sterben* [1519]. Teoksessa *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Band 2*. Böhlau 1884, 685–697.

Marttyyrit näkivät itsensä Kristuksen ristinkuolemasta alkaneessa historiallisessa jatkumossa. Heidän mukaansa tosi kristityn elämään kuului kärsimys ja valmius kuolla oman uskon puolesta. Hans Baldung Grienin puupiirros vuodelta 1511. Lähde: Wikimedia Commons.

Tarkastelen tässä artikkelissa marttyyrikuolemiin ja marttyyrien kärsimyksiin 1500-luvulla liitettyjä kuvauksia ja ihanteita. Pohdin myös marttyyriuden, kärsimyksen ja sukupuolen suhdetta. Keskityn myöhemmin protestanttisiksi kutsuttujen, evankeliumin merkitystä korostaneiden "evankelisten" liikkeiden esiin tuomiin marttyyreihin pääasiassa Alankomaissa ja nykyisen Saksan alueella.¹¹ Evankelisiin kuului niin myöhempiä "maltillisen" tai luterilaisen reformaation edustajia kuin myös radikaalimpien suuntien kannattajia, joihin muun muassa Maeykenin edustamat mennoniitat ja muut anabaptistit eli kastajaliikkeiden jäsenet kuuluivat. Raamatun nostaminen ainoaksi uskonnolliseksi auktoriteetiksi ja valmius puolustaa tätä näkemystä kuolemaan saakka toi kristityille uuden-

laisia marttyyriuden mahdollisuuksia 1500-luvulla.¹² Kaksi tapaustutkimusta valottaa ilmiön eri puolia: luterilaisen Ludwig Rabuksen marttyyrien elämäkohtaloiden kokoelma sekä radikaaleina vainottujen kastajien marttyyri-laulu-perinne.

Vanhan kirkon yksinvaltan mureudessa eri kristilliset ryhmät vetivät rajoja toisiinsa. Heillä oli eroista huolimatta lähtökohtaisesti myös paljon kulttuurisesti ja uskonnollisesti yhteistä. Brad Gregoryyn mukaan juuri yhteinen kristillinen perusta teki 1500-luvun marttyyritarinoista erityisen vahvasti tunnustuksellisia eroja rakentavia ja vahvistavia.¹³ Evankelisten kesken repivimmät kiistat liittyivät kasteen ja ehtoollisen sakramentteihin. Vihollistensa "kasteenuusijoiksi" tai "uudestikastajiksi" (lat. *anabaptista*) haukkumat radikaalit hylkäsivät lapsikasteen Raamattuun perustumattomana perinteenä. Ehtoollisopissa kastajat jakoivat zwingliläisten kannan, jonka mukaan kyseessä oli symbolinen muistoateria. Luterilaiset taas katsoivat, että Kristus oli ruumiillisesti läsnä ehtoollisessa. Koska molemmat kysymykset kytkeytyivät oleellisesti sielun pelastukseen ja Jumalan tahdon oikeaan tulkintaan, näkemyseroja oli usein mahdoton sovitella.¹⁴

Artikkeli nivoutuu uusimpaan kansainväliseen tutkimukseen marttyyrien ja marttyyrikerotomusten merkityksistä uuden ajan alussa. Aikaisemman, tunnustuksellisesti värittyneen tutkimuksen jälkimainingeissa aihepiiriä vieroksuttiin, mutta 1990-luvulta lähtien kiinnostus marttyyreitä kohtaan on virinnyt etenkin Englannin 1500-luvun lukuisten vallan- ja virallisen uskon-

11. Terminologiasta myös Kaartinen 2002, 8–9.

12. Vainoista ks. esim. William Monter, *Heresy Executions in Reformation Europe, 1520–1565*. Teoksessa Ole Peter Grell & Bob Scribner (toim.) *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*. Cambridge University Press 2002, 48–64.

13. Gregory 1999, 342–344.

14. Gregory 1999, 344; Hans-Jürgen Goertz, *Radical Religiosity in the German Reformation*. Teoksessa R. Po-chia Hsia (toim.) *A Companion to the Reformation World*. Blackwell 2004, 78–79.

non vaihdosten kontekstissa.¹⁵ Esimerkiksi John Foxen protestanttinen martyrologia *Acts and Monuments* (1563) on ollut vilkkaan tutkimuksen kohteena.¹⁶ Myös ranskankielisen kalvinistin Jean Crespinin tuotanto on saanut huomiota.¹⁷ Saksankielisen Euroopan marttyyreitä, etenkin katolisia, on tutkittu vähemmän. Ennen kaikkea on mainittava Brad Gregoryyn ja Peter Burschelin tunnustuskuntarajat ylittävät, vertailevat tutkimukset. Ne ovat uskottavasti painottaneet, että marttyyrit olivat monin tavoin läsnä 1500- ja 1600-lukujen ihmisten mentaalisisä maailmassa.¹⁸

1500-luvun jälkipuoliskolla alkoi ilmestyä laajempia protestanttisia martyrologioita eli marttyyrien kohtaloista kertovia kertomuskokoelmia. Tämän lisäksi tematiikkaa käsiteltiin lukemattomissa kuvissa, lentolehtisissä, lauluissa, näytelmissä, kronikoissa, päiväkirjoissa ja kirjeissä.¹⁹ Nämä kuvaukset heijastelivat samalla muutoksia Euroopan uskonnollisessa kulttuurissa: 1500-luvun marttyyritarinat kertoivat ja osaltaan muokkasivat oman tunnustuskirkon historiaa ja identiteettiä. Perinteiset kerronnan tavat puolestaan mukautettiin joustavasti kulloinkin vallitseviin poliittisiin ja uskonnollisiin oloihin.²⁰

Marttyyrit kuoleman näyttämöllä ja yhteisön muistissa

Marttyyriin määritelmä oli tiiviisti kytköksissä hänen uskonnolliseen viiteryhmäänsä, joka vahvasti kuolevaa uskossa tämän viime hetkillä sekä kuoleman jälkeen piti hänen muistoaan yllä.²¹ Jo valmistautuminen lähestyvään marttyyrikuolemaan saattoi olla omaa uskonnollista vakuumusta ja ryhmän keskinäistä identiteettiä ja yhteistä historiakuvaa vahvistava tekijä. Esimerkiksi eräs thüringeniläinen kastajanainen kertoi vuonna 1537 olleensa läsnä, kun kaksi hänen uskonsisartaan hukutettiin Frankenhausenissa. Rukoillessaan lohtua hän oli kokenut Jumalan läsnäolon tilanteessa ja vahvistunut uskosaan.²²

Me tiedämme marttyyrien viime vaiheista joko heidän seuraajiensa tai vastustajiensa kir-

joituksista. Kiinnostavaa kyllä, kuolemia kuvataan niissä varsin yhteneväisesti. Erimielisyyksiä ilmenee vain kysymyksessä uskonnollisesta totuudesta eli siinä, oliko kyseessä marttyyriin vai kerettiläisen kuolema.²³ Marttyyrikuoleman vaiheet, kulku ja marttyyriä odotettava käytös olivat tunnettuja, ja marttyyrien kohtaloista kerrottiin vaihe vaiheelta melko samana pysyvän kaavan mukaan. Tavallisesti tarina alkaa kiinniotosta, jota seuraa vankeus, kuulustelut ja väitellyt vastapuolen kanssa – usein kidutuksen saattelmana – oikeudenkäynti ja rangaistuksen langettaminen, matka teloituspaikalle sekä lopuksi itse

15. Ks. esim. Megan L. Hickerson, *Making Women Martyrs in Tudor England*. Palgrave Macmillan 2005; Susannah Brietz Monta, *Martyrdom and Literature in Early Modern England*. Cambridge University Press 2005; Thomas S. Freeman & Thomas F. Mayer (toim.) *Martyrs and Martyrdom in England, c. 1400–1700*. Boydell Press 2007.

16. Ks. esim. John R. Knott, John Foxe and the Joy of Suffering. *Sixteenth Century Journal* 27 (1996); David Loades (toim.) *John Foxe at Home and Abroad*. Ashgate 2004; Thomas S. Freeman & Elizabeth Evenden (toim.) *Religion and the Book in Early Modern England. The Making of John Foxe's 'Book of Martyrs'*. Cambridge University Press 2010.

17. Ks. esim. Catharine Randall Coats, Reconstituting the Textual Body in Jean Crespin's *Histoire de martyrs* (1564). *Renaissance Quarterly* 44 (1991); Nikki Shepardson, Gender and the Rhetoric of Martyrdom in Jean Crespin's "Histoire des vrayes tesmoins". *Sixteenth Century Journal* 35 (2004).

18. Ks. etenkin Gregory 1999; Gregory 2007; Burschel 2004; Peter Burschel, "Schöne Passionen". Zur Konfessionalisierung des Leidens. Teoksessa Kaspar von Greyerz & Kim Siebenhüner (toim.) *Religion und Gewalt. Konflikte, Rituale, Deutungen (1500–1800)*. Vandenhoeck & Ruprecht 2006, 249–264.

19. Gregory 2007, 456.

20. Thomas Fuchs, Protestantische Heiligen-memoria im 16. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift* 267 (1998), 591–599; Burschel 2006, 263–264; Thomas S. Freeman, Over Their Dead Bodies. Concepts of Martyrdom in Late-Medieval and Early-Modern England. Teoksessa Thomas S. Freeman & Thomas F. Mayer (toim.) *Martyrs and Martyrdom in England, c. 1400–1700*. Boydell Press 2007, 26–31.

21. Knott 1996, 728–729; Gregory 1999, 5.

22. Elsa Bernhofer-Pippert, *Täuferische Denkweisen und Lebensformen im Spiegel oberdeutscher Täuferverhöre*. Aschendorff 1967, 153.

23. Gregory 1999, 16–23.

kuoleminen akti. Tyypillinen on vuonna 1527 Münchenissä kuolleen Jörg Wagnerin tapaus.²⁴ Wagner torjui toistuvasti hänelle annetut mahdollisuudet perua uskonsa. Hän tunnusti uskoaan kovaan ääneen samalla kun pyövelit sitoivat häntä aloilleen. Hänen sanojaan oli kuulemassa ”suuri joukko miehiä ja naisia”, jotka ihmettelivät kuolemaantuomiton pelotonta katsetta ja taukoamatonta puhetulvaa.²⁵

Vaikka kuolema oli keskiajalla ja uuden ajan alussa yleisesti ottaen nykyistä yhteisöllisempi siinä mielessä, että kuolinvuoteen äärelle kerääntyi perheenjäseniä, ystäviä ja kirkonmiehiä,²⁶ marttyyrit kokivat erityisen ”julkisen” kuoleman. Kuten luonnollinenkin kuolema, myös marttyyrien väkivaltainen kuolema oli – ainakin ihanteiden tasolla – tarkkaan säännelty rituaali, jossa kaikki osalliset tiesivät roolinsa ja toimivat niiden mukaisesti. Teloitusta seurasi usein ihmisjoukko, jolla oli hyvin erilaisia suhtautumistapoja tuomittuun tai tuomittuihin. Surevien ystävien ja perheenjäsenten lisäksi paikalla oli maallisen ja hengellisen esivallan edustajia sekä sekalaista yleisöä, jonka esivalta toivoi ottavan rangaistusnäytöksestä opikseen. Yleisön silmissä ”julkinen spehtaakkelele” (*öffentlich Spectackel*) saattoi kuitenkin näyttäytyä myös ”kurjana spehtaakkelina” (*erbärmlich Spectackel*).²⁷ Marttyyrit itse tiesivät, että heidän viimeisiä hetkiään seurasivat niin uskonveljet ja sisaret kuin vihollisetkin. Heidän rooliinsa kuului lausua teloituspai-kalla lohdutuksen sanoja sureville, antaa vainoojilleen anteeksi sekä pyrkiä viimeiseen saakka tunnustamaan uskoaan ja kääntymään yleisöä. Vasta tämän jälkeen alkoi itse kuoleminen, jossa marttyyri kohdisti sanansa enää Jumalalle.²⁸

Marttyyrin kuoleman jälkeen alkoi hänen muistonsa vaaliminen. Eräs tärkeä käsitteellinen ero liittyykin marttyyriuteen tapahtumana (itse kuolema) sekä siitä myöhemmin tuotettuihin kertomuksiin.²⁹ Varhaiskristillisiä ja keskiajan marttyyrejä ihailtiin niin katolisten kuin eri protestanttiryhmienkin keskuudessa.³⁰ Kautta vuo-

sisatojen marttyyrien muistelun perinteessä säilyi kaksi olennaista piirrettä: marttyyrien kunioittaminen kristillisen historian keskeisenä osana sekä toive omasta marttyyriudesta tai ainakin kärsimyksestä oikean uskon todistajana.³¹ Thomas Freeman on esittänyt, että uuden ajan alussa marttyyrien perinteinen kuvasto kuitenkin kaventui. Marttyyrien kohtalot liitettiin yhä tiiviimmin Kristukseen ja tämän kärsimyksiin. Samalla korostui järkkymättömän ja passiivisen kärsimyksen ihailu marttyyrin käytöksessä. Monet keskiaikaiset marttyyri-tyypit, kuten ruumiin kipuja kaihtamattomat askeetit tai siveyttään yhtä sinnikkäästi kuin uskoaan varjelevat neitsyet, puolestaan menettivät merkitystään.³²

Yhdistävänä tekijänä 1500-luvun luterilaisten ja kastajien marttyyrikertomuksissa on tarinoiden uskoa ja identiteettiä vahvistava luonne.

24. *Ausbund etlicher schöner Christlicher Geseng*, [s.n.], [s.l.] 1583 (jatkoissa: *Ausbund* 1583), 59–65. Bayerische Staatsbibliothek, Res/Po.germ. 59 m. Käytetty digitaalista versiota, <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10207712-6> (27.5.2014).

25. *Ausbund* 1583, 64. Ks. myös *Ausbund* 1583, 102–105, 152, 156; Ursula Lieseberg, *The Martyr Songs of the Hutterite Brethren*. *Mennonite Quarterly Review* 67 (1994), 330–334; Burschel 2004, 130–133.

26. Ariès 1972, 12–14; Moore 1993, 14–17; Karant-Nunn 2010, 194–195, 211.

27. Ludwig Rabus, *Historien.|| Der Heyligen Außer=||waelten Gottes Zeügen/ Bekeñern/ vnd || Martyrern/ so z^uam theyl in angehender Ersten Kir=||chen/ Altes vnd Neüwes Testaments gewesen/ z^uam theyl || aber z^uu disen vnsern || letsten zeytten/ in denen der Allmechtig || Gott sein volck widerumb mit der reynen Lehr || seines H. Worts gnädiglichen heym||ges^uucht hat/ worden || seind.|| ... Der Ander Theyl.|| Emmel 1555a, 114v. Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. Käytetty digitaalista versiota, urn:nbn:de:gbv:3:1-460421 (25.6.2014).*

28. Lieseberg 1994, 329; Richard van Dülmen, *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. Beck 1995, 145–148; Gregory 1999, 134–137; Theresa D. Kemp, *Translating (Anne) Askew. The Textual Remains of a Sixteenth-Century Heretic and Saint*. *Renaissance Quarterly* 52 (1999), 1026–1028, 1038; Burschel 2004, 135–136.

29. Burschel 2004, 39–42; Shephardson 2004, 157–158.

30. Burschel 2004, 22, 52–53, 174.

31. Gregory 1999, 30–31.

32. Freeman 2007, 7–9, 20–21, 27, 30.

Voiman ja rohkeuden valamisen lisäksi niissä korostuu lohdun tarjoaminen kristitylle elämän ahdingoissa. Keskeistä oli, ettei vaikeuksia pakkoiltu, vaan ne kohdattiin ja kestiin marttyyrien kaltaisella järkähtämättömyydellä ja alistumisella Jumalan tahtoon. tarinat myös pyrkivät tarjoamaan esimerkillisiä toimintamalleja. Radikaalin reformaation jäsenillä ja varhaisilla luterilaisilla kyse saattoi olla konkreettisesta valmistautumisesta omaan mahdolliseen marttyyrikuolemaan. Kirjoittajat halusivat kuitenkin antaa malleja myös päivittäiseen elämään, jossa tarkoitus oli ”ei ainoastaan kuolla, vaan myös elää Kristuksen tavoin”.³³ Kärsivällisyys oli hyve, joka auttoi niin miehiä kuin naisiakin selviämään elämän koettelemuksista. Mahdollisesti sillä oli korostunut merkitys nimenomaan evankelisten ja myöhemmin eri protestanttiryhmien keskuudessa.³⁴ Toisaalta Kristus-keskeinen marttyyrikäsitys yhdisti niin evankelisia kuin katolisiakin.³⁵

Vaikka marttyyrit kärsivät väkivaltaisen kuoleman, se kuvattiin tarinoissa silti ”lempeänä kuolemana”³⁶. Kuten Susan Karant-Nunn on esittänyt, rauhallinen kuolema oli monien aikalaisten silmissä merkki sielun pelastuksesta, kun taas äkillinen tai väkivaltainen kuolema viittasi siihen, että kuolleen sielu joutuisi kadotukseen.³⁷ Marttyyrien kohdalla oli tärkeä korostaa sitä, että heidän kärsimyksensä palkittaisiin tuonpuoleisessa. Samalla kivut yhdistivät marttyyriin Kristuksen kärsimykseen ja kuolemaan. Myöhäiskeskiaikaisten mystikkojen tapaan erityisesti monilla kastajilla *imitatio Christin* ihanne oli vahva. Sen mukaan kristityn oli seurattava Kristusta uskollisesti ja tunnettava kirjaimellisesti nahoissaan Kristuksen kokemat sielun ja ruumiin kärsimykset. Kristuksen tapaan marttyyrit kuolivat viattomina, minkä vuoksi kipujen kärsimistä kuvataan tarinoissa usein moraalisenä voittona niiden aiheuttajasta, joka samalla häpäisee itsensä.³⁸

Keskeinen marttyyritarinoissa toistuva käsite on lohtu/lohdutus (saks. *Trost*, lat. *consolatio*).

Alun perin saksan sanalla *Trost* viitattiin ennen kaikkea passiiviseen olotilaan, toivon ja luottamuksen sävyttämään sisäiseen lujuteen. Myöhemmin termi tuli etenkin uskonnollisessa käytössä tarkoittamaan tämän sisäisen luottamuksen saavuttamista sisäisenä, ”sielua vahvistavana” prosessina.³⁹ Vaikutusvaltaisia olivat reformaation kontekstissa paitsi Paavalin sanat lohdutuksesta Jumalan ja Pyhän Hengen kautta (2 Kor 1:3–5) myös Lutherin kirjoitukset. Luther luonnehti Kristuksen Johanneksen evankeliumissa opetuslapsilleen lausumia jäähyväissanona erityisen lohduttaviksi ja kauniiksi. Esikuvaksi Kristuksen antama lohdutus toki kelpasi ihmisillekin. Luther korosti Kristuksen omaa surua ja pelkoa lähestyvän kuoleman edellä ja kuinka tämä siitä huolimatta lohduttaessaan muita ”unohti oman kärsimyksen ja pelkonsa”.⁴⁰

Kuolema oli marttyyriudelle keskeinen tapahtuma, mutta marttyyrius ”elämäntapana” sisälsi paljon muutakin kuin valmiuden kestää vä-

33. Freeman 2007, 3; Alec Ryrie, *Being Protestant in Reformation Britain*. Oxford University Press 2013, 426–427.

34. Toisaalta ainakin maltilliset protestantit varoivat ehdoin tahdoin etsimästä kärsimystä, koska sellaista pidettiin ”katolisena” toimintana. Ryrie 2013, 239–241, 422.

35. Freeman 2007, 9.

36. Knott 1996, 722.

37. Karant-Nunn 2010, 194.

38. Knott 1996, 723–724; Brad S. Gregory, *Weisen die Todesvorbereitungen von Täufermartyrern geschlechtsspezifische Merkmale auf? Mennonitische Geschichtsblätter* 54 (1997), 54–55; Kemp 1999, 1032; Cohen 2000, 46; Kaartinen 2002, 75; Goertz 2004, 77. Ks. myös Lutherin marttyyri laulu Heinrich Voesista ja Johannes Eschistä. Teoksessa *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Band 35*. Böhlau 1923 (jatkoksa: WA 35), 414–415.

39. *Deutsches Wörterbuch von Jakob Grimm und Wilhelm Grimm*, hakusana ”Trost”, <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (12.6.2014).

40. Martin Luther, *Reihenpredigten über Johannes 14–15* (1533), Druckfassung 1538. Teoksessa *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Band 45*. Böhlau 1911, 467; Ulrike Wagner-Rau, *Consolation. Religion Past and Present*. Brill Online [2014], http://referenceworks.brillonline.com/entries/religion-past-and-present/consolation-SIM_125186 (12.6.2014).

kivaltainen loppu. Itse asiassa kuoleminen ei ollut mitenkään välttämätöntä marttyyriksi tulemisessa. Tärkeintä oli uskon julkinen tunnustaminen tai todistaminen; kreikankielinen termi *μάρτυς* (martyrs) merkitseekin nimenomaan todistajaa. Jo varhaiskristillinen kirkko tunsi ”eläviä marttyyrejä”.⁴¹ Marttyyrit symboloivat aikalaisille sellaisia arvoja kuin vaatimattomuus, kärsivällisyys, sitoutuminen, kärsimys ja luottamus.⁴² Tällä tavoin marttyyrien kuolema nivoutui kiinteästi jälkeensäjääneiden elämään.

Ludwig Rabuksen luterilainen martyrologia

Ensimmäisinä evankelisina marttyyreinä pidetään Heinrich Voesia ja Johannes Eschiä, kahta augustinolaisveljeä, jotka poltettiin roviolla Brysselissä kesällä 1523. Pian sen jälkeen ilmestyi ensimmäinen saksankielinen lentolehtinen miesten kohtaloista. Vuoden 1523 loppuun mennessä siitä oli otettu kuusitoista painosta. Myös Luther kirjoitti tapahtumasta laulun ”Ein neues Lied wir heben an”, joka oli samalla ensimmäinen evankelinen marttyyri laulu. Voimme lähteä siitä, että jo 1520-luvulla liikkeellä oli varovaisestikin arvioiden tuhansia vanhan kirkon käsissä kuolleista marttyyreistä kertovia painotuotteita.⁴³

Toisen polven luterilaisen teologin Ludwig Rabuksen (1523–1592) massiivinen julkaisuprojekti *Historien der Heyligen Außerwölten Gottes Zeügen* oli laajuudestaan huolimatta luterilaisuuden tutkijoille pitkään tuntematon. Rabus varusti teossarjansa jokaisen osan pitkällä esipuheella, jossa hän linjasi kirjansa tarkoituksia lukijalle.⁴⁴ ”Koska ihminen on heikko ja ajat vaikeat”, Rabus kirjoitti, hän tarvitsee ”eläviä saarnoja” eli tarinoita esimerkiksi hurskaista kristityistä. Nämä tarinat auttavat kristittyä vahvistamaan uskossaan ja tulemaan paremmaksi ihmiseksi. Samalla ne lupaavat lukijalle lohdutusta ahdistuksen ja pelon täyttämän elämän keskellä.⁴⁵ Pitkällä tähtäimellä Rabus toivoi teoksensa vahvistamien kristittyjen tunnustavan rohkeasti

ja avoimesti luterilaista uskoa. Tunnustaminen oli tekijälle yksi jumalanpalveluksen muoto, johon jokaisen kristityn tulisi olla valmis milloin hyvänsä ja tarvittaessa henkensä uhalla.⁴⁶

Vaikkeilla ajoilla Rabus lienee viitannut sekä kirjoitusajankohdan, 1500-luvun puolenvälin, uskonsotien varjostamaan levottomaan poliittiseen tilanteeseen että eskatologiseen ajatukseen lopun aikojen läheisyydestä. Ihmisen lohdun ja turvan tarve oli siis ainakin kahdenlainen: pelastushistoriallinen ja konkreettisesta poliittisesta tilanteesta nouseva. Oletettavasti tarinoiden oli tarkoitus lievittää myös henkilökohtaista ahdis-

41. Stuart G. Hall, *Women among the Early Martyrs*. Teoksessa Diana Wood (toim.) *Martyrs and Martyrologies*. Blackwell 1993, 2–3. Ks. myös Euan Cameron, *Medieval Heretics as Protestant Martyrs*. Teoksessa Diana Wood (toim.) *Martyrs and Martyrologies*. Blackwell 1993, 198.

42. Gregory 2007, 457.

43. WA 35, 411–415; Gregory 1999, 3.

44. Robert Kolb, *For all the Saints. Changing Perceptions of Martyrdom and Sainthood in the Lutheran Reformation*. Mercer University Press 1976, ix; David Bagchi, *Luther and the Problem of Martyrdom*. Teoksessa Diana Wood (toim.) *Martyrs and Martyrologies*. Blackwell 1993, 218. Kahdeksanosaisen teossarjan ensimmäinen painos ilmestyi vuosina 1554–1558. Toinen, enää kahteen osaan jaettu, mutta sisällöllisesti ensimmäistä huomattavasti laajempi, painos ilmestyi foliokokoisena 1571–1572. Painokset poikkeavat toisistaan paitsi formaatiltaan myös tavoitellun lukijakunnan suhteen. Siinä missä ensimmäinen painos oli suunnattu napakasta tyylistä päätellen ensisijaisesti maallikkoyleisölle, toisen painoksen kohdeyleisönä lienee ollut luterilainen papisto. Kolb 1976, 59, 95; Burschel 2004, 52–53. Keskityn seuraavassa maallikoille suunnattuun versioon.

45. Ks. esim. Rabuksen johdanto Maria ja Ursula van Bekumin lauluun. Ludwig Rabus, *Historien der Heyligen Außerwölten Gottes Zeügen, Bekennern vnd Martyrern, so in Angehender ersten Kirchen, Altes und Neüwes Testaments, zu jeder zeyt gewesen seind: Auß H. Göttlicher, vnd der Alten Lehrer Glaubwürdigen Schrifftten, Zu gemeyner Auffbauung vnd Besserung der Angefochtenen Kirchen Teütscher Nation, warhafftig beschryben; Band 3*. Emmel 1555b, 180v. Bayerische Staatsbibliothek, 4 Vss.c. 179-3. Käytetty digitaalinen versio. [http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10169241-3\(3.6.2014\)](http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10169241-3(3.6.2014)).

46. Burschel 2004, 62–64.

tusta. Pelastushistoriallisessa kontekstissa Rabus katsoi kristikunnan saavuttaneen alkukristittyjen vainoja seuranneiden rauhallisten vuosisatojen jälkeen tilanteen, jossa Jumalan ja Anti-kristuksen taistelu kiihtyy, mikä näkyy muun muassa tosi kristittyjen lisääntyvinä vainoina. Kaikesta verenvuodatuksesta huolimatta pelastushistoriallinen viitekehys antoi tilaa myös myönteisille tulkinnoille: Rabus näki Jumalan toimivan uskovien hyväksi, vaikka nämä joutuivatkin kärsimään ja joskus jopa kuolemaan uskonsa tähden. ”Eskatologisen draaman” viimeisessä näytöksessä vainoojat saivat rangaistuksensa ja vainotut palkintonsa.⁴⁷

Rabuksen martyrologia noudattaa varhaisten kristillisten marttyripassioiden perinteitä. Ne koostivat oikeuspöytäkirjojen, silminnäkijäkertomusten ja mahdollisesti marttyyriin omien kirjoitusten pohjalta tarinan marttyyriin käyttäytymisestä oikeusprosessin ja teloituksen aikana. Tärkeää oli todistaa kertomuksen aitous; siksi korostettiin virallisten asiakirjojen ja ”luotettavien silminnäkijöiden” roolia sekä kirjoittajan vilpittömyyttä etenkin silloin, kun kirjoitus julkaistiin anonymisti. Elämänläheisten yksityiskohtien kertominen silminnäkijäperspektiivistä teki marttyyriin kohtaloista uskottavampia, inhimillisempiä ja helpommin samastuttavia.⁴⁸

Rabus ymmärtää marttyyriuden varsin laajasti, ja niinpä hänen henkilökavalkadiinsa mahtuu rohkeita uskon tunnustajia, jotka saivat kuolla luonnollisen kuoleman. Tärkein näistä todistajista on Luther, jonka elämästä ja toiminnasta kertovaa aineistoa Rabus sisällyttää martyrologiaansa laajasti.⁴⁹ Lutherin viimeisistä viikoista ja kuolemasta kertoo Lutherin oppilaan ja työtoverin Justus Jonaksen silminnäkijäkuvaus. Lutherin kuoleman kuvaus täyttää hyvän kuoleman keskeiset tunnusmerkit: Hän on läheisten oppilaidensa ja paikallisten merkkihenkilöiden ympäröimä (joskaan ei perheensä, koska sairaus yllättää matkan aikana), ehtii lausua lohdun sanoja, saarnata, rukoilla ja nauttia ehtoollisen. Usean viikon sairastamisen jälkeen kuolema

saapuu lopulta rauhallisesti ja kivutta helmikuun 7. päivänä 1546.⁵⁰

[...] tohtorin kasvat kalpenivat voimakkaasti ja hänen jalkansa ja nenänsä kylmenivät. [Hän] veti syvään, mutta lempeästi, henkeä ja tämän [hengenvedon] myötä antoi henkensä, hiljaa ja hyvin kärsivällisesti, niin ettei hän enää liikauttanut sormeja eikä jalkaa. Eikä kukaan havainnut (tämän todistamme me [läsnäolijat] [...]) mitään levottomuutta, ruumiin kärsimystä tai kuoleman kipuja, vaan [hän] nukkui pois rauhallisesti ja lempeästi Herrassa, kuten Simeon⁵¹ laulaa.⁵²

Rabus (kuten Lutherkin) on tarkka siitä, että inhimillinen kärsimys, niin todellista kuin se on, ei vie huomiota tärkeämmiltä asioilta. Kaiken keskipisteessä on Jumalan sana maailmassa vaikuttavana voimana sekä sitä henkeen ja vereen puolustavat – ja väistämättä vainotut – kristityt. Luterilaiset martyrologit halusivat pitää huolen siitä, että marttyyrit ymmärrettäisiin Jumalan sanan inhimillisinä todistajina eikä heitä ryhdyttäisi kunnioittamaan evankelisten kritisoimien vanhan kirkon pyhimysten tapaan.⁵³ Samalla tarinoiden yleisölle haluttiin tehdä selväksi, että eletään historiallisesti poikkeuksellisia aikoja, jossa kristittyjen kasvavat vainot ja niistä seuraa-

47. Gregory 1999, 147; Burschel 2004, 65–67, 285.

48. Rabuksella pyrkimys ”autenttisuuteen” näkyi myös siinä, että hänen oma äänensä tulee kuuluviin lähinnä lyhyissä, aineistoa tai henkilöä esittelevissä johdantokappaleissa tai marginaaleihin painetuissa kommentteissa. Knott 1996, 729; Burschel 2004, 39–40.

49. Ludwig Rabus, *Historien der Heyligen Außewölten Gottes Zeügen, Bekennern vnd Martyrern, so in Angehender ersten Kirchen, Altes und Neüwes Testaments, zu jeder zeyt gewesen seind ...; Band 4*, 1r–24v. Emmel 1556. Bayerische Staatsbibliothek, 4 Vss.c. 177-4. Käytetty digitaalinen versio, <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10169230-2> (12.6.2014).

50. Rabus 1556, 224v–229v.

51. Lk. 2:29–32.

52. Rabus 1556, 229v.

53. Gregory 1999, 140, 177; Burschel 2004, 49.

vat kärsimykset kertovat viimeisen tuomion lähestymisestä. Tämän kehityksen selkein merkki olivat evankeliset marttyyrit, jotka samalla tekivät näkyväksi vainottujen tosi kristittyjen pitkän historiallisen jatkumon aina alkukirkosta nykypäivään.⁵⁴

On tiedossa, että marttyyri lauluja laulettiin yhdessä ja että marttyyrikertomuksia, niin kuin 1500- ja 1600-luvuilla suosittuja painettuja ruumissaarnejakin, luettiin hartauskirjojen tavoin. Tämän kirjallisuuden yhtenä funktiona oli valmistaa kristittyä omaan kuolemaansa. Cornelia Niekus Mooren mukaan luterilaiselle hartauskirjallisuudelle oli tyypillistä iloita enemmän kuoleman tuomasta vapautuksesta maallisista kärsimyksistä kuin itse ikuisesta elämästä.⁵⁵ Maallisen elämän luonnehtiminen kamppailun ja kärsimyksen täyttämäksi ”murheen laaksoksi” näkyy hyvin myös Ludwig Rabuksen kuolemaa vuonna 1592 käsittelevässä ruumissaarnassa, jonka laati hänen läheinen kollegansa Jodocus Preisenstein. Saarna rakentuu Paavalin opetuslapselleen Timoteukselle osoittamien sanojen ympärille, joiden Preisenstein katsoo kuvaavan osuvasti Rabuksen elämää:

Olen kilpaillut hyvän kilpailun, olen juossut perille ja säilyttänyt uskoni. Minua odottaa nyt vanhurskauden seppele, jonka Herra, oikeudenmukainen tuomari, on antava minulle tulemisensa päivänä, eikä vain minulle vaan kaikille, jotka hartaasti odottavat hänen ilmestymistään.⁵⁶

Preisenstein poimii Paavalin kirjeistä hyvin miehisää, fyysisistä voimaa korostavia ja sotaisia vertauskuvia, kuten taistelija, juoksija ja sotilas.⁵⁷ Vastaavasti elämä kuvataan raskaana taisteluna sotapäällikkö Kristuksen palveluksessa. Ponnistelut palkitaan lopulta, kun pitkään vuoteen omana ollut 68-vuotias Rabus – kuten Lutherkin – kuolee rauhallisesti, huolellisesti valmistautuneena ja kipujaan valittamatta. Marttyyri krunun sijasta hänet seppelöidään ”vanhurskauden kruunulla”. Tieto hyvästä kuolemasta ja Jumalan

sanana lupaama pelastus tuovat Preisensteinin mukaan lohtua suremaan jääville omaisille.⁵⁸ Tämä oli olennaista hyvän luterilaisen kristityn kuolemalle, oli kyseessä sitten luonnollinen tai marttyyrikuolema.

Radikaalin reformaation marttyyri laulut

Siinä missä luterilaisten konkreettiset mahdollisuudet saavuttaa marttyyri krunu kaventuivat olennaisesti 1500-luvun mittaan, niin sanotun radikaalin reformaation edustajille tämä tie tai vaaseen oli edelleen auki. Saksan keisarikunnassa harhaoppisen määrittely ja rikosoikeudellinen kohtelu nojasi Speyerin mandaattiin vuodelta 1529. Se vahvisti jo *Codex Justinianuksessa* 500-luvulla määrätty kuolemanrangaistukset kasteenusijoille ja kolminaisuusopin kieltäjille.⁵⁹ Käytännössä toimeenpantujen kuolemantuomioiden tarkkaa määrää ei tiedetä; kastajamarttyyrien määräksi on esitetty vaihtelevia lukuja vajaasta tuhannesta aina 30 000–50 000 henkeen saakka. Brad Gregory on puhunut kahdesta tai kolmesta tuhannesta kuolemaantuomitusta.⁶⁰ Kastajat ja muut marttyyrit teloitettiin julkisesti, kuten ajan rangaistuskäytäntöihin kuului. Valtaosa kastajista poltettiin roviolla, hukkutettiin tai mestattiin miekalla 1520-luvun lopussa ja 1530-luvun alussa. Kuolemaantuomi-

54. Fuchs 1998, 587–588, 593–599.

55. Ks. esim. Moore 1993, 10–12; Ryrie 2013, 422–423.

56. 2. Tim. 4:7–8.

57. Vrt. 2. Tim 2:3–5.

58. Jodocus Preisenstein, *Ein Christliche Leichpredig, Bey der Leiche vnd Begrebnuß, des Ehrwürdigen vnd Hochgelehrten Herrn Ludouici Rabi, der Heyligen Schrift Doctorn, Pastorn, vnd Superintendenten, &c. Gehalten zu Vlm, inn der Pfarrkirchen, auff Donnerstag den 22. Junij ... 1592*. Hock 1593 (ei sivunumerointia). Bayerische Staatsbibliothek, Or.fun. 155 w. Käytetty digitaalista versiota, urn:nbn:de:bvb:12-bsb00038088-4 (24.6.2014).

59. Hans-Jürgen Goertz, *Täufer. Geschichte und Deutung*. Beck 1988, 122–123.

60. Gregory 2007, 455.

tuista noin 20–30 prosentin arvellaan olleen naisia. Heidät yleensä hukutettiin.⁶¹

Marttyyriuteen liittyvät kysymykset olivatkin merkittävä osa radikaalien, erityisesti seuraavassa lähemmin tarkasteltavien kastajien, kulttuuria ja itseymmärrystä.⁶² Kastajien marttyyrikulttuurissa keskeisessä roolissa olivat urheista uskonsankareista kertovat laulut.⁶³ Suurin osa säilyneistä lauluteksteistä on käsikirjoitusmuodossa, vaikka joitakin lauluja levitettiin myös painettuina. Tunnetuimpiin kastajien laulukokoelmiin kuuluu *Ausbund etlicher schöner christlicher Gesäng* (Kokoelma useita kauniita kristillisiä lauluja). Se ilmestyi ensimmäisen kerran todennäköisesti aivan 1570-luvun alussa. Varhaisin säilynyt kappale on vuodelta 1583.⁶⁴

Kastajien marttyyri lauluissa kidutuksen ja ruumiillisten kärsimysten kuvaukset saavat selkeästi enemmän tilaa kuin vastaavissa luterilaisissa lauluissa. Alankomaalaisen mennoniitan Elisabeth Dirksin tapauksessa peräti kolmasosa laulusta käsittelee nuoren naisen tuskia pyövelin käsissä ennen kuin hänelle lopulta langetetaan kuolemanrangaistus hukuttamalla.⁶⁵ Aluksi Elisabethia piinataan peukaloruuveilla, jotka saavat veren purskahtamaan kynsien alta. Kun Elisabeth huutaa, ”En kestä enää tätä tuskaa!”, Jumala kuulee suojattinsa sanat ja auttaa Elisabethia kestämaan kivut ja nöyryytyksen.⁶⁶ Kun Elisabeth huokaa kipujensa hellittävän, kuulustelijat ottavat käyttöön astetta järeämmät välineet. Kivut saavat Elisabethin menettämään tajuntansa, niin että hänen luullaan jo kuolleen. Silloin Jumala antaa Elisabethille voimia todeta kuulustelijoilleen ”epäröimättä” olevansa vielä elävien kirjoissa. Hän kieltäytyy vielä viimeisen kerran luopumasta uskostaan ja ilmoittaa olevansa valmis kuolemaan uskonsa tähden.⁶⁷ Itse kuolema kuitataan laulussa kahdella säkeistöllä. Viimeinen säkeistö kehottaa laulajia/kuulijoita muistelemaan Elisabethin kohtaloa ja hänen ”urheaa sydäntään” asiaankuuluvalla hartaudella. Elisabethin tavoin myös laulun koskettamien uskonveljien ja sisarten

toivotaan kutsuvan Jumalaa hädän ja tuskan hetkellä.⁶⁸

Kastajien marttyyri lauluissa toistuu Maeyken Wensin kirjeen tavoin kuoleman johdosta tunnettu ilo ja riemu. Muotoilu, jonka mukaan kuolemaan mentiin ”naurussa suin” (*mit lachendem Munde*), oli tavallinen.⁶⁹ Melkeinpä riehakkaan odotuksen vallassa olivat Amsterdammassa teloitettu 78-vuotias vanhus ja nuorukainen, jotka osoittivat esimerkillään, että ”oikein kuoleminen on [vaikea] taito” (*Recht sterben ist ein kunste*). Ajatus liekkien tai miekan aiheuttamasta kivusta ei surettanut näitä miehiä. Omissa koettelemuksissaan he aikoivat pitää mielessään Kristuksen uhrikuoleman, joka ”antaa meille paljon voimaa,/ se saa meidät iloisiksi,/ poistaa kaiken surun,/ itku muuttuu nauruksi.”⁷⁰

61. Noin 80 prosenttia kaikista kastajien teloituksista tapahtui vuosina 1527–1533. Claus-Peter Clasen, *Anabaptism. A Social History, 1525–1618. Switzerland, Austria, Moravia, South and Central Germany*. Cornell University Press 1972, 371–374, 381–382; Gregory 2007, 478.

62. Burschel 2004, 123.

63. Kastajat ikuistivat marttyyreitään toki myös muissa kirjallisissa muodoissa. Suurisuuntaisin ja tunnetuin yksittäinen kirjallinen projekti oli alankomaalaisen mennoniitan, Thielemans Jans van Braghtin, vuonna 1660 julkaissama kokoelma *Het Bloedigh Tooneel Der Doops-Gesinde, En Weerlose Christenen*. Vuonna 1686 ilmestyi Jan Luykenin komeasti kuvittama ja sisällöllisesti laajempi toinen painos otsikolla *Het Bloedig Tooneel, of Martelaers Spiegel der Doops-Gesinde of Weerlose Christenen*. Burschel 2004, 178–182; Gregory 2007, 467–468, 490–492.

64. Toinen suosittu laulukirja sisältyi alankomaalaisten mennoniittojen 1562 ja 1563 julkaisemaan marttyyrikohtaloiden kokoelmaan *Het Offer des Heeren*. Saksalaiset mennoniitat puolestaan julkaisivat muutamaa vuotta myöhemmin oman, kaksitoista marttyyri laulua sisältävän laulukokoelmansa *Ein schön gesangbuechlein Geistlicher lieder*. Määrin hutterilaisten keskuudessa alkoi syntyä laulukokoelmia 1570-luvulta lähtien. Burschel 2004, 118–120, 126–128.

65. Burschel 2004, 135–139; *Ausbund* 1583, 69–76.

66. *Ausbund* 1583, 74.

67. *Ausbund* 1583, 74–76.

68. *Ausbund* 1583, 76.

69. Ks. esim. *Ausbund* 1583, 86, 88.

70. *Ausbund* 1583, 88–90 (kuolinvuosi tuntematon).

Jotkut laulut kuitenkin tematisoivat myös marttyyrien kipua ja kuolemaan liittyviä pelkoja. Kölnissä vuonna 1557 kuolleen kirjapainaja Thomas von Imbroichin laulussa kertojamarttyri kuvaa mietteitään kuolemantuomion alla: ”Ajattelin, että suuret kivut ja kärsimykset/ valtaisivat minut.” Mutta sitten tekstin mukaan Jumala nosti taakan hänen harteiltaan, minkä jälkeen Thomas koki, että ”Hänen ikeensä on suloinen,/ hänen taakkansa on kevyt”.⁷¹ Jörg Wagne-
rin laulussa viitataan myös henkiseen kärsimykseen, kun Jörg joutuu ”sielunsa pelastuksen” vuoksi jättämään vaimonsa ja pienet lapsensa.⁷²

Kastajamarttyyrit eivät siis olleet millään muodoilla immuuneja kivulle eivätkä saaneet siitä nautintoa. Tässä he poikkeavat niistä keskiaikaisista pyhimysmarttyyreistä, joiden viime hetkiä kuvattiin hurmoksena, jossa ruumiin kaikki piinat unohtuvat.⁷³ Kastajamarttyyrien suora yhteys Jumalaan ei tarkoittanut, että tämä olisi suonut heille erityisiä kykyjä olla tuntematta fyysistä kipua. Sen sijaan suuret ruumiilliset tuskat alleviivasivat entisestään kastajamarttyyrien si-
toutumista ja tahdonlujutta. Niissä kiteytyy kastajien kärsimyksen ideaali, jonka mukaan ”kaste ja risti” – Kristuksen seuraaminen, vainot ja kärsimykset – kuuluvat tosi kristityn elämässä erottamattomasti yhteen. Samalla ruumiilliset kärsimykset todistivat, että kastajat olivat oppi-
neen oikeassa. Lisäksi yksityiskohtaiset kidutus-
kuvaukset olivat omiaan korostamaan maallisen maailman julmuutta ja epäoikeudenmukaisuutta.⁷⁴

Marttyyrius, kärsimys ja sukupuoli

Kastajien marttyyri laulut ja kertomukset kertovat sekä miehistä että naisista, jotka kuolivat uskonsa puolesta. Niinpä marttyyrius onkin usein nostettu esille, kun on pohdittu naisten asemaa kastajaliikkeissä. Aikaisemmassa tutkimuksessa esitettiin ihannoiva teesi naisten ja miesten poikkeuksellisesta ”tasa-arvosta”. Nykyisin monet tutkijat katsovat kastajanaisten olleen ennen kaikkea vapaita henkilökohtaisessa valinnas-

saan liittyä kastajiin sekä kärsimyksessä ja kuoleman kohtaamisessa.⁷⁵ Sekä nais- että miesmarttyyreja ihailtiin, muisteltiin ja jäljiteltiin. Lisäksi naisten ja miesten kärsimykselle ja marttyyrikuolemalle antamat merkitykset tuntuvat olleen samansuuntaisia. Sekä miehet että naiset ammensivat voimaa ja rohkeutta raamatullisista esikuvista sekä vakaumuksestaan, jonka mukaan he kuuluivat tosi kristittyjen pienilukaiseen ja kautta aikojen vainottuun joukkoon. Niinpä Brad Gregory on tullut siihen tulokseen, että sukupuolella ei ollut ratkaisevaa merkitystä kastajien marttyyrikäsityksissä.⁷⁶ Mies- ja naismarttyyreiltä vaadittiin samoja kykyjä ja uhrauksia: ennen kaikkea Jumalalta saatua mielenlujutta ja ruumiillisen kivun sietokykyä. Sekä mies- että naismarttyyrit kohosivat esimerkillisyydessään korkealle tavallisten ihmisten yläpuolelle.⁷⁷

Kastajanaiset Maria ja Ursula van Beckum ovat hyvä esimerkki sukupuolen merkityksestä marttyyrien kokemien kärsimysten tulkinnoille. Näiden alankomaalaisten säätyläisnaisten vuonna 1544 roviolla kärsimä kuolema herätti laajasti huomiota ja myötätuntoa etenkin paikallisen aateliston parissa.⁷⁸ Ehkäpä siksi heidän tarinansa läpäisi muotoutumassa olevien tunnustuskuntien rajat. Naisten kohtalosta kertovasta lau-

71. *Ausbund* 1583, 140. Ks. myös *Ausbund* 1583, 194, 208.

72. *Ausbund* 1583, 60.

73. Knott 1996, 724–725. Esther Cohen on toisaalta esittänyt, että vallitseva marttyyrien esittämisen malli oli keski-
ajallakin hillittyä kärsimystä korostava. Cohen 2000, 62–63.

74. Burschel 2004, 139–142.

75. Keskustelun päälinjoista ja sen lähtöoletuksiin liittyvistä ongelmista ks. Päivi Räisänen-Schröder, *Between Martyrdom and Everyday Pragmatism. Gender, Family, and Anabaptism in Early Modern Germany*. Teoksessa Marianna Muravyeva & Raisa Maria Toivo (toim.) *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Routledge 2012, 89–92.

76. Gregory 1997, 52–55, 52–60.

77. Shephardson 2004, 156–158, 163; Freeman 2007, 3.

78. Gary K. Waite, *Eradicating the Devil's Minions. Anabaptists and Witches in Reformation Europe, 1525–1600*. University of Toronto Press 2007, 89.

Maria van Beckumia (k. 1544) sidotaan roviolle, hänen kälynsä Ursula seuraa vierestä Jan Luykenin etsauksessa 1680-luvulta. Maria on jo täysin uppoutunut rukoukseen eikä vastustele kohtaloaan. Lähde: Wikimedia Commons.

lusta painettiin kolme kuvitettua lentolehtistä. Laulujen kirjoittajat löytyvät todennäköisesti Marian ja Ursulan lähipiiristä, Alankomaiden aatelistosta, joka oli ainakin muodollisesti katolista. Luterilainen Rabus sisällytti kaksi laulua saksankielisinä käännöksinä martyrologiansa ensimmäiseen editioon. Nämä laulut ovat keskenään hyvin samanlaisia, mutta poikkeavat *Ausbundin* pidemmästä ja yksityiskohtaisemmasta versiosta. *Ausbundin* Beckumit todistavat uskostaan laveammin ja opillisemmin, kun taas Rabus korostaa Marian ja Ursulan sopeutumista vallitseviin kirkollisiin konventioihin sekä heidän rakauttaan Jumalan sanaan. Rabuksen kokoelman lauluissa esiintyy lisäksi kaksi kuolemanjälkeistä ihmettä, jotka puuttuvat *Ausbundista*.⁷⁹

Rabuksen kokoelman lauluista jälkimmäinen pohtii säkeen verran naismarttyyriutta. Laulun laatijan mielestä nimenomaan se, että kyseessä oli kaksi naista, todisti Jumalan suuruudesta.⁸⁰ Ilmeisesti kirjoittaja koki tarpeelliseksi selitellä asiaa, viitaten yleiseen aikalaiskäsitykseen naisista "kerrassaan heikkoina mielenlaadultaan". Hän toivoi lukijan saavan lohtua ja voimaa ajatuksesta, että Jumala huolehti naisistakin, jos

79. Rabus 1555b, 180v–182v ja 183r–184r; Burschel 2004, 132; John S. Oyer, Maria and Ursula van Beckum. Teoksessa C. Arnold Snyder & Linda A. Huebert Hecht (toim.) *Profiles of Anabaptist Women. Sixteenth-Century Reforming Pioneers*. Wilfried Laurier University Press 1996, 354.

80. Rabus 1555b, 184r.

nämä vain antoivat Jumalan sanan vahvistaa itseään.⁸¹ Samalla Rabus esitti lyhyessä johdannossaan, että Marian ja Ursulan kohtalot toisivat samastumisen kohteen ja lohtua etenkin naissukupuolen edustajille.⁸² Myös *Ausbundissa* viitataan Mariaan ja Ursulaan nimenomaan naisina, joille Jumala oli antanut niin paljon älynlahjoja, että he ymmärsivät totuuden, ja niin paljon voimaa, että he eivät perääntyneet siitä.⁸³ Eräässä toisessa kokoelman laulussa vakuutetaan, että Jumala pelastaa häntä tunnustavat sukupuolesta riippumatta.⁸⁴ Näin ollen John S. Oyerin esittämä väite, että kastajien lauluntekijät olisivat olleet ”myöhäiskeskiajan vähättelevien naiskäsitusten” yläpuolella, ei pidä paikkaansa.⁸⁵ On kiinnostavaa, että Rabuksen kokoelman laulujen ja *Ausbundin* tulkinnat naiseuden uskonnollisesta merkityksestä eivät juuri poikkea toisistaan. Vaikka naisten tarinat ylittivät tunnustuskuntien rajat, naiseuden kuvaukset eivät merkittävästi muuttuneet.

Naismarttyyrien kohtaloihin liitetyt moraaliset opetukset ja elämänohjeet olivat erilaisia kuin miesten. Marttyyriksi halajavia miehiä saatettiin rohkaista suoraan toimintaan, kun taas naisia tavallisemmin ohjattiin passiiviseen kärsimiseen ja kärsivällisyyteen. Lisäksi saatettiin ajatella, että naismarttyyrit ”heikomman” sukupuolen jäsenenä olivat vielä suuremmissa määrin riippuvaisia Jumalan tuesta kuin miehet. Toisaalta nimenomaan naisten oletettu heikkous teki naismarttyyrien kohtaloista erityisen merkittäviä ja heidän edustamansa uskonsuunnan oikeutuksesta tai ”totuudellisuudesta” entistä uskottavampaa. Kuten van Beckumien esimerkiksi osoittaa, jo se, että Jumala oli kohottanut *naisen* valitukseen, todisti Jumalan mahtavuudesta. Olihan naismarttyyri joutunut voittamaan suurempia sisäisiä heikkouksia ja kestäämään suhteessa suurempaa kipua kuin miesmarttyyri. Olennaista oli, että sukupuolten normatiivista roolijakoa ei horjutettu, vaikka olisikin kerrottu naisista, jotka jättivät uskonsa puolesta taakseen kaiken maallisen, mukaan lukien puolison-

sa, perheensä ja hyväksytyin sosiaalisen järjestyksen. Tämän vuoksi rohkeiden naisten tekemisistä martyrologioissaan kertovat (mies-)kirjoittajat useasti silottelivat kertomuksia tai käyttämiään lähteitä paremmin vallitseviin sukupuolinormeihin sopiviksi. Tämä saattoi tarkoittaa esimerkiksi naisten ruumiillisen hentouden korostamista tai heidän kiihkeiden opillisten todistustensa lyhentelemistä vastaamaan paremmin hiljaisen naisen toivekuvaa.⁸⁶

Paljon puhuva on rotterdamilaisen Anna Janszin tapaus. Anna kuului 1530-luvulla Münsterin kastajia lähellä olevaan ryhmään, joka uskoi lopun aikojen olevan käsillä ja Jumalan vuodattavan pian jumalattomien verta. Myöhemmin Anna kuului alankomaalaisen kastajajohtajan David Jorisin lähipiiriin. Todennäköisesti Anna laati Ilmestyskirjan kuvastosta ammentavan laulun, joka muistuttaa paitsi Jorisin laatimia lauluja myös Münsterin kastajateologi Bernhard Rothmannin verta ja kostonjanoa tihkuvia kirjoituksia. Rotterdamin kaupunginraati tuomitsi Annan kuolemaan vuonna 1539. *Ausbundissa* on Annan kohtalosta kertova laulu, joka kuvaa hänet samanlaisena hiljaisen kärsimyksen esikuvana kuin kokoelman muutkin naismarttyyrit. Myöhempien kastajaryhmien keskuudessa epäsoveliaiksi koetut apokalyptiset, väkival-

81. Rabus 1555b, 184r.

82. Rabus 1555b, 180v. Rabus esittää samanlaisen toiveen myös baijerilaista aatelisnaista Argula von Grumbachia käsittelevässä johdantokappaleessaan. Ludwig Rabus, *Historien der || Martyrer|| Ander Theil || Darinn das Dritte/ Vierd=||te/ vnd Fünfte Buch/ von den Heyli=||gen/ Außerwehlten Gottes Zeügen/ Be=||kennern vnd Martyrern <vnd nemlich deren/ so von || Johann Hussen zeit an/ inn der Streittenden Kir=||chen/ des Newen Testaments/ biß auff dise jetzige || vnser leste zeit/ gewesen> nach ordnung be=||griffen ...* Rihel 1572, 375.

83. *Ausbund* 1583, 93, 96.

84. *Ausbund* 1583, 155.

85. Oyer 1996, 354.

86. Rabus 1555b, 182r, 183r; Burschel 1999, 84; Kemp 1999, 1030–1032; Shepardson 2004, 156–158, 163.

taiset koston visiot ovat tiessään.⁸⁷ Jumalan valtakunnan tuloa odotetaan nyt passiivisesti ja kärsien, ei itse miekkaan tarttuen. Laulu kuvaa Annan ihmisenä, ”joka lempeänä ja kainona hyveissään/ kristitylle mitä kauneimman esikuvan/ elämässä ja kuolemassa antoi”.⁸⁸

Kuolema, kärsimys ja evankeliset marttyyrit

Evankelisia marttyyrejä yhdisti ajatus Raamatussa kristillisen totuuden ainoana lähteenä. Heitä erottivat Raamatun pohjalta tehdyt opilliset ja käytännön johtopäätökset. Näiden perustavanlaatuisen erojen vuoksi luterilaisilla ja kastajilla oli muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta omat marttyyriinsä. Molemmat suuntaukset pitivät marttyyrejään suuressa arvossa, mutta kuvasivat heitä eri tavalla.

Luterilaisilla – ainakin Ludwig Rabuksella – marttyyriuden käsite oli laajempi kuin kastajilla. Kuolema Jumalan sanan vuoksi ei ollut välttämätön. Tosiasiallista kuolemaa merkittävämpi oli kristityn *valmius* kuolla. Tähän ajatukseen vaikutti etenkin varhaisten luterilaisten käsitys lopun aikojen välittömästä läheisyydestä, jonka yhteydessä Jumalan sanan vuoksi kärsineet kristityt pelastettaisiin. Näin myös Luther lunasti paikkansa Rabuksen martyrologiassa. Kristityn kärsimys ei huipennu niinkään kuolemassa kuin sitä edeltävässä elämässä, jonka vaihoista kuolema lopulta vapauttaa. Kastajien kertomuksissa kärsimys on niin ikään läsnä kristityn arjessa. Kuitenkin ruumiin kivut vainoajien käsissä saavat kastajien marttyyritarinoissa erittäin paljon huomiota ja ne esitetään varsin yksityiskohtaisesti. Kuolevan marttyyriin tuskat liittävät tämän Kristuksen ristinkuolemaan, kärsimyksiin, joita yhdenkään kristityn ei tulisi elämässään unohtaa eikä kartella. Sekä luterilaiset että kastajat katsoivat myös naisten voivan kuolla kunniakkaan marttyyrikuoleman. Tietyllä tapaa naismarttyyrien kärsimyksiä voitiin pitää jopa vaikuttavampana näyttönä Jumalan voimasta kuin miesten. Tämä pohjasi aikalaiskäsityksiin naisis-

ta ”heikompana” sukupuolena. Evankeliset marttyyritarinat siis toisaalta sekä nostivat naismarttyyrejä jalustalle että vahvistivat vallalla olleita sukupuolinormeja.

Marttyyrien kohtalot koskettivat ihmisiä näiden omassa arjessaan kokemien haasteiden ja tunteiden kautta. Marttyyreistä kirjoittaminen, lukeminen ja laulaminen edesauttoi tunnustuksellisten identiteettien luomista, vaikkakaan prosessi ei ollut suoraviivainen. Uuden ajan alun tutkijoiden on syytä ottaa marttyyrit vakavasti nimenomaan heidän tarinoidensa laajan vastaantoton vuoksi. Marttyyrius on erottamaton osa uuden ajan alun uskonnollisuuden – tai laajemmin: kulttuurin – tutkimusta, koska niin monet aikalaiset ”kunnioittivat marttyyrejä, lukivat marttyyreistä, tutkivat marttyyrien kuvia, kävivät katsomassa marttyyreistä kertovia näytelmiä ja [...] koristivat kotiensa seiniä marttyyrien kuvilla”.⁸⁹

Jatkossa olisi tärkeää pohtia, miten tämä havainto sopii yhteen toisen viime vuosien keskeisen tutkimustuloksen kanssa, joka liittyy uskonnollisen toiseuden, monimuotoisuuden tai opillisen ”epämääräisyyden” ajateltua laajempaan käytännön sietämiseen uuden ajan alun Euroopassa.⁹⁰ Ongelma kiertyy pitkälti sen kysymyk-

87. Werner O. Packull, Anna Jansz of Rotterdam, a Historical Investigation of an Early Anabaptist Heroine. *Archiv für Reformationsgeschichte* 78 (1987), 154–160, 168–170; Werner O. Packull, Anna Jansz of Rotterdam. Teoksessa C. Arnold Snyder & Linda A. Huebert Hecht (toim.) *Profiles of Anabaptist Women. Sixteenth-Century Reforming Pioneers*. Wilfried Laurier University Press 1996, 339, 343–344, 351.

88. *Ausbund* 1583, 114.

89. Freeman 2007, 4–5.

90. Ks. esim. Benjamin J. Kaplan, *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Belknap 2007; C. Scott Dixon, Dagmar Freist & Mark Greengrass (toim.) *Living with Religious Diversity in Early-Modern Europe*. Ashgate 2009; Andreas Pietsch & Barbara Stollberg-Rilinger (toim.) *Konfessionelle Ambiguität. Uneindeutigkeit und Verstellung als religiöse Praxis in der Frühen Neuzeit*. Gütersloher Verlagshaus 2013.

sen ympärille, oliko niin sanottu nikodemismi eli oman uskon kieltäminen vainojen ja rangaistusten pelossa sallittua kristitylle.⁹¹ Ensimmäiset kastajaliikkeiden osalta saadut tulokset viittaavat siihen, että etenkin maallikot suhtautuivat pakon edessä vaiettuihin tai vääristelyihin uskonnollisiin vakaumuksiin paikoitellen varsin joustavasti.⁹² Samaan aikaan kastajien keskuudessa kunnioitettiin myös oman liikkeen marttyyrejä. Todennäköisesti aikalaiset eivät kokee tässä yhtä suurta ristiriitaa kuin nykytutkijat, jotka helposti ajattelevat uskonnollisen sietämisen ja uskonsa puolesta kuoleamisen kaltaisia ilmiöitä toisensa poissulkevinä vastakohtina.⁹³ Vastakkainasettelu menettää kuitenkin merkitystään, jos otamme huomioon marttyyritarinoiden laajemmat kulttuuriset merkitykset myös arkipäivän tasolla lohdun, rohkeuden ja ihanteellisten toimintamallien tarjoajina. Tästä näkökulmasta marttyyrikuolema saattoi olla yhtä aikaa sekä julma että iloinen. Merkityksensä tai turha se ei ollut milloinkaan.

Abstract: Joyous, cruel death – Ideals of death and suffering in evangelical martyr cultures of the 16th century

The article explores gendered ideals of death and suffering in martyr stories, mainly in 16th-century Germany. Two case studies illustrate common and

distinguishing features within the heterogeneous “evangelical” movement, which only later developed into Protestant confessions. The first case focuses on the martyrology of the Lutheran theologian Ludwig Rabus. The second one analyses Anabaptist martyr songs in the *Ausbund* hymnal. In both cases, the deaths of martyrs, although violent, are depicted as “good deaths”. Generally, martyr stories were intended to strengthen the faith, identity and mutual bonding in one’s own religious group, and to draw lines between themselves and other groups whose martyrs were labelled as heretics. Based on contemporary notions of women as the “weaker vessel”, female martyrs were considered to be higher proof of God’s power than male martyrs, who were seen as more resistant to pain. Therefore, evangelical martyr stories both idealised female martyrdom and reinforced traditional gender stereotypes.

Keywords: martyrdom, suffering, ideals of death, gender, early modern religiosity, violent death

---

91. Freeman 2007, 15–16; Gabriel Glickman, Early Modern England. Persecution, Martyrdom – and Toleration? *Historical Journal* 51 (2008), 253–254.

92. Ks. esim. Mark Furner, Lay Casuistry and the Survival of Later Anabaptists in Bern. *Mennonite Quarterly Review* 75 (2001), 429–469; Päivi Räisänen, *Ketzer im Dorf. Visitationsverfahren, Täuferbekämpfung und lokale Handlungsmuster im frühneuzeitlichen Württemberg*. Universitätsverlag Konstanz 2011, 289–322.

93. Glickman 2008, 253–254. – *Nyt julkaistu Päivi Räisänen-Schröderin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Antti Harmainen

”Kaikki voin kestää, voin elää, jos tiedän että hänet kerran vielä tapaan”

SPIRITUALISMI JA TEOSOFIA
SIVISTYNEISTÖN SURUTYÖN VÄLINEINÄ
1880-LUVUN LOPULLA

Antti Harmainen tarkastelee artikkelissaan, miten 1800-luvun lopulle tyypilliset okkultiset aatevirtaukset nivelyivät osaksi suomalaisen nousevan sivistyneistön käsityksiä kuolemasta ja surutyöstä. Artikkelin lähtökohtana on kirjeenvaihto, jota kirjailija J. H. Erkko, Hilda Asp ja Kustaa Asp kävivät J. H. Erkon veljen, Elias Erkon kuoltua vuonna 1888. Analyysissa korostuu okkulttisten virtausten tiedollinen merkitys aikana, jolloin tieteen ja uskonnon välisiä rajoja määriteltiin uudelleen. Näkökulman taustalla ovat viime vuosien historiantutkimuksessa tehdyt tulkinnat, jotka ovat korostaneet okkultismin keskeisyyttä länsimaisessa modernisaatiossa.

Pohjoisitalialaisesta Meranon kaupungista lähetettiin 21. marraskuuta 1888 Suomeen sähkösanoma: ”Ruudi on mennyt puhtaiden asuntoihin tänä aamuna kello 8. Hilda ja Kustaa”.¹ Sähkeen allekirjoittajat olivat Hilda Asp (1862–1891), kieltenopettaja ja Suomalaisen Teatterin näyttelijä, sekä hänen pikkuveljensä Kustaa Asp (1866–1952), vastavalmistunut arkkitehti, joka suoritti

---

FM Antti Harmainen on tohtoriopiskelija Tampereen yliopiston historian oppiaineessa. Sähköposti: antti.harmainen@uta.fi.

jatko-opintojaan Berliinissä. Mainittu ”Ruudi” puolestaan tarkoitti Hilda Aspin sulhasta Elias Rudolf Erkkoa (1863–1888), 25-vuotiaasta ylioppilasta, joka oli juuri kuollut tuberkuloosiin luonnonmukaisiin hoitoihin erikoistuneessa meranolaisessa Villa Thalysia -parantolassa.²

Elias Erkko ja Aspin sisarukset kytkeytyvät henkilöinä osaksi 1800-luvun aikana muotoutunutta koulutettua keskisäätä. Kai Häggman on nimittänyt tätä väljärajasta ryhmittymää nousevaksi sivistyneistöksi, jonka toimintaa ja kulttuurisia näköaloja kehysti ohjelmallinen usko yksilön ja yhteiskunnan jatkuvaan intellektuaaliseen edistymiseen.³ Vastaava käsitystapa näkyi Erkon kuolemantapauksen yhteydessä. Erkko ja hänen läheisensä eivät jääneet odottamaan loppua vaan etsivät viime hetkiin saakka tepsivää hoitoa kansainvälisen tutkimustiedon eri kentiltä. Viimeisen elinvuotensa ajaksi Erkko lähti ulkomaanmatkalle, jonka kokoavaksi teemaksi osoittautuivat käynnit luonnonparantajien vastaanotoilla. Häntä hoitivat Edward Schneckenberg, Arnold Rikli, Carl Griebel sekä Leipzigissa toiminut maineikas Louis Kuhne.⁴ Erkko otti kylpy- ja käärehoitokuureja, noudatti kasvisruokavaliota ja istui höyrykaapeissa hengittämässä vetyfluoridihuuruja: hoitojen tarkoituksena oli palauttaa kokonaisvaltainen mielen ja ruumiin voima, josta tuli löytyä ratkaisu myös kliinisesti diagnosoidun keuhkotaudin kukistamiseen.⁵

Kun Carl Griebelin isännöimä Villa Thalysiaan ei kyennyt pelastamaan Erkon henkeä, hänen läheisensä joutuivat kyseenalaistamaan

1. Sitaatti teoksessa Marja Niiniluoto, *Hilda & Elias. Hilda Asp ja Elias Erkon kirjeenvaihtoa vuosilta 1884–1888*. Helsingin Sanomat 1983, 219.

2. Niiniluoto 1983, 207–210.

3. Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS 1994, 25–26.

4. Martti Jukola, *Juhana Heikki Erkko. Elämä, runoilijatoiminta, teokset*. Osa I. Otava 1930, 293–299; Niiniluoto 1983, 190–211.

5. Niiniluoto 1983, 180, 192.

suuren osan edistysoptimismistaan. Kuolinpäivänä lähetetty sähkö käynnisti vainajan lähisukulaisien välillä kirjeenvaihdon jakson, jonka puitteissa he käsitelivät kuolemantapauksen tuottamaa järkytystä. Sen keskellä Hilda ja Kustaa Asp sekä Elias Erkon runoilijaveli J. H. Erkko (1849–1906) käänsivät huomionsa modernin okkultismin piiriin, joka tuolloin kuului luonnonparannuksen tavoin nousevaa sivistyneistöä kiehtoneisiin kansainvälisiin aatteisiin. Suomalainen kaupunkilaisälämyöstä tutustui virtaukseen osana 1880-luvun puolivälissä syntyneitä uskonto- ja yhteiskuntakritiikin aaltoa. Tärkeänä aatekeskuksena toimi tässä yhteydessä Minna Canthin ja Järnefeltien salonki Kuopiossa.⁶

Asp–Erkko-perhepiirin kiinnostus 1800-luvun lopun okkultismia kohtaan toimii artikkelini lähtökohtana. Kirjeenvaihdossa korostuvat etenkin spiritualistisen⁷ liikkeen tuottamat käsitykset. Yhdysvalloissa vuonna 1848 syntyneestä modernista spiritualismista oli 1880-luvulle tultaessa kehkeytynyt laajalti tunnettu julkisuuden ilmiö. Liikkeen suosio perustui popularisoituun ajatukseen henkisestä todellisuudesta, johon myös ihmishengen katsottiin siirtyvän kuoleman jälkeen. Meediat ja spiritistiset istunnot olivat keskeinen osa spiritualismia, mutta toisaalta liike vetosi aikalaisiin myös tasa-arvoa ja auktoriteettikriittisyyttä julistavalla aatteellisuudellaan. Spiritualismin ohella kirjeet viittaavat vuonna 1875 perustettuun Teosofiseen Seuraan (*Theosophical Society*), joka perusti ideologiansa itämaisten uskontojen ja länsimaisen tieteen välille punottuun synteisiin.⁸ Tarkastelen artikkelissani, miten Hilda Asp, Kustaa Asp ja J. H. Erkko mukauttivat nämä kansainväliset virtaukset osaksi omia käsityksiään. Miten spiritualismi ja teosofia auttoivat heitä jäsentämään Elias Erkon kuoleman? Millaisia aineksia he valikoivat käyttöönsä liikkeiden kuvastosta ja miten ne niveltivät osaksi surutyötä?

Teoreettisessa mielessä tutkimusasetelmani liittyy vuosituhannen vaihteessa virinneeseen monitieteiseen keskusteluun uskonnon paluus-

ta, joka on historiantutkimuksen saralla huomioitu etenkin sukupuolihistorian kysymyksenasetteluissa. Niissä tutkijoiden mielenkiinto on tarkentunut uskonnon yksilöllisiin merkityksiin, vaihteleviin muotoihin ja vuorovaikutukseen muiden kategorioiden, kuten nationalismin tai sukupuolen, kanssa.⁹ Yksilön kautta avautuva uskonnon moninaisuus on tuottanut uusia näkökulmia länsimaiseen modernisaatioprosessiin, joka on usein tullut tulkituksi tieteen tukevan sekularismin nousuna ja uskonnon marginalisoitumisena.¹⁰ Tämä modernin perusdikotomia on ohjannut myös kuoleman historiaa käsittelevää tutkimusta.¹¹ Artikkelini tavoitteena on

6. Laajemmin 1800-luvun lopun modernista okkultismista ks. Corinna Treitel, *A Science for the Soul. Occultism and the Genesis of the German Modern*. Johns Hopkins University Press 2004, 29–66; Alexandra Owen, *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern*. University of Chicago Press 2004, 17–51. Suomea koskien ks. Armo Nokkala, *Tolstoilaisuus Suomessa*. Tammi 1958, 31–41; Mikko Juva, *Valtiokirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen*. WSOY 1960, 286–297.

7. Spiritualismin käsite viittaa artikkelini yhteydessä yhdysvaltalaislähtöiseen spiritualistiseen liikkeeseen. Suomen historian kontekstissa on käytetty samassa asiayhteydessä myös termiä spiritismi (esim. Juva 1960, 291–292), mutta spiritualismin käsite kuvaa kattavammin 1880-luvun kansainvälistä aatekenttää ja on yhtenäinen uusimman kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden käsitteistön kanssa.

8. Spiritualismista ja teosofiasta laajemmin ks. Treitel 2004, passim.; Owen 2004, 17–51. Suomea koskien ks. Maarit Leskelä-Kärki, *Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS 2006, 246–276.

9. Teoreettisella tasolla ks. Alain Badiou, Preface. Teoksessa Quentin Meillassoux, *After Finitude. An Essay on the Necessity of Contingency*. Bloomsbury 2008, vi–viii. Historian näkökulmasta ks. Pirjo Markkola, *Uskonto ja historia. Historiallinen Aikakauskirja* 106:1 (2008), 1–2. Ks. myös Irma Sulkunen, *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Gaudeamus 1999; Pirjo Markkola *Synti ja Siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKS 2002, 9–33; Leskelä-Kärki 2006, 246–276.

10. Laajemmin ks. Bruno Latour, *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Vastapaino 2006, 13–48; Owen 2004, 238–257.

11. Esim. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic*. Charles Scribner's Sons 1971, 647–654. Ks. myös Philippe Ariès, *Western Attitudes toward Death*. Johns Hopkins Uni-

tuoda vähemmän tunnettuja nyansseja uskonnollisuuden ja modernin sekularismin välille rakentuvaan tulkinnalliseen kahtiajakoon. Pyrin osoittamaan, että moninaisista aineksista konstruoitu uskonnollinen tieto tarjosi intellektualismin nimeen vannoville 1800-luvun lopun yksilöille merkityksellisiä keinoja kuoleman arvoitusten ratkomiseen.

Tekstini pohjaa aatehistoriasta ja ryhmäbiografisesta historiantutkimuksesta juontuviin näkökulmiin. Aatehistoriaa jäsenen tutkimusotteena, joka analysoi tiettyssä historiallisessa kontekstissa toimineiden yksilöiden tapoja käsittää ja merkityksellistää aatteita tai ilmiöitä. Ryhmäbiografisen historiantutkimuksen teoria on ohjannut minut havainnoimaan eri kategorioiden limittymistä ja yksilöllisten käsitysten vertautuvuutta Aspin sisarusten ja J. H. Erkon muodostaman pienryhmän sisällä.¹²

Viha etsii kohdettaan

”Minussa kiehuu viha”, kirjoitti Hilda Asp 21.10.1888, kuukautta ennen Elias Erkon kuolemaa. J. H. Erkolle lähetetyssä kirjeessä Asp kertoi raivonsa kumpuavan toimeettomuudesta, johon hän piti syypäinä lääkäreitä, jotka ”eivät tiedä diagnoosista mitään”.¹³ Asp oli matkustanut Italiaan varmistaakseen Eliaksen saavan parhaan mahdollisen hoidon, mutta huomasi joutuneensa keskelle hoitometodeja koskevaa riitaa, johon osallistui sekä luonnonparantajat että akateemisesti koulutetut lääkärit. Kaikki antoivat Erkon tilasta toisistaan poikkeavia tilannearvioita ja pyrkivät mitätöimään kollegoidensa auktoriteetin.¹⁴ Asp raportoi havaintojaan Kustaa-veljelle tutustuttuaan Meranossa Carl Griebeliin. ”Tämä Griebel täällä tuntuu olevan hyvinkin tietämätön vaikka hän tuontuostakin puhuu ’als Wissenschaftman weiss ich’¹⁵ j.n.e. [...] Tietysti on Rikli [Erkkoa hoitanut luonnonparantaja Arnold Rikli] hänestä hyvin ala-arvoinen ja mitätön lääkäri”.¹⁶ Kun Erkon tila myöhemmin huononi, Griebel henkilökuntineen jätti käytännön hoidon pääosin Aspin vastuulle ja teki hänen ti-

lanteestaan entistä ristiriitaisemman. ”Kun teen mitä toiset luontolääkärit määräävät [...] sanoo tämä (Griebel), että tapan Ruudin niillä! Voisi tulla hulluksi, ellei enää tarvittaisi.”¹⁷

Aspin kohtaama lääkinällinen kaaos oli varmasti vaikea pala myös muille Asp–Erkko-piirin jäsenille – niin paljon rivejä he olivat Erkon kuolemaa edeltäneissä kirjeissä käyttäneet kuvatesaan uskoa luonnonparannukseen. Kustaa Asp kirjoitti vielä lokakuussa 1888 suopeaan sävyyn Griebelin kasvisdieetistä ja piti Arnold Rikliä ”nerona”.¹⁸ J. H. Erkko oli puolestaan kääntynyt Hilda Aspin kuvauksen mukaan luonnonlääkinnän profeetaksi,¹⁹ joka humoraalipatologian²⁰ näkemyksiä mukailleen julisti Eliaksen ti-

versity Press 1974, 7–14; Kaarina Koski, Sosiaalinen kuolema. Teoksessa Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Gaudeamus 2014, 112–115.

12. Aatehistoriasta laajemmin ks. Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002. Ks. myös Marja Jalava, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillisisä idealistisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. SKS 2005 15–19. Ryhmäbiografiasta laajemmin ks. Barbara Caine, *Biography and History*. Palgrave Macmillan 2010, 61–66.

13. Hilda Aspin kirje J. H. Erkolle 21.10.1888. Päivälehdien arkisto (PLA), J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca1, 270–359.

14. Hilda Aspin kirje J. H. Erkolle 21.10.1888. PLA, J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca1, 270–359.

15. ”Tiedemiehenä tiedän...”

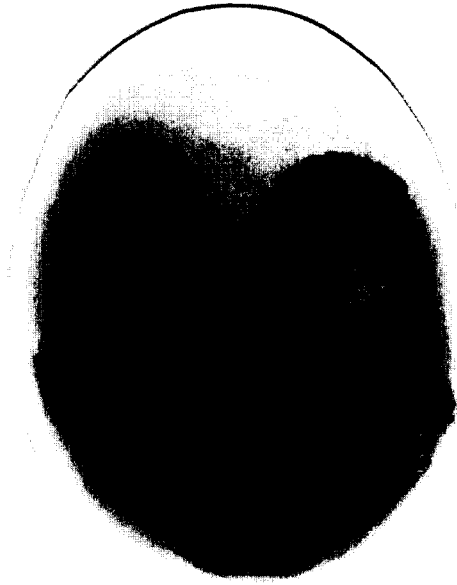
16. Sitaatti teoksessa Niiniluoto 1983, 210.

17. Sitaatti teoksessa Niiniluoto 1983, 213.

18. Kustaa Aspin kirje Hilda Aspille 10.10.1888. PLA, Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1.

19. Sitaatti teoksessa Niiniluoto 1983, 207.

20. Ruumiinnesteiden tasapainoa painottanut oppi. Humoraalipatologiasta laajemmin ks. Heikki Mikkeli, Terveys ihanteena. Terveys elämäntapana. Teoksessa Timo Joutsuvuo & Heikki Mikkeli (toim.) *Terveiden lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitteiden kulttuurihistoriaa*. SHS 1995; Timo Joutsuvuo, Kehon tilojen moninaisuus. Terveys yksilöllisenä tasapainotilana Galenoksesta renessanssiin. Teoksessa Timo Joutsuvuo & Heikki Mikkeli (toim.) *Terveiden lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitteiden kulttuurihistoriaa*. SHS 1995; Minna Uimonen, *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. SHS 1999, 26–28.

Elias Erkko (1863–1888) ja Hilda Asp (1862–1891) tutustuivat toisiinsa 1880-luvun alussa ja kihloutuivat kesällä 1884. Erkon kuolemaa seuranneen vuoden aikana Aspin terveys alkoi heikentyä ja lopulta hänenkin todettiin sairastavan tuberkuloosia. Hilda Asp kuoli 28-vuotiaana helmikuussa 1891. Lähde: Päivälehdien arkisto.

lan johtuvan saven ja veren sekoittumisesta ja tästä seuranneesta sielullisesta ja ruumiillisesta kriisistilasta. Mielipiteet alkoivat kuitenkin elää Hildan tuskaisten kirjeiden myötä. Huomionarvoista on, kuinka Elias Erkon voinnissa tapahtuneiden romahdusten yhteydessä luonnonparannuspuheeseen alkoi liittyä enemmän uskonnollista retoriikkaa. Perustelut liukuivat järkipärisestä päättelystä vakaumuksen alueelle: Kustaa Asp vakuutteli sisarelleen Hildalle luonnonparannuksen olleen oikea ratkaisu takaiskuista huolimatta ja neuvoi tätä uskomaan ja toivomaan ”kuten oikean kristityn sopii”.²¹ J. H. Erkko kirjoitti puolestaan Kustalle, kertoi lukeneensa ”vegetaarisia kirjoja” ja pohti toiveikkaana veljensä tilanteen edistymistä: ”Jospa Jumala häntä nyt auttaisi ja rakentaisi”.²²

Elias Erkon kuoltua Hilda Asp alkoi purkaa avoimesti vihaansa Carl Griebeliin: ”Minun teki-

si mieleni lyödä häntä. Minä olen tuskin ketään vihannut ja halveksunut niin kuin häntä”.²³ Aspin viha ulottui myös kristinuskon käsityksiin. Luterilainen taivasusko merkitsi hänelle passiivisuutta ja autoritaarisen jumalan saneleman sallimuksen edessä nöyrytmistä.²⁴ Asp halusi toimia eikä vain ”uskoa ja toivoa”. Hän kirjoitti Eero Erkolle (1860–1927), Erkon veljessarjan keskimäiselle ja tulevalle *Päivälehdien* päätoimittajalle, ja pohti halveksivaan sävyyn Suomessa tulkitettavan Eliaksen kuolemaa sallimuksena ”joka katsoi sen hänelle parhaaksi”. Asp ei tunnustanut tällaisen auktoriteetin olemassaoloa, hänen mukaansa oli vain ”kauhea sallimus”, joka kuin sattuman oikusta oli saattanut asiat niiden nykyiselle tolalle.²⁵ Samaan tapaan Asp kuvasi uskonnollista katkeruuttaan J. H. Erkolle. Hän tarkasteli kristillistä kaitselmusajattelua ikään kuin ulkopuolisena, eikä voinut sitoutua siihen jumalallisen johdatuksen ideaan, jota kirjeenvaihdossa oli elätelty miltei kuolinpäivään asti. ”En minä osaa nähdä hyvyyttä ja Kaitselmusta tässä julmuudessa”, Asp sivalsi kirjeessään.²⁶

Kiintopisteensä menettänyt Asp kääntyi muutamaa päivää myöhemmin uudelleen J. H. Erkon puoleen vakaumuksen ja uskon asioissa. Erkon 14.12.1888 kirjoittamasta vastauksesta voi päätellä, että Asp oli pyytänyt häntä ottamaan yhteyttä meedioihin tai ainakin kysynyt ohjeita näiden toimintatapojen suhteen. Erkko näytti ottaneen asian heti omakseen: ”Olen jo ennen Helsinkiin lähtöäni tuolle mediumille itsekiri-

21. Kustaa Aspin kirje Hilda Aspille 8.11.1888. PLA, Asp-suvun arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1. Alleviivaus Kustaa Aspin.

22. J. H. Erkon kirje Kustaa Aspille 18.1.1888. PLA, J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca2, 8–26.

23. Sitaatti teoksessa Niiniluoto 1983, 216, 220.

24. Kristinuskon ja kuoleman suhteesta ks. Kimmo Ketola, Kuolemattomuus uskonnoissa. Teoksessa Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Gaudeamus 2014, 161–181.

25. Sitaatti teoksessa Niiniluoto 1983, 222.

26. Hilda Aspin kirje J. H. Erkolle 4.12.1888. PLA, J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca1, 270–359.

joittanut, vaan en mitään vastausta saanut – en lähettänyt rahaa mukana. Tai teinkö ehkä mahdollittomia kysymyksiä”.²⁷ Seuraavaksi Asp ja Erko alkoivat pommittaa kirjeillä Berliiniin palannutta Kustaa Aspia: Hilda kirjoitti joulukuun 1888 aikana veljelleen useita kertoja ja aneli tätä käymään henkilökohtaisesti sikäläisten meedioiden luona. Kirjeiden perusteella Aspin avainmotiivi näiden palvelusten suhteen oli tuonpuoleisesta elämästä saatava tieto. Hän käyttää toistuvasti tiedon, tietämisen totuuden varmuuden ja varman uskon käsitteitä, jotka viitoittivat hänelle ulospääsyn kuoleman tuottamasta ahdistuksesta. Aspilta Berliiniin 14.12. lähteneessä kirjeessä on kiteyttävä lause: ”Kaikki voin kestää, voin elää, jos tiedän että hänet kerran vielä tapaan”.²⁸

Hilda Aspin sanavalinnoista kuultaa sama ideologinen sävy, joka väritti myös luonnonparannusta ja terveydenhoitoa koskevia kannanottoja. Molemmista välittyi subjektiivisen tietämisen ja toiminnan eetos sekä toisaalta myös jatkuva rajankäynti epistemologisen tiedon, uskon ja vakaumuksen välillä. Kai Häggman on tutkinut 1800-luvun nousevan suomalaissivistyneistön piirissä vallinneita terveystieteitä ja nähnyt niitä yhdistävänä tekijänä eräänlaisen fatalisminvastaisuuden, joka nosti ihanteekseen omaa ruumista ja elämää systemaattisesti kontrolloivan yksilön.²⁹ Samankaltainen periaate vaikutti Hilda Aspin käsityksissä. Hänelle spiritualististen meedioiden välittämä tieto merkitsi elämänhallinnan jatketta, joka voitiin ulottaa kuoleman tuolle puolen. Aspin tapauksessa korostuu, kuinka spiritualismin merkitys rakentui suhteessa luonnonparannuksen tuottamaan pettymykseen. Asp tunsikin olevansa syyppä Elias Erkon kuolemaan ja kaipasi vapautusta taakasta, jonka eri hoitomuotojen ja mielipiteiden ristipaineessa toimiminen oli hänelle sysännyt. Syyllisyysmotiivi painottuu Kustaa Aspille lähetetyssä kirjeessä: ”Kukaties toisella hoito olisi hänet pelastanut. Olinhan minä niin epävarma, en seurannut vanhoja enkä uusia (lääkäreitä).

Minä, minä olen hänet ehkä murhannut! Käsi-tätkö nyt, että sinun pitää mennä sinne spiritistien luo”.³⁰

Meedioilta saadun tiedon varassa Hilda Asp saattoi myös ylläpitää nousevan sivistyneistön vaalimaa elämänhallinnan ideaalia epäluulojen ja ahdistuksen keskellä. Tietoa ja varmuutta etsivänä individualistina Aspin oli vaikea löytää yhteyttä kristilliseen kaitselemususkoon, joka hänen näkökulmastaan katsottuna edellytti alistumista irrationaalisen sallimuksen edessä. Meedioiden kautta Asp tunsikin saavuttavansa positiivisesti rakentuneen uskonnollisen tilan, jossa vihaa tai surua ei tarvinnut tukahduttaa vaan niille oli mahdollista löytää analyttinen suunta. Asp hyödynsi tätä tilaa kaikin voimin: hän kanavoiti ahdistustaan kiihkeisiin kysymyksiin, joilla hän kuulusteli tuonpuoleista: ”Anna mediumin kirjoittaa kaikki! [...] Kysy mitä Ruudi tarkoitti sanoessaan ’tämä on niin omituista’ [...] Arveliko hän, että minä hoitajana olin tehnyt kaikki mitä voin ja niin hyvin kuin joku voi? Kenessä oli pääsyy että näin kävi?”.³¹ Aspin surutyön kannalta oli tärkeää, että hän saattoi kytkeä itsensä ja tunteensa osaksi meedioiden avaamaa uskonnollista viitekehystä. Hänen omien sanojensa mukaan normaaliin palaaminen ei ollut mahdollista il-

27. J. H. Erkon kirje Hilda Aspille 14.12.1888. Kirjallisuusarkisto (KIA), J. H. Erkon kirjeenvaihto 382:67:22.

28. Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 14.12.1888. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenen kanssa Ba1.

29. Häggman 1994, 75–80; Kai Häggman, Kivennäisvesi, kylpyvesi ja keskisäädyn elämäntapa. Teoksessa Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.) *Terveyden lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden historiaa*. SHS 1995, 158–165. Ks. myös Minna Harjula, Irti kivulloisuuden kahleista. Teoksessa Kai Häggman et al. (toim.) *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty*. Weilin+Göös 2007, 84–90.

30. Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 14.12.1888. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenen kanssa Ba1.

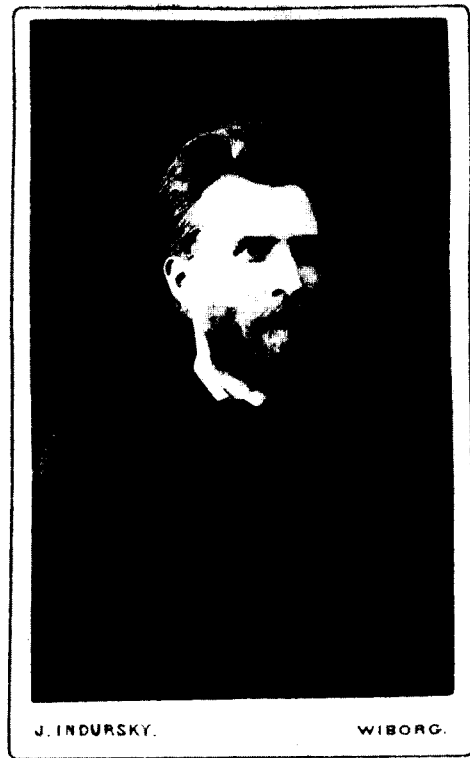
31. Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 17.12.1888. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenen kanssa Ba1.

man varmuutta siitä, että kaikella vihalla, pelolla ja epävarmuudella oli sittenkin ollut merkityksensä Aspin ohjelmallisen yksilöihanteen kannalta.³² Tiedot tuonpuoleisesta merkitsivät tietoa myös elämään jääneiden tulevaisuudesta.

Populaari spiritualismi toiminnallisen surutyön perustana

J. H. Erkon profiili tuntuu voimistuvan sitä mukaa kun modernin okkultismin rooli kirjeenvaihdossa korostuu. Veljiään Eliasta ja Eeroa yli kymmenen vuotta vanhempi Juhana Heikki Erko oli tottunut toimimaan henkisenä perheenpäänä tukiessaan valmistuneena kansakoulunopettajana ja tunnettuna runoilijana nuorempien sisarustensa koulunkäyntiä.³³ Myös veljensä kuoleman yhteydessä J. H. Erko asettui orkestroimaan surutyötä uusien kansainvälisten aatevirtausten mukaisesti. Erko ei toiminut asiassa pelkän perhestatuksen turvin, vaan hänellä näytti olleen paljon omakohtaisia kokemuksia okkultismin värittämästä eurooppalaisesta aika-laistodellisuudesta. J. H. Erkon Kustaa Aspille 14.12.1888 lähettämä kirje valottaa hänen asiantuntemustaan spiritualismin suhteen:

Weli armas! Siskosi Hildan pyynnöstä ja omastakin halustani pyydän Sinua ennen Berliinistä lähtöäsi käymään spiritualistisen mediumin luona ja kysymään jos hän voisi antaa jotain tietoa Ruudista, että Hilda saapi vakuutuksen hänen vielä elävän. Sano vaan, että eräs suomalainen ylioppilas on kuollut ja että tahdotaan tietää hänen tilastaan. Kysymissä hän kuoli ja milloin? Mikä on hänen tilansa nyt? Ketä rakastettuja hän jätti jälkeensä. Mutta elä mainitse että hän oli minun veljeni, ainakaan ennen hänen näkynsä loppua. Jos hänen vastauksensa tuntuu jotain tietävän, voit jättää hänen pöydällensä 10 Saksan markkaa, muutoin vain 5. Niin on tapa. [...] Mediumin nimi on Doctor B. Cyriax ja asuu hän Berliinissä Nostirstrasse 26. Paras on mennä hänen luokseen 4 tai 5 tienoissa j. p. p. Hyvässä tapauksessa voit samalla tilata hänen lehtensä "Neue Spiritualistische Blätter", se maksaa vaan 2 Saks. markkaa. Se

J. H. Erko tutustui spiritualismiin Saksan matkoillaan 1880-luvulla. Kuvassa Erko ennen uusien vaikutteiden omaksumista vuonna 1881. Lähde: Päivälehdien arkisto.

voisi olla hänelle mieleen. Kulunkisi suoritan kotona minä. Saathan siten sinäkin alalla jotain kokemusta.³⁴

J. H. Erkon käyttämät termit vihjaavat hänen olleen selvillä spiritualismiin liittyvistä käsitteellisistä merkityseroista. Lause, jossa Erko painottaa B. Cyriax'n olevan spiritualistinen medium, kytkeytyy käsitetasolla 1880-luvun populaariin jaotteluun, jossa spiritualismi viittasi amerikkalaisperäiseen aatevirtaukseen kokonaisuudes-

32. Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 14.12.1888. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1.

33. Jukola 1930, 190–197.

34. J. H. Erkon kirje Kustaa Aspille 14.12.1888. PLA, J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca2, 8–26.

saan. Sen sijaan spiritismin ja mediumin käsitteissä oli kyse spesifimmästä toiminnasta, kuoleiden kanssa kommunikoinnista ja materialisointinäytöksistä, jotka saivat toisinaan viihteellisiä muotoja. Käytännössä eri käsitteet näyttivät kuitenkin limittyvän, kuten Hilda Aspin kirjoituksissa vuorottelevat maininnat spiritisteistä, mediuumeista ja magnetisööreistä osoittavat. Silläöltään Erkon meediota kohtaan asettamat perusoletukset näyttävät mukailevan Hilda Aspin käsityksiä. Tiedosta ja vakuutuksesta kirjoittaessaan myös J. H. Erkko otti surutyönsä lähtökohdaksi kuoleman rajojen koetteluun tiedollisin keinoin. Kustaa Aspille suunnatut kehotukset kokemuksen hankkimisesta alalla puolestaan kuvaavat, kuinka luontevasti Erkko luki meedioiden palvelukset osaksi aikalaiskulttuuria. Aivan kuin olisi itsestäänselvyys, että valveutunut yksilö jatkaa kuolemantapauksen kohdattuaan ohjelmallista elämänhallintaa hakeutumalla spiritualistisen meedion puheille.

Luonnonparannuksen ja spiritualismin rinnasteisuus ei ollut Erkköjen ja Aspien perhepiirissä pelkkä abstraktio, vaan myös konkreettinen seuraus 1800-luvun lopun nousevan sivistyneistön kosmopoliittisesta elämäntavasta. J. H. Erkon kirjeessä esiintyneiden yksityiskohtien perusteella on mahdollista pohtia laajemmin, mistä Aspien ja Erkköjen omaksumassa ilmiössä oli kyse. Erkon mainitsema meedio, Bernhard Cyriax, näyttäisi avaavan näkökulman suoraan eurooppalaisen spiritualismin keskiöön: saksalaisia okkultismia tutkinut historioitsija Corinna Treitel on todennut Cyriax'n olleen keskeisimpiä hahmoja 1880-luvun alkupuolella käynnistyneessä kiistassa, jonka aikana moderni okkultismi ja sen eri osatekijät, kuten spiritualismi ja teosofia, saavuttivat massaliikkeen mitat. Prosessin alkuunpanijoina toimivat yhtäältä Leipzigin yliopiston professoreiden, Karl Zöllnerin ja Wilhelm Wundtin, sekä berliiniläisen filosofin Eduard von Hartmannin julkaisut, joissa pohdittiin yliluonnollisten ilmiöiden tutkimusta tieteen näkökulmasta, sekä toisaalta niitä vastaan

rakentunut populaari spiritualistinen diskurssi, jonka asiaa ajoivat Leipzigiin juuri Cyriax ja lehtikustantaja Wilhelm Besser *Sprechsaal*- ja *Neue Spiritualistische Blätter* -aikakauslehtiensä välityksellä.³⁵ Näkemysten välille rakentunut konflikti lisäsi etenkin populaarin linjan tunnettuutta. Treitelin mukaan 1880-luvun kuluessa okkultismin kenttään kytkeytyvät ilmiöt murtautuivat näyttävästi julkisuuteen niin Leipzigiin kuin muissakin Saksan suurissa kaupungeissa.³⁶ Tämän villityksen keskelle J. H. Erkko matkusti, ensin vuosina 1884–1885 ja vielä syksyllä 1888, taroituksenaan hakeutua juuri Leipzigiin ja siellä toimineen Louis Kuhnen hoitoon.³⁷ Asetelman perusteella on helppo päätellä spiritualismin ja luonnonparannuksen avautuneen Erkolle osin päällekkäisinä ilmiöinä.

Treitel on käyttänyt elämänreformin (*Lebensreform*) käsitettä kuvaamaan 1800-luvun lopun Saksassa muotoutunutta kulttuuri-ilmiötä, johon myös populaarin spiritualismin aalto osataan kuulua. Treitelin mukaan teollistuvan kaupunkikulttuurin generoima aatteellis-uskonnollinen murros kiteytyi monin tavoin juuri terveydenhoidon ja kuoleman väliseen jännitteeseen. Vaikka lääketieteen diagnostiikka olikin kehittynyt, varsinaiset hoitomenetelmät olivat yhä tehottomia ajan vakavia sairauksia, kuten Elias Erkon kohtaloksi koitunutta tuberkuloosia, vastaan.³⁸ Tämä epäsuhta tarjosi kasvualustan populaarin spiritualismin näkemyksille: Saksassa julkaistuissa spiritualistisissa aikakauslehdissä

35. Treitel 2004, 17–40.

36. Treitel 2004, 56–80; Owen 2004, 17–50; Ks. myös Janet Oppenheim, *The Other World. Spiritualism and Psychical Research in England 1850–1914*. Cambridge University Press 1985, 7–59.

37. Jukola 1930, 293–295.

38. Treitel 2004, 132–161; Ks. myös Riitta Oittinen, *Terveyttä, kauhua ja unelmia kaupan. Patenttilääkkeet vuosisadan vaihteen suomalaisilla terveystuotteilla*. Teoksessa Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.) *Terveyden lähteillä. Länsimaisten terveystuotteiden historiaa*. SHS 1995, 169–204.

oli esimerkiksi omat terveydenhoidolliset paltansa, jotka suosittelivat vaihtoehtoisia dieettejä ikään kuin täydennyksenä tai tukena henkiselle ulottuvuudelle, jossa voitiin työstää sairauden ja kuoleman tuottamaa kärsimystä. Treitel katsoo populaarin spiritualismin menestyksen pohjaneen tähän kokonaisvaltaisuuteen: liikkeen näkyvä rooli osana elämänreformia perustui sen kykyyn tarjota sekä tunteisiin vetoavaa uskonnollista lohtua että käytäntöön sopivia mielikuvia yksilön mahdollisuuksista vaikuttaa itseensä ja ympäristöönsä tilanteessa, jossa kliinisen lääketieteen menetelmät koettiin tehottomiksi.³⁹ Tämän käsitystavan kanssa J. H. Erkko joutui väistämättä tekemisiin ulkomaanmatkojensa aikana ja se näytti antaneen suuntaa myös Asp–Erkko-perhepiiriin surutyölle.

J. H. Erkon kirje Hilda Aspille tammikuulta 1889 sisältää jakson, joka korostaa Saksan kautta omaksuttujen vaikutteiden merkitystä osana kuolemantapauksen käsittelyä. Erkko pohtii – ilmeisesti Aspin pyynnöstä – kirjeen lähettämistä yhdysvaltalaiselle meediolle, Andrew Jackson Davisille (1826–1910), jonka näkemykset Treitel on tulkinnut saksalaisen populaarin spiritualismin perustaksi.⁴⁰ Erkon kirje osoittaa myös hänen tulkinneen saksalaista kenttää suhteessa Davisiin: ”Amerikkaan voisi saksaksikin kirjoittaa, esim. juuri tuolle kuuluisimmalle spiritistiselle filosofille, DAVIS’ ille. Hänen osoitteensa voisi saada juuri Berliinin mediumilta, Cyriaxilta.”⁴¹ Erkkoon ja Aspiin epäilemättä vetosi systemaattisuus, jolla Davisin lanseeraama spiritualismi toi vainajien henget surevien – ja maksavien – omaisten ulottuville.⁴² Sen avulla Elias Erkon muisto oli mahdollista pitää tiiviissä kanssakäymisessä arjen rutiinin kanssa, kuten Hilda Asp veljelleen kirjoittaessaan kiteytti: ”viimeksi kirjoitin sinulle onnitteluja [...] Ruudi liitti silloin onnittelunsa minun onnentoivotuksiini. Panen ne nytkin omieni mukaan [...] Usko minua: Ruudin onnittelu on tässä mukana.”⁴³ Populaari spiritualismi merkitsi Hilda Aspille ja J. H. Erkolle toiminnallista suremisen tapaa.

Karman laki ja Elias Erkon henkinen perintö

Vaikka Hilda Asp ja J. H. Erkko mukauttivat spiritualistisia oppeja osaksi surutyötään, he eivät suhtautuneet niihin tai itse liikkeeseen kriittikötömästi. Varsinkin Asp oli kirjeenvaihdon alkuvaiheessa täynnä epäilyksiä ja pohti, josko spiritualistinen tieto tuonpuoleisesta olisi sittenkään muuta kuin ”harhaluulo” tai ”humbuugia”.⁴⁴ J. H. Erkko jakoi Aspin näkemykset ja kirjoitti: ”En luule spiritistejä sentään pettureiksi, vaikka he voivat erehtyä ja heidän joukossaan pettureitaakin löytynee”.⁴⁵ Kirjeenvaihdon sisällä elävä kriitikki kertoo, kuinka Elias Erkon kuolema merkitsi perhepiirissä äärimmäistä poikkeustapausta ja normaalien käytäntöjen katkeamista. Menetyksen tunnot kirjoittuivat tiedollisten epäilysten yli ja valtuuttivat Aspin ja J. H. Erkon etsimään lohtua tai ratkaisuja aatteellisten synteesien avulla. Spiritualismin rinnalle nousikin käsityksiä muista samaan aikaan vaikuttaneista uskonnollisista virtauksista.

Kun omaiset pohtivat Elias Erkon jäämistön jakoa tammikuussa 1889, Hilda Asp kuvaili vainajan suhdetta omaan kirjastoonsa erityisellä tavalla: ”Täytyy olla Ruudin kehityksen ja karman perin tuntenut, ennen kuin osaa pienille, vanhoille kirjoille antaa sitä arvoa kuin pitää.”⁴⁶ Aspin käyttämä karman käsite viittaa moderniin teosofiseen liikkeeseen, joka spiritualismin ta-

39. Treitel 2004, 132–134.

40. Oppenheim 1985, 101–103.

41. J. H. Erkon kirje Hilda Aspille 9.1.1889. KIA, J. H. Erkon kirjeenvaihto 382:67:24.

42. Treitel 2004, 56–60; Oppenheim 1985, 101–103.

43. Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 30.10.1889. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1.

44. Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 14.12.1888; Hilda Aspin kirje Kustaa Aspille 29.1.1889. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1.

45. J. H. Erkon kirje Hilda Aspille 14.12.1888. KIA, J. H. Erkon kirjeenvaihto 382:67:22.

46. Hilda Aspin kirje J. H. Erkolle 6.1.1889. PLA, J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca1, 270–359.

voin oli noussut laajan yleisön tietoisuuteen 1880-luvun puolivälin aikoihin. Yhdysvalloissa vuonna 1875 perustetun Teosofisen Seuran johtajatuksiin kuului buddhalaisuudesta ja hindulaisuudesta länsimaiseen viitekehukseen mukautettu ajatus karman laista, ja sen ohjaamasta jälleensyntymien kierrosta. Teosofinen tulkinta karmasta oli monilta osin yhteensopiva evoluutioteorian periaatteiden kanssa, mikä teki siitä houkuttelevan vaihtoehdon institutionaaliseen kristinuskoon penseästi suhtautuneen eurooppalaisen älymystön silmissä. Karman laki toimi ikään kuin kausaliiteettimekanismin ohjaamana: sen puitteissa yksilön omat teot ja pyrkimykset määrittivät kuolemanjälkeisen kohtalon, joka kuitenkin johdatti ihmishenkeä vääjäämättä kohti kehityssyklin päässä odottavaa jumalallista päämäärää.⁴⁷

Vaikka Hilda Asp otti karman käsitteen kirjeessään esiin, sen teosofisesti latautunut merkitys näytti vakiintuneen J. H. Erkon näkemysten taustalle. Erko on luultavasti tutustunut spiritualismin lisäksi myös teosofiaan ulkomaamatkojensa aikana: Treitelin mukaan Teosofisen Seuran saksalaiset paikallisosastot olivat 1880-luvun puolivälistä lähtien osa sikäläistä kaupunkikulttuuria.⁴⁸ Tosin yhtä hyvin Erko on voinut löytää teosofiset aatteet kotimaassa: Minna Canthin vaikutuspiirissä olleet Erkot olivat tietoisia Canthin kesällä 1887 kokemasta herätyksestä, jonka aikana hän tutki ”indialaista teosofiaa [...] yötä päivää”.⁴⁹ Suomalaisten kannalta tärkeä teos oli vuonna 1887 ruotsinkielisenä ilmestynyt englantilaisen Alfred Percy Sinnetin *De Invigdes Lära (Esoteric Buddhism)*, joka teki seikkaperäisesti selkoa juuri karman lain teosofisesta olemuksesta.⁵⁰ J. H. Erko kirjoitti surustaan Hilda Aspille 14.12.1888 mukaillen Sinnetin näkemyksiä yksilöllistä jalostumista jaksottavista planeettaketjuista ja muista kosmisista kiertokuluista:

Jospa voisit kuitenkin uskoa, että ihmis-elämän kiertoradalla, näennäisistä epäröinneistä huolimatta,

vallitsee sekä yksilöön että kokonaisuuteen nähden sama sopusointu, kuin miljoonien tähtien kanssa avaruudessa. Häiriöt ja kriisikset ovat vaan näennäisiä onnettomuuksia, joiden kautta kehkeymme parempaan olotilaan, joka on joko täällä tai tuolla. Tietoviisaalle voivat nämä ajatukseni näyttää harhamielisen haaveksijan lohdutuksilta, mutta ne ovat kuitenkin kovina hetkinä parhaat mitä tunnen.⁵¹

Erko käytti samaa äänilajia useammassa kirjeessä: Kustaa Aspille hän kirjoitti kestävänsä menetyksen, ”sillä usko jatkuvaan elämään tuolla puolen tätä elämää voittaa minusssa”.⁵² Hilda Aspille joulukuun alussa lähetetty kirje puolestaan nostaa esiin juuri siveellisyyden osana J. H. Erkon käsittämää karman lain ideaa:

Minä joutuisin raivoon, jollen uskoisi elämään, joka kaikki vielä sovittaa, jossa voimme toteuttaa kaikki kesken-eräiseksi jääneet puhtaat pyrinnot. Niin mielelläni tahtoisin häntä (Eliasta) tavata, mutta olen jäänyt hänestä siveellisesti niin paljon, niin paljon.⁵³

Teosofinen viitekehys tarjosi Erkon surutyölle hieman toisenlaisen näkökulman kuin populaari spiritualismi. Karman lain avulla Elias Erkon muisto oli yhtä lailla sidottavissa osaksi tämänpuoleista elämää, mutta tapa, jolla vainaja vai-

47. Owen 2004, 34, 41. Suomea koskien ks. Juva 1960, 294.

48. Treitel 2004, 25, 28, 83–107.

49. Minna Canthin kirje Hilda Aspille 18.6.1887. Teoksessa Helle Kannila (toim.) *Minna Canthin kirjeet*. Otava 1973, 222. Ks. myös Antti Harmainen, Kuinka lemmen tulta hallitaan? J. H. Erko, sukupuoli ja uskonto 1800-luvun lopulla. *Sukupuolentutkimus* 27 (2014), 20–31.

50. Salme Sarajas-Korte, *Uuden taiteen lähteillä. Suomalaisia taiteilijoita Pariisissa, Berliinissä ja Italiassa 1891–1895*. Otava 1966, 83–86.

51. J. H. Erkon kirje Hilda Aspille 14.12.1888. KIA, J. H. Erkon kirjeenvaihto 382:67:22.

52. J. H. Erkon kirje Kustaa Aspille 14.12.1888. PLA, J. H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca2, 8–26.

53. J. H. Erkon kirje Hilda Aspille 3.12.1888. KIA, J. H. Erkon kirjeenvaihto 382:67:1.

kutti eläviin, ei ollut yhtä konkreettinen kuin spiritualististen oppien puitteissa. J. H. Erkko hahmotteli abstrahoitua jatkumoa, jossa kuolleen veljen työ ja ideologiset ihanteet kytkivät hänet osaksi kollektiivista tulevaisuutta. Eliaksen puhtaista pyrinnoista ja siveellisyydestä tuli henkinen perintö, joka jäi elämään hänen lähipiirinsä jäsenissä ja jota myös vainaja itse voisi jatkaa kuoleman käynnistämisen syklistä prosessista jalostamana. Käsitelmä oli spiritualismiin ankkuroituvan transsendentin elämänhallinnan tavoitinivellettävissä osaksi 1800-luvun lopun nousevan sivistyneistön edistysuskkoa. Kollektiivisen hyvinvoinnin rakennustyöhön kuului tuolloin käytännön terveydenhoidon ohella myös ajatus uskonnollisesta tai henkisestä tilasta, josta huolehtiminen toimi monilta osin aineellisen nousun edellytyksenä.⁵⁴ Erkon tapauksessa karman laki merkitsi juuri tämän tilan hoitoa: sen varjolla menetyksen tunnot voitiin purkaa käsitykseen siitä, että Elias Erkko työskenteli vielä kuoltuaankin yksilöllisen ja kansallisen edistyksen hyväksi.

Vainajan jättämän henkisen perinnön ja kuoleman kautta pyhitetyn työn ideaalit yhdistivät J. H. Erkon ja Kustaa Aspin näkemyksiä. Aspin kirje J. H. Erkolle Eliaksen kuoleman jälkeiseltä päivältä nostaa esiin nationalistiset vaikutteet surutyön yhtenä ulottuvuutena. Elias Erkko tulee kuvatuksi eräänlaisena nousevan sivistyneistön suurmiehenä, joka toimii tuonpuoleisesta käsin:

[...] hänen henkensä oli liian hieno maailman kolauksia kestävä ja sen vuoksi oli onnellista hänelle päästä ihanempiin ja täydellisempiin oloihin sitte kun hän oli täällä meidän luonamme jo täysin kypsäksi varttunut. [...] hän temmattiin pois ennen kuin kukaan, paitsi me, tiesi mitä jaloja hengen aarteita hän itsessään kätki antaakseen ne isänmaalleen täysin kypsyneinä ja kansansa jalostamiseksi. [...] Lohdutuksena on meillä se, että hänen henkensä vieläkin meissä vaikuttaa ja sen me pidämme pyhänä perintönä häneltä.⁵⁵

Muilta osin Kustaa Asp näyttää pitäneen väliä matkaa J. H. Erkon ja Hilda Aspin teosofis-spiritualistisiin käsityksiin. Kustaa kirjoitti sisarelleen loppuvuodesta 1888 ja totesi, että uskominen "kuten Henrik [J. H. Erkko] koettaa, että vielä saamme tavata maailmassa, jossa jokainen ilman estettä saa kehittää jaloja ja ihania pyrintöjänsä", ei ollut hänelle luontevaa. Sen sijaan Kustaa tulkitsi tuonpuoleisia täydellisiä olosuhteita kristillisen kontekstin kautta. Hän suhtautui myönteisesti äitinsä Maria Aspin rukoilevaisuudesta kumpuavaan uskonnollisuuteen, joka toimi osoituksena siitä, kuinka nöyrä työteliäisyys ja velvollisuudentunto saattoivat tuoda taivaan ja autuuden elävien ulottuville.⁵⁶ Sisarelleen hän totesi, kuinka tämänkin elämänhalu olisi palauttavissa "muita auttamalla".⁵⁷ Myös Eero Erkko – vaikka muuten pysyttelikin keskustelusta etäämmällä – painotti Hilda Aspille työnteon merkitystä suremisessa: "Sinun täytyy johtua pois epätoivosta [...] ryhtymällä sellaiseen työhön, joka sinua huvittaa. Se on ainoa arvokas tapa surra Ruutoamme [Elias Erkkoon]".⁵⁸ Kenties teosofissävyytteisen surutyön perimmäinen motiivi rakentuikin juuri tätä taustaa vasten: karman lain transsendentti jatkumo normalisoi kuoleman tuottamaa katkosta resonoimalla kristillisen, työn pyhittävän eetoksen kanssa, josta oli Maria Aspin henkilöimänä tullut merkittävä osa perhepiirin kokemaa arkea. "Minua vihloo sinun särkynyt tilasi, enkä tiedä siihen

54. Turo-Kimmo Lehtonen, Bakteerit ja henkisten rutto- tautien siemenet. Puhdas elämä suomalaisessa terveysva- listuksessa 1890-luvulla. Teoksessa Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.) *Terveyden lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitusten historiaa*. SHS 1995, 213–226.

55. Kustaa Aspin kirje J. H. Erkolle 22.11.1888. PLA, J.H. Erkon arkisto, kirjeenvaihto Ca2, 8–26.

56. Kustaa Aspin päiväamäton kirje Hilda Aspille joulukuulta 1888. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1.

57. Kustaa Aspin kirje Hilda Aspille 10.3.1889. PLA, Hilda Aspin arkisto, kirjeenvaihto Aspin perheenjäsenten kanssa Ba1.

58. Sitaatti teoksessa Niiniluoto 1983, 223.

muuta lääkettä kuin aika sekä uudet työt ja ajatukset”, ohjeisti J. H. Erkko surun lamauttamaa Hilda Aspia teosofisten pohdintojensa lomas-⁵⁹

Eskatologinen subjekti surutyön strategiana

Kuolemantapauksen tuottaman poikkeustilan normalisointi on Philippe Arièsin mukaan yksi modernin länsimaisen kuolemankulttuurin perusfunktioista. Suru ei saa tuottaa tunteita, jotka menevät normatiivisen asteikon yli ja intensiivisessä suremisessa nähdään usein häivähdys patologisuutta. Ariès on selittänyt funktion rakentumista markkinataloutta ylläpitävän sosioekonomisen koneiston hienojakoistumisella. Eriytyneet moderni arki ei tukenut rutiineja rikkovia kollektiivisia rituaaleja vaan normaalin palauttaminen jäi siihen erikoistuneen ammattihenkilökunnan ja myös yksilön itsensä kontolle.⁶⁰ Sama dynamiikka välittyy jossain määrin Asp–Erkko-verkoston surutyöstä. Etenkin perheen miehet kantoivat huolta Hilda Aspin työkyvyn ja arkirutiinien palautumisesta, joten normalisointifunktion voi ajatella hakeneen tässä tapauksessa perustaa myös 1800-luvun lopun lohkoutuneista sukupuolikäsityksistä. J. H. Erkon, Eero Erkon ja Kustaa Aspin Hildalle osoittamien patistelujen taustalla on saattanut vaikuttaa aikalaisten legitiimiksi kokemaa pelko siitä, että Hilda luontaisesti hermostoltaan hauraana naisena saattaisi jättäytyä hysteerisen surunsa vangiksi, jolloin hän laiminlöisi työnsä ja sitoutumisensa Eliakseen tämän suurmiesmuiston vaalijana.⁶¹

Erityisen hedelmälliseltä vaikuttaa Arièsin tulkinta länsimaisen individualismin ja kuoleman suhteesta, sillä se muodostaa jännitteen sekularisoituvan modernin yhteiskunnan ideaalin kanssa. Ariès on todennut yksilöllistyvän länsimaisen kulttuurin tuottaneen vähitellen käsitystavan, jossa kuolleita ei enää pyritty toimittamaan tuonpuoleiseen vaan kytkemään eri tavoin osaksi elävien maailmaa ja sen instituutioita.⁶² Tämän argumentin pohjalta on mahdollista ana-

lysoida 1800-luvun lopun okkultismin ja kuolemankulttuurin välistä vuorovaikutusta. Spirituaalismin ja teosofian merkitykset Elias Erkon kuolemantapauksen yhteydessä rakentuivat suurelta osin prosessina, joka tähtäsi vainajan kiinnittämiseen osaksi sosiaalista todellisuutta. Vaikka Erkko kuoli, hänen ei annettu poistua elävien ulottuvilta. Siten myös Erkon kuolemassa korostuu jännite, joka ei palaudu sekularisoitumisen konseptiin. Omaiset työstivät vainajan muistoa erityisessä spiritualistisista, teosofisista ja kristillisistä käsityksistä muokatussa tilassa, joka tuotti tieteellisen ja uskonnollisen tiedon synteesin. Tämä synteesi teki Elias Erkosta eräänlaisen eskatologisen subjektin, joka oli ylittänyt kuoleman lopullisuuden ja siirtynyt toimimaan rajatilaan ennen sulautumista johonkin laajempaan kokonaisuuteen.⁶³ Eskatologisen subjektikäsit-tyksen varassa käynnistyi myös normaalin palauttaminen: esimerkiksi Hilda Aspille spirituaalismin keinoin tuotettu tieto ja varmuus Eliakseen tuonpuoleisesta olemassaolosta merkitsi kiintopistettä, jonka varassa hän jäseni tulevaisuuttaan.

Ajatus eskatologisesta subjektista näyttää Aspian ja Erkköjen tapauksessa olleen kytkettävissä myös osaksi elävien toimintahorisonttia. Hilda Aspille funktionaalinen suhde tuonpuoleiseen mahdollisti ajatuksen elämänhallinnasta, joka ulottui oman ruumiin rajoja pidemmälle. Tietyssä mielessä Asp teki myös itsestään eskatologisen toimijan: hän näki populaarin spiritua-

59. J.H. Erkon kirje Hilda Aspille 14.12.1888. KIA, J. H. Erkon kirjeenvaihto 382:67:22.

60. Ariès 1974, 85–96.

61. Sukupuolilohkoista laajemmin ks. Irma Sulkunen, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1987, 157–175; Häggman 1994, 184–188. Hysteriasta laajemmin ks. Uimonen 1999.

62. Ariès 1974, 32–33, 85–99.

63. Eskatologian käsitteestä ks. Ketola 2014, 161–165; Alain Badiou, *Apostoli Paavali. Universalismin perustaja*. Gaudeamus 2011, 133.

lismän mahdollisuutena tunkeutua kuoleman rajojen tuolle puolen hakemaan sovitusta ja korjaamaan virheitä, jotka hän tunsikin tehneensä Erkon vielä eläessä. Aspin uskonnollisen toiminnan- ja vaikuttamisenhalun motiivi oli sidoksissa 1800-luvun nousevan sivistyneistön terveyskäsityksiä ohjanneeseen intellektualismiin: kirjeenvaihdon ilmentämä läheinen suhde dietetiikan, luonnonparannuksen ja uskonnollisten käsitysten välillä rinnastuu näiltä osin Kai Häggmanin tulkintoihin Vasenius-suvun toimintatavoista terveyden, sairauden ja kuoleman yhteydessä. Häggmanin mukaan nousevan sivistyneistön luottamus itseän ja oman hyvinvoinnin rationaaliseen edistämiseen tuli jatketuksi uskonnollisella ajattelulla kuolemantapausten kohdatessa perhettä tai sukua.⁶⁴

Toisaalta Elias Erkon kuolemaa ympäröinyt prosessi korostaa 1800-luvun lopun älymystölle ominaista uskonnollis-aatteellista uhmaa. Tässä suhteessa Erkko–Asp-piiriin käsityksiä on mahdollista pitää täydentävänä näkökulmana Häggmanin tulkinnoille, joissa painottuvat kirkollisen kristinuskon opit. Häggmanin mukaan Vasenius-suvun uskonnollisena ideaalina toimi nöyryys ja alistuminen Jumalan tahtoon: kuolema jäsenyi Jumalan langettamana koettelemukseksi, jonka edessä arjessa vaalittu elämänhallinta ei pitänyt.⁶⁵ Tämä ajattelutapa soti Erkko–Asp-piiriin sisällä erityisesti Hilda Aspin ja J. H. Erkon näkemyksiä vastaan. Heidän ihanteenaan oli tila, jossa ajattelevan yksilön ei tarvitsisi myöntää edes kuolemalle keinojen loppuneen. Kristillistä kaitselmususkkoa kohtaan tunnettu epäluulo ei kuitenkaan tarkoittanut, että Hilda Asp ja J. H. Erkko olisivat halunneet astua kokonaan uskonnon ulkopuolelle. Kyse oli pikemminkin rationaalisen yksilön ja uskonnon välisen jatkumon uudelleenmäärittelystä – rationalismin

tuottamisesta uskonnon sisällä. Tätä ideaalia Asp ja Erkko tavoittelivat spiritualismista ja teosofiasta omaksuttujen käsitysten kautta, jotka raivasivat kristillisen kaitselmusajattelun rinnalle tilaa kuoleman intellektuaaliseen jäsentämiseen. Moderni spiritualismi ja teosofia rakensivat siten surutyölle tiedollista perustaa, jonka voi nähdä 1800-luvun lopun kannalta oleellisena konseptina ja joka kuitenkin joutui myöhemmin tekemään tilaa 1900-luvun tieteellisille diskursseille.

Abstract: “I can handle everything, I can live, if I know that I will meet him again” – Spiritualism and theosophy as tools for mourning within Finnish intelligentsia in the late 1880s

The article examines the relation between modern occult conceptions and mourning in the context of late 19th century Finnish intelligentsia. The viewpoint used in the article is based on the death of Elias Erko (1863–1888), a Finnish author, who succumbed to tuberculosis at the age of 25. The article illustrates how Elias Erko’s relatives adapted ideas generated by contemporary occult and esoteric movements, such as spiritualism and theosophy, and used them in the process of mourning. It suggests that the occultism of the time provided a variety of religious and intellectual options, which resonated with the religious criticism of the time. Concepts such as mediumism and the principle of karma were used to re-evaluate and reform the doctrines of the state Lutheran church and to create a religious stance that could react to the requirements of modern, scientifically oriented reason.

Keywords: history of ideas, religion, modern occultism, modern spiritualism, dietetics

64. Häggman 1994, 75–86.

65. Häggman 1994, 80–82. – *Nyt julkaistu Antti Harmaisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Ilona Pajari

Kuolema maalla ja kaupungissa

SUOMALAISEN HAUTAJAIS- JA KUOLEMANKULTTUURIN MUUTOS 1800-LUVUN LOPULTA NYKYPÄIVÄÄN

Suomalaisen kuoleman historiassa menneisyys sijoitetaan usein maaseudulle, kaupunkien edustaessa nykyaikaa. Suomalainen kuolemankulttuuri on kuitenkin muuttunut viimeisen 150 vuoden aikana voimakkaasti niin maalla kuin kaupungissa. Ilona Pajari tarkastelee artikkelissaan kaupunkien perinteisiä kuolemanrituaaleja, joiden noudattaminen on vaikeutunut yhteiskunnan muuttuessa.

Maaseutu on suomalaisessa kansallisessa itsetymmäryksessä usein paikka, jossa myönteinen suomalaisuus tapahtuu. Kaupungit sijaitsevat tässä ajatusmallissa ”ei-Suomessa”, johon liittyvät kielteisinä pidetyt, kansainväliset ilmiöt. Myös suomalaisen kuolemankulttuurin onnellisten aikojen muistot ovat lähes yksinomaan entisaikain maaseudun kuvauksia. Ongelmalliset asiat taas tapahtuvat nykyajan kaupungeissa. Kuolemaan, kuten myös lapsiin ja perheeseen liittyvissä aiheissa, nostalginen menneisyyskäsitte on tunnetusti vahva.¹ Tässä artikkelissa tuon esille, miten suomalainen, erityisesti kaupunkilainen kuolema on muuttunut 1800-luvun lopulta alkaen: miten kuolemankulttuuriksi kutsuttu rituaalien, ajatusten ja kokemusten kokonaisuus on muuttunut elämäntavan muuttuessa. Hauta-

jaiset keskeisimpänä kuolemanrituaalina nousevat erityisesti esiin, mutta käsittelen myös kuolemaan liittyviä kysymyksiä laajemmin.

Vanhimman kansanperinteen sisältämät kuvaukset entisaikain kuolemankulttuurista käsittelevät ennen kaikkea maaseutua. Uudemmissa aineistoissa, jotka ovat tässä artikkelissa pääosassa, myös vanha kaupunkien kuolemankulttuuri pääsee esille. Kirkollisen kansanperinteen arkisto ja sen osio XII: hautajaiset (KKA: XII) ja Näitä hautajaisia en unohda -kokoelma (NHEU) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa sisältävät arvokasta tietoa siitä, miten suomalainen kuolema on muuttunut modernisaatioprosessin aikana.² Edellinen aineisto keskittyy 1900-luvun vaihteeseen ja vuosisadan alkuvuosikymmeniin, jälkimmäinen 1900-luvun loppupuoleen ja 2000-lukuun. Samoin kunkin aikakauden käytösoppaat kuvaavat – pääasiassa kaupunkilaisen keski- ja yläluokan – hautajaisia lyhyemmin tai pitkälisemmin ja painottavat aikakaudelle tyypillisiä hautajaisten käytösnormeja. Eri aikakausien kirjallisuus ja muistelmateokset kuvaavat myös jonkin verran hautajaisia. Etsin näistä aineistoista tekstianalyysin keinoin sekä tiedonantoja todella tapahtuneista asioista että sanomisen tapaa, sanomatta jätettyjä asioita ja ilmaisun sävyä.

1. Eeva Jokinen, *Vösynyt äiti*. Gaudeamus 1996, 48; ks. myös Ilona Kempainen (Pajari), Arjen sankarit. Teoksessa Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kempainen (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta*. SKS 2010, 200–204.

2. Kirkollisen kansanperinteen arkiston yleiskysely, jota tässä tutkimuksessa käytetään, suoritettiin 523 pitäjässä 1960–1980-luvuilla. Maaseutu ja kaupungit ovat tasaisesti edustettuina. Näitä hautajaisia en unohda -kilpakeräys järjestettiin vuonna 2007 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry:n toimesta. Kirkollisen kansanperinteen arkisto, <http://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/kokoelmat-ja-tiedonlahteet/perinnetieteelliset-arkistoaineistot-2#.VEyURfmsUII> (27.10.2014); Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Keruut, http://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/kokoelmat-ja-tiedonlahteet/perinteen-ja-nykykulttuurin-arkistoaineisto-2#.VEyVb_msUIJ (27.10.2014).

VTT Ilona Pajari (o.s. Kempainen) työskentelee yliopistotutkijana Jyväskylän yliopiston Suomen historian oppiaineessa. Sähköposti: ilona.pajari@ju.fi.

Modernisaatio tarkoittaa yleisesti ottaen prosessia, jossa yhteiskunta muuttuu taloudellises-
sa, poliittisessa ja kulttuurisessa katsannossa
perinteisestä agraariyhteiskunnasta teolliseksi
ja edelleen jälkiteolliseksi yhteiskunnaksi. Tässä
prosessissa eivät muutu ainoastaan talouden ra-
kenteet vaan myös ihmisten itseymmärrys ja
elämäntapa.³ Ruotsalainen Eva Åhren toteaa yksis-
selitteisesti teoksessaan *Death, Modernity, and
the Body: Sweden 1870–1940*, että kuoleman mo-
dernisoituminen tapahtui ”käsi kädessä yhteis-
kunnan ja kulttuurin yleisemmän modernisoitu-
misen kanssa.” Åhren painottaa myös ihmisten
nimenomaista halua olla moderni ja muuttaa
perinteistä kuolemankulttuuria.⁴ Ihmisten tie-
toisilla pyrkimyksillä on ollut suuri merkitys
kuolemanrituaalien ja kuolemaan liittyvien käsi-
tysten muutoksissa, vaikka hyvät tarkoitukset
eivät aina olekaan tuottaneet hyvinvointia kai-
kille asianosaisille. Modernisoituneelle kuole-
mankulttuurille tyypillinen piirre, kuoleman ka-
toaminen ihmisten arjesta ja sen siirtyminen
laitoksiin, ammattilaisten hoidettavaksi, on ollut
monien päätösten ja pyrkimysten summa.

Kuoleman paikka

Sairaalakuoleman kritisoiminen on ollut tyypil-
listä länsimaisen kuolemankulttuurin kritiikille.
Niin historioitsija Philippe Ariès,⁵ sosiologi Nor-
bert Elias⁶ kuin viime vuosikymmenien keskei-
nen tutkija sosiologi Tony Walter⁷ ovat kukin ta-
vallaan nähneet kuoleman medikalisoitumisen
ja asiantuntijavaltaistumisen kuolemankulttuu-
rin muuttumisen syyksi.

Michel Foucault kirjoitti kuolemasta vähem-
män, mutta hänen teoriansa yhteiskunnallisen
vallan ilmenemismuodoista on käyttökelpoinen.
Foucault kiinnitti huomiota tiloihin ja paikkoi-
hin: missä asiat tehdään, ja miten eri toiminto-
jen sijoittuminen ohjaa niihin liittyviä valtasuh-
teita.⁸ Kuoleman julkinen esittäminen ja oikeus
siihen olivat ennen modernia murrosta merkki
vallasta ja korkeasta yhteiskunnallisesta ase-
masta. Sittemmin kuoleman piilottamisesta tuli

kunnan ihmisen merkki. Tässä ylemmät luokat
näyttivät esimerkkiä; maaseudun rahvas ja työ-
väenluokka taas halusivat pitää kiinni suurten
hautajaisten yhteiskunnallisesta viestistä.

Sosiologi Anssi Peräkylä tutki suomalaista
sairaalakuolemaa 1980- ja 1990-luvulla. Hänen-
kin mukaansa sairaaloiden käytännöt ovat
omiaan etäännyttämään ihmisiä kuolemasta:
asiasta ei puhuta riittävästi, eikä siihen ole kun-
nolla varauduttu sairaaloiden toiminnassa.⁹ Toi-
saalta Peräkylä havaitsi jo vuonna 1990, että kuole-
masta puhuminen oli tullut tavalliseksi. Ni-
menomaan kuoleman kieltämisestä keskustel-
tiin Suomessakin alati.¹⁰ Keskittyminen kuole-
maa välittömästi edeltäviin tapahtumiin hämär-
tää kuitenkin kuolemanprosessiin kokonaisu-
udessaan liittyviä ongelmia: miten perinteiset,
ruumiiseen keskittyvät kuolemanrituaalit vai-
keutuvat ja asiantuntijoiden rooli korostuu
muuallakin kuin sairaalassa.¹¹

Tony Walter on teoriassaan länsimaisen kuole-
man muutoksesta tuonut esille nimenomaan
tämän asian. Traditionaalisessa kuolemankult-
tuurissa kuoleman asiantuntija oli pappi, joka ei
kuitenkaan puuttunut niinkään vainajan ruumiin-

3. Esim. Laura Stark, Johdanto. Teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. SKS 2006, 9–10.

4. Eva Åhren, *Death, Modernity, and the Body. Sweden 1870–1940*. University of Rochester Press 2009, 3, 7–8.

5. Philippe Ariès, *L’homme devant la mort 2. La mort ensauvagée*. Editions du Seuil 1977, 269–311.

6. Norbert Elias, *Kuolevien yksinäisyys*. Gaudeamus 1993 [1982].

7. Tony Walter, *The Revival of Death*. Routledge 1995 [1994].

8. Michel Foucault, *Tarkkailla ja rangaista*. Otava 2000 [1975].

9. Anssi Peräkylä, *Rajalle. Sairaalakuolema sosiologian näkökulmasta*. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaali-psykologian laitoksen julkaisusarja A. Tampereen yliopisto 1985.

10. Anssi Peräkylä, *Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa*. Vastapaino 1990, 134–136.

11. Ilona Pajari, Hautaustoimistot surevien tukena. *Tha-natos* 3:2 (2014b), tulossa.

seen vaan sieluntilaan. Kuolema ei ollut kaiken loppu vaan portti uuteen elämään. Lääketieteen aseman vahvistuessa ja yhteiskunnan maallistuksessa mielikuva kuolemasta muuttui. Kuolemanjälkeisistä asioista ei enää ollut varmuutta eikä yksimielisyyttä, sen sijaan kuolemaan johtavista syistä tiedettiin yhä enemmän. Oli luontevaa kääntyä lääkärin puoleen ja luottaa häneen; näin siitäkkin huolimatta, että lääketiede tunnustusti ei ole kovin hyvä käsittelemään kuoleman mahdollisuutta. Hautaustoimistojen rooli korostui tässä vaiheessa voimakkaasti, ja niiden osalle saattoi tulla merkittävä osa sielunhoidostakin seurakuntayhteyden heiketessä.¹²

Viimeisimmän, neo-moderniksi kutsumansa kuolemankulttuurin vaiheen asiantuntijoiksi Walter mainitsee terapeutit ja muut mielenterveyden ammattilaiset. Tätä vaihetta en tässä artikkelissa varsinaisesti käsittele, mutta se kuvastaa osaltaan sitä, miten kuolemasta on tullut yhä tämänpuoleisempi, henkilökohtaisten tunteiden asia. Kun kuolemanjälkeistä elämää ajatellaan, korostuvat yhteyden säilyttäminen edesmenneeseen sekä hänen muistamisensa kullekin sopivalla tavalla.¹³ Samalla suru on voimakkaasti yksityistynyt: siinä missä seurakunta ennen kokoontui hautajaisiin, perheyhteyden korostaminen sekä yhteydenpito lääkäriin, hautaustoimistoon ja viime aikoina usein myös vertaistukiryhmiin ovat pirstoneet kuolemanrituaaleja.¹⁴

Walter korostaa, kuten aikanaan Philippe Ariès oman, huomattavasti pitempää ajanjaksoa koskevan jaottelunsa yhteydessä, että aikakaudet voivat olla olemassa osin rinnakkain ja samaan aikaan eri puolilla yhteiskuntaa. Traditionaalisen ja modernin, samoin kuin myöhemmin modernin ja neo-modernin kuolemankulttuurin, rajaa on vaikea vetää ajallisesti; toisinaan maantieteellinen raja voi olla soveliaampi. Sääty- tai luokkaraja on sekin usein oleellinen. Suomessa siirtyminen moderniin kuolemasuhteeseen on tapahtunut melko myöhään, koska maa on muutenkin modernisoitunut hieman myöhem-

min kuin länsimaat keskimäärin. Tässä Suomi noudattelee yleispohjoismaista muutosta, jossa kuolemanrituaalien suurimmat vaihtelut puuttuvat melko yhtenäisen kulttuuri- ja uskonnollisen taustan vuoksi.¹⁵

Sääty- ja luokkaerot kuolemankulttuurissa

Yhteiskunnallinen eliitti on usein ollut keskeinen tekijä kulttuurisissa murroksissa, mutta muuttuvan kuolemankulttuurin eturintamassa oli pitkään kaupunkityöväestö, varhaisvaiheessa ennen kaikkea köyhälistö ja palkolliset. Tähän asemaan he joutuivat tosin tahtomattaan: asunton ja palvelusväen kohdalla oman kodin puuttuminen johtivat siihen, että sairaalakuolema yleistyi ensimmäisenä köyhimpien keskuudessa.

Kautta vuosituhansien tarttuvat taudit, lepra etunenässä, sekä potilaan varattomuus olivat olleet laitokseen sijoittamisen syitä. Ennen lääketieteen parannuskeinojen kehittymistä sairaalat olivat leimallisesti paikkoja, joihin parempi väki ei astunut kuin laupeudentyötä tehdäkseen.¹⁶ Kellä oli varaa, hän sairasti ja kuoli, samoin kuin syntyi ja synnytti, kotonaan. Vasta lääketieteen kehitys ja hoitokeinojen moninaistuminen aiheuttivat sen, että sairaalasta tuli kaiken kansan paikka. Sairaalat myös kehittyivät toimintatavoiltaan ja aiemmin korkea kuolleisuus aleni

12. Pajari 2014b.

13. Walter 1995, 48; Tony Walter, Why Today's Dead Become Angels. A Case Study of Mourning and Vernacular Religion. Esitelmä *Images of Afterlife* -konferenssissa 22.10.2014, Turun yliopisto; Anna Haverinen, *Memoria virtualis. Death and Mourning Rituals in Online Environments*. Annales Universitatis Turkuensis B 386. Turun yliopisto 2014. Turun yliopiston julkaisuarkisto, <http://www.doria.fi/handle/10024/98454> (30.10.2014).

14. Pajari 2014b.

15. Ida Marie Hoeg & Ilona Pajari, Introduction to the Nordic issue of *Mortality* 18:2 (2013).

16. Hannu Vuori, *Lääketieteen historia. Sosiaalishistoriallinen näkökulma*. Gummerus 1979, 187–198.

niissä hygienian parantumisen myötä.¹⁷ Tuberkuloosi oli sairaus, joka toi paremmankin väen parantoloihin, mutta Suomessa tämäkin ilmiö kansanomaistui pian.¹⁸ Samoin mahdollisuudet noudattaa omia tapoja ja tottumuksia yhteiskunnan auktoriteetin edessä olivat vähäisemmät kuin samaan yhteiskuntaluokkaan kuuluvien tapauksessa.

Entisaikain kuoleman kuvassa toistuu usein ajatus yhteisöllisyydestä, mutta kaupungeissa tavalliset kulkutautiepidemiat aiheuttivat sen, että kaupunkilainenkin kuoli ja haudattiin usein lähes yksin, kenties vain palvelusväen läsnä ollessa. Tartuntojen välttäminen oli ymmärrettävä pyrkimys, mutta se eristi sairastavan lähipiirin muusta maailmasta viikoiksi, jopa kuukausiksi. Kolkampi oli tietysti palvelusväen kohtalo: heidät lähetettiin sairastamaan ja kuolemaan edellä mainittuihin sairaaloihin tai kotiinsa maaseudulle.¹⁹

Kasvavien kaupunkien uusi väestöryhmä oli tehdastyöväestö, joka ei 1800-luvun lainsäädännöllisten uudistusten jälkeen enää ollut palkollisuhteessa tehtaan omistajaan. Isännän velvollisuus huolehtia palkollisten viimeisestä matkasta ei koskenut tehtaan johtoa, mutta hautajaisiin osallistuttiin usein tavalla tai toisella: ”Fredrikson lahjoitti tuttavalleni siunausseppeleen, suuren tekona sitä tehtaalla pidettiin.”²⁰ Heikki Waris havaitsi, miten ensimmäisen polven kaupunkityöväestö pyrki usein jatkamaan kotiseudun tapoja, jos vain mahdollista. Esimerkiksi ahtaat asumisolot eivät olleet vain taloudellinen pakko, vaan asukijärjestelmään ja kodin jakamiseen vieraiden ihmisten kanssa oli totuttu jo maaseudulla asuttaessa.²¹

Asumisen ahtauteen oli kuitenkin ongelma paitsi terveyden kannalta – tautiepidemian sattuessa ei suojaa työläiskortteleissa juuri ollut – myös kuolemanrituaalien suorittamisen näkökulmasta. Työläisyhteisö pyrki pitämään huolta omistaan, ja rahallista avustusta oli saatavissa sairaus- ja hautausapukassoista,²² mutta esimerkiksi vainajan säilytys kotioiloissa alkoi olla vaikeaa

hygieniavaatimusten kasvaessa.²³ Suomesta ei ole tietoja, että vainajia olisi suorastaan piiloteltu viranomaisilta, mutta maaseudulla tavallinen vainajan sijoittaminen riiheen, saunaan tai muuhun ulkorakennukseen hautajaispäivää odottamaan ei kaupungeissa käynyt useinkaan päinsä.

Milda Blomberg on muistellut seitsenvuotiaan naapurintytön kuolemaa 1900-luvun alussa teoksessa *Hemma bäst: minnen från barnsdoms-hem i Helsingfors*. Tyttö oli kuollut kotonaan ja lepäsi siellä valkeassa arkussa myrttiseppele päässään. Talon lapsetkin käyttäytyivät hillitysti sen aikaa, kun talossa oli vainaja.²⁴ Päätellen siitä, miten kauan lapset yleensä jaksavat olla hiljaa, tyttö ei ollut kotonaan hautajaispäivään saakka, vaan hänet siirrettiin loppuajaksi kaupungin ruumishuoneelle.²⁵ Ruumishuoneen käyttäminen saattoi olla nimenomaan merkki asumisen ahtaudesta ja köyhyydestä, sillä kotoa lähtevä ruumissaatto oli kunniallisten hautajaisien merkki: ”Meidän isä sanoi aina, ettei ne ole

17. Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura 1994, 84; Vuori 1979, 198.

18. Heikki S. Vuorinen, *Tauti(n)en historia*. Vastapaino 2002, 175.

19. Häggman 1994, 74, 80.

20. KKA XII, Jyväskylä msk 10.

21. Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan synty Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle*. Weilin+Göös 1973 [1932], 176.

22. Jouko Jaakkola, *Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1985. 125 vuotta työväen omatoimista turvallisuutta*. Tampellan Tampereen Tehtaitten Sairauskassa 1985, 29–35; Veikko Talvi, *Pohjois-Kymenlaakson teollistuminen. Kymen Osakeyhtiön historia 1872–1917*. Kymi Kymmene Oy 1979, 373–382.

23. Julie-Marie Strange, *Death, Grief and Poverty in Britain, 1870–1914*. Cambridge University Press 2005, 67–97; Åhren 2009, 7–8.

24. Milda Blomberg, Hermanstad. Teoksessa Anna-Maria Åström & Maud Sundman (toim.) *Hemma bäst. Minnen från barnsdoms-hem i Helsingfors*. Svenska Litteratursällskapet i Finland 1990.

25. Ruumishuoneista ks. Ilona Pajari, *Kuolemanrituaalit Suomessa*. Teoksessa Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen (toim.) *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Gaudeamus 2014a, 92.

mitkään hautajaiset, jos ei saateta ruumista.”²⁶ Suurin ongelma kaikille säädyille ja luokille oli tietenkin sää: kesäkuumalla varakkaatkin kaupunkilaiset saattoivat joutua turvautumaan varmasti vileään ruumishuoneeseen.²⁷

Kaupunkien köyhä väki joutui siis totuttelemaan modernimpaan kuolemankulttuuriin muista varhemmin. Moni kulttuurinen uutuus tuli silti ihmisille tutuksi muuta kautta. Kirkollisen kansanperinteen arkiston muistitieto jopa nimeää monesti paikalliseen eliittiin kuuluneita henkilöitä, joiden aloitteesta – tai joiden hautajaisissa – uusia kuolemankulttuuriin kuuluvia tapoja on otettu käyttöön. Hautakynntilät, kukat ja seppeleet ovat olleet 1900-luvun alkupuolen Suomessa uusia asioita varsinkin pienemmillä paikkakunnilla.²⁸ Oli myös tapoja, jotka eivät varsinaisesti koskaan yleistyneet kansan parissa, kuten virallisten visiittien tekeminen surutaloon.²⁹ Tämä oli osa säätyläistön 1900-luvulla jo katoavaa seurustelukulttuuria, joka ei sellaiseenaan ollut muualla käytössä. Vanhat tavat tekivät tilaa uusille, mutta yhteiskunnallisen aseman aspekti oli mukana jatkuvasti.

Kaupungeissa kuoleman ulkoinen merkitseminen oli tärkeää, joskin se oli sitä myös maaseudulla. Kuoleman vierailtua talossa voitiin esimerkiksi ripustaa lakanat tai muut sellaiset ikkunoihin sen merkiksi, että kuolema oli vierailut talossa. Vielä konkreettisemmin sanoen: oli tarpeen tuoda esille, että huoneessa säilytettiin vainajaa.³⁰ Samaan tarkoitukseen käytettiin havuja, joilla katettiin pihamaa ja koristettiin talo. Harvalla oli metsää omasta takaa, joten myös havut olivat ostotuotteita jo 1900-luvun vaihteen suomalaisissa kaupungeissa.³¹ Havujen käyttö hautajaisissa on vanha tapa, josta on esitetty monia näkemyksiä. Varsinkin Ruotsissa ja Suomen ruotsinkielisillä alueilla se oli monimuotoista; havu- tai lehtimajan rakentaminen vainajalle tunnettiin kaikkialla Suomessa.³² Yksi kiehtovimmista selityksistä sinänsä vuosisatoja, jopa -tuhansia, vanhalle tavalle oli kajaanilaisen vanhan opettajan käsitys: ”Ettei piru haista jälkiä.”³³

Suruasun käyttö oli erityisen tärkeää kaupungeissa, joissa tavattiin ihmisiä jatkuvasti, eivätkä kaikki kuuluneet kuolemantapauksesta jo kuulleseeseen lähipiiriin. Varakkaammat saattoivat seurata muotiakin suruasuisia ja teettää uudet asut kunkin kuolemantapauksen yhteydessä.³⁴ Maaseudun rahvas ei välttämättä käyttänyt erityisiä suruasuja hautajaisten jälkeen; tapa liitettiin lähinnä naispuolisiin leskiin, joiden suruaika kesti pisimpään eli vuoden, joidenkin tietojen mukaan puoli vuotta.³⁵ Sen sijaan tiiviimmän asutuksen seuduilta ja suurempien kaupunkien lähialueilta on runsaasti tietoja erilaisista suruasuihin liittyvistä tavoista.³⁶ Kirkollisen kansanperinteen arkistossa löytyy esimerkiksi Porista asiaa koskeva maininta, jonka mukaan: ”Vuosi oli suruaika, jolloin käytettiin mustaa pukua,

26. KKA XII Helsingin pitäjä 13; ks. myös Jyväskylä ksk 11 ja Kärsämäki 8.

27. KKA XII, Helsingin pitäjä 6–8; Helsingin pitäjä 13; Helsingin pitäjä 16; Joensuu 3; Joensuu 4; Joensuu 10; Jyväskylä ksk 29; Pori 3; Pori 22; Tampere tks 13; Turku 32; Turku 33; Vaasa 5. Turun kohdalla korostuvat vaikeudet, joita ruumishuoneen puuttuminen aiheutti.

28. KKA XII, Alastaro 12; Kajaani mlk 1; Kajaani mlk 2; Kemijärvi 25–26; Parikkala 17.

29. Thérèse Mical, *Seurusteluopas*. Arvi A. Karisto 1931, 3; Huomioitsija, *Seuratavat*. WSOY 1943, 175.

30. KKA XII, Jyväskylä ksk 13; Raahe 1; Raahe 8; Tampere tks 13.

31. Esim. Pajari 2014a, 93.

32. Bo Lönnqvist, *Dödens ansikte. Tro och sed bland herre och folk*. Scriptum 2013, 86–90; Louise Hagberg, *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Walhström & Widstrand 1937.

33. KKA XII, Kajaani ksk 12.

34. Lönnqvist 2013, 24–29, 46; suruasuiista Euroopassa yleisemmin ks. Lou Taylor, *Mourning Dress. A Costume and Social History*. George Allen & Unwin 1983.

35. KKA XII, Alahärmä 6; Alatornio 1; Alatornio 6; Antrea 9; Kajaani mlk 8; Kerava 9; Konginkangas 5; Kärsämäki 1; Kärsämäki 11; Parikkala 6; Parikkala 15; Parikkala 17; Rymättylä 1; Rymättylä 11; Utajärvi 10; Vihanti 3; Vihti 6; Vihti 8; Vihti 12; Vihti 14.

36. KKA XII, Alastaro 5; Joensuu 8; Jyväskylä ksk 15; Jyväskylä ksk 23; Jyväskylä msk 3–4; Kajaani ksk 12; Kajaani mlk 1; Pori 3; Pori 11; Pori 22; Pori 23; Lönnqvist 2013, 24–29, 67–72.

mutta huntua eivät naiset pitäneet kuin puoli vuotta. Siirtyminen tapahtui sitten hillitysti muihin väreihin, kuten violettiin ja harmaaseen.”³⁷

Suruasu oli kuoleman ulkoinen tunnus siinä yhteisössä, johon vainaja oli kuulunut. Lesken suruaikaan liittyi ajatus siitä, että avioituessaan nainen ei saanut olla raskaana edelliselle aviomiehelle. Käytännössä mieslesket avioituivat joskus pian vaimon kuoleman jälkeen, koska talo tarvitsi emäntää ja lapset äitiä.

Suruajan noudattaminen, suruasulla tai ilman, oli sekä pakko että oikeus. Nykyaikaa moititaan usein siitä, että suremiselle ei ole tilaa. Toisaalta ammatin harjoittamista tai elämää muuten rajoittava ulkoinen sureminen koettiin 1900-luvun alkupuolella jo raskaaksi niissäkin piireissä, joissa siihen ylipäänsä oli ollut mahdollisuus. Suruajan ehdottomuus oli väistymässä.³⁸ Lou Taylorin mukaan ensimmäinen maailmansota merkitsi monissa maissa murrosta suruasujen käytössä: sodan tappioiden seurauksena surevia oli niin paljon, ja sodan vuoksi naisilla tekemistä kodin ulkopuolella, että monimuotoinen ulkoinen sureminen alkoi menettää merkitystään.³⁹ Jo aiemmin oli kritisoitu lähinnä naisleskien kalliita ja epäkäytännöllisiä suruasuja.⁴⁰

Pukeutumista kenties merkittävämpää olikin toimintojen rajoittaminen suruaikana: ei käyty iloisissa juhlissa saati tansseissa. Samoin asiassa ohjeistivat jotkut varhaiset käytösoppaat, vaikka niissä ei välttämättä muuten juuri puututtu kuolemanrituaaleihin. Vasta toisen maailmansodan jälkeen hautajaisista alettiin kirjoittaa tällaisissa teoksissa enemmän. Esimerkiksi vuonna 1962 julkaistun, miehille suunnatun *Miesväen kirjan* mukaan ”nykyään on kuitenkin tapana siirtyä tavalliseen vaatetukseen jokseenkin pian hautausten jälkeen, sillä vaatteethan eivät loppujen lopuksi voi ilmaista surun syvyyttä”.⁴¹ Vuoden 1978 *Hyvän käytöksen kirjassa* puolestaan todettiin, että ”[k]ukaan käyttäköön surupukua niin pitkään kuin haluaa, eihän surun vilpittömyys missään tapauksessa ole pukeutumisesta kiinni”.⁴² Hyvien tapojen ulkoinen noudattaminen oli kor-

vannut ajatuksen surupuvusta ihmisen sisäisten tilojen ja tunteiden kuvaajana.

Ruumissaaton yhteiskunnalliset viestit

Ruumissaatto,⁴³ jo katoliselta ajalta tunnettu perinne, jossa vainaja kuljetettiin kotoaan kirkkomaalle surusaatossa, oli keskeinen osa vanhaa hautajaisrituaalia. Ennen reformaatiota suomalainen kuolemankulttuuri, sikäli kuin se oli ehtinyt kristillistyä, oli katolisen kirkon kuolemankulttuuria. Tuon ajan hautajaisia koskevat säännöt vaikuttavat olleen suunnatut nimenomaan tiiviin asutuksen seuduille, ei erityisesti Suomen oloihin. Vainajan kuljettaminen hautajaiskulkueessa eli ”prosessissa”, jota Suomessa on perinteisesti kutsuttu myös ruumissaatoksi, oli olennainen osa katolista hautajaisrituaalia. Tätä edelsi kotona pidetty tilaisuus, jossa pappi oli läsnä.⁴⁴

Reformaation konkreettinen vaikutus suomalaiseen(kin) hautajaisperinteeseen oli yllättävän vähäinen. Mielikuva on usein se, että kirkollinen elämä riisuttiin kokonaan entisistä monimutkaisista rituaaleista, mutta kuolemanrituaalien kohdalla tämä pitää vain osittain paikkansa. Esimerkiksi vuoden 1686 kirkkolaki joko kieltää tai määrää mahdollisimman vähin äänin suoritettaviksi jokaisen edellä mainituista tavoista, niin

37. KKA XII, Pori 23.

38. Vrt. Mical 1931, 33; Huomioitsija 1943, 173–176.

39. Taylor 1983, 266–270.

40. David Cannadine, War, Death, Grief and Mourning in Modern Britain. Teoksessa Joachim Whaley (toim.) *Mirrors of Mortality. Studies in the Social History of Death*. Taylor and Francis Group 1981, 190; Taylor 1983, 263–266.

41. Onni Koivisto, *Miesväen kirja*. Arvi A. Karisto 1962, 34.

42. Anu Seppälä & Anu Virkkunen, *Hyvän käytöksen kirja*. WSOY 1978, 118.

43. Nykyään puhutaan ehkä mieluummin hautajaissaatosta, mutta perinteinen ilmaisu ei vieronut ruumis-saana, eikä siihen ole syytä historia-alan artikkelissakaan.

44. Olavi Rimpiläinen, *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1971, 19, 22–27.

Miina Sillanpää sai kuoltuaan valtiolliset hautajaiset vuonna 1952. Ruumissaatto kulki halki Helsingin, tässä Lapinlahdenkatu 7:n ja 3:n kohdalla. Lähde: Helsingin kaupunginmuseo. Kuvaaja: Väinö Kannisto.

ruumissaaton kuin kotoa lähdönkin.⁴⁵ Lisäksi se kieltää varsinaiset ruumiinvalvoijaiset. Kuitenkin kaikki nämä tavat, pois lukien papin läsnäolo ruumissaatossa sekä sielulle luetut messut, tunnettiin ainakin joillain alueilla vielä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa.⁴⁶ Kun pohditaan kuolemankulttuurin muuttumista yleisemminkin, 1900-luvulla tapahtunut murros näyttäytyy entistä dramaattisempana. Reformaatio ei kyennyt hävittämään monia niistä tavoista, jotka modernisaatio teki lopulta tarpeettomiksi.

Ruumissaatto oli aina tapahtuma, joka kiinnosti muitakin kuin siihen osallistuneita. Lasten kerrotaan laskeneen maallakin ohiajavia hevosia,⁴⁷ ja varakkaasta henkilöstä kertova pitkä saatto on voinut olla letkautuksen aihe: ”Kylläpä on paljon velkamiehiä perässä!”⁴⁸ Erityisesti kaupungeissa ruumissaattoja kutsuttiin vuosisaitaisen perinteen mukaisesti prosessiksi.⁴⁹ Saat-

toväki järjestäytyi vainajan kotona kulkueeksi, joka lähti seuraamaan edellä kulkevaa vainajan

45. Kirkkolaki 1686. Teoksessa Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila & Martti Parvio (toim.) *Kirkko-laki ja ordningi* 1686. SKS 1986, 74–78. Sivulla 76 kielletään yksiselitteisesti koko saattoväen osallistuminen ruumissaattoon: ”Cosca Ruumit wiedän kirkkoon/ siellä oleman siihenasti cuin Maahan paniaiset pidetän/ niijn se pitä tapahtuman hiljaisudes/ ilman caiketa Processit/ (saattamista) ja custannusta/ eikä yhtän muuta pidä saattaman/ cuin ne jotka candawat/ ja muutoin täyty siellä olla toimittamas.”

46. KKA; vrt. Johannes Häyhä, *Perhe ja kylä. Kuvaelmia itäsuomalaisten vanhoista tavoista*. SKS 1983, 11–59. Häyhän kuvaamat tavat olivat jo niiden kirjoitusajankohtana, 1890-luvulla, katoamassa, mutta niitä esiintyy jossain muodossa ja satunnaisesti myös Kirkollisen kansanperinteen arkiston aineistoissa, jotka kuvaavat 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniä.

47. KKA XII, Joroinen 14; Jyväskylä ksk 14; Kerava 6; Sievi 6; Sysmä 2; Utajärvi 11.

48. KKA XII, Hirvensalmi 9.

49. KKA XII, Kajaani ksk 13; Pori 3; Pori 11; Pori 14; Raahen 4; Raahen 8; Tampere tks 13; Turku 31.

arkkua. ”Oli tapana sanoa: ’Mennää prosessii katsomaan’”, kertoo muistelija Porista.⁵⁰ Samoin Kajaanissa ruumissaatot olivat ”suurenmoinen juttu”.⁵¹ Esimerkiksi Turussa ja Tampereella oli ajopelien vuokraaminen hautajaissaattoa varten keskeinen osa tapahtumaa; Tampereella vuokrattiin ”vossikka”, Turussa ”vosikka”.⁵²

Vaatimattomat hautajaiset kertoivat vielä tuohon aikaan osattomuudesta, tavalla tai toisella: ei ollut varaa kestitä suurta saattojoukkoa, joten kirkkomaallekin pyydettiin vähän väkeä. Perinteisesti ainakin arkunkantajille on pitänyt tarjota kahvit.⁵³ Samoin epäilyttävä elämän- ja varsinkin kuolintapa on edellyttänyt hautaamista hiljaisuudessa.⁵⁴ Hautajaisten pienuus on siis voinut johtua monesta syystä traditionaalisen kuolemankulttuurin aikakaudella. Pyrkimys pieneempiin hautajaisiin oli olemassa säätyläisten keskuudessa jo 1800-luvulla, mutta vasta sata vuotta myöhemmin pienet hautajaiset alkoivat olla sääntö, eivät poikkeus. Johanna Ilmakunnas on kuvannut 1700-luvun lopun aateliston jo aiempaa vähäeleisempää suremista Tukholmassa.⁵⁵ Myös Bo Lönnqvist toteaa aatelin hautajaisten esikuvina olleiden, 1500- ja 1600-luvuilla vielä suurieläisten kuninkaallisten hautajaisten koemuden vähentyneen selvästi noihin aikoihin.⁵⁶ Sanomalehtien lukijoille taas esiteltiin rahvaan huvittavan ylettömät, tanssia ja juopottelua sisältäneet hautajaiset *Vaasa*-lehdessä 1800-luvun lopulla.⁵⁷ Ajatustavan ja hautajaisten merkityksen muutos oli käynnissä jo aikana, jota pidetään helposti yhtenäisenä traditionaalisen kuolemankulttuurin kautena.

Anders Ramsay kertoo muistelmissaan, miten isoäidin hautajaisten järjestelyissä vuonna 1850 keskusteltiin vieraiden määrästä.

Mutta isäni oli toista mieltä asiassa. Tosin oli tämä koti pitkät ajat ollut surun ja sairauden johdosta hiljainen ja suljettu kaikilta muilta paitsi omaisilta. Mutta kun mummo nyt oli kerran kuollut, piti maahanpanijaiset isän mielestä viettää tavalla, joka arvokkaasti vastaisi Petersénien tunnettua, suurta

vierasvaraisuutta ja samalla niitä muotoja ja tapoja, jotka olivat käytännössä siihen aikaan parempain ihmisten hautajaisissa. Äitini ehdottama yksinkertaisuus voitaisiin tulkita kitsaaksi säästäväisyydeksi tahi vieläpä tuonelaan muuttaneen vainajan muiston halveksimiseksi. Ja niin jäi isäni mielipide ratkaisevaksi.⁵⁸

Ajatus siitä, mitä muut ihmiset sanovat, on usein määrittänyt hautajaisjärjestelyjä. Lönnqvist kuvaa aatelisrouvan äidin hautajaisten suurieläisiä järjestelyjä. Hautajaisista kirjoitetun, kenties peiteltyyn kriittisen kuvauksen mukaan todettiin tarpeelliseksi ”tehdä maan tavan mukaisesti hautajaisista kalliit – ei siksi että sillä tavalla uskottiin kunnioitettavan kuolleita vaan että vältyttäisiin elävien moitteilta”.⁵⁹

Kuoleman tekemisellä näkyväksi saatettiin myös pyytää tai vaatia näkyvyyttä yhteiskunnassa. Poliittisen vasemmiston hautajaiset 1920- ja 1930-luvulla olivat varsinkin kommunistisen

50. KKA XII, Pori 3.

51. KKA XII, Kajaani ksk 13.

52. KKA XII, Tampere tks 13; Tampere tks 17; Turku 16; Turku 19; Turku 20.

53. KKA XII, Akaa 4; Helsingin pitäjä 13; Helsingin pitäjä 16; Hirvensalmi 1; Joensuu 8; Joroinen 3; Joroinen 14; Jyväskylä msk 3–4; Jyväskylä msk 10; Kerava 4; Rymättylä 11; Sievi 6.

54. Ks. tarkemmin Juha Pentikäinen, *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. SKS 1990, 126–127.

55. Johanna Ilmakunnas, *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Tampereen yliopistopaino 2009, 233–234.

56. Lönnqvist 2013, 33.

57. Satu Apo, *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. SKS 2001, 128.

58. Anders Ramsay, *Muistoja lapsen ja hopeahapsen. Kuvauksia*, 1. WSOY 1908. Project Gutenberg, <http://www.gutenberg.org/cache/epub/16481/pg16481.html> (13.6.2014).

59. ”enligt landets sed göra begrafningen kostsam – icke att man därmed trodde sig hedra den döda, men för att undvika de lefvandets tadel”. Lönnqvist 2013, 31.

puolueen toiminnan kieltämisen jälkeen tapa tuoda esille aatteen ja sen kannattajien olemassaoloa.⁶⁰ Väkeä kerännyt hautajaissaatto soitto-kuntineen ja lippuineen saattoi myös muistuttaa vuoden 1918 punaisista sankarihautajaisista ja olla protesti sodan hävinneiden osakseen saamaa hautausta ja muistelemisen kieltämistä kohtaan.⁶¹ Yhtä kaikki työväestön kuolemalle vaatima julkisuus oli kannanotto monessakin mielessä ja liittyi hautajaisten vuosisataisiin perinteisiin.

Birgitta Skarin Frykmanin mukaan työväestön yhä komeammat hautajaiset 1900-luvun alkupuolen Ruotsissa saivat ruotsalaisen porvariston lopulta vieroksumaan vastaavaa kuoleman esillepanoa. Hautausapukassojen korvauksilla ostettiin näkyvyyttä ja asemaa yhteiskunnassa, joka vielä arvosti suuria hautajaisia. Keskiluokan varallisuus ei kohonnut samassa suhteessa, joten sen erottautuminen kuluttamisen määrällä ei tässä suhteessa onnistunut: oli panostettava laatuun. Skarin Frykman käyttää Pierre Bourdieun distinktion käsitettä ja teoriaa sosiaalisen erottautumisen tarpeesta analysoidakseen sitä, miksi pienet ja vaatimattomat hautajaiset muuttivat häpeästä hienostuksen merkiksi 1900-luvun puolivälin Ruotsissa.⁶² Kuten olemme jo huomanneet, pienten hautajaisten ja hillityn surmisen juuret ovat paljon kauempana menneisyydessä, mutta Skarin Frykmanin näkökulman on tärkeä.

Suomen tapauksessa on myös kiinnostava kysymys, miten toisen maailmansodan aikainen kuoleman lähes jatkuva läsnäolo teki siitä ahdistavan asian niillekin, jotka olivat olleet tyytyväisiä aiempaan, kuoleman näkyväksi tekevään kuolemankulttuuriin. Koska muutos oli samantyyppistä ja tapahtui monissa Länsi-Euroopan maissa jo aiemmin, kumpaakaan tekijää ei voi tarjota ainoaksi selitykseksi sille, miksi kuolema ja sen mukana hautajaiset tuli piilottaa arkielämästä. Monet eri tekijät vaikuttivat samansuuntaisesti.⁶³ Julkiset hautajaiset ja oma hautapaikka kirkkomaassa olivat vielä sotavuosien Suomessa sel-

keästi palkinto hyvästä elämästä. Sittemmin ajattelu on tässä suhteessa voimakkaasti muuttunut.

Kaupunkitila otettiin myös haltuun pitkällä ruumissaatolla, jota muiden kaupunkilaisten oli pysähdyttävä kunnioittamaan: mitä arvokkaampi (varakkaampi) henkilö, sitä pitempi saatto ja suurempi vaikutus kaupunkiin, myös kuolemassa. Tämän ajattelun jäänne ovat vielä nykyäänkin valtiolliset hautajaiset, jotka suodaan merkkihenkilöille, lähinnä politiikan tai muulla tavoin valtiovallan huipulla pitkään toimineille henkilöille, kuten presidenteille ja pääministereille. Heidän hautajaissaattonsa on edelleen julkinen tilaisuus, ja hautajaiset voidaan jopa televisioida. Toisaalta varallisuutta ei näissä hautajaisissa esitellä, sillä ne tapahtuvat valtion kustannuksella.⁶⁴

Kaupunkien kuolemankulttuuri modernisaation murroksessa

Kuolemankulttuurin murros tapahtui Suomessa samoihin aikoihin kuin suurin maaltamuutto eli 1960-luvulla. Tähän liittyi kaupunkien rakenteen ratkaiseva muutos. Aiempi tiivis kaupunkirakenne sai rinnalleen uudet, joskus keskustasta kaukana sijaitsevat lähiöt. Mielikuvat kaupungeista muuttuivat, mutteivät välttämättä yksinomaan

60. Liisa Vuori-Mattila, *Uskonnottomat hautajaiset Suomen vasemmistolaisessa työväenliikkeessä vuosina 1923–1939*. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen pro gradu -tutkielma. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto 2008.

61. Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS 2003.

62. Birgitta Skarin Frykman, "Sista ordet." En revolution i stillhet. Arbetarbegravingarnas sociala språk. Teoksessa Lena Johannesson, Ulrika Hjellman & Birgitta Skarin Frykman (toim.) *Arbetarrörelse och arbetarkultur. Bild och självbild*. Carlssons 2007, 32–167.

63. Ilona Kemppainen (Pajari), *Isänmaan uhrin. Sankari-kuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS 2006, 256–257.

64. Wikipedia, hakusana "Valtiolliset hautajaiset", http://fi.wikipedia.org/wiki/Valtiolliset_hautajaiset (13.6.2014).

positiiviseen suuntaan. Lähiöiden juurettomuus oli uusi kritiikin kohde.⁶⁵

Maaseudun kuolemankulttuuri modernisoitui samaan aikaan kuin kaupunkien, vaikka lähtijöiden mielikuvissa entinen elämä ”maalla” saattoi vaikuttaa pysähtyneeltä. Sairaalaverkkoa näet rakennettiin nyt toden teolla kaikkialle maahan,⁶⁶ ja se vaikutti kuolemankulttuuriin, kuten kaupungeissa jo aiemmin. Vanhojen tapojen ylläpitäminen vaikeutui. Palveluyhteiskunnan synty, jossa aiemmin kotona suoritettavat tulivat yhä useammin ammattilaisen hoidettaviksi, merkitsi hautaustoimistojen roolin kasvua suomalaisessa hautauskulttuurissa niin maalla kuin kaupungeissa.

Yksi keskeisistä kaupunkilaista kuolemaa muuttaneista seikoista oli uusien hautausmaiden perustaminen kaupunkien ulkopuolelle 1800-luvulta lähtien.⁶⁷ Perinteinen ruumissaaton suorittaminen varsinkin jalan vaikeutui jo tuolloin, koska matka vainajan kotoa hautausmaalle muodostui aiempaa pidemmäksi. Kaupungin halki kulkevan kulkueen järjestäminen vaikeutui myös autoilun yleistyessä ja liikenteen määrän ja nopeuden lisääntyessä kaupunkialueella. Uusille, keskustan kirkoista syrjässä sijaitseville hautausmaille perustettiin yleensä lopulta myös kappeli, jossa ruumiinsiunaus voitiin toimittaa. Näin matka kirkolta haudalle ei enää vaatinut kuin hautausmaan halki kulkemisen. Tosin vasta toisen maailmansodan jälkeen yleistyi tapa siunata kaikki vainajat kirkossa; tätä ennen suurin osa vainajista siunattiin haudalla.⁶⁸

Kaupungit eivät muuttuneet ainoastaan kokonsa ja toimintojensa puolesta, vaan kaupunkilaiset muuttuivat itsekin. Suomalaiset käytösoppaat kertoivat pitkään ennen kaikkea kaupunkilaisen keski- ja yläluokan tapakulttuurista, johon sopeutuminen tuntuu olleen muiden ryhmien tehtävä.⁶⁹ Usein todetaan pienten hautajaisten yleistyneen toisen maailmansodan jälkeen,⁷⁰ mutta muutoksen voi huomata alkaneen jo 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Nimimerkki Thérèse Mical esimerkiksi julisti vuonna 1931,

miten ”muinoin niin ylelliset hautausateriat, ’maahanpaniaiset’, ovat jääneet tavasta pois”.⁷¹ Tuo muinaisuus kuitenkin eli ja voi hyvin Suomen maaseudulla, ja ”ruokahautajaiset” ovat eri puolilla maata tapana edelleen.

Ostotuotteiden käyttö kuolemanrituaaleissa oli jo varhain tyypillistä kaupunkilaiselle kuolemankulttuurille. Toki kaupungeissa oli ollut eri käsityöläisammattikuntien edustajien verstaiteita kautta aikojen, mutta massakulutuksen aikakausi koitti vasta teollisen tuotannon myötä.⁷² Ylipäänsä ajatus siitä, että kotitekoiset vaatteet, arku ja muut hautaamiseen liittyvät esineet olisivat aina olleet paras vaihtoehto, on lähinnä romanttinen kuvitelma entisajoista. Suomalainen muistitieto kertoo toistuvasti siitä, miten hautaan pyrittiin pukemaan parasta päälle. Hienous oli tärkeintä; toki itse tekemistä arvostettiin jos käsityötaitoja oli. Varsinkin kankaiden suhteen kotikutoisuus oli kuitenkin yleensä väheksyttyä. Ruotsalaisen Louise Hagbergin runsas teos *När döden gästar* kertoo laajasti kauniiden ja myös kalliiden arkuvaatteiden tärkeydestä. Traditionaalisen kuolemankulttuurin ihminen oli me-

65. Esim. Kirsi Saarikangas, Metsän reunalla. Suomen rakentaminen 1900-luvulla. Teoksessa Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää & Minna Sarantola-Weiss (toim.) *Suomen kulttuurihistoria*, 4. Koti, kylä ja kaupunki Otava 2004, 50–51.

66. Minna Harjula, *Terveuden jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere University Press 2007.

67. Ilmari Wirkkala, *Suomen hautausmaiden historia*. WSOY 1945, 43–45.

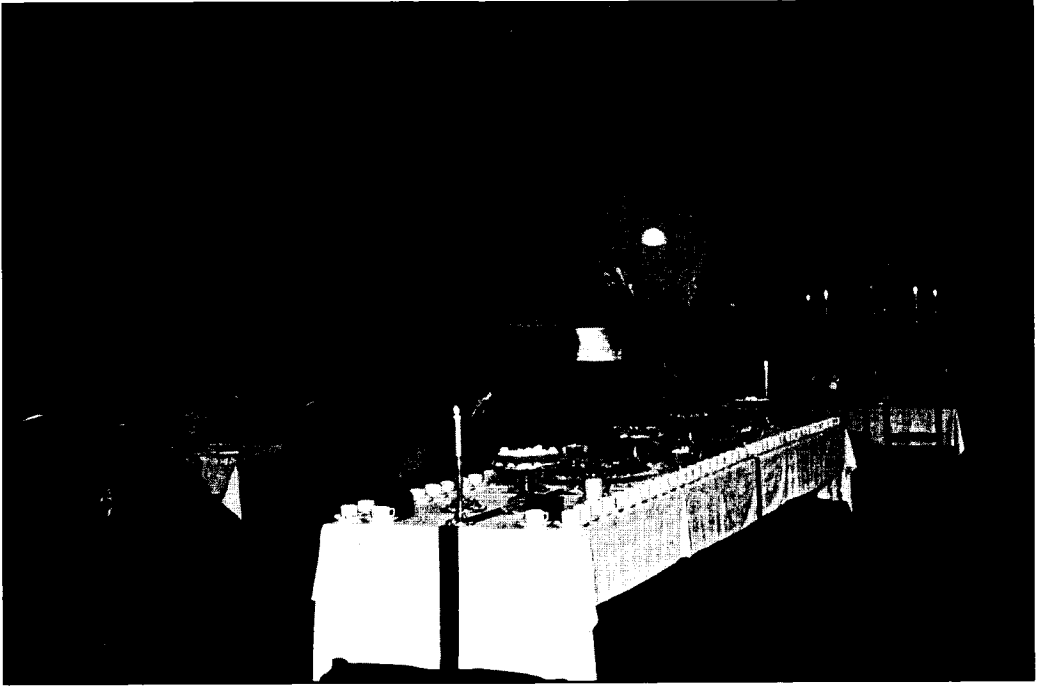
68. KKA XII, Ahlainen 3; Alahärmä 6, Alatornio 2; Helsingin pitäjä 13; Kajaani ksk 1; Kajaani mlk 2; Parikkala 17; Vehmersalmi 5–6; Viinijärvi 8; Viipuri mlk 2; NHEU 7.

69. Aino Sinnemäki, *Käytösoppaat tutkimuksen kohteena. Lähikuvassa suomenkieliset käytösoppaat 1886–1986*. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1988, 33–35.

70. Esim. Pentikäinen 1990, 195.

71. Mical 1931, 33.

72. Sakari Heikkinen, Aineen voitot. 1800-luvun elintaso. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino 1992, 153, 163–164.

Muistotilaisuuden viettäminen muualla kuin vainajan kotona oli alun perin kaupunkilainen tapa. Kuvassa hautajaiset NNKY:n tiloissa Helsingissä vuonna 1946. Lähde: Helsingin kaupunginmuseo. Kuvaaaja: Väinö Kannisto.

nossa tapaamaan Jumalaansa, joten mikä tahansa asu ei kelvannut.⁷³ ”Ulkolaiset tuotteet” miellettiin Suomessakin rikkaiden materiaaliksi, pelava köyhempien.⁷⁴

Kaupunkien puusepistä osa alkoi erikoistua nimenomaan ruumisarkkuihin ja muuhun hautajaisiin liittyvään esineistöön 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Esikuvia liiketoiminnalle saatiin ilmeisesti ennen kaikkea Ruotsista, missä hautausoimistoja oli alettu perustaa vähän aiemmin. Ensimmäiset suomalaiset hautausoimistot kehuivatkin toimivansa ”ruotsalaisen mallin mukaan”. Ajatus siitä, että nyt kaiken hautajaisissa tarvittavan sai saman katon alta, oli jo tuolloin myyntivaltti.⁷⁵

Suomen ensimmäinen hautausoimisto perustettiin vuonna 1871 Helsinkiin.⁷⁶ 1800-luvun loppuun mennessä toimistoja alkoi olla muissakin suurimmissa kaupungeissa: esimerkiksi Po-

rin ensimmäinen hautausoimisto perustettiin vuonna 1893.⁷⁷ Arkkujen myymisen lisäksi ne tarjosivat jo varhain varsinkin kuljetuspalveluja. Hautausoimisto oli pitkään leimallisesti suurempiin kaupunkiin kuuluva yritys. Maaseudulla hautausoimistojen merkitys oli vähäisem-

73. Hagberg 1937, 193–207.

74. KKA XII, Ahlainen 3.

75. Mikko Laakso, *Samassa talossa. Hautausoimisto Mikko Mononen Oy:n kahdeksan vuosikymmentä*. Hautausoimisto Mikko Mononen 1998, 13–16, 63–66; Anna Davids-son Bremborg, *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lunds universitet 2002, 30.

76. Laakso 1998, 15.

77. Jari Kettunen, *Ammattina kuolema. Kuolemankulttuuri hautausoimistojen näkökulmasta 1893–2009*. Pro gradu -tutkielma. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Turun yliopisto 2010, 5.

pi jo siksi, että toimistoja syntyi kysynnän ja tarjonnan mukaan niille paikkakunnille, joissa oli tarpeeksi väestöpohjaa yrittäjän toiminnan turvaamiseksi.⁷⁸

Hautaustoimistojen toiminnan luonteen muuttuminen oli osa alan yleistä kehitystä. Jälleen toinen maailmansota voidaan nähdä suurena jakolinjana, jota ennen toimistot lähinnä myivät erilaisia tavaroita ja palveluita. Sotavuosien jälkeen yleistyi liiketoimintamalli, jossa omaisille ”jäi vain laskun maksaminen”, kuten eräs muistelija kertoo.⁷⁹ On kuitenkin varottava nojaamasta liikaa näihin suuriin linjoihin. Kaupungeissa hautaustoimistot pystyivät jo tarjoamaan ”täyden palvelun hautajaiset” maailmansotien välisenä aikana, kun taas maaseudulla voitiin vainaja hoitaa arkkuun oman väen voimin vielä pitkään sotien jälkeenkin.⁸⁰

Hautaustoimistojen historia yltää Suomessainkin aikaan, jolloin elettiin vielä tukevasti traditiionaalisen kuolemankulttuurin aikaa: lähinnä kaupunkien köyhät kuolivat sairaaloissa, kuolema oli tavanomainen tapahtuma kaikissa ikäluokissa eikä siitä keskustelemista tai sen esittämistä vältelty. Sen sijaan vilkastuva taloudellinen toiminta 1800-luvun loppupuolella sai yrittäjät tarjoamaan uudenlaisia palveluksia kuluttajille. Hautaustoimistojen toimintatapojen muuttuminen kuvastaa kuolemankulttuurin muutosta ja on sittemmin vastannut tarpeisiin, joita alan syntyäaikoina ei vielä tunnettu.

Kuoleman siirtyminen pois kotoa, ihmisten etääntyminen uskonnosta, ja erityisesti seurakuntien toiminnasta, sekä yhteiskunnan byrokratisoituminen myös kuoleman osalta tekivät kuolemaan liittyvien asioiden hallinnoinnin aiempaa vaativammaksi.⁸¹ Arkun valmistaminen ja vainajan kuljettaminen onnistuivat yhä harvemmilta; muiden asioiden hoitaminen alkoi vähitellen kuulua hautaustoimistojen valikoimaan sekin. Hautaustoimistot eivät suinkaan ”kaapanneet” valtaa kuolemanrituaaleissa omaisilta, vaan pikemminkin ne tulivat täyttämään sairaalakuoleman synnyttämää tyhjiötä.

Yksityinen ja julkinen kuolema

Sairaalakuolemaa on totuttu syyttämään siitä, että suomalainen ja yleensä länsimainen kuolemankulttuuri on muuttunut ”kuoleman kieltäväksi”. On oleellista kiinnittää huomio siihen, mihin sairaalakuolema todella on vaikuttanut. Sen yleistyminen tapahtui Suomessa samoihin aikoihin kuin voimakas kaupungistuminen ja maallistuminen. Noihin aikoihin luotiin koko Suomen kattava sairaalaverkosto, joten sairaalassa kuoleminen ei enää ollut tyyppillistä vain kaupunkilaisille.

Näin koko maassa tulivat eteen samat kysymykset, jotka olivat muuttaneet kuolemankulttuuria kaupungeissa jo aiemmin. Omaisten rooli kuolevan viimeisillä hetkillä on usein käsitelty asia, mutta sairaalakuolema muutti myös kuoleman jälkeisiä toimia ja tapahtumia. Kuka pesi ja puki vainajan? Missä vainajaa säilytettiin ennen hautajaisia? Mistä hautausaatto lähti vai lähtikö lainkaan? Aiemmat, vainajan rinnalla kulkemiseen keskittyneet kuolemanrituaalit muuttuivat ratkaisevasti.⁸²

Kuolintapa ei enää vaikuttanut hautajaisiin; samoin varallisuuden, aseman ja luokan merkitys alkoi päällisin puolin vähentyä. Vuorineuvoksen ja kaupan kassan hautajaisten mittakaava saattoi ainakin teoriassa olla sama, vaikka syyt pieniin hautajaisiin olivat erilaiset. Ihmiset sivuuttivat vanhat hautajaisten sisältämät ilmaisukeinot; kuolema sijoittui tavallaan yhteiskunnallisten hierarkioiden ja muun arkitodellisuuden ulkopuolelle.

Kuolemassa tulivat tärkeiksi omat henkilökohtaiset tunteet, eikä esimerkiksi suruasun käytöllä ollut aiempaa sosiaalista merkitystä. Henkilökohtaisten tunteiden ilmaisemiseen

78. Kettunen 2010, 38–42; Kiiskinen 1992; Pajari 2014b.

79. KKA XII; Viipurin mlk 3.

80. NHEU 8; Pajari 2014b.

81. Pajari 2014b.

82. Pajari 2014a, 104–106.

muodollinen ja lyhyt hautajaistilaisuus ei ole omiaan; onkin ollut luontevaa keskittyä hautajaisten sisällössä vainajan elämään, kuten viime vuosikymmenien hautajaisissa on yhä useammin tehty.⁸³ Moderni pyrkimys aitoon kokemukseen ja ihmisen itseilmaisuuon on keskittynyt vainajaan, ei enää saattoväkeen. Niin sanottua hautajaistestamenttia suositellaankin tehtäväksi, jotta hautajaisista varmimmin tulisi "vainajan näköiset".⁸⁴

Hautajaiset olivat vuosisatojen, ellei -tuhansien, ajan ihmiselämän keskeinen juhla ja mahdollisimman komea päätös. "Tämä hautajaissereemonia on ollu suurin juhla ihmisillä täällä," todettiin Alatorniolla.⁸⁵ Ratkaisu järjestää pienet hautajaiset, vaikka varaa suurempiin olisi ollut, edusti toisenlaista maailmankuvaa. Julkista suramista oleellisemmaksi asiaksi tuli yksilön kokemus: toiminnan korvasi tunne. Tunteiden käsitteleminen ilman toimintaa, kuten hautajaisten valmistelua ja kuolemasta ja vainajasta puhumista, on kuitenkin usein hyvin vaikeaa. Tässä oli modernin kuolemasuhteen ongelma: kuolemalle ei enää voinut tehdä mitään. Viime vuosina yleistynyt surun käsitteleminen ja vainajan muistelemine internetissä vaikuttaa tässä katsannossa erittäin myönteiseltä lisältä perinteisempiin kuolemanrituaaleihin.⁸⁶

Kuolemassa näkyvät ennen ihmisen elämän aikana saavuttamat asiat ja yhteisön kunnioitus. Kyse ei ollut vain luontevasta suhtautumisesta alati läsnä olevaan kuolemaan, vaan myös sen pitämisestä elämän asianmukaisena päätöksenä. Vaiettu ja salattu kuolema oli aina huono kuolema, koska se kertoi huonosta elämästä ja joutumisesta yhteisön ulkopuolelle. Jos elämäs-

sä ei ollut mitään moitittavaa, kuolemasta voitiin puhua ja sen läsnäolo näyttää avoimesti. Kuolemalle voitiin myös vaatia julkisuutta, ja tehdä hautajaisista mahdollisimman suuri spektakkelivainajan eläessään edustamien asioiden korostamiseksi. Laura Starokin sanoin modernisaation myötä "piti määritellä uudestaan, milaista oli hyvä, kunniallinen ja normaali elämä".⁸⁷ Samoin määriteltiin uusiksi kunniallinen ja hyvä kuolema.

Abstract: Death in the countryside and cities – Changing Finnish way of death from the end of the 19th century to the present

The urban present and agrarian past are often counterposed in discussions of the Finnish way of death. In this article, I take a look at traditional urban Finnish death rituals, and how both city life and rural reality have changed them between the end of the 19th century and the present. Dying in hospitals, the spatial circumstances of death rituals, and funerals and funeral directors are the key aspects of the text. The medicalisation, secularisation, professionalisation and privatisation of death have also been important factors in the making of the modern way of death in Finland.

Keywords: history of death, funerals, medicalisation, secularisation, professionalisation, privatisation, funeral directors

83. Walter 1995; NHEU 40; NHEU 215.

84. Esim. Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry: Hautauksen ennakkosuunnittelu, <http://www.hautaustoimistojenliitto.fi/index.php?id=10> (13.6.2014).

85. KKA XII, Alatornio 3.

86. Haverinen 2014.

87. Stark 2006, 32. – *Nyt julkaistu Ilona Pajarin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Mikko Myllykangas

Politisoitunut itsemurha – suomalaista antipsykiatriaa?

ITSEMURHATUTKIMUKSEN KRITIIKKI SUOMESSA VUOSINA 1968–1970

1 1960-luvun lopulla suomalaista tieteellistä keskustelua alkoivat keinuttaa ajan poliittisesta radikalismista nousseet aallot. Kotimainen psykiatria ja itsemurhatutkimus joutuivat niin poliittisesta keskustelusta kuin kansainvälisestä psykiatrian kritiikistä kummunneen arvostelun kohteeksi. Mikko Myllykangas tarkastelee artikkelissaan 1960-luvun lopulla nousutta psykiatrian ja itsemurhatutkimuksen kritiikkiä sekä sen suhdetta aikakauden aatteellisiin ja opillisiin suuntauksiin.

1960-luku oli Suomessa sosiaali- ja terveystieteiden uudistusten sekä poliittisen kuohunnan ja opiskelijaliikkeen nousun aikaa. Julkinen keskustelu jäsenyi uudella tavalla, kun perinteisesti ei-poliittisina pidetyt keskustelut politisoituivat. Tällainen kehitys on havaittavissa myös psykiatriseksi ja yhteiskunnalliseksi ongelmaksi määrittävän itsemurhailmiön tutkimuksesta ja ehkäisystä käydyssä keskustelussa. Itsemurha oli 1900-luvulle tultaessa muuttunut moraalijuridisten pohdintojen ja väittelyiden kiistakapulasta ennen kaikkea lääketieteellisen tutkimuksen kohteeksi.¹ Vaikka tieteellinen itsemurhakeskus² käynnistyi Suomessa jo

1800-luvulla,³ itsemurhaa ei ollut kyetty selittämään tyhjentävästi ja siksi itsemurha voitiin kytkeä osaksi 1960-luvun lopun aatteellisia kamppailuja.

Artikkelissa tarkastelen suomalaisen psykiatriseen itsemurhakeskusteluun ja sen vakiintuneisiin käsityksiin kohdistunutta vasemmistolaisista suuntauksista virittyntä kritiikkiä vuosina 1968–1970. Pohdin myös, voidaanko itsemurhakeskustelun kritiikki tulkita kansainvälisen antipsykiatrisen keskustelun ilmentymäksi Suomessa. Keskiössä on tieteellisen keskustelun ja vallinneiden käsitysten kritiikin tarkastelu suhteessa ajan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja kansainväliseen psykiatriakriittiseen keskusteluun. Keskeinen lähdeaineisto koostuu Turun lääketieteenkandidaattiseuran *Kollega*-lehdessä vuonna 1968 ja Tammen vuonna 1970 julkaisemassa *Itsemurha*-teoksessa ilmestyneistä kirjoituksista. Artikkelini avaa uutta tutkimusalueetta 1960-luvun suomalaisen psykiatriakritiikin sekä itsemurhatutkimuksen historian osalta.

Psykiatria muutosten vuosikymmenellä

Niin suomalainen psykiatria kuin itsemurhatutkimuskin kävivät 1960-luvun aikana läpi sekä

1. Jeffrey R. Watt, Introduction. Teoksessa Jeffrey R. Watt (toim.) *From Sin to Insanity. Suicide in Early Modern Europe*. Cornell University Press 2004, 2.

2. Artikkelissa "itsemurhakeskus" tarkoittaa tieteelliseen tutkimukseen pohjattuihin käsityksiin viittaavaa keskustelua, jota käytiin pääosin lääketieteenalan julkaisuissa ja tutkimuksissa. Tämän keskustelufoorumin vaikuttavuus omassa ajassa voidaan määrittellä Hannu Niemisen muotoileman "periaatteessa avoimen sisäpiiri-julkisuuden" käsitteen mukaisesti; se oli asiaan paneutuneen akateemisen sisäpiirin omista julkaisuistaan tuottamaa keskustelua, joka oli periaatteessa avoimesti kaikkien luettavissa. Hannu Nieminen, *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino 2006, 36.

3. Suomalaisen itsemurhakeskustelun tieteellistymisestä ja lääketieteen ja psykiatrian merkityksen kasvusta ks. Mikko Myllykangas, *Rappeutuminen, tiedostamaton vai yhteiskunta? Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 120. Oulun yliopisto 2014.

FT Mikko Myllykangas työskentelee tutkijana Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian oppiaineessa. Sähköposti: mikko.myllykangas@oulu.fi.

määrällisen että laadullisen muutoksen. Vuosisadan alusta saakka vaikuttaneen biologisen psykiatrian periaatteisiin nojanneet opit alkoivat korvautua psykoanalyysiin perustuneen psykodynaamisen psykiatrian ja sosiaalipsykiatrian teorioilla ja menetelmillä.⁴ Itsemurhakeskustelun siirtyä kohti psykodynaikkaa ja sosiaalipsykiatriaa ajoittuu vastaavasti 1960- ja 1970-luvulle. Uudet tutkimussuuntaukset tarikoivat itsemurhakeskustelun osalta sitä, että itsemurhan syitä ja koko itsemurhahaprosessia alettiin tarkastella toisaalta yksilön tiedostamattomien konfliktien ja perhesuhteiden (psykodynaaminen tutkimus) ja toisaalta laajemman yhteiskunnallisen kontekstin (sosiaalipsykiatria) näkökulmista. Sosiaalipsykiatrian vaikutus alkoi kuitenkin vahvistua vasta 1970-luvulla (ja 1980-luvulla), joten sen merkitys 1960-luvun akateemiseen itsemurhakeskusteluun oli vielä vähäinen.⁵ Tieteensisäiset kehityskulut eivät kuitenkaan yksin muodostaneet itsemurhatutkimuksen (ja laajemmin psykiatrian) kritiikin perustaa 1960-luvun lopulla. Vuosikymmenen lopulle tultaessa itsemurhailmiö tuotiin osaksi valtarakenteiden ja vallinneiden käsitysten ravistelua. Itsemurhakeskustelu toimi yhtenä kanavana, jonka kautta ihmisoikeus- ja yhteiskuntakritiikki ulottui psykiatriseen keskusteluun.

1960-luvun radikalismien on katsottu määrittäneen ennen kaikkea yhden asian liikkeiden kautta.⁶ Tämä näkyi myös psykiatriaankohdistuksessa kritiikissä. Yhteiskunnan valvontatoimien, psykiatrian vallitsevien käytäntöjen ja hoito-olosuhteiden vastustajat järjestäytyivät 7.11.1967 Marraskuun liikkeeksi, yhteiskunnan valvontatoimienpiteiden kohteiden (kuten vankeiden, homoseksuaalien ja mielisairaiden) etujärjestöksi. Psykiatrit Ilkka Taipale ja Claes Andersson sekä sosiologi Klaus Mäkelä toimivat liikkeen vetäjinä.⁷ Marraskuun liikkeen julistamia yhteiskunnallisia epäkohtia oli käsitelty jo aiemmin samana vuonna ilmestyneessä *Pakkoauttajat*-teoksessa. Siinä esitettiin lista uudistuksia, joiden tavoitteena oli muun muassa luokka-

diskriminaation poistaminen ja oikeusturvan parantaminen, mielisairaalojen uudistaminen sekä vapaudenriiston rajaaminen vain tuomioistuinten oikeudeksi.⁸ Sosiologi Kettil Bruun katsoi, että lisääntyneet vapaudenriistot mielisairausten perusteella kuvastivat pikemminkin mielisairaisiin suhtautumista kuin mielisairaiden todellista lukua.⁹ Samoilla linjoilla oli Klaus Mäkelä, joka katsoi laitoksiin sulkemisen tavoitteena olleen rankaisemisen ja parantamisen ohella estää asianomaista rikkomasta yhteiskunnan normeja. Vapaudenriiston lähtökohtana ei niinkään ollut se, mitä joku on tehnyt vaan se, mitä hän voisi tehdä.¹⁰ Teoksen *Pakkoauttajat* merkittävyyttä osana ajan kriittistä keskustelua korostaa se, että sitä luettiin yliopistoissa kurssikirjana.¹¹

Jotta suomalaisen mielisairaanhoidon tila ja potilaiden kokemus tulisivat tunnetuiksi, Marraskuun liike järjesti alkuvuodesta 1969 kirjoituskilpailun suomalaisten mielisairaaloiden asukkaille. Kirjoituskilpailun antia julkaistiin vuonna 1970 ilmestyneessä lääketieteen kandi-

4. Petteri Pietikäinen, *Hulluuden historia*. Gaudeamus 2013, 370–371.

5. Myllykangas 2014, 154–165, 206–207.

6. Kimmo Lind, *Radikalismista aikalaيسانalyysiin. Tutkijaliiton kehitys 1970-luvulta 1990-luvulle*. Kampus Kustannus 1998, 34.

7. Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS 2001, 299–300; Pietikäinen 2013, 386.

8. Lars Eriksson, Uudistusehdotuksia. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) *Pakkoauttajat*. Tammi 1967, 186–188; Siv Dahlin, Mielisairaala ja vapaus. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) *Pakkoauttajat*. Tammi 1967, 111–112.

9. Vaikutteita Bruun otti muun muassa Erving Goffmanin vuonna 1961 ilmestyneestä *Asylums*-teoksesta. Kettil Bruun, Yhteiskunnan valvojat ja vapaudenriistot. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) *Pakkoauttajat*. Tammi 1967, 13.

10. Klaus Mäkelä, *Pakkoauttajat*. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) *Pakkoauttajat*. Tammi 1967, 52–53; myös Bruun 1967, 20–21.

11. Ranja Aukee, 1960-luvulta tähän päivään. Katsaus suomalaisen sosiaalilääketieteen lähistoriaan. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 37 (2000), 82.

daatti Raija Alhon¹² toimittamassa *Vaatteet pois ja aatteet* -kirjassa. Takakanteen poimittiin ote kirjoituksesta ”Väkivalta ja rakkaus eivät sovi yhteen”: ”Vain koulutusjärjestelmän uudistaminen, Marraskuun liike ja senkaltaiset enemmän tai vähemmän anarkistiset järjestöt sekä polttoitsemurhat voivat antaa toivoa paremmasta tulevaisuudesta ihmiskunnalle, joka tätä nykyä kärsii pakkovallan kourissa.”¹³ Teoksen ilmestyessä tuoreessa muistissa olivat niin Vietnamin sotaa vastustaneet polttoitsemurhat kuin vuoden 1969 alussa Jan Palachin tekemä Tšekkoslovakian miehitystä vastustanut polttoitsemurha.¹⁴ Marraskuun liikkeessä toiminut psykiatri Claes Andersson luonnehti muistelmissaan liikkeen aktiivien jakaantuneen ideologisesti erilaisiin ryhmittymiin. Anderssonin ”vallankumoukselliseksi” nimeämä ryhmä piti syrjäytyneitä vallankumouksen etujoukkona, ja sen tavoitteena oli lietsoa levottomuuksia vankiloissa ja mielisairaaloissa.¹⁵ Viittaus polttoitsemurhiin ja anarkistisiin järjestöihin heijastaa Anderssonin mainitsemää radikaalimpaa ajattelua.

Marraskuun liike järjestäytyi aikana, jolloin myös kansainvälinen kriittinen psykiatriakeskustelu oli muotoutumassa. Antti Parpola onkin suomalaisen psykiatrian historiaa tarkastelevassa teoksessaan kytkenyt suomalaisen 1960-luvun psykiatria ja mielisairaanhoidon kohdistuneen kritiikin osaksi kansainvälistä antipsykiatrista liikettä.¹⁶ 1960-luvun mittaamattomasti useita mielisairaanhoidon, mielisairaloita ja mielisairauteen liittyviä käsityksiä kritisoineita kirjoituksia ja teoksia. Kansainvälinen psykiatrian ja kontrollipolitiikan kritiikki henkilöityi psykiatrien Thomas Szaszin ja R. D. Laingin, sosiologi Erving Goffmanin ja filosofi-historioitsija Michel Foucault’n ympärille. Psykiatri David Cooperin vuonna 1967 julkaistu teos *Psychiatry and Anti-psychiatry* antoi liikkeelle nimen, antipsykiatria.¹⁷ Konkreettisesti Marraskuun liike välitti näitä niin sanottuja antipsykiatrista käsityksiä suomalaiselle yleisölle julkaistessaan Goffmanin mielisairaloita ”totaalisina yhteisöi-

nä” käsitelleen *Asylums*-teoksen suomennoksen, *Minuuden riistäjät*, vuonna 1969. 1960-luvun radikalismia muistellessaan toimittaja-aktivisti Johan von Bonsdorff nosti Goffmanin teoksen esimerkiksi kansainvälisestä keskustelusta, josta suomalaiset kriitikot hakivat vaikutteita.¹⁸

Marraskuun liikkeen aatehistoriallinen kytkeminen antipsykiatriseen liikkeeseen ei kuitenkaan ole ongelmatonta. Liikkeen toiminta ja kritiikki kohdistuivat psykiatrian peruseriaatteiden kyseenalaistamiseen sijaan ennemmin siihen, kuinka yhteiskunta oli järjestetty, kuinka psykiatrinen hoito oli toteutettu ja kuinka se voitaisiin toteuttaa, jotta psyykkisen hoidon tarpeet täytettäisiin.¹⁹ Myös historioitsija Petteri Pietikäinen on todennut, ettei Suomessa ollut ”varsinaista antipsykiatrista ryhmää”, vaan Marraskuun liike pyrki sairaalalojen inhimillistämiseen ja vankien oikeusturvan parantamiseen.²⁰

12. Alho toimi aktiivisesti poliittisessa järjestötoiminnassa opintojensa ohella. Alho oli muun muassa perustamassa Turku-Tšekkoslovakia-Seuraa reaktiona Tšekkoslovakian neuvostomiehitykseen elokuussa 1968. Kimmo Rentola, *Vallankumouksen aave*. Otava 2005, 41.

13. Osmo Heinonen, *Väkivalta ja rakkaus eivät sovi yhteen*. Teoksessa Raija Alho (toim.) *Vaatteet pois ja aatteet*. Marraskuun liike 1970, 79.

14. Michael Biggs, *Dying without Killing. Self-Immolations, 1963–2002*. Teoksessa Diego Gambetta (toim.) *Making Sense of Suicide Missions*. Oxford University Press 2005, 181–182.

15. Claes Andersson, *Jokainen sydämeni löönti*. WSOY 2010, 45; Ks. myös Johan von Bonsdorff, *Kun vanha vallattiin*. Tammi 1986, 171–172.

16. Antti Parpola, *Toivo|Häpeä. Psykiatria modernissa Suomessa*. Suomen psykiatriyhdistys 2013, 180–181.

17. Pietikäinen 2013, 381–383; Anna Ohlsson, *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968–1973*. Acta Universitatis Stockholmiensis 2008, 118; Dan G. Blazer, *The Age of Melancholy. "Major Depression" and its Social Origins*. Routledge 2005, 91–92.

18. Bonsdorff 1986, 169–170.

19. Esim. Siv Dahlin toivoi suljettujen mielisairaaloiden muuttuvan terapeuttisiksi yhteisöiksi, joissa työskenteli lääkäreitä, psykologeja ja erilaisia terapeutteja. Näin hän katsoi voitavan vastata kasvavaan psyykkisen hoidon tarpeeseen. Dahlin 1967, 108, 114.

20. Pietikäinen 2013, 386.

Marraskuun liikkeen piirissä jo 1960-luvun lopulla kuuluneet vallankumouspuheet myös hämärtävät liikkeen rajaa radikaalin yhteiskunnallisen toiminnan, kontrollipolitiikan kritiikin ja hoitoorganisaatioiden reformin välillä. Radikaalia opiskelijaliikettä ja nuorta sivistyneistöä tarkastelleen Kimmo Lindin käyttämää jakoa 1960-luvun yleisvasemmistolaisuuteen ja 1970-luvun puoluepoliittiseen radikalismiin voi soveltaa myös psykiatrian ja itsemurhatutkimuksen ja -keskustelun kritiikkiä tarkasteltaessa.²¹ Tällöin 1960-luvun lopun kriittisiä puheenvuoroja voidaan pitää yleisestä radikalismista nousevana kritiikinä ilman suoraa kytköstä johonkin tiettyyn puoluepoliittiseen tai vallankumoukselliseen ideologiaan, kun taas 1970-luvulla myös kriittiset psykiatrit alkoivat viljellä puoluepoliittista ja -ideologista käsitteistöä.²² Käänteinen yleisvasemmistolaisuudesta kohti marxismi-leninismi-vetoista radikalismia ajoittuu kuitenkin vuosien 1968 ja 1970 välille.²³ Marraskuun liikkeessä sekoittuikin muun muassa psykiatriseen hoitoon kohdistunut reformistinen kritiikki ja poliittisesti virittyneet yhteiskunnalliset uudistuspyrkimykset, joiden kieli oli paikoin varsin radikaalia. Liikkeen voidaankin nähdä asettuneen 1960-luvulle tyypillisen yhden asian liikkeen ja radikaalin poliittisen liikkeen välimaastoon.

Käytännössä Marraskuun liikkeen piirissä ja ympärillä psykiatriaa ja itsemurhakeskustelua kohtaan esitetyn kritiikin arvioiminen suhteessa antipsykiatriseen keskusteluun edellyttää itse antipsykiatria-käsitteen täsmentämistä ja sen käytön arviointia suhteessa suomalaiseen keskusteluun. Tähän palataan artikkelin lopussa. Joka tapauksessa Marraskuun liike ja sen ympärillä käyty keskustelu muodostivat suomalaisen kriittisen itsemurhakeskustelun käytännölliset ja intellektuaaliset puitteet, vaikka itse keskustelua käytiin myös muilla foorumeilla.

Lääkärit vastaan lääkärit

Itsemurhakeskustelun ensimmäinen kriittisten puheenvuorojen kokoelma julkaistiin ”hulluna

vuonna” 1968, kun Turun lääketieteenkandidaattiseuran *Kollega*-lehdessä ilmestyi itsemurha-aiheeseen keskittynyt numero. Siinä nuoret lääkärit kritisoivat suomalaista psykiatrista itsemurhatutkimusta ja esittelivät kansainvälisiä tutkimuksia.

Opiskelijalehtenä *Kollega* oli varsin tyypillinen foorumi kriittisten näkemysten esittämiselle. Suomalaiset opiskelijalehdet, kuten *Medisiinari* ja *Ylioppilaslehti* olivat jo 1960-luvun puolivälissä Vietnam-keskustelujen kiihtyessä alkaneet toimia radikaalien mielipiteiden kanavana.²⁴ *Kollega* liittyi radikaalien julkaisujen rintamaan hieman myöhemmin. Vielä vuoden 1966 alkupuolella lehden pääkirjoituksessa pahoiteltiin ”ideologisen alueen” tulleen kartetuksi, mutta vuoden 1967 ensimmäisessä numerossa lupailtiin lehden käsittelevän tulevana vuonna ”jonkin verran politiikkaa”.²⁵ Seuraavassa lehden numerossa ilmestyivät jo Bo Alhlforsin kirjoitus ”Vasemmiston uusi Suomi” ja Ilkka Taipaleen ”Sosialisti sairaalassa”.²⁶ Laajemman lukijakunnan kriittinen itsemurhakeskuselu sai, kun ensimmäinen suomalainen itsemurhailmiötä, sen historiaa ja kulttuurisia ulottuvuuksia sekä ehkäisyä laajemmalle yleisölle esitelty *Itsemurha*-teos julkaistiin Raija Alhon toimittamana vuonna 1970. Kirjoittajien joukossa oli useita *Kollegan* itsemurhanumeroon osallistuneita nuoria lääkäreitä, psykiatreja ja sosiologeja. Nämä kaksi julkaisua muodostavat valtaosan 1960–1970-lukujen

21. Lind 1998, 23–24, 35–36.

22. Ks. esim. Claes Andersson, Psykiatria ja politiikka. Teoksessa Ilkka Taipale (toim.) *Psykiatrian kriisistä*. Mielenterveys- ja kehitysvamma-alan liitto ry 1975, 16–17.

23. Jukka Kortti, *Ylioppilaslehden vuosisata*. Gaudeamus 2013, 365.

24. Laura Kolbe, *Eliitti, traditio, murros. Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta 1960–1990*. Otava 1996, 165, 257; Kortti, 2013, 298–299, 303.

25. *Kollega* 5:2 (1966), 7; *Kollega* 6:1 (1967), 9.

26. Bo Alhlfors, Vasemmiston uusi Suomi. *Kollega* 6:2 (1967), 19–20; Ilkka Taipale, Sosialisti sairaalassa. *Kollega* 6:2 (1967), 39–43.

Synkkää psykedeliaa *Kollegan* itsemurha-numeron kannessa. Lähde: *Kollega* 4/1968.

taitteen itsemurhakeskustelun kriittisistä puheenvuoroista.

Kollegan itsemurhanumerossa ruodittiin tilastotietoihin nojannutta psykiatrasta itsemurhatutkimusta ja pääkirjoituksessa todettiin kotimaisen tutkimuksen olevan kapea-alaista ja "frekventaalista".²⁷ Maan johtavan itsemurhatutkijan, psykiatrian professori Kalle Achtén, ja muiden 1960-luvulla laatimia itsemurhatutkimuksia luonnehdittiin "pitkästyttäväksi saman toistoksi".²⁸ Sinänsä mielenkiintoista on, että myös yhteiskuntaluokan näkökulmasta tehdyt itsemurhatutkimukset jätettiin vaille arvoa. Ensimmäiset itsemurhaajat sosiaaliluokkiin jakaneet tutkimukset ilmestyivät kuitenkin jo 1960-luvun alkuvuosina,²⁹ ja yhteiskuntaluokka nousi keskeiseksi näkökulmaksi niin sosiologisessa tutkimuksessa kuin yhteiskuntakriittisessä keskustelussa 1960-luvulla.³⁰ Mahdollisesti jo

asemansa tiedeyhteisössä vakiinnuttaneiden suomalaispsykiatrien itsemurhatutkimuksia pidettiin pikemminkin taantumuksellisina kuin yhteiskunnallista muutosta edistävinä, näkökulmasta riippumatta.

Itsemurhailmiön asettuminen tieteen kenttään esitettiin ongelmallisena, ja sen pitäminen yksioikoisesti lääketieteellisenä ilmiönä herätti vastustusta. Marraskuun liikkeessä toiminut lehden päätoimittaja Raija Alho kirjoitti, kuinka itsemurha monien muiden poikkeavien käyttäytymismuotojen tavoin leimattiin ensin rikokseksi ja sen jälkeen sairaudeksi. Alhon mukaan itsemurha oli käyttäytymismalli, ei sairaus tai sen oire. Hän moitti suomalaista itsemurhatutkimusta siitä, ettei maassa hänen mukaansa ollut "yhtään itsemurhateoreetikkoa, yhtään yhteiskunta-analyysiä, ei käyttäytymis- ja tapaustutkimusta [...]".³¹ Toinen Marraskuun liikkeen aktiivi, Ilkka Taipale, jakoi tämän tulkinnan ja kritisoi psykologisoitunutta ja psykiatrisoitunutta itsemurhatulkintaa Sadankomitean *Ydin*-lehdessä vuonna 1969. Hänen mukaansa itsemurhan viipaloiminen eri asiantuntijoiden kesken oli vaarallista, sillä tällöin ilmiön yhteiskunnallinen ulottuvuus hämärtyi.³² Keskustelun taustalla vaikutti 1960-luvun lopun vahva usko maailman muuttamiseen.³³ Halu maailman muuttamiseen näkyi itsemurhakeskustelun kritiikissä, jossa itsemurhatutkimusten yhteiskunnallisuus tai sen puute nousi keskeiseksi argumentiksi.

Vuoden 1970 *Itsemurha*-teoksessa itsemurhakeskustelun psykiatrisoituminen nousi jälleen

27. Pääkirjoitus. *Kollega* 7:4 (1968), 11.

28. Eira Setälä, Tapa itsesi, tule tilastoiduksi. *Kollega* 7:4 (1968), 42.

29. Myllykangas 2014, 211–213.

30. Ks. esim. Erik Allardt, Kulttuurin syvärakenne. *Sosiologia* 4:4 (1967), 151.

31. Raija Alho, Itsemurhien ehkäisykeskuksista. *Kollega* 7:4 (1968), 29–31.

32. Ilkka Taipale, Itsemurhapoliittikkaa. *Ydin* 7 (1969), 14, 30.

33. Kolbe 1996, 281–282.

keskeiseksi epäkohdaksi. Psykodynaaminen itse-murhatutkimus oli 1960-luvun mittaan vahvistanut jo pitkään vallalla ollutta käsitystä itsemurhasta ennen kaikkea psykopatologisena ilmiönä. Tällöin itsemurhaan liittyvät sosiaaliset ulottuvuudet tulkittiin toissijaisiksi ensisijaiseksi ajateltuun psyykkiseen häiriötilaan verrattuna.³⁴ Kriitikot näkivät ongelmalliseksi itsemurhailmiön ajautumisen psykiatrien ja psykologien käsiin, jolloin itsemurha käsitettiin ympäröivästä yhteiskunnasta irralliseksi ilmiöksi.³⁵ Kriitikki heijasti myös Goffmanin käsittelemää psykiatrieseen hoitoon liittyvää stigmatisoitumista. Psykiatrivaltainen itsemurhien ehkäisytyö rakensi ongelmallista käsitystä itsemurhaajasta. Psykiatrinen väliintulo oli vallitseva normi itsemurhien ehkäisyssä. Tämä vahvisti käsitystä jokaisesta itsemurhaajasta mielisairaana henkilönä ja jokaisesta itsemurhasta sairaana tekona.³⁶ Alho näikin jatkuvuutta siinä, kuinka esimodernissa yhteiskunnassa itsemurha tuomittiin rikoksena ja syntinä ja kuinka se nyt leimattiin sairaudeksi. Vallitseva suhtautuminen oli vain edeltäneen ”humaanistunut ja hienostunut” muoto.³⁷ Alhon esittämän kriittisen tulkinnan mukaan itsemurhaa tuli tarkastella osana yhteiskunnan kokonaisrakennetta ja arvokeskustelua. Menestystä korostavassa yhteiskunnassa itsemurha olikin Alhon mukaan ”sosiaalinen murha”.³⁸

Kyseenalaistaessaan itsemurhan määrittelyn puhtaasti lääketieteellisenä ongelmana suomalainen 1960-luvun lopun kriitikki kohdistui kysymyksiin, joita seuraavalla vuosikymmenellä nousut ja tähän päivään asti jatkunut, ihmiselämän eri osa-alueiden lääketieteellistymistä tutkiva ja kritisoiava medikalisaatiokeskustelu käsittelee.³⁹ Siinä sairauksia tarkastellaan sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta; tyypillistä on ollut analysoida ilmiöiden liikettä rikoksen ja sairauden määritelmien välillä.⁴⁰ Kansainvälisen medikalisaatiokeskustelun tunnetuimmat julkaisut ilmestyivät vasta 1970-luvun puolella,⁴¹ ja suomalainen kriitikki tuleekin ymmärrettäväksi Marraskuun liikkeen esittämää kontrollipoliti-

kan arvostelua vasten. Kun itsemurhalta ja itsemurhaajalta riisuttiin psykiatrisen tulkinnan viitta, näyttäytyi teko suhteessa vallinneisiin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Tällöin se voitiin tulkita reaktioksi yhteiskunnallisiin oloihin, jotka olivat muuttumassa elinkelvottomiksi.

Vieraannuttava kapitalistinen yhteiskunta

Nuoret kriitikot arvostelivat psykiatrista, yksilökeskeistä itsemurhatutkimusta ja kääntyivät kohti yhteiskuntakeskeisempiä näkökulmia. Kuilu yksilöllisen itsemurhan ja yhteiskunnallisten olosuhteiden välillä ylitettiin *vieraantumisen* käsitteen avulla. Vieraantuminen oli kaikkea muuta kuin selkeästi ja yhdenmukaisesti määrittyvä käsite. Hegelin ja Marxin tuotantoon palautuva vieraantumisen ajatus nousi osaksi kansainvälistä yhteiskuntakriittistä keskustelua muun muassa marxilaista ja freudilaista ajattelua popularisoineen, saksalais-amerikkalaisen psykoanalyytikko-filosofi Erich Frommin toimesta.⁴² Suomalaisille psykiatrian ja itsemurha-keskustelun kriitikoille käsite välittyi sosiologian

34. Myllykangas 2014, 171–173.

35. Timo Aho, *Aggression kaksi kanavaa*. Teoksessa Raija Alho (toim.) *Itsemurha*. Tammi 1970, 98; Cord Hildebrandt, *Itsemurha ja vieraantuminen*. Teoksessa Raija Alho (toim.) *Itsemurha*. Tammi 1970, 125–126; Raija Alho, *Itsemurhien ehkäisytyö*. Teoksessa Raija Alho (toim.) *Itsemurha*. Tammi 1970b, 143.

36. Alho 1970b, 141.

37. Raija Alho, *Johdatus itsemurhaongelmaan*. Teoksessa Raija Alho (toim.) *Itsemurha*. Tammi 1970a, 8.

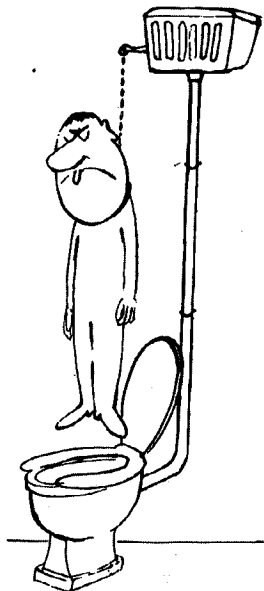
38. Alho 1970b, 143.

39. Ks. esim. Peter Conrad, *The Medicalization of Society. On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. The Johns Hopkins University Press 2007, 4–5.

40. Peter Conrad & Joseph W. Schneider, *Deviance and Medicalization. From Badness to Sickness*. The C. V. Mosby Company 1980, 31–32.

41. Esim. Irving Zola, *Medicine as an Institution of Social Control*. *The Sociological Review* 20:4 (1972), 487–504.

42. Petteri Pietikäinen, *Alchemists of Human Nature. Psychological Utopianism in Gross, Jung, Reich and Fromm*. Pickering & Chatto 2007, 180–182.

Yhteiskunnallisten instituutioiden suhde hädänalaisiin oli tyypillinen kritiikin aihe *Kollega*-lehden kuvituksessa 1960-luvun lopussa. Lähde: *Kollega* 4/1968.

professori Erik Allardt'n kirjoitusten kautta.⁴³ Kimmo Lind onkin korostanut Allardt'n merkitystä siinä prosessissa, jossa 1960-luvun vasemistolaisuneeseen opiskelijaliikehdintään kytkeytynyt radikaali ja kriittinen keskustelu legitimoitiin. Vuonna 1964 ilmestyneessä teoksessa *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* Allardt oli muotoillut niin sanotun liberaalin reformistisen modernisaatiososiologian, joka korosti moniäänisyyden – myös kriittisten äänien ja yhden asian liikkeiden – merkitystä yhteiskunnan muutoksessa.⁴⁴

Allardt'n mukaan vieraantuminen voitiin käsitellä esimerkiksi vällanpuutteena, tarkoituksettomuutena, anomisena vieraantumisenä eli normittomuutena, eristymisvieraantumisenä sekä itsevieraantumisenä, mikä ilmeni erityisesti silloin, kun henkilö etääntyi työnsä tuloksista pysytymättä toteuttamaan omia päämääriään.⁴⁵ Keskeistä Allardt'n käyttämässä vieraantumiskäsitteessä oli sen suhde tyytymättömyyteen ja toi-

mintaan. Allardt määritteli vieraantuneet henkilöt tyytymättömiksi, mutta täsmensi heidän olevan ”passiivisesti tyytymättömiä” erotuksena ”aktiivisesti tyytymättömistä”. Jälkimmäiset olivat henkilöitä, jotka osallistuiivat aktiivisesti elinympäristönsä ja yhteiskunnan epäkohtien arvosteluun ja korjaamiseen.⁴⁶ Onkin varsin helppoa nähdä, kuinka nuoret radikaalit ovat samaistaneet itsensä Allardt'n mainitsemiin aktiivisiin tyytymättömiin tarttuessaan passiiviseen tyytymättömyyteen eli vieraantumiseen ja sitä kautta itsemurhia tuottaneen yhteiskunnan epäkohtiin.

43. Esim. Pääkirjoitus. *Kollega* 7:4 (1968), 11.

44. Lind 1998, 34–35.

45. Erik Allardt, *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. WSOY 1971 [1964], 75–76.

46. Allardt 1971, 90–91.

Toimittaja Risto Jussila. Puh. 040 5119526, sähköposti risto.s.jussila@gmail.com.
Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>. Vammaalan Kirjapaino Oy.

”Kekkonen portaita” ei rakenneta Orimattilaan

✱ Suunnitelma ”Kekkonen portaiden” rakentamisesta UKK-arkiston pihaluokalle Orimattilaan ei toteudu. UKK:n arkistosäätiön hallitus on päättänyt olla suosittamatta hanketta. UKK-seurakin on suhtautunut ajatuksen selvästi kielteisesti.

Mistä sitten oikein on kyse? Yleisesti tunnetaan, että presidentti **Urho Kekkonen** teki kävely- ja juoksulenkkejä Tamminiemen kuceessa Seurasaarella. Tiettyjen portaiden kohdalla hän yritti aina ponnistusennätystä.

Joukko Kekkonen entisiä alaisia on jo jonkin aikaa kampanjoinut sen puolesta, että näistä portaista tehtäisiin jäljennös UKK-arkiston pihapiiriin Orimattilan Niinikosken Hovilaan. Kampanjan puuhämiehenä on ollut Kekkonen entinen adjutantti everstiluutnantti, tohtori **Esa Seppänen**. Allekirjoittajina on muutama Kekkonen entinen alainen presidentinlinnasta.

Ehdotusta on perusteltu sillä, että portaiden pystyttämällä ja esittelemällä arkistotalossa käyville olisi symbolista arvoa, koska ne kertoisivat säännöllisen kuntoilun suuren merkityksestä Kekkoselle ja hänen päämäärästään ponnistaa aina korkeammalle ja pidemmälle kuin muut. Puuhämiehet katsoivat sillä olevan myös markkinointitehtävä arkiston tunnetuksi tekemisessä.

UKK-seuran hallitus lähetti lopulta syksyllä Helsingin kaupunginjohtajalle esityksen, että Helsingin kaupunki kunnostaisi Seurasaarella olevat portaat ja laittaisi viereen infotaulun asiasta. Siinä kerrottaisiin, kuinka presidentti Kekkonen aamulekillään hyppäsi portaille ja yritti

vanhana korkeushyppäjänä tehdä ennätystä.

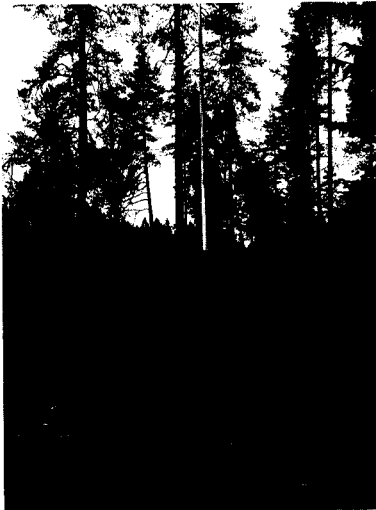
Kekkonen pääsi kuudennelle portaalle. Joskus hän ylti seitsemännellekin portaalle, mutta turvamiehet diskasivat yritykset, koska Kekkonen joutui ottamaan tukea kaiteesta.

UKK-Seura toivoo, että asiassa edettäisiin Seurasaaren malliin; portaat olisivat innoitamassa kansalaisia liikkumaan.

Jäljennöksen puuhämiehet olisivat toivoneet UKK-seuran jäseniltä rahallista avustusta hankkeelle. He olivat laskeneet, että joku orimattilalainen yrittäjä olisi voinut rakentaa portaat ehkä 5000 eurolla.

Ajatusta vastustettiin mm. sen vuoksi, että Kekkonen aamulenkit ja hyppennytykset eivät liity mitenkään Hovilaan. On myös kysytty, että kuka siellä olisi halunnut yrittää voittaa Kekkonen ennätysten. Arkiston seutu ei muutoinkaan sinänsä liity mitenkään Kekkonen kuntoiluharrastukseen. Toki hän sielläkin ulkoili.

Tähän Kekkonen portaita suunniteltiin

Koko hanke tuo jotenkin mieleen kuuluisan laulunäytelmän Viulunsoittaja Katolla. Näytelmän tunnetuin laulu lienee **Tevjen** unelma rikkaan miehen hienosta talosta ”Rikas mies jos oisin”. Tevjen laulussa ”yhdet portaat veisi ylöspäin, toiset alaspäin ja yhdet huvin vuoks ei minnekään”.

– RISTO JUSSILA

Kevätretkelle Verlaan ja Hovilaan

Koska keväällä Historian Ystävien Liitto tekee kolme kaukomatkaa Persiaan, on liiton hallitus päättänyt, että ensi vuoden Euroopan-matka siirtyy syyspuolelle. Viimeinen Iraniretki olisi ollut liian lähellä uutta ulkomaanmatkaa.

Niinpä yleensä syyskuuksi järjestetty kotimaanretki siirtyy kevääseen. Ohjelmatyöryhmä on alustavasti päättänyt, että retkipäivä on maanantai 25. toukokuuta. Pankka-päivä muistiin.

Alustavien kaavilujen mukaan meillä olisi kaksi kohdetta. Ensinnä tutustuisimme Unescon maailmanperintökohteeseen Verlaan Kouvolan Jaalassa. Iltapäivällä siirtyisimme Orimattilan Niinikoskelle Hovilaan eli Urho Kekkonen arkistoon.

Verlassa perehtyisimme asiantuntevalla opastuksella tähän uniikkiin tehdasmieliseen. Verlassa voisimme ilmeisesti myös lounastaa. Hovilassa Arkistonjohtaja Pekka Lähteenkorvan johdolla voisimme tutustua lähihistoriaan. Pekalla tarinoita riittää. Saattaa olla, että aika harva liittolainen on vierailut tässä tutkijoiden paratiisissa.

Jo ennalta matkakohteisiin kannattaa tutustua netissä. Osoitteet ovat www.verla.fi ja www.ukk-arkisto.fi. Retken ohjelma tarkentuu myöhemmin.

Ohjelmatyöryhmä on alustavasti suunnitellut myös syyskuista matkaa. Tarkoituksena on tällä kertaa suunnata Etelä-Puolaan Krakovaan. Kaupungissa itsessäänkin riittää jo katsottavaa. Luonnollista on, että tutustuisimme myös maailman pahuiden symboliin Auschwitz-Birkenaun keskitysleiriin. Yksityiskohtat ovat vielä täysin auki. Asiaan palataan ensi vuoden puolella.

”Tällaista’ ol Viipuris karjalaisten kaupungis”

Historian Ystävien syysretki Viipuriin 20. syyskuuta

Historian Ystävien liiton perinteinen syysretki tehtiin lauantaina 20. syyskuuta. nopealla Allegro-junalla mennessä tullen varsin monen mukaan lähteneen syntymäkylille Ja uutta renessanssiaan odottavaan Viipuriin, karjalaisten uljaaseen kaupunkiin.

Mukaan pääsi lähtemään 40 henkeä, joista usea oli vasta viime keväänä jäseneksi liittyneitä historiaa harrastavia. Matkanjohtajana ja asiantuntijaoppaamme toimi rutinoitunut ja kokenut **Kyösti Toivonen**. Hän oli suunnitellut monipuolisen ja kattavan kokopäivän retkiohjelman, jonka kruunasi vielä aivan upea aurinkoinen retkisää. Matkaan oli lähdettävä jo ennen auringonnousua kello kuusi, ja kotiinpaluu vasta oli myöhään yöllä.

Päivä kului patikoiden ja omalla bussille liikkuen Viipuria pitkin ja poikin antoisasti ja uusia elämyksiä tuottaen. Matkailu avartaa -fraa-

si on tullut meille tuttuakin tummaksi, mutta tällä kertaa ekskursiomme antoi sille aivan uutta merkitystä. Jokaisella mukaanlähtijällä oli tietty ennakkomielikuva siitä, millainen on minun Viipurini. Kiertomatkan kuluessa siitä syntyi tarkempi käsitys. Kaupunki ja sen asukkaat ovat viime vuosina todella muuttuneet positiiviseen ja toiveita herättävään suuntaan.

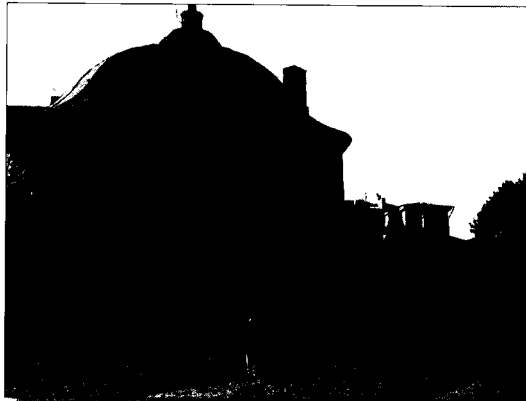
Kaupunkikuva ei enää ole leimallisen rapautunut ja ränsistynyt, vaan monin paikoin saneerauksen kautta ehostunut. Tästä yhtenä oivana esimerkkinä olkoon **Alvar Aallon** kirjasto, tuo funktionalismin ikoniksi nostettu 1930-luvun

luomus. Toinen huomionarvoinen uusi piirre oli venäläisen patriotismin ja ortodoksisuuden renessanssi, jota ilmentävät esimerkiksi Viipurin valtauksen historiasta kertova Sankarillisen taistelun muistomerkki ja Pyhän Eliaan sakraalikaupus.

Monet Suomen historian tutut dramaattiset tapahtumapaikat kuten Pyhän Annan puisto (vuonna 1918) ja Patterinmäki (vuonna 1944) omin silmien nähtyinä lisäsivät useimpien historiatietoisuutta. Ehkä upeimpana elämyksenä jäi matkailijan mieleen tutustuminen Monreposon maisemapuistoon.

– ERKKI LEIMU

Retkeläiset tutustuivat myös puna-armeijan sankarimuistomerkkiin

Pyöreä torni on tuttu kaikille Viipurinkävijöille

Kekkonen: Tuomioja on isoiloitunut ja laskematon

■ **Erkki Tuomiojan** päiväkirjamerkinät 1990-luvun alusta kertovat, mitä hän ajatteli monista kanssaihmisistään. Esimerkiksi **Paavo Lipponen** ei saa mitään mairittelevaa lausuntoa. Päiväkirjat julkaistiin alkusyksystä kirjana.

Tunnetusti Tuomioja on aina heittänyt ristiriitaisia tunteja. Eri yhteyksissä esitetyt maininnat eivät ole aina olleet kiittäviä, vaikkei juuri kukaan epälekään hänen älykkyytään ja vvykykyyttään. Mutta mitä ajatteli presidentti **Urho Kekkonen** Tuomiojasta? Kekkonen päiväkirjoissa on kaksi herkullista luonnehdintaa. Sisällöltään ne ovat aivan päinvastaisia.

Tammikuussa 1965 Kekkonen

oli puolisonsa **Sylvia Kekkonen** kanssa **Vappu Tuomiojan** päivällisellä: "Erkki Tuomioja oli mukana. Tuntuu olevan hyvin radikaalinen miehenä. Vappu kertoikin, että Erkki oli Sankomitean asiasta riidellyt **Sakarin** kanssa aivan hurjasti. Erkki kertoi katkerana, että hänen rehtorinsa oli levittänyt hänestä juoruja ja Kokoomuksen Nuorten parissa kiertää huhu, että Erkki on kommunisti. Yllytin Erkkiä hiljaisesti, että jatkaa radikalismiaan. Vappu on muuttunut täysin kokoomuslaiseksi, tai vielä pahemmaksi. Aika hapsenkakkiainen!".

Erkki piti yllä radikalismiaan, kuten Kekkonen oli kehottanut. Aika teki tehtävänsä, ja vuosien kuluessa Kek-

kosen näkemys Tuomiojasta muuttui. Heinäkuussa 1977 kerrottiin Tuomiojan tokaisseen, että Kekkonen ei ole enää työväen presidentti. Kekkonen arvio on viiltävä:

"Keskustelin **Kalelan** kanssa T(uomi)ojasta. Hän on isoiloitunut ja laskematon; voi olla puolueensa oikeiston kanssa ja vasemmistoanarkistien puolella. Hänestä ei tule koskaan puolueensa johtajaa. Hänessä on ylimielisyyttä ja hän tietää kaiken. Ei ole koskaan sanonut hyväksyvää sanaa sdp:n johtajista. Kaikki menee päin hiittä".

Tuomioja yritti SDP:n johtoon vielä muutama vuosi sitten, kun **Jutta Urpilainen** valittiin puheenjohtajaksi. Kannatusta ei ollut riittävästi, joten Kekkonen oli ennustuksessaan oikeassa. Tuomioja tuskin enää pyrkii puheenjohtajaksi.

— Risto Jussila

KIRJAT

Matti Klinge, Pinaatti ja Saint-Simon – Päiväkirjastani 2013–2014. (Siltala)

■ Professori emeritus **Matti Klinge** osaa tunnetusti ärsyttää. Hän on kuitenkin tehnyt ärsyttämistään suoranaista taidetta; hänen tekstiensä lukeminen onkin usein todella "fascinoivaa". Voisi kuvitella, että Klingen korostunut itsensä kehumisen tarve ja kaiken moukkamaisuuden tuomitseminen olisivat jotenkin vain pilaa. Ei, Klinge on tosissaan.

Tuoreessa päiväkirjakokoelmassaan – nyt jo 16. osa – Klinge jatkaa maailman tarkkailua. Tuttuun tapansa hän jakelee moitteita monille ilmiöille ja ihmisille. Tasapuolisuuden nimissä on kuitenkin huomattava, että monet saavat myös kiitosta.

Päiväkirjassa huomiota herättää Klingen antipatia poliittisen historian oppiainetta ja poliittisen historian tutkijoita kohtaan. Hän arvostelee poliittisen historian tutkimusta siitä, että se perustuu vain olemassa oleviin asiakirjoihin.

"Historiankirjoituksessa on tuotava esiin muita mahdollisia skenaari-

oita ymmärtämisen, päättelyn, kontekstien avulla, tietenkin on erotettava selvästi se käsitys joka voidaan tietää varmasti siitä johon päästään päättellessä. Mutta kuten useasti on muistutettu, vaikka rakennuspiirustukset ja kestävyyslaskelmat ovat kadonneet, rakennus todistaa olemassa olollaan, että se on suunniteltu ja rakennettu", hän kirjoittaa. Hän

arvostelee poliittisen historian tutkijoita myös siitä, että heitä eivät kiinnosta vanhat dokumentit.

Klinge arvostelee rankasti professori **Juhani Suomea** ja tämän viime vuonna ilmestynyttä **Mannerheim**-kirjaa. Tiivistetyn kärjistettynä voidaan sanoa, että Klingin silmissä Suomi ei osaa mitään eikä ymmärrä mitään.

Klingen mielestä Suomen suurin virhe osoittaa juuri sen, mikä poliittisen historian traditiossa on heikointa. Heti kun mennään asiakirjadokumentointiin ulkopuolelle, kriittisyys ja luovuus katoaa. Hän näkemyksensä mukaan Suomi konstruoi yleisselityksenä Mannerheimin toiminnalle ja olemukselle: hän eli ja toimi vain jälkimainettaan varten. Tätä toistetaan niin usein että tekijä alkaa pitää sitä tosiasiana ja vetoaa siihen yhä painokkaammin.

Poliittisen historian harrastajana ainakin minun on hieman vaikea sulattaa Klingin kritiikkiä poliittista historiaa kohtaan; ilmeistä tietysti on, että minäkään en ymmärrä enkä osaa. Vahvasti kärjistettynä voisi luulla, että Klinge suosii tutkimuksessa sotu (sormituntuma), mutu (musta tuntuu) ja vatu (vaimosta tuntuu) -metodeja. Näin ei varmaankaan ole.

Kuitenkin Klinge osaa myös jakaa kiitosta. Marraskuussa hän kirjoitti, että professori **Kimmo Rentola** on julkaissut kiehtovan intelligentin artikkelin ”Stalinin kahdesta päätöksestä”, päätöksestä aloittaa talvisota ja päätöksestä lopettaa se. ”Rentolan artikkelissa tulee näkyviin se, mitä minäkin olen toistellut: historiallisten analogioiden merkitys”.

Klinge tuo päiväkirjassaan esiin harrastuksiaan ja mieltymyksen kohteitaan. Hän on ihastunut Helsingin barokkiorkesterin esitykseen. Hän on aina ihaillut **Göran Schildtiä** ja lukee mielellään tämän Daphne-kirjoja. Yliopisto – siis Helsingin yliopisto – on hänelle työ, harrastus ja innoituksen kohde.

Ehkä hieman yllättävää on, että Klinge lukeutuu **Agatha Christien** sankarin **Hercule Poirot’n** ihailijoihin. Tai oikeastaan ihailua saa ennen kaikkea tv-sarjassa Poirot’ta esittävä brittinäyttelijä **David Suchet**. Elokuviin juonet, koko intrigi, ovat

Klingen mielestä sinänsä tavattoman monimutkaisia ja mahdottomia. ”Mutta tässä pitkässä kymmenien elokuvien sarjassa on kaksi romaaneista puuttuvaa: fantastiset näyttelijät, etenkin David Suchet, suuremmat miljööt ja lavastukset eikä vähiten herrojen aivan vertaansa vailla oleva englantilaisen räätälintaidon upeus”.

Klinge ei olisi Klinge, ellei hän muistuttaisi yhdestä Poirot’n ominaisuudesta: hän ei koskaan naura. Hän kauhistelee naurunröhähdyksiä. Selasta tapaa Suomessakin, ja se tekee hyvin halvan vaikutuksen.

Mielenkiintoinen on myös Klingen näkemys Krimin tilanteesta viime maaliskuussa. Hän pitää aivan ymmärrettävänä sitä, että Ukrainan jouduttua kaaokseen Venäjä käyttää hyväkseen tilaisuutta korjatakseen virheeksi osoittautuneen Krimin siirtämisen Venäjän federaatiosta Ukrainan neuvostotasavaltaan vuonna 1954. Hän muistuttaa, että

Krim on historiallisesti osa Venäjää, asukkaat ovat pääosin venäläisiä ja kyse on Venäjän laivastosta, Mustanmeren strategisesta merkityksestä. Hän huomauttaa myös, että vasta-päätä on hampaisiin asti Nato-aseistettu Turkki.

Klinge arvostelee erilaisia asioita oikeastaan arvostelematta. Lukija kuitenkin huomaa oitis, mitä hän haluaa sanoa. Hyvä esimerkki on viime huhtikuulta, jolloin aiheena oli englannin kieli:

”HS kertoo tänään, että entinen pääministeri Berlusconi ei rangaistuksena rikoksistaan saa matkustaa Lombardysta muuta kuin käymään Roomassa, takaisin Lombardiassa on oltava iltayhteentoista mennessä. Hän saa siis kuitenkin asua Italiassa, mutta Greeceen ei ole asiaa, eikä Moroccoon tai Spaniin, Germanyn eikä Austriaan. Miten lie Tuscanyn ja Sicilyn laita?”. Samaa voisi kysellä moni muukin lehtiä lueskellessa.

– Risto Jussila

Kimmo Rentola palaa Alma Materiinsa

☛ Poliittisen historian professori **Kimmo Rentola** palaa Turusta Alma Materiinsa Helsingin yliopistoon. Hänet on nimitetty eläkkeelle siirtyneen professori **Seppo Hentilän** seuraajaksi. Hän aloittaa uudessa tehtävässään ensi vuoden puolella.

Rentola on toiminut professorina Turussa kahdeksan ja puoli vuotta, ja hän viihtynyt oikein hyvin. Hän jää kaipaamaan työympäristöä, työtovereita ja hyviä opiskelijoita. Tunnelma poliittisen historian oppiaineen tiloissa vanhassa kasarmirakennuksessa onkin aina leppoisa.

Hallinto vie Rentolankin työajasta melkoisen osan. Hän on kohta kolme vuotta toiminut tiedekunnan dekaanina, joten kokouksia on riittänyt.

Rentola on viettänyt osan viikosta vuokra-asunnossa yliopiston lähellä. Osan viikosta hän asuu kotikaupungissaan Helsingissä. Yksi tärkeä peruste työpaikan siirtämiselle oli se, että Rentolan käyttämät arkistot ovat pääasiassa Helsingissä.

Rentolan siirtyminen Helsinkiin merkitsee, että Turkuun tulee kaksi uutta poliittisen historian professoria. Legendaarinen **Timo Soikk-**

nen on nimittäin siirtymässä helmikuussa eläkepäiville. Tätä kirjoitettaessa Soikkasen seuraajavalinta ei ollut vielä selvä.

Professori Kimmo Rentola

Vieraantumisen käsite toi itsemurhakeskusteluun kaivattua yhteiskunnallisuutta ja kriittisyyttä vallinnutta tilannetta kohtaan. Kaikki yhteiskuntamallit tai yhteiskunnalliset kehitysvaiheet eivät olleet yhtä haitallisia, mutta 1960-luvun kriitikoiden mukaan juuri käynnissä ollut yhteiskunnallinen muutos, jota Suomessa määrittivät kaupungistuminen, kapitalismi ja työn mekanisoituminen, oli pahimmasta päästä.⁴⁷ Tällainen historiallis-yhteiskunnallinen tilanne oli tyypillinen vieraantumisen ja sitä kautta itsemurhien aiheuttaja.⁴⁸ Vieraantumisen näkökulman kautta itsemurhakeskustelu avautui suuremmin ajan poliittis-ideologialle debeatille. Talousjärjestelmiä pidettiin itsemurhiin vaikuttavana tekijänä ja kapitalistisen järjestelmän tulkittiin olevan syytä korkeisiin itsemurhalukuihin kehittyneissä länsimaissa. Korkealle WHO:n itsemurhatilastoissa sijoittuneet valtiot olivat ”monopolikapitalistisia”, joissa valta oli ”suurten [...] monopoliyhtymien käsissä.”⁴⁹ Kapitalistisessa järjestelmässä ihminen vieraantui työstä, sen hedelmistä, kanssaihmisistä ja elämästä ylipäänsä. Ihmisten toiveet ja niiden tavoittelun mahdollisuudet olivat ristiriitaisia; alkoholismi ja itsemurhat olivat tämän vieraantuneen tilan ilmiöitä.⁵⁰ Vieraannuttavassa yhteiskunnassa ihminen eli elämänsä yksin, ja tätä yksin elämistä vieläpä ihannoitiin puhumalla yksilöllisyydestä ja henkilökohtaisesta vapaudesta.⁵¹ Alhon mukaan itsemurhan tekijä oli vieraantunut ”yhteiskunnasta, luonnosta ja omasta itsestään.”⁵² Itsemurhan tekijä astui kolmen ihmisyyttä määrittävän piirin ulkopuolelle. Hän ei kuulunut enää sosiaalisen, biologisen eikä psykologisen normaaliuden alueelle.

Vaihtoehtoa vallitsevalle järjestelmälle haettiin ajan vasemmistolaisista henkeä seuraten sosialistisista järjestelmistä. Kahden maailman vertailu ei ollut ongelmatonta eikä aina vastannut ideologisesti latautuneita odotuksia. Kapitalistisen kilpailuyhteiskunnan ja korkeiden itsemurhalukujen välistä yhteyttä hämärsi se, että myös Unkarin ja Tšekkoslovakian kaltaiset suunnitel-

nitelmataloudet kärsivät korkeista itsemurhalukuista. Tätä yritettiin selittää sillä, että vaikka kyseisissä maissa oli siirrytty suunnitelmatalouteen, maiden itsemurhalukuihin vaikutti edelleen aiemmin kyseisissä maissa vallalla ollut kapitalistinen järjestelmä ja sieltä periytynyt kilpailuhenkisyys.⁵³

Vieraantumisen käsitteessä oli selitysvoimaa sekä ideologista kaikupohjaa, mikä korosti sosiologisen lähestymistavan merkitystä psykiatrisen ja psykologisen itsemurhatulkinnan haastajana. Sinällään vastakkainasettelu näiden kahden tulkinnan välillä ei ollut uusi ilmiö, vaan siihen oli viitattu jo sosiologisen itsemurhatutkimuksen klassikossa, Émile Durkheimin *Itsemurha*-teoksessa vuonna 1897.⁵⁴ Durkheimin tutkimus suomennettiin vasta vuonna 1986, mutta nuoret kriitikot alkoivat 1960-luvun lopulla tehdä teosta tunnetuksi viittaamalla alkukieliseen ja englanninkieliseen painokseen.⁵⁵ Toisaalta on vaikea arvioida, kuinka suuri merkitys Durkheimin itsemurhatulkinnolla sinänsä oli suomalaisille kriittisille itsemurhakeskustelijoille. Osittain Durkheim ja hänen teoksensa näyttää tulleen tutuksi sosiologi Jack D. Douglasin vuonna 1967 julkaistun, Durkheim tutkimukseen kriittisesti suhtautuneen *The Social Meaning of Suicide*-teoksen kautta.⁵⁶ Durkheimin työhön viittaaminen tai sen mainitseminen ylipäänsä voidaan

47. Virtanen 2001, 295.

48. Cord Hildebrandt, *Itsemurha*. Vieraantuneen ihmisen ratkaisu. *Kollega* 7:4 (1968), 48; Aho 1970, 99–100.

49. Hildebrandt 1970, 127.

50. Hildebrandt 1970, 128–129.

51. Hildebrandt 1968, 50.

52. Alho 1970a, 7.

53. Hildebrandt 1970, 127–128.

54. Emile Durkheim, *Itsemurha*. Tammi 1986, 32–33.

55. Alho 1970a, 35; Salonen 1970, 84–87; Aho 1970, 95–96.

56. Ks. esim. Esko Kärhä, Durkheimin itsemurhateoriasta. *Kollega* 7:4 (1968), 32–33; Kari Salonen, Jääkö luu sosiologin käteen. *Kollega* 7:4 (1968), 36–37. Myös Raija Alho kirjoitti Durkheimista, mutta viittaa häneen toisen käden lähteiden, mahdollisesti myös Douglasin teoksen, kautta. Alho 1970a, 9, 25, ks. myös lähdeluettelo 145–147.

tulkita kansainvälisen itsemurhakeskustelun konventioiden noudattamiseksi. Vaikka Durkheimin itsemurhatulkintaa käsiteltiinkin, pohjaa kriittiselle keskustelulle ja vieraantumisen käsitteelliselle määrittelylle haettiin aikakauden keskustelusta laajasti ja eklektisesti, eli tavalla, joka palveli parhaiten sekä tieteellisen että ideologisen kritiikin tarpeita. Käytännössä ideologinen ja tieteellinen kritiikki limittyivät, ja tieteellisiä ratkaisuja perusteltiin ideologisesti, ja päinvastoin. Tieteellisen lähestymistavan valinnassa alettiinkin nähdä syvällisempi aatteellinen vastakkainasettelu.

Vieraantumisteorian ohella sosiologisen näkökulman suosion kasvua siivittivät mielikuvat sosiologiasta edistyksellisenä, yhteiskunnan positiivista muutosta ajavana tieteenä. 1960-luvulla yliopisto-opintonsa aloittaneen M. A. Nummisen sanoin sosiologiassa oli ”vallankumouksellista voimaa.”⁵⁷ Näkemykset erityisesti psykologias- ta taantumuksellisenä ja sosiologiasta edistyksellisenä oppialana välittyivät myös itsemurhakeskusteluun. Kari Salosen mukaan ainut ”todellinen valinta psykologisten ja sosiologisten itsemurhateorioiden välillä on ideologinen.”⁵⁸ Marxilaiseen ajatteluun viitaten hän katsoi, että tieteellisten teorioiden ainoa mitta oli se, mihin niitä voitiin käyttää. Koska suuressa mittakaavassa itsemurhien syyt olivat yhteiskunnan rakenteissa, aito itsemurhien ehkäisytyö edellytti yhteiskunnan muuttamista. Vain sosiologinen tieto soveltui yhteiskunnan muuttamiseen, sillä psykologisen tiedon hän katsoi soveltuvan pelkästään muutosten estämiseen. Psykologia soveltui ainoastaan ihmisten sopeuttamiseen olemassa olevaan järjestelmään.⁵⁹ Itsemurhakritiikin ideologinen ulottuvuus muistuttaakin hyvin paljon sitä, minkälaiseksi 1970- ja 1980-lukujen suomalaista darwinismikeskustelua tarkastellut Antti Lepistö on kuvannut biologisista ihmistieteistä käytyä keskustelua. Ihmisetologian eli ihmisen käyttäytymisen tutkimuksen ja sosiobiologian vastustajille hyökkäys ”darwinilaisia yhteiskuntateorioita vastaan oli *sekä* tieteellinen

että poliittinen [...] haaste.”⁶⁰ Kriittisen itsemurhakeskustelun ajoittuessa niin sanotun yleisvasemmistolaisuuden aikaan oli kritiikin poliittinen ulottuvuus radikaaleista sävyistään huolimatta viitteellisempää. Kriitikoiden keskeisimpinä vaikutteina erottuukin vasemmistolaisten aatteiden rinnalla reformisosiologinen ajattelu. Vaikka kriitikot olivat koulutukseltaan pääosin lääkäreitä, sosiologiasta omaksuttiin yhteiskunnallinen katsantokanta, mikä loi otollista maaperää sittemmin 1970-luvulla suosiota kasvattaneelle sosiaalipsykiatrilalle.

Vaikka vieraantuminen ja sen ideologiset konnotaatiot nousivat osaksi itsemurhatutkimuksen kritiikkiä, kritiikin tavoitteena oli etsiä uusia keinoja itsemurhien ehkäisemiseen. Vieraantumisteoria näyttääkin toimineen keinona päästä käsiksi psykiatreja jo yli sadan vuoden ajan paenneisiin itsemurhien syihin. Näin ollen itsemurhien primäärisiin syihin puuttuminen ja itsemurhien ehkäisy edellytti vieraantumisen ehkäisyä. Raija Alhon mukaan yhteiskunta tuli muuttaa yksilön tarpeita vastaavaksi, jolloin itsemurhien määrät myös oletettavasti laskisivat. Vallitsevana käytäntönä oli kuitenkin yksilön ”sopeuttaminen” yhteiskunnan vaatimuksiin, toisin sanoen poikkeavan yksilön korjaaminen ja sairaan parantaminen. Itsemurha oli nostettava osaksi julkista keskustelua, pois kliinisen psykiatrian hallitsemilta suljetuilta osastoilta.⁶¹ Toisaalta vallitsevaa psykiatrisoitunutta itsemurhakeskustelua vastustanut kritiikki rakensi psykiatrisen itsemurhakeskustelun rinnalle ja sitä vastaan omaa tulkintaansa itsemurhailmiöstä.

57. Kolbe 1996, 283.

58. Kari Salonen, Itsemurhan tieteellisiä selityksiä ja selittämisen ongelmia. Teoksessa Raija Alho (toim.) *Itsemurha*. Tammi 1970, 83.

59. Salonen 1970, 83–84.

60. Antti Lepistö, Rauhan biologit. Darwinismi suomalaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa 1970- ja 1980-luvuilla. *Historiallinen Aikakauskirja* 110:1 (2011), 10–11.

61. Alho 1970b, 134–135, 143–144.

Itsemurhaajaa voitiin pitää yhteiskunnallisen taistelun osana. Itsemurhakeskustelun politisointumisen seurauksena itsemurha ja sen tekijä alkoivat merkitä yhteiskunnan epäonnistumista luoda elinkelpoiset olosuhteet kaikille sen jäsenille. Itsemurha oli vieraannuttavan yhteiskunnan oire. Kriittisessä itsemurhakeskustelussa kietoutuivat toisiinsa vallinneen psykiatrisen tulkinnan kritiikki sekä yhteiskunnallisiin oloihin yleisesti kohdistunut kritiikki. Radikaaleimmat kirjoittajat pitivät psykiatreja ja psykologeja vieraantumista aiheuttavan yhteiskunnan järjestyksenpitäjinä.

Suomalaista antipsykiatriaa?

1960-luvun lopun uudistushenkisen liikehdinnän piiristä nousi vallinneisiin psykiatriisiin itsemurhakäsityksiin kohdentunutta kritiikkiä, mutta onko perusteltua puhua 1960-luvun lopun suomalaisesta itsemurha- ja psykiatriakritiikistä antipsykiatrina? Ruotsalainen Anna Ohlsson on Ruotsin 1960- ja 1970-lukujen vaihteen psykiatriakeskustelua kartoittavassa tutkimuksessa katsonut, että antipsykiatria määrittynyt useilla eri tavoilla riippuen siitä, kenen psykiatrian kritikon näkemyksiin käsite kulloinkin liitetään.⁶² Myös Petteri Pietikäinen on huomauttanut antipsykiatria-käsitteen ongelmallisuuteen liittyen, että esimerkiksi yksi antipsykiatrisen liikkeen keskeiseksi mielletystä hahmoista, psykiatri Thomas Szasz, ei henkilökohtaisesti katsonut kuuluvansa ”minkäänlaiseen antipsykiatriseen liikkeeseen tai koulukuntaan” ja vastusti tällaista määrittelyä.⁶³ Näin ollen analyttisenä työkaluna ”antipsykiatria” pikemminkin hämärtaa kuin selkeyttää aikakauden keskustelun tarkastelua.⁶⁴

Aivan kuten ruotsalaisen kriittisen psykiatriakeskustelun analyysissä, myös suomalaisen kriittisen itsemurhakeskustelun tarkastelussa on paikallaan käyttää jaottelua, joka havainnollistaa sekä esitettyjen kriittisten puheenvuorojen yhteneväisyyksiä että niiden eroavaisuuksia. Lähtökohdaksi voidaankin ottaa Ohlssonin so-

siologi Tommy Svenssonia mukailleen muotoilema jaottelu ”radikaaliin psykiatriakritiikkiin” ja ”reformistiseen psykiatriakritiikkiin”, mikä tarkentaa aikakauden kritiikin analyysiä. Radikaalia kritiikkiä määrittää muun muassa 1) kriittisyys mielisairaaloita ja perinteistä psykiatriaa kohtaan; 2) skeptisyys psykodynaamista perspektiiviä ja sosiaalipsykiatriaa kohtaan; 3) näkemys mielisairaudesta usealla eri tavalla problemaattisena käsitteestä (esimerkiksi leimana ja teoreettisesti puutteellisena konstruktiona); sekä 4) kritiikki sosiaalisten ongelmien yksilöllistämistä ja psykiatrisoimista kohtaan. Reformistinen kritiikki jakaa kriittisyyden mielisairaallaitosta kohtaan, mutta radikaalista kritiikistä poiketen se 1) suhtautuu myönteisesti psykodynaamiseen lähestymistapaan sekä sosiaalipsykiatriaan; 2) pitää mielisairautta suhteellisen ongelmattomana käsitteenä; ja 3) korostaa psykiatrian mahdollisuuksia kehittyä ja korjata vikojaan.⁶⁵

Itsemurhakeskustelua ei voida suoraan verrata tietyn tieteenalan ympärillä käytyyn keskusteluun, mutta edellä esitettyä jakoa voidaan käyttää lähtökohdana suomalaisen kriittisen itsemurhakeskustelun jäsentämisessä. Miten suomalainen kriittinen itsemurhakeskustelu suhteutuu radikaalin ja reformistisen psykiatriakritiikin kategorioihin? Tässä artikkelissa esitetyn pohjalta kriittinen itsemurhakeskustelu asettuu jonnekin radikaalin ja reformistisen kritiikin välimaastoon. Nostan esiin muutamia esimerkkejä.

Kuten edellä on tullut esiin, itsemurhaajan tarkastelua pelkästään yksilöpsykologisesta ja -psykiatrisesta näkökulmasta pidettiin riittämättömänä. Mutta kyseenalaistettiinko käsitys itsemurhaajasta potilaana, toisin sanoen osana lääketieteellistä keskustelua? Näin eivät ainakaan

62. Ohlsson 2008, 41–43.

63. Pietikäinen 2013, 385.

64. Ohlsson 2008, 40.

65. Ohlsson 2008, 47.

kaikki kriitikot tehneet. Esimerkiksi Raija Alho viittasi itsemurhaajaan ”itsemurhapotilaana”, jonka tilanne tulisi asettaa laajempaan sosiaali- seen yhteyteen, mikä sinänsä noudatti muutou- tumassa olleita sosiaali-psykiatrisia periaatteita.⁶⁶ Vaikka itsemurhaajan tarkastelu vain psyki- atrisesta näkökulmasta kyseenalaistettiin, kriiti- kot eivät kyseenalaistaneet psykiatrisessa itse- murhakeskustelussa vakiintunutta käsitystä itse- murhasta ei-toivottuna tekona ja itsemurhaa- jasta apua tarvitsevana henkilönä (apu tosin saatettiin ymmärtää yhteiskunnan muuttamise- na yksilöön kohdistuvien toimien sijaan). Tässä mielessä kriitikot eivät kyseenalaistaneet radi- kaalien psykiatrian kriitikoiden tapaan periaat- teita, joiden varaan myös vullinnut psykiatrinen itsemurhakeskustelu rakentui.⁶⁷ Vaikka esitetty kritiikki suhtautui yhteiskunnallisiin oloihin pai- koin hyvinkin radikaalisti ja jopa vallankumous- henkisesti, psykiatriaa ei suljettu itsemurhakes- kustelun ulkopuolelle. Esimerkiksi vieraantu- misteorian ja kapitalismin kritiikin pohjalta kir- joittanut Cord Hildebrandt korosti Suomessa 1960-luvulla nousseen psykodynaamisen eli po- tilaan ja lähiympäristön suhteen tutkimuksen tärkeyttä itsemurhaongelmaa selvitettäessä.⁶⁸ Tässä suhteessa kritiikki ei löytänyt yhteistä lin- jaa, vaan osa kirjoittajista piti psykodynaamista tarkastelua liian suppeana.⁶⁹

Toisaalta useat kriitikot, Alho ja Taipale etu- nenässä, pitivät yhteiskunnallisista olosuhteista johtuvaa itsemurhan psykiatrisoitumista ongel- mallisena. Tältä osin he ruotsalaisten radikaali- kriitikoiden tavoin arvostelivat yhteiskunnalli- sesta tilanteesta nousevien ongelmien psykiatri- soimista. Se, missä määrin tässä ilmenevä radi- kaali suhtautuminen juontui yleisvasemmisto- laisesta aatepohjasta, uskosta maailman muut- tamiseen, jota allardtilaisen reformisosiologian suosio ruokki, jää tässä avoimeksi kysymykseksi, johon vastaaminen edellyttää lisätutkimusta.

Aatehistoriallisesti arvioituna suomalaisen kritiikin suhde kansainväliseen, niin sanottuun antipsykiatriseen keskusteluun oli vielä 1960-lu-

vun lopussa hyvin satunnainen. Vaikka suoma- lainen kritiikki sai ainakin jossakin määrin vai- kutteita kansainvälisestä keskustelusta, kriitti- sen psykiatrian kotikutoisuudesta kertoo se, että niin *Kollega*-lehdessä kuin *Itsemurha*-teoksessa julkaistujen artikkelien ja kirjoitusten kirjalli- suusluetteloissa kansainvälisesti tunnetut anti- tipsykiatrian klassikot loistavat poissaolollaan.⁷⁰ Kansainväliseen keskusteluun kytkeytyminen toteutuikin selkeämmin 1970-luvun alkuvuosi- na, mikä on havaittavissa esimerkiksi Ilkka Tai- paleen toimittaman, vuonna 1975 ilmestyneen *Psykiatrian kriisistä* -teoksen kirjallisuusluette- losta sekä teoksessa julkaistuista kirjoituksista.⁷¹ Olennaista on kuitenkin huomata, että myös val- linneisiin psykiatrisiin käsityksiin nojanneita teoksia otettiin mukaan kirjallisuusluetteloon, otsikon ”Akateemista psykiatria” alle.⁷² Vaikka suomalaisen kriittisen psykiatriakeskustelun pe-

66. Alho 1970a, 30–31. 1970-luvulla vahvistunut sosiaa- lopsykiatrinen itsemurhatutkimus keskittyi juuri yhteis- kunnallisten riskitekijöiden selvittämiseen. Myllykangas 2014, 207–208.

67. Esim. Szasz katsoi psykiatrin diagnooseja laatiessaan *keksivän* mielisairauksia löytämisen sijaan. Thomas Szasz, *The Myth of Mental Illness. Foundations of a Theory of Personal Conduct*. Harper & Row 1974 [1961], 12. Laing ja Cooper puhuivat skitsofreenisesta psykoosista yrityksenä vapautua vieraantuneesta ympäristöstä. Pietikäinen 2013, 385.

68. Hildebrandt 1970, 126.

69. Alho 1970a, 30.

70. Ko. teokset vasta alkoivat tulla suomalaisille lukijoille tutuiksi kiihkeimmän kriittisen keskustelun vuosina. Esim. Szaszin *The Myth of Mental Illness* esiteltiin *Kollegan* lukijoille juuri ennen vuoden 1968 itsemurhanumeron ilmestymistä. Eira Setälä, *The myth of mental illness. Kollega* 7:3 (1968), 41–43.

71. Esim. Claes Andersson viittaa kirjoituksessaan muun muassa David Cooperiin, Thomas Szasiin ja vieraantu- misteoreetikko Erich Frommiin. Andersson 1975, 13, 17.

72. Mukana mm. Kalle Achtén, Yrjö Alasen ja Pekka Tie- narin kirjoittama psykiatrian oppikirja *Psykiatria* (WSOY 1974) sekä Achtén toimittama, pitkälti psykodynaami- seen psykiatriaan nojannut *Itsemurhat ja niiden ehkäisy* (WSOY 1973). Taipale (toim.) 1975, 189–190. – *Nyt julkais- tu Mikko Myllykankaan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

rusteellinen tarkastelu on tämän artikkelin ulottumattomissa, voidaan silti edellä mainitun esimerkin pohjalta todeta myös suomalaisen kriittisen psykiatriakeskustelun jakaneen itsemurhakeskustelun tavoin piirteitä sekä radikaalin että reformistisen kritiikin kanssa. Vuosien 1968 ja 1970 välinen kotimainen itsemurhakeskustelun kritiikki nousi käsitteellisten pohdintojen sijaan toisaalta, hoito- ja rangaistuslaitosten vallinneista olosuhteista käydystä inhimillistämiskeskustelusta ja toisaalta yleisvasemmistolaisesta kritiikistä ja edistysuskosta. Sen tulkitseminen yksioikaisesti antipsykiatriseksi kritiikiksi peittää alleen keskustelun moninaiset, niin radikaalit kuin reformistisetkin, piirteet.

Abstract: Politicised suicide – an example of Finnish anti-psychiatry? – The criticism of suicide research in Finland, 1968–1970

The political radicalism and political debates of the late 1960s did not leave the Finnish scientific discourses untouched. Amplified by the social reformation movement, the Finnish psychiatry and mental

health-care system was increasingly criticised for its abusive practices by the late 1960s. In the psychiatric discourse suicide research and the established suicide prevention practices were attacked by young medical professionals, who found support for their arguments in the rising discipline of sociology. However, the criticism was not solely based on scientific arguments. Neo-Marxist and leftist ideology in general functioned as a key source of criticism. Mikko Myllykangas's article describes the rise of critical suicide discourse during the late 1960s. Along with the critical political discourse, the international, so-called anti-psychiatric movement was also a point of reference in the critical psychiatry and suicide discussion. The article also discusses whether or not it is justified to label the criticism of suicide research as an example of the anti-psychiatric debate in late-1960s Finland. It is suggested that it would be historically more accurate to use the terms "radical criticism of suicide research" and "reformatory criticism of suicide research" rather than place all of the critical viewpoints under the umbrella term of anti-psychiatry.

Keywords: alienation, anti-psychiatry, Finland, history of suicide, medicalisation, Marraskuun liike, psychiatrisation, student movement, suicide research, 60s radicalism

Heta Lähdesmäki

Tappaminen järjestyksen palauttamisena

SUSIEKSPANSION TYREHDYTTÄMINEN 1950- JA 1960-LUKUJEN TAITTEEN SUOMESSA¹

Heta Lähdesmäki tarkastelee artikkelissaan **ei-inhimillisen elämän kuolemaa keskittyen elämän tappamiseen ihmisen tekemänä tekona.** Lähdesmäki käyttää esimerkkitapauksena Neuvostoliitosta suuntautuneen susieksansion tyrehdyttämistä 1950- ja 1960-lukujen taitteen Suomessa ja kysyy, miksi tulokassudet haluttiin tappaa. Hän esittää, että susien tappaminen oli reaktio niiden vääränlaiseen sijoittumiseen ja ei-toivottuun saalistamiseen. Tappaminen oli keino poistaa niin tilallista kuin mentaalista epäjärjestyttä, jota tulokassudet läsnäolollaan ja teoiltaan loivat.

Vuosien 1959 ja 1963 välisenä aikana yli viidenkymmenen suden kerrotaan ylittäneen Neuvostoliiton ja Suomen rajan.² Tulokkaat eivät olleet tervetulleita maahan, jossa entuudestaan eli hyvin vähän susia. Laji oli hävitetty lähes sukupuuttoon Länsi-, Etelä- ja Keski-Suomesta 1800-luvun lopulla, ja niitä eli koko maassa 1900-luvun alussa vain muutamia yksilöitä.³ Susia tavattiin lähinnä vain Lapissa ja itärajan tuntumassa.⁴ Vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla näiden eläinten⁵ määrä haluttiin pitää mahdollisimman pienenä kaikkialla maassa.

FM Heta Lähdesmäki työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Sähköposti: hailah@utu.fi.

Susieksansion⁶ kosketti erityisesti Pohjois-Karjalan, Kainuun ja Koillismaan alueita. Yksittäisiä susia vaelsi pidemmälle Keski-Suomeen asti, mutta suurin osa tulokkaista pysyi itärajan tuntumassa.⁷ Vaikka susien määrä ja vahingot kasvoivat muissakin lääneissä, aikalaiset puhuivat tapahtumasta Pohjois-Karjalan susivuosina.⁸ Susiin ja niiden aiheuttamiin vahinkoihin reagoitiin tehostamalla metsästystä. Vuoteen 1963 mennessä lähes kaikki rajanylittäjät ja niiden jäl-

1. Haluan kiittää Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineesta Riitta Laitisen johdolla toimivaa Tila ja aineellinen kulttuuri -tutkimusryhmää, *Historiallisen Aikakauskirjan* nimettämiä vertaisarvioijia sekä teemanumeron toimittajia artikkeliani ja ajatteluani eteenpäin vieneistä kommentista.
2. Erkki Pulliainen & Lassi Rautiainen, *Suurpetomme. Karhu, susi, ahma, ilves*. Artimedia 1999, 124.
3. Jouni Aspi et al., Genetic Diversity, Population Structure, Effective Population Size, and Demographic History of the Finnish Wolf Population. *Molecular Ecology* 15 (2006), 1561–1562, 1569, 1572.
4. Silloin tällöin havaittiin myös Keski- ja Etelä-Suomessa yksittäisiä susia. Erkki Pulliainen, Pohjois-Karjalan susiesiintymien biologisesta taustasta. *Metsästys ja Kalastus* 51:7–8 (1962a), 290–291; Erkki Pulliainen, Susien esiintymisestä ja elintavoista Suomessa vv. 1954–62. *Suomen Riista* 15 (1962b), 99, 100–103; Erkki Pulliainen, *Suomen suurpedot*. Tammi 1974, 229.
5. Käytän ei-inhimillinen eläin ja eläin-termejä tarkoittaessani muita eläimiä kuin ihmisiä. Keinotekoisesta ihmisen-eläin-kahtiajoasta ks. esim. Jouni Teittinen, Mikä ihmiselle kuuluu. Humanismi, kysymys eläimestä ja kärsivien piiri. Teoksessa Karoliina Lummaa & Lea Rojola (toim.) *Posthumanismi*. Eetos 2014.
6. Ekspansio-termiä käytetään biologisessa susitutkimuksessa tarkoitettaessa susien esiintymisen laajentumista. L. David Mech & Luigi Boitani, *Wolf Social Ecology*. Teoksessa L. David Mech & Luigi Boitani (toim.) *Wolves. Behavior, Ecology, and Conservation*. University of Chicago Press 2006, 20. Tutkimusajankohtanani tätä termiä käytettiin, vaikka yleisempää oli puhua esimerkiksi susien esiintymisen runsastumisesta. Ks. esim. Susien esiintymisestä ja elintavoista maassamme. *Karjalainen* 19.12.1962, 8.
7. Pulliainen 1974, 229–233; Pulliainen & Rautiainen 1999, 124.
8. Ks. esim. Eräpalsta. Susitilanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5; Susien esiintymisestä ja elintavoista maassamme. *Karjalainen* 19.12.1962, 8; Mikko Rantanen, Pohjois-Karjalan sudet. *Metsästys ja Kalastus* 51:3 (1962), 91; Pulliainen 1962a, 290.

keläiset saatiin tapettua Pohjois-Karjalassa. Oulun ja Lapin lääneissä ekspansio kesti 1960-luvun loppuun saakka.⁹ Artikkelissani keskityn kuitenkin vuosien 1959 ja 1963 väliseen aikaan.

Kuolevat eivät artikkelissani ole ihmisiä vaan susia. Niiden tappaminen koettiin välttämättömäksi teoksi. Kysyn, miksi näin oli. Minkä takia sudet haluttiin tappaa eli mitä tappamisen kautta haluttiin saada aikaan? Kiinnostavaa on myös se, miten niiden kuolema koettiin. Erityisesti pohdin sitä, mitä tappaminen tekona kertoo ihmisen tavasta jäsentää maailmaa sekä tilallisesti että mentaalisesti.

Käytän aineistonani 1950- ja 1960-lukujen taitteessa voimassa ollutta lainsäädäntöä, sanoma- ja aikakauslehtien kirjoituksia sekä riistan- tutkimukseen liittyvää materiaalia. Tarkastelen *Metsästys ja Kalastus* -aikakauslehdessä vuosien 1959 ja 1963 välillä julkaistuja susia käsitteleviä kirjoituksia.¹⁰ Käytän myös sanomalehti *Karjalaisen* vuonna 1962 julkaisemia susiaiheisia uutisia. Sanomalehden valintaan vaikutti se, että susia saapui ekspansioaikana paljon nimenomaan Pohjois-Karjalan lääneihin. Vuoden 1962 valitsin, koska tuolloin susiekspansio oli ollut ”käynnissä” jo muutaman vuoden; sen jälkeen susien määrä kääntyi laskuun.¹¹ Lehtien lisäksi hyödynnän myöhemmin vuosikymmeninä kirjoitettuja kuvauksia ekspansiosta. Toimittaja ja eräkirjailija Pentti Mäensyrjä muistelee ”suurta susiaaltoa” kirjassaan *Hukka huutaa* (1974), biologi Erkki Pulliainen on puolestaan käsitellyt ekspansiota teoksissaan *Suomen suurpedot* (1974) ja *Suurpetomme: karhu, susi, ahma, ilves* (1999) sekä vuonna 1972 julkaistussa *Suomen nisäkkäät* -teoksessa.

Susia on tapettu ja hävitetty sukupuuton partaalle useilla lajin esiintymisalueilla.¹² Tästä huolimatta susien tappamista käsittelevät tutkijat ovat keskittyneet Yhdysvaltoihin, missä toteutettiin mittava kampanja susien hävittämiseksi 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoliväliin asti. Petoeläimiin Suomessa kohdistuvaa metsästystä ja vainoa on tutkittu jonkin verran. Tästä syystä

tutkimukseni sijoittuu sekä amerikkalaiseen että suomalaisen tutkimuksen kenttään, ja on osa yhteiskunta- ja kulttuuritieteellistä eläintutkimusta, jonka ytimessä on ihmisten ja muiden eläinten suhteiden tarkastelu.¹³

Suomalaisessa historian tutkimuksessa ihmisen ja suden suhdetta on aiemmin tutkittu suden haitallisuuden näkökulmasta.¹⁴ Suhdetta voi lähestyä myös toisin: esimerkiksi yhdysvaltalainen historioitsija Jon T. Coleman on tarkastellut ihmisen ja suden kanssakäymistä vastavuoroisena suhteena. Tällöin ihmisten vaikutusmahdollisuudet tulevat paremmin huomioituksi, eikä suhteen osapuolten toimintaa tuomita.¹⁵ Itse pyrin toimimaan samoin: tarkastelen susien tappamista paitsi tekona, joka tehtiin ihmisen ja suden suhteessa myös tekona, johon ihmisen ja suden välisen suhteen erityispiirteet vaikuttivat.

Tulokassudet ja tilallinen epäjärjestys

Etelä-Karjalassa kiinnitettiin 1950-luvun lopulla huomiota alueella liikkuviin yksittäisiin täysikasvuisiin susiin. Tuolloin havaittiin susia Pohjois-Karjalassa myös kesäaikaan; aiemmin susia oli nähty läänissä vain talvisin.¹⁶ Esimerkiksi *Met-*

9. Pulliainen 1974, 229–233.

10. Artikkelissa viittaan lehden vuosikertoihin.

11. Pulliainen 1974, 230.

12. Luigi Boitani, *Wolf Conservation and Recovery*. Teoksessa L. David Mech & Luigi Boitani (toim.) *Wolves. Behavior, Ecology, and Conservation*. University of Chicago Press 2006, 318–321. Laji on monin paikoin toipunut kannanromahduksista ja monissa maissa susikannat ovat nykyään elinvoimaisia. Boitani 2006, 321–328.

13. Monitieteisestä ja laaja-alaisesta eläintutkimuksesta (englanniksi *human-animal studies*) tarkemmin ks. esim. Margo DeMello, *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*. Columbia University Press 2012.

14. Jouko Teperi, *Sudet Suomen rintamaiden ihmisten uhkana 1800-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 101. Suomen historiallinen seura 1977.

15. Jon T. Coleman, *Vicious. Wolves and Men in America*. Yale University Press 2004.

16. Toivo Kuparinen, *Petoja rajaseudun maisemassa. Metsästys ja Kalastus* 49:1 (1960), 337–338; Pulliainen 1962a, 291, 293; Pulliainen 1962b, 103.

sästys ja Kalastus -lehti kertoi syksyllä 1960 susia ja muita petoeläimiä eläneen viimeksi rajan tuntumassa runsas miesikä sitten.¹⁷ Lehden mukaan petoeläimiä ei tuolloin ollut ”vaivaksi asti”¹⁸, mutta susien määrän lisääntyessä suhtautuminen muuttui: kesä 1961 oli lehden mukaan Pohjois-Karjalan ”pahin susikesä sataan vuoteen”.¹⁹ Myös Pentti Mäensyrjä muisteli, että syystalvella 1961 Hossan paliskunnassa²⁰ kärsittiin susiongelmasta.²¹

1960-luvun alkuun mennessä havaittiin susia lähes kaikkialla itärajan tuntumassa.²² Susien runsas esiintyminen Suomen puolella poikkesi totutusta. Tulkintani mukaan vuosisadan ensimmäisen puoliskon aikana sudettomuus tai susien vähäinen määrä oli alettu mieltää normaalksi tilaksi suomalaisessa luonnossa. Tästä syystä itärajan ylittäminen ja Suomeen tuleminen koettiin ei-toivottavaksi toiminnaksi. Tulokkaat vierailivat rajan täällä puolen myös paikoissa, jotka miellettiin villieläimille sopimattomiksi: lehdet kertoivat susien liikkuneen jopa ihmisasukseen tuntumassa.²³ Eläinmaantieteilijät Owain Jones ja Chris Philo kirjoittavat ihmisten tavasta asettaa eri eläimille erilaisia käyttäytymisen ja sijoittumisen normeja sekä siihen liittyvästä oletuksesta, että ei-inhimilliset eläimet käyt-

täytyvät niiden mukaisesti. Ihmisen hallintapyrkimyksistä huolimatta eläimet kykenevät rikkomään ihmisten luomaa tilallista järjestystä.²⁴ Tulokassudet rikkoivat tilallista järjestystä läsnäolonsa kautta, tulemalla Suomeen ja liikkumalla liian lähellä ihmisasuksesta itärajan täällä puolen.

Aikalaiset olivat kiinnostuneita selvittämään syitä susien rajanylityksiin: esimerkiksi Erkki Pulliainen tutki ilmiötä Suomen Riistanhoito-Säätiön rahoittamana.²⁵ Riistan tutkimuksen valossa susien rajanylitykset miellettiin loogiseksi seuraukseksi Neuvostoliiton susikannan runsastumisesta.²⁶ Rajanylityksiä ei kuitenkaan arvoitettu, pikemminkin tulokkaat koettiin tunkeilijoiksi, joista haluttiin päästä eroon. Tulokassudet olivat, antropologi Mary Douglasia lainatakseni, ikään kuin likaa eli ainetta väärässä paikassa.²⁷

Jos jokin eläinlaji koetaan sopimattomaksi johonkin paikkaan, kyseinen laji voidaan eliminoida alueelta täysin. Esimerkki tästä ovat New Yorkin osavaltiossa sijaitsevasta Adirondackin vuoristosta hävitetyt sudet. Alueen käytön muuttuessa siellä elävien susien alettiin mieltää ole-

17. Kuparinen 1960, 337.

18. Kuparinen 1960, 338.

19. Riistamailta ja kalavesiltä. Pahin susikesä Pohjois-Karjalassa miesmuistiin. *Metsästys ja Kalastus* 50:9 (1961), 361. Ks. myös Rantanen 1962, 91.

20. Paliskunta tarkoittaa poronhoitoalueen hallinnollista osa-alueetta, jonka muodostavat alueella toimivat poronhoitajat.

21. Pentti Mäensyrjä, *Hukka huutaa*. Karisto 1974, 187.

22. Kuparinen 1960, 337–338; Pulliainen 1962b, 105–109; Pulliainen 1974, 230–232.

23. Tällaista sijoittumista pidettiin epätavallisena ja epänormaalina vaikka nälän pakottamana susien tiedettiin lähestyvän ”ihmiskasumuksia”. Ks. esim. Kuparinen 1960, 338–339; Rohkea susi kierrellyt Kuusjärven Vieruniemellä. *Karjalainen* 5.1.1962, 2; Sudet nälkäisinä – metsämiehet varpaillaan. *Karjalainen* 5.8.1962, 2; Useita susihavaintoja jälleen. *Karjalainen* 28.11.1962, 7; Pulliainen 1962a, 291; Pulliainen 1962b, 118.

24. Chris Philo, *Animals, Geography, and the City. Notes on Inclusions and Exclusions*. Teoksessa Jennifer Wolch & Jody Emel (toim.) *Animal Geographies. Place, Politics, and Identity in the Nature-Culture Borderlands*. Verso 1998, 52; Owain Jones, (Un)ethical Geographies of Human-non-Human Relations. Encounters, Collectives and Spaces. Teoksessa Chris Philo & Chris Wilbert (toim.) *Animal Spaces, Beastly Places. New Geographies of Human-Animal Relations*. Routledge 2007, 270, 284–285; Chris Philo & Chris Wilbert, *Animal Spaces, Beastly Places*. An Introduction. Teoksessa Chris Philo & Chris Wilbert (toim.) *Animal Spaces, Beastly Places. New Geographies of Human-Animal Relations*. Routledge 2007, 14.

25. Pulliainen 1962b, 99.

26. Susikannan runsastuminen rajan takana ymmärrettiin osaksi laajempaa ilmiötä eli susikantojen voimistumisesta kaikkialla Itä-Euroopassa. Ks. esim. Kuparinen 1960, 337; Eräpalsta. Susitilanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5; Pulliainen 1962b, 121–122.

27. Mary Douglas, *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino 2000, 47.

van ”poissa paikaltaan”, minkä seurauksena ne hävitettiin.²⁸ Itärajan yli Suomeen 1950- ja 1960-lukujen taitteessa tulleet sudet olivat samalla tavoin poissa paikaltaan. Niiden aikaansaamaa tilallista epäjärjestyä ei pidetty hyväksyttävänä. Sanomalehti *Karjalaisen* Eräpalstalla tammikuussa 1962 ilmestyneessä kirjoituksessa pidettiin tärkeänä sitä, että ”[a]ina kun vain tavaataan tuoreet suden jäljet tai nähdään susi, olisi kiireesti ryhdyttävä petoa jahtaamaan”. Kirjoituksen mukaan kaikkien Suomeen tulleiden susien tappaminen oli tärkeää, sillä ”[v]uotuinen lisääntyminen tapahtuu automaattisesti ja ellemme niitä harvenna, on aivan selvääkin selvempi, että pedot lisääntyvät jatkuvasti.”²⁹ Susien läsnäoloon reagoitiinkin usein nopeasti esimerkiksi järjestämällä jahteja.³⁰

Pulliaisen mukaan tulokkaiden tappaminen ei ollut mitenkään poikkeava tapa reagoida susien läsnäoloon: ”Tälle suden maahanmuuttoyritykselle kävi samoin kuin lajin yksilöille oli käynyt jo lähes säännönmukaisesti 80 vuoden ajan.”³¹ Tappaminen miellettiin hyväksi ja ehkä ainoaksikin tavaksi vaikuttaa susien ei-toivotuun läsnäoloon Suomessa. Douglasin huomio lian poistamisesta yrityksen järjestää ympäristöä onkin tässä suhteessa kiinnostava.³² Tappamisen eli susien läsnäolon poistamisen kautta oli tutkimusajankohtana mahdollista palauttaa järjestys sudettoman tai mahdollisimman vähäsusisen Suomen muodossa.

Kiellettyjen eläinten tappaminen

Vääränlaisen sijoittumisen lisäksi tulokassudet loivat epäjärjestyä tappamalla ja käyttämällä ravintona niille kielletyiksi miellettyjä eläimiä. *Metsästys ja Kalastus* -lehdessä kirjoitettiin vuonna 1962 karjan olleen Pohjois-Karjalassa edellisenä kesänä ja syksynä ”alituiseissa vaarassa”.³³ Susien ei-toivottu saalistaminen voitiin kokea jopa kaaosmaiseksi tilanteeksi. Lokakuussa 1962 kerrottiin *Karjalaisessa* kahdeksan suden lauman ilmestyneen Hossan paliskuntaan. Lehden mukaan ”[n]yt havaitun suuren susilauman

ilmestyminen merkitsee suorastaan katastrofalistia [sic] tilannetta Hossan paliskunnan poronhoidolle”.³⁴ Myös Pentti Mäensyrjä kirjoitti poronhoitajien kokeneen ammattinsa uhatuksi ja pelänneen poronhoitoalueella olevan pian ”yhtä paljon susia kuin porojakin”.³⁵

Vaikka tappajien identifiointi oli vaikeaa, suuri osa kotieläinvahingoista laitettiin susien kontrolle. Vuonna 1962 Pohjois-Karjalan riistapäällikkö kirjoitti edellisenä vuonna paljastuneen ”koko laajuudessaan, että pahimmat pedot olivat sittenkin sudet.”³⁶ Suurin osa vahingoista sattui Pohjois-Karjalassa ja poronhoitoalueella. Pulliainen kertoi suurpetojen tappaneen vuosien 1959 ja 1963 välisenä aikana 1092 kotieläintä Pohjois-Karjalassa.³⁷ Myös poronhoitajat kärsivät isoja menetyksiä.³⁸ Koirienkin tappaminen koettiin ongelmaksi.³⁹

Paikalliset ihmiset eivät arvostaneet tulokassusia niiden aikaansaamien taloudellisten vahinkojen takia. Valtion varoista voitiin kuitenkin

28. Alec Brownlow, *A Wolf in the Garden. Ideology and Change in the Adirondack Landscape*. Teoksessa Chris Philo & Chris Wilbert (toim.) *Animal Spaces. Beastly Places. New Geographies of Human-Animal Relations*. Routledge, 2007, 142, 145, 147–149.

29. Eräpalsta. Susitilanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5.

30. Ks. esim. Susia liikehti. *Karjalainen* 3.12.1962, 3.

31. Erkki Pulliainen, Susi. Teoksessa Lauri Siivonen (toim.) *Suomen nisäkkäät*, 2. Otava 1972, 82.

32. Douglas 2000, 47.

33. Rantanen 1962, 91.

34. Kahdeksan suden lauma Suomussalmella. *Karjalainen* 15.10.1962, 2.

35. Mäensyrjä 1974, 191. Ks. myös Mäensyrjä 1974, 180, 184–188, 199.

36. Rantanen 1962, 91. Ks. myös Riistamailta ja kalavesiltä. Pahin susikesä Pohjois-Karjalassa miesmuistiin. *Metsästys ja Kalastus* 50:9 (1961), 361; Eräpalsta. Susitilanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5; Pulliainen 1962b, 125.

37. Pulliainen & Rautiainen 1999, 124.

38. Ks. esim. Sudet surmanneet runsaasti poroja Kuusamossa. *Karjalainen* 7.8.1962, 3; Mäensyrjä 1974, 180, 184–188.

39. Mäensyrjä 1974, 218–219; Pulliainen & Rautiainen 1999, 124.

maksaa korvausta petoeläinten tappamista poroista.⁴⁰ Muiden kotieläinvahinkojen suhteen maatalousministeriö maksoi korvauksia vuoden 1961 kesään asti vain karhujen aiheuttamista tuhoista. Korvauskäytäntöä muutettiin – varmasti osittain ekspansion takia – niin, että myös susien aikaansaamista vahingoista alettiin maksaa korvauksia.⁴¹ Kotieläinvahinkojen korvaaminen ei kuitenkaan vähentänyt halua tappaa tulokasusia. Lehtiutustien perusteella susijahtiin lähdeettiin usein nopeasti vahingonteon huomaamisen jälkeen.⁴² Eläintarhoja tutkinut historioitsija Nigel Rothfels kuvailee, kuinka väärrällä tavalla käyttäytyvä, esimerkiksi hoitajan kimppuun käyvä eläinryöstö voidaan eläintarhoissa poistaa näkyviltä tai jopa tappaa.⁴³ Mielestäni on tärkeää huomata, että tappamalla on kontrolloitu myös villieläimiksi luokiteltuja lajeja. Monien luonnonvaraistenkin eläinten on täytynyt käyttäytyä ihmisen toivomalla tavalla säilyttääkseen henkensä.

Vahinkojen ennaltaehkäisemistä, esimerkiksi karjan pitämistä öisin sisätiloissa, pidettiin tarkastelemieni lehtikirjoitusten perusteella tärkeänä keinona vähentää susivahinkoja. Sitäkin merkittävämpi keino oli kuitenkin susien tappaminen. *Karjalaisen* Eräpalstalla vuoden 1962 alussa julkaistussa kirjoituksessa pohdittiin:

Mitä olisi sitten tehtävissä, että ensi kesä olisi helpompi karjanomistajille. Siihen ei liene muuta

40. Laki petoeläinten tappamien porojen korvaamisesta. *Suomen asetuskokoelma* 574/1956.

41. Korvaus koski luonnonvaraisten petoeläinten hevosille, nautaeläimille ja lampaille aiheuttamia vahinkoja. Valtioneuvoston päätös petoeläinten aiheuttamien vahinkojen korvaamiseksi. *Suomen asetuskokoelma* 335/1961. Vuonna 1963 annetussa päätöksessä listaan lisättiin vielä siat. Valtioneuvoston päätös petoeläinten aiheuttamien vahinkojen korvaamiseksi. *Suomen asetuskokoelma* 251/1963.

42. Ks. esim. Sudet surmasivat taas hevosen Kiteellä. *Karjalainen* 3.8.1962, 2; Seitsemän suden lauma Hossassa. *Karjalainen* 10.12.1962, 6.

43. Nigel Rothfels, *Savages and Beasts. The Birth of the Modern Zoo*. The Johns Hopkins University Press 2002, 12.

keinoa kuin tehokas harvennus. Varsinkin niillä alueilla, missä susia on eniten esiintynyt, olisi ehdottomasti saatava monta suttu pois hengiltä, muu ei auta.⁴⁴

Karjanhoito on maailmanlaajuisesti merkittävä syy ihmisten ja susien välisiin konflikteihin.⁴⁵ Kiellettyjä eläimiä tappaessaan tulokassudet loivat epäjärjestyttä rikkomalla rajoja, joita historioitsija Mark V. Barrow Jr. kutsuu gastronomiseksi rajoiksi puhuessaan ihmisiä ja lemmikkieläimiä toisinaan ravintona käyttävistä mississippiinalligaattoreista.⁴⁶ Susien tappaminen oli keino palauttaa järjestys ja estää uusien vahinkojen syntyminen: kyseiset susiyskilöt eivät kuoltuaan kyenneet tuottamaan lisää vahinkoa tai rikkomaaan enempää ihmisen määrittämiä gastronomisia rajoja.

Tappaminen tekona ja tapon esittely

Lainsäädäntö määritteli tutkimusajankohtana sudet vahinkoeläimiksi, joita sai metsästää vapaasti.⁴⁷ Susista myös maksettiin tapporahaa.⁴⁸

44. Eräpalsta. Susitalanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5. Ks. myös Eräpalsta. Susien kevätliikehtiminen alkanut. *Karjalainen* 16.4.1962, 5; Petotorjunta ollut tulokassudesta. *Karjalainen* 11.9.1962, 1, 8.

45. Steven H. Fritts et al., *Wolves and Humans*. Teoksessa David Mech & Luigi Boitani (toim.) *Wolves. Behavior, Ecology and Conservation*. University of Chicago Press 2006, 305–309; Jukka Bisi, *Suomalaisen susikonfliktin anatomia*. Acta Universitatis Ouluensis A Scientiae rerum naturalium. Oulun yliopisto 2010, 21.

46. Mark V. Barrow Jr., *The Alligator's Allure. Changing Perceptions of a Charismatic Carnivore*. Teoksessa Dorothee Brantz (toim.) *Beastly Natures. Animals, Humans, and the Study of History*. University of Virginia Press 2010, 127.

47. Metsästyslaki. *Suomen asetuskokoelma* 146/1934; Metsästyslaki. *Suomen asetuskokoelma* 290/1962. Keski-ajalta lähtien on itse asiassa veloitettu laein ja asetuksin nykyisen Suomen alueella asuneita ihmisiä metsästäämään ja hävittämään susia. Vanhemmasta lainsäädännöstä ks. Heikki Lehikoinen, *Tuo hiisi hirviäsi. Metsästyksen kulttuurihistoria Suomessa*. Teos 2007, 76, 199–214.

48. Tapporahajärjestelmä oli käytössä uuden ajan alusta aina vuoteen 1975 asti. Mari Pohja-Mykrä, Timo Vuorisalo & Sakari Mykrä, *Hunting Bounties as a Key Measure of Historical Wildlife Management and Game Conservation*.

Sanomalehtikirjoitusten perusteella syynä tulokassusien tappamiseen ei kuitenkaan saanut olla tapporahan tai kunnian saaminen. *Karjalaisen* Eräpalstan kirjoituksessa painotettiin alkuvuonna 1962, että "[n]yt ei pitäisi ajatella sitä, että kun saisin tuon tapporahan itselleni, vaan että peto saataisiin pois päiviltä".⁴⁹ Tappamisen motivaationa oli oltava epäjärjestyksen poistaminen. Sen tuli myös mennä muiden toimien edelle: susien hävittämisessä onnistuminen vaati Pohjois-Karjalan riistapäällikön mukaan esimerkiksi sitä, että metsästäjien tuli olla valmiita lähtemään jahtiin milloin vain, "yöllä tai päivällä".⁵⁰

Tulokassusia vastaan käytiin monin eri tavoin. Niitä metsästettiin suurin ja pienin yhteisjahdein ajomiehiä ja lippusiiamaa apuna käyttäen. Usein jahteihin osallistui useita kymmeniä miehiä, ja ne saattoivat kestää monta päivää, jopa kuukautta.⁵¹ Susien tapetuksi saamisen tärkeystä kertoo se, että jahdeissa käytettiin apuna myös lentokoneita: *Metsästys ja Kalastus* -lehti kertoi, että maaliskuussa 1962 lähdettiin Sotkamossa, Oulun läänissä jahtaamaan sutta ajomiesten voimin mutta myös ilmasta käsin, kaksipaikkaisella lentokoneella. Viimeisenä ajopäivänä kerrottiin jahdissa olleen noin kahdeksankymmentä miestä mukana. Susi saatiin lopulta ammuttua maasta käsin.⁵² Susia ammuttiin

myös haaskalta ja sattumalta kohdatessa. Rautapyyntiä harrastettiin kaikkina vuodenaikoina.⁵³

Susien tappaminen ei kuitenkaan ollut ongelmatonta, eivätkä jahdit aina tuottaneet toivottua tulosta.⁵⁴ Lehtikirjoituksissa vaikeuksien katsottiin johtuneen muun muassa metsästystaitojen puutteellisuudesta.⁵⁵ Pohjois-Karjalan riistapäällikkö piti kokemattomuutta ongelmana, joka hidasti ekspansion tyrehtyttämistä ja järjestyksen palautumista sen seurauksena: "[T]ietyt tarvitaan kokemusta ja sitä ei pitäisi vasta susien kanssa ruveta hankkimaan, sillä susi olisi saatava mahdollisimman pian nurin."⁵⁶

Metsästys ja Kalastus -lehdestä sekä sanomalehti *Karjalaisesta* oli mahdollista lukea kokeneiden pyytäjien neuvoja metsästykseseen.⁵⁷ *Metsästys ja Kalastus* -lehdessä kerrottiin talvella 1960–1961 järjestetyn sudenpyyntikursseja alueilla, "missä petoja oli eniten kesäaikana liikkunut".⁵⁸ Kokemuksen kartuttamisen lisäksi lehdissä painotettiin järjestelmällisen petotorjunnan tärkeyttä.⁵⁹ Tulokassusia ryhdyttiinkin metsästämään järjestelmällisesti. Alkuvuodesta 1962 uutisoitiin *Karjalaisessa* kokeneista erämiehistä koostuvasta "jahtijoukosta, joka radioin, lippusiiamoin ja riittävästi aseistettuna on toimintaval-

Finnish Bounty Schemes 1647–1975. *Oryx* 39:3 (2005); Lehtikoinen 2007, 208. Esimerkiksi vuonna 1960 valtio maksoi yhteensä 50 000 markkaa tapetusta sudesta. Ahmasta maksettiin saman verran mutta ilveksestä vain 10 000 markkaa. Laki metsästyslain muuttamisesta. *Suomen ase-tuskokoelma* 589/1955. Tapporaha on voinut olla eritoten pienituloisille merkittävä kannustin susien kaatamiseen.

49. Eräpalsta. Susitilanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5. Ks. myös Rintamailta riittävä työtä. *Karjalainen* 28.12.1962, 6.

50. Rantanen 1962, 94.

51. Ks. esim. Kiteen susisota säästänyt 70 eläintä. *Karjalainen* 8.8.1962, 2; Kahdeksan suden lauma liikkuu Ilo-mantsin saloilla. *Karjalainen* 8.12.1962, 1.

52. Riistamailta ja kalavesiltä. Lentokone apuna susijahdissa. *Metsästys ja Kalastus* 51:5 (1962), 214.

53. Ks. esim. Kuparinen 1960, 339; Susien rautapyyntiä opetellaan Valkeavaarassa. *Karjalainen* 18.8.1962, 7; Suden ja moottorimiehen jännittävä kilpa-ajo Pielisellä. *Karjalainen* 24.12.1962, 3. Sudenpyyntitavoista tarkemmin ks. Lehtikoinen 2007, 75–88, 101–104.

54. Epäonnista jahdeista ks. esim. Riistamailta ja kalavesiltä. Pahin susikesä Pohjois-Karjalassa miesmuistiin. *Metsästys ja Kalastus* 50:9 (1961), 361; Eräpalsta. Mitä sudet syövät talvella. *Karjalainen* 5.4.1962, 7.

55. Rantanen 1962, 93–94; Metsästäjä Kanadasta: Sutta ei kaadeta väijymällä. Rauta ja myrky tehokkaampia. *Karjalainen* 2.9.1962, 5; Petoja rajaseudun maisemassa. *Karjalainen* 8.12.1962, 7.

56. Rantanen 1962, 94.

57. Ks. esim. Kuparinen 1960, 340; Metsästäjä Kanadasta: Sutta ei kaadeta väijymällä. Rauta ja myrky tehokkaampia. *Karjalainen* 2.9.1962, 5.

58. Rantanen 1962, 91.

59. Kuparinen 1960, 339–340.

miina tästä aamusta alkaen jatkamaan susijah-tia.” Jotta jahti saatiin tehokkaasti käyntiin, pyy-dettiin ”kontiolahtelaisia ilmoittamaan mahdol-lisista susihavainnoistaan kaikkina vuorokauden aikoina”.⁶⁰

Rajavartioston miehiä ja jopa armeijan jouk-ko-osastoja osallistui tulokkaiden hävittämi-seen.⁶¹ Pohjois-Karjalan läänissä tapettiin vuo-sien 1959 ja 1963 välisenä aikana viitisenkym-mentä suttu.⁶² 1970-luvun loppuun mennessä ekspansio saatiin, kuten aiemmin totesin, tyre-hdytettyä myös Oulun ja Lapin lääneissä.

Tulokkaiden tapetuksi saaminen oli merkittä-vä asia ja kaatoja esiteltiin sanoin ja kuvin. Karja-lainen uutisoi tapoista ja julkaisi kuolleista susis-ta sekä niiden kaatajista otettuja valokuvia.⁶³ Susien ruumiit voitiin myös tuoda taajamiin näyttille. *Metsästys ja Kalastus* -lehdessä loka-kuussa 1962 julkaistun kirjoituksen kuvitus koostui tällaisessa tilanteessa otetuista valoku-vista. Yhdessä kuvista näkyy salkoon kiinnitetty kuollut susi, jota kuvatekstin mukaan ”nyt rie-musaatossa kannetaan kohti kirkonkylän kes-keisintä paikkaa kaiken kansan nähtäväksi ja ih-meteltäväksi”.⁶⁴ Kuvatekstin toteamus: ”Etpähän enää raatele rakkaita kotieläimiämme!” uhoaa haltioituneena eräs pienviljelijän emäntä” vihjaa siitä, että kuolleen suden näkeminen oli tärkeää vahinkoja kokeneille ihmisille.⁶⁵ Historioitsija Pe-ter Coatesin mukaan Yhdysvalloissakin 1800- ja 1900-luvulla tapetun suden ruumis asetettiin usein julkiselle paikalle ihmisten nähtäväksi. Co-ates liittää ilmiön amerikkalaisten vihamielisyy-teen susia kohtaan.⁶⁶ Kuoleman visualisointi ja halu nähdä ovat kuitenkin osa ihmisiinkin koh-distuvaa väkivaltaa. Kirjailija Susan Sontag kir-joittaa valokuvista, jotka on otettu Yhdysvallois-sa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa lynka-tuista afroamerikkalaisista. Hirtettyjen ruumiiden lisäksi kuvissa näkyy usein paikalle kerään-tyneitä, kuolleita katsomaan tulleita valkoihoi-sia.⁶⁷

Koska valokuvia kuolleista susista julkaistiin lehdissä, niiden näkemisen voi tulkita olleen tär-

keää muillekin kuin paikallisille. Joka tapaukses-sa lehdet halusivat jakaa tiedon tapoista myös kuvin. Coleman kertoo Uuden-Englannin puri-taanien 1600-luvulla naulanneen susien kalloja kaupunkien rukoushuoneiden ulkoseiniin. Julki-nen näytteillepano liittyi pohjimmiltaan ihmisen-tenväliseen konfliktiin: Colemanin mukaan puri-taanit viestivät susien kautta alueen alkuperäis-asukkaille kontrolloivansa aluetta ja sen muita asukkaita.⁶⁸ Colemanin näkemystä mukaillen tulkitsemme kuolleiden susien näytteille tuomisen sekä niistä otettujen kuvien julkaisemisen olleen tapa viestiä ihmisille järjestyksen palautumisesta. Susi tilallisen ja mentaalisen epäjärjestyksen aikaansaajana haastoi ihmiskeskeistä maail-mankuvaa, jonka mukaan ainoastaan ihminen saa käyttää valtaa. Sontagin mainitsemat kuvat lynkkauksista liittyvät ihmisten keskinäiseen hierarkiaan: kuvat kuolleista afroamerikkalaisis-ta kertoivat rasistisesta järjestyksestä ja samalla loivat sitä. Suden kuoleman visualisoiminen on voinut toimia lynkkauksien tapaan valtajär-

60. Susijahdi jatkuu Kontiolahtella. *Karjalainen* 17.1.1962, 2.

61. Ks. esim. Suurikokoinen urossusi ammuttu Uukuniemellä. *Karjalainen* 2.3.1962, 2; Susituhot jatkuvat. *Karjalainen* 17.6.1962, 2; Suuri ”susioperaatio” Kiteen susien päämenoksi. *Karjalainen* 17.7.1962, 1,6; Pulliainen 1972, 82.

62. Pulliainen 1972, 82; Määnsyrjä 1974, 212; Pulliainen 1974, 232.

63. Ks. esim. Suurikokoinen urossusi ammuttu Uukuniemellä. *Karjalainen* 2.3.1962, 2; Raatelijasusi kaatui Tohmajärven Kantosyrjässä. *Karjalainen* 10.9.1962, 1; Kahden urossuden surma Ilomantsissa. *Karjalainen* 12.12.1962, 1, 3.

64. Paavo Luostarinen, Pohjois-Karjalan susien jäljillä. *Metsästys ja Kalastus* 51:10 (1962), 406–407.

65. Luostarinen 1962, 407.

66. Peter Coates, ”Unusually Cunning, Vicious and Treacherous”. The Extermination of the Wolf in United States History. Teoksessa Mark Levene & Penny Roberts (toim.) *The Massacre in History. War and Genocide*, 1. Bergham Books 1999, 172.

67. Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others*. Farrar, Straus & Giroux 2003, 91.

68. Coleman 2004, x, 36, 45, 62–65.

ERA
Kokous
Oy

KARJALAINEN

Joukossa maanantai 10. päivänä

NAISTEN
SYYSLISTEREIDEN
LUOTT. MKKUNTO
KAMKONEN Oy

et aiheuttavat a ihmiskunnalle

v) Viiden-
ghemän ja
vot yksi-
yhtäläis-
i valtio-
ruhtasina

Joukko miehiä, jotka ovat olleet mukana... (Caption text is partially obscured and difficult to read)

Raatelijasusi kaatui Tohmajärven Kantosyrjässä

Suuri onnettomuus tapahtui Tohmajärvellä... Raatelijajäseniä... (Text continues with details of the incident)

kaatui Ilomantsissa entua pääsi pakkoon

Kuoli Ilomantsissa... (Text continues with details of the accident in Ilomants)

Sudet saaneet kontolleen koirien tihutyöt Kontiolahdella

Sudet saaneet kontolleen koirien tihutyöt... (Text continues with details about foxes and dog work in Kontiolahde)

Algerian valtataistelu päätyi Ben Bellan voittoon

Alger, 9.9. (STT—Rustar) Algerian armeijan yksiköitä saapui... (Text continues with news about the Algerian conflict)

»Suurenmoimien» 20-vuotismuistotilaisuus Riitarsalalla

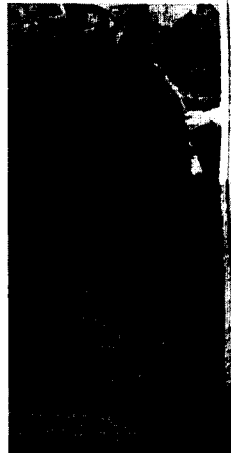
Suurenmoimien 20-vuotismuistotilaisuus... (Text continues with details about the anniversary event)

Hämäräperäinen räjähdys

Hämäräperäinen räjähdys... (Text continues with details about a mysterious explosion)

länkon "muistomerkki" länkon Lentiirassa

länkon "muistomerkki" länkon Lentiirassa... (Text continues with details about a memorial or marker)

Tapetuista susista uutisoitiin sanoin ja kuvin. Lähde: Karjalainen 10.9.1962. Kuva: Heta Lähdesmäki.

jestyksen vahvistajana, viestinä siitä, että suden kuoltua ihminen oli jälleen hierarkian ylin.⁶⁹

Tappaminen ja tunteet

Järjestyksen järkkymisen seurauksena paikallisten ihmisten turvallisuuden tunne kärsi alueilla, jonne tulokassusia ilmaantui. Susien herättämä

pelko ei spinut mielikuvasta hyönteivaltioista ja modernisoituvasta Suomesta. Metsästys ja Kalastus-lehden toimittaja totesi vuonna 1960:

69. Sontag 2003, 92. Kiitän toista Historiallisen Aikakauskirjan nimetöntä vertaisarvioijaa Sontagin kirjoituksiin ja hierarkiaan liittyivistä huomioista.

[E]i kuulu nykyaikaan se, että rajaseutujen pienet koululaiset kulkevat metsäisiä koulupolkujaan sydän sikkarassa peläten harmaaturkkisen kuoleman syökyvän hämärän metsän kätköistä saalistaan iskemään.⁷⁰

Karjalainen puolestaan uutisoi kesällä 1962 Kiteen kunnan Pohjois-Karjalassa maksavan lapsien vanhemmille lasten saattamisesta kouluun kävellen tai kulkuneuvolla. Synnä käytäntöön oli kirjoituksen mukaan se, että lasten koulumatkat tuntuivat turvattomilta tuhoisan susikesän takia.⁷¹ Myös aikuiset pelkäsivät. Pentti Mäensyrjä kertoo aikuisten pelänneen metsään, marjaan tai sieneen, menemistä.⁷²

Susien aikaansaamat vahingot herättivät huolta varsinkin pienviljelijöiden taloudellisesta pärjäämisestä. Joidenkin karjankasvattajien uutisoitiin *Karjalaisessa* joutuneen kokonaan lopettamaan esimerkiksi lampaiden hoidon, sillä ”kun vuodesta toiseen on esiintynyt raateluja, ei pienkarjan kasvattaminen ole ollut kannattavaa”.⁷³ Tutkimusajankohtana sudet eivät olleet ainoita ongelmien aiheuttajia, sillä ihmisten arkeen vaikuttivat rajut yhteiskunnalliset muutokset, jotka näkyivät varsinkin maaseudulla: pien-tilat eivät tarjonneet enää riittävää elintasoa ja maaltamuutto voimistui.⁷⁴ Susia tappamalla voi-

tiin kuitenkin itärajan tuntumassa poistaa edes osa aikalaisille epävarmuutta aiheuttavista tekijöistä.

Metsästys ja Kalastus -lehdessä todettiin vuonna 1960, että ”[m]itään syytä ei ole vihata petoja, mutta on pystyttävä poistamaan ne, joiden olemassaolo käy vaaralliseksi kotieläimille, riistalle ja jopa ihmisille.”⁷⁵ Vaikka kirjoituksessa ei lietsota vihaa, sudella oli maine Suomen viha- tuimpana petoeläimenä.⁷⁶ Vihastusta aiheuttivat esimerkiksi susien aikaansaamat vahingot: kotieläinten saalistamista kutsuttiin lehdissä muun muassa tihutöiden tekemiseksi ja mellastamiseksi.⁷⁷ Itärajan elokuussa 1962 ylittäneen susilauman todettiin *Karjalaisessa* olleen ryöstöretkellä Suomen puolella. Lehti kirjoitti yhden laumanjäsenen tappamisesta näin: ”Vihdoinkin tapahtui se mitä kaikki kiteeläiset ovat jo kauan odottaneet. [...] rajalla liikkuu nyt yksi pahanteekijä vähemmän”.⁷⁸ Aineistossani sudet herättivät positiivisia tunteita vasta kuoltuaan: susitapot herättivät iloa.⁷⁹

70. Kuparinen 1960, 340. Ks. myös Rantanen 1962, 91; Kahdeksan suden lauma liikkuu Ilomantsin saloilla. *Karjalainen* 8.12.1962, 1; Petoja rajaseudun maisemassa. *Karjalainen* 8.12.1962, 7.

71. Lasten susisaatosta 2,5 milj. mk:n meno Kiteellä. *Karjalainen* 18.7.1962, 2.

72. Mäensyrjä 1974, 218.

73. Petotorjunta ollut tuloksekasta. *Karjalainen* 11.9.1962, 8. Ks. myös Haaska ei kelpaa susille. *Karjalainen* 14.7.1962, 3; Mäensyrjä 1974, 186, 199–200, 218.

74. Timo Vihavainen, Hyvinvointi-Suomi. Teoksessa Seppo Zetterberg (päätoim.) *Suomen historian pikkujättiäitien*. WSOY 2003, 835, 849, 851; Markku Kuisma, YYA-Suomesta Euroopan unioniin. Teoksessa Kai Häggman (päätoim.) *Suomalaisen arjen historia 4. Hyvinvoinnin Suomi*. Weilin + Göös 2008, 14–17.

75. Kuparinen 1960, 340.

76. Pulliainen 1962b, 99. Susivihasta ks. myös Outi Rata-mäki, *Yhteiskunnallinen kestävyys ja hallinta suomalaisessa susipolitiikassa*. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, 94. Joensuun yliopisto 2009, 40. Historiallinen susikuva on voinut voimistaa aikalaisten kielteistä suhtautumista susien läsnäoloon: susien vaarallisuudesta ihmisille muistuttivat 1800-luvun lastensurmatapaukset, joista kirjoitettiin esimerkiksi tuon ajan populaareissa eläintietokirjoissa. Ks. esim. Lauri Siivonen, *Suuri nisäkäsikirja*. Otava 1956, 144–145. Eri puolilla Suomea 1800-luvulla ilmenneistä lastensurmatapauksista ks. Teperi 1977. Myös suomalainen kansanperinne on kuvannut sudet negatiivisessa valossa. Heikki Lehikoinen, *Ole siviä sikanen. Suomalaiset eläinuskomukset*. Teos 2009, 176–180.

77. Ks. esim. Sudet ja karhut tihutöissä. *Karjalainen* 13.6.1962, 1.

78. Kiteelläkin onnistui jo. *Karjalainen* 22.8.1962, 1.

79. Ks. esim. Rantanen 1962, 93–94; Nuori susi erehtyi rautoihin Närssäkkälässä. *Karjalainen* 28.9.1962, 5 (kuvateksti); Luostarinen 1962, 407. Isoihin susijahteihin alettiin 1900-luvun toisella puoliskolla suhtautua myös kriittisesti. Tässä artikkelissa en rajallisen tilan sekä artikkelin fokuosoinnin takia tuo vastaääniä esiin.

Tulokkaiden luomaa mentaalista epäjärjestyksestä kenties voimisti se, että sudet saapuivat idästä: suomalaisten mielikuvissa Venäjä ja myöhemmin Neuvostoliitto edustivat sodan uhkaa.⁸⁰ Maantieteellisesti katsottuna sudet olivat itäinen uhka, johon reagoimista verrattiin sodankäyntiin. Mäensyrjän mukaan Pohjois-Karjalassa vallitsi ”sotatilan maku”⁸¹. Aikalaisetkin puhuivat ”susisodasta” ja kutsuivat susijahteja ”operaatioiksi” ja ”taisteluiksi”.⁸² Myös susien todettiin käyttäytyvän sotaisasti: elokuussa 1962 *Karjalaisessa* julkaistun uutisen mukaan ”[s]udet ovat jatkuvasti sotajalalla Kiteellä” liikkueensa kyltien lähetyvillä ja vieraillessaan karjalaitumilla.⁸³ Biologit Mari Pohja-Mykrä ja Sakari Mykrä tuovat esiin, että sota-termejä käytettiin viime vuosisadalla myös esimerkiksi varisten hävittämisessä.⁸⁴ Katsonkin tulokassusien tappamisen olleen osa laajempaa haittaeläimiksi luokiteltuihin eläimiin kohdistuvaa vainoa. Lainsäädäntö, taporahajärjestelmä ja yleinen asenneilmapiiri ovat keskiajalta lähtien kannustaneet petoeläinten ja lintujen vainoamiseen nykyisen Suomen alueella.⁸⁵

Kiinnostavaa on, ettei susien hävittämisestä aina puhuttu tappamisena. Tappaa-sanaa ei täy-

sin vältetty käyttämissäni lähteissä⁸⁶, mutta tappamisen sijaan lehdissä kirjoitettiin usein ”pois päiviltä saamisesta” ja ”hengen heittämisestä”.⁸⁷ Tappamista kutsuttiin myös petojen torjumiseksi ja poistamiseksi.⁸⁸ Sotatermien ohella käytettiin siis vähemmän arvolutautuneita ja neutraalimpia ilmauksia. Sanoilla määriteltiin järjestyksen palauttamista. Poistamalla sudet poistettiin epäjärjestyksestä. Tappamalla voitiin myös ennaltaehkäistä tulevia vahinkoja ja torjua siten epäjärjestyksestä. Torjumista oli esimerkiksi sudenpentujen tappaminen, mitä ei kainosteltu, sillä täysikasvuisina ”niistäkin olisi kasvanut petoja”.⁸⁹

Coates tarkastelee susien hävittämistä Yhdysvalloissa verilöylynä. Hän ei miellä hävittämistä rationaaliseksi reaktioksi eläinten toimintaan, sillä se ei hänen mukaansa ollut verrannollinen niiden aiheuttamiin tuhoihin tai uhkaan. Coates kuvailee hävittämistä umpimähkäiseksi sodaksi.⁹⁰ Historioitsija Karen Jones tuo kuitenkin esiin, että tuhoamiseen osallistuneet henkilöt pitivät toimiaan tieteellisesti ja moraalisesti järkevinä ja perusteltuina. Suden olemassaololla ei katsottu olevan hyötyä ihmiselle.⁹¹ Kuten filo-

80. Kari Immonen, *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava 1987, 293–297, 303, 339. Tutkimusajankohtana käynnissä ollut kylmä sota sekä muisto hävitystä sodasta ovat voineet pitää yllä ajatusta itäisestä uhasta. Paikallisten ihmisten muistot neuvostopartisaanien iskuista rajaseudun kyliin ovat kenties vaikuttaneet ilmapiiriin. Partisaanien siviileihin kohdistuneita iskuja ei muisteltu jatkosodan jälkeen julkisesti. Iskuista ks. Veikko Erkkilä, *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin*. Arator 1998.

81. Mäensyrjä 1974, 214.

82. Ks. esim. Kiteen susisota säästänyt 70 eläintä. *Karjalainen* 8.8.1962, 2; Susisota jatkuu Ilomantsissa. *Karjalainen* 13.12.1962, 1. Aikalaiset ja tapahtumista myöhemmin kirjoittaneet kutsuivat susien hävittämistä Etelä-, Keski- ja Länsi-Suomesta 1800-luvun lopulla susisodaksi. Ks. esim. Sota julistettu susia vastaan, *Aura* 3.12.1880; Lehi-koinen 2007, 11. Teperi käyttää taistelu-sanaa. Teperi 1977, 124, 135.

83. Sudet nälkäisinä – metsämiehet varpaillaan. *Karjalainen* 5.8.1962, 2. Ks. myös Susien vastaoperaatio vei lampaita ja vasikan. *Karjalainen* 28.7.1962, 1.

84. Mari Pohja-Mykrä & Sakari Mykrä, Luonnonvaraiset eläimet sodassa ja sodan kohteina. Teoksessa Simo Laakkonen & Timo Vuorisalo (toim.) *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. SKS 2007, 171, 186–192.

85. Pohja-Mykrä & Mykrä 2007, 171–183.

86. Ks. esim. Eräpalsta. Susitilanne Pohjois-Karjalassa. *Karjalainen* 2.1.1962, 5; Eräpalsta. Mitä sudet syövät talvella. *Karjalainen* 5.4.1962, 7; Naarassusi raudoissa Kiteellä. *Karjalainen* 25.10.1962, 12.

87. Ks. esim. Kiteen susisota säästänyt 70 eläintä. *Karjalainen* 8.8.1962, 2.

88. Kuparinen 1960, 339–340; Rantanen 1962, 92, 94; Petotorjunta ollut tuloksekasta. *Karjalainen* 11.9.1962, 1, 8

89. Rantanen 1962, 94. Pentujen tappaminen oli yleistä ja toivottavaa myös susien hävittämiskampanjassa Yhdysvalloissa. Coates 1999, 171–172; Coleman 2004, 70–71.

90. Coates 1999, 166.

91. Karen Jones, 'A Fierce Green Fire'. Passionate Pleas and Wolf Ecology. *Ethics, Place & Environment. A Journal of Philosophy & Ecology* 5:1 (2002), 36–37.

sofi Hannah Arendt toteaa, väkivalta on aina oikeutettava jotenkin.⁹² Metsästyksen tai eläinkantojen paikallisen hävittämisen oikeutus liitetään usein ajatukseen ihmisen ja eläimen erosta. Koska ihmisen ja eläimen välillä on nähty selvä ero, ihmisellä on ollut oikeus tappaa tai hävittää varsinkin haitallisiksi koettuja eläimiä.⁹³ Kuvaamalla ihminen ja susi kamppailun vastakkaisiksi osapuoliksi, ihmisen ja suden välistä eroa on voitu korostaa ja siten vahvistaa susien tappamisen oikeutusta. Susien tappaminen koettiin perustelluksi myös niiden luoman epäjärjestyksen vuoksi. Arendt toteaaakin väkivallan olevan ”rationaalista” silloin, kun se kohdistuu syylliseksi koettuun tahoon.⁹⁴

Suden kuolema

Suomeen itärajan takaa tulleiden susien tappaminen näyttäytyi 1950- ja 1960-lukujen taitteessa reaktion niiden ei-toivottuun sijoittumiseen ja gastronomisia rajoja rikkoneeseen toimintaan. Susiekspansion tyrehdyttäminen oli keino palauttaa tilallista ja mentaalista järjestystä sudettoman tai vähäsusisen Suomen luomisen muodossa. Kuollut susi koettiin Suomessa paremmaksi vaihtoehdoksi kuin elävä. Suden kuolema oli ekspansion aikana toivottu asia ja esimerkiksi tarkastelemani lehdet halusivat kertoa lukijoilleen susien kuolemasta: siitä kerrottiin sanoin, mutta kuolema myös visualisoitiin valokuvien avulla. Valokuvat olivat keino konkretisoida järjestyksen palautumista ja kertoa ihmisen ja suden keskinäisestä hierarkiasta.

Ihmisen ja suden välisen suhteen laatu vaikutti osaltaan tappamiseen. Siihen, tulivatko sudet tapetuksi vai eivät, vaikutti niiden sijainti ja

teot mutta myös ihmisten näkemykset ja mielikuvat siitä, millaiset teot olivat susille sallittuja ja missä susien sopi sijaita. Tulokassusien tappaminen voi ihmisen ja suden suhteen lisäksi kertoa yleisemmin tappamisesta keinona luoda tilallista ja mentaalista järjestystä maailmaan sekä vahvistaa erilaisia valtajärjestelmiä. Kuolema mielletään usein murheelliseksi asiaksi ja tappaminen epätoivottavaksi teoksi. Kuten artikkelini osoittaa, näin ei kuitenkaan ole silloin, kun kyse on haitallisiksi koetuista eläimistä.

Abstract: Killing to restore order – Stopping wolf expansion in Finland at the turn of the 1960s.

In my article, I study the death of non-human animals. I focus on the killing of immigrant wolves in Finland during the late 1950s and early 1960s. During that time, a large number of wolves crossed the Finland's eastern border from the Soviet Union. By using legislation, newspaper and magazine writings as well as material related to game management I explore the death of these animals. I ask why they were killed. How did people feel about the deaths of these wolves? What were Finns trying to accomplish by killing them? I interpret the killing of these wolves as a reaction to their inappropriate location and unwanted predation. By coming to Finland and killing domestic animals, these wolves created mental and spatial disorder. I argue that by killing these wolves, Finns restored their mental and spatial order.

Keywords: human-wolf relationship, animal death, hunting, killing, disorder, order

92. Hannah Arendt, *On Violence*. Harcourt Brace 1970, 77.

93. Keith Thomas, *Man and the Natural World. Changing attitudes in England 1500–1800*. Penguin Books 1984, 34, 41.

94. Arendt 1970, 64, 76. – *Nyt julkaistu Heta Lähdesmäen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Tarja-Liisa Luukkanen

Postuumisti painosten kuninkaaksi

HÄRJÄNSILMÄN ANTIN USKON HARJOITUS
AUTUUTEEN

Suomenkielinen rahvas harjoitteli 1800-luvun alkupuolella modernia lukutaitoa lukemalla uskonnollista kirjallisuutta. Yksi tällainen lukemista ja lukutaitoa 1800-luvulla edistänyt teos oli *Uskon harjoitus autuuteen*. Tarja-Liisa Luukkanen tarkastelee artikkelissaan tätä menestysteosta ja sen nykyajalle tuntemattomaksi jäänyttä kirjoittajaa Antti Härjänsilmää.

1800-luvun suomen kirjakieli ei syntynyt tyhjästä, vaan sitä edelsi vanhan kirjasuomen kausi, jonka aikana julkaistu kirjallisuus oli suurimaksi osaksi uskonnollista. Petri Lauerma on todennut, että 1800-luvun alkupuolen kirjakielen kehitystä on kuitenkin tarkasteltu lähes yksinomaan sekulaarin kirjallisuuden pohjalta. Koska uskonnollisella kirjallisuudella ei ole oletettu olleen 1800-luvulla enää vaikutusta kielen kehitykseen, sen tarkastelu ja käyttö lähteenä on laajalti sivuutettu.¹

Uskonnollinen suomenkielinen kirjallisuus on unohdettu myös tutkittaessa suomenkielisen väestön lukemista ja lukutaitoa autonomian aikana. Kyse on samankaltaisesta ilmiöstä, jota Lauerma kuvaa suomen kielen kehityksen tarkastelun osalta. Uskonnolliset kirjat, joita suomenkieliset lukivat ja jotka olivat aikanaan suo-

sittuja, eivät myöhempien tarkkailijoiden näkökulmasta ole aina olleet kiinnostavia. 1800-luvulla uskonnollinen kirjallisuus oli kuitenkin ylivoimaisesti suurin asiaproosan lohko Suomessa. Esimerkiksi 1840-luvulla tietokirjojen suomenosnimikkeistä uskonnollista kirjallisuutta oli kolme neljäsosaa ja 1890-luvullakin vielä vajaa kolmannes. 1800-luvun eniten suomennettu kirjoittaja oli Martti Luther.²

On tunnettua, että autonomian ajan Suomessa suosittuja olivat esimerkiksi saksalaisen kato-lisen papin Christoph von Schmidin (1768–1854) sentimentaaliset teokset, joita julkaistiin 1800-luvulla suomeksi parikymmentä. Erityisen suosittuja olivat *Genoveva* ja *Uusi Genoveva*. Äideille ja lapsille suunnattu *Genoveva* ilmestyi saksaksi vuonna 1810. Suomeksi se julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1847. Teoksesta otettiin kymmenen painosta, ja se oli vuosikymmenien ajan yksi luetuimpia teoksia Suomessa. Merkittävänä lukukokemuksena sen ovat maininneet ”niin töllin kasvatti F. E. Sillanpää kuin papin poika Juhani Ahokin”.³

Suomenkielisen kirjallisuuden synnyssä käännöskirjallisuudella oli merkittävä rooli. Käännöskirjallisuuden lisäksi 1800-luvun Suomessa oli kuitenkin myös suomenkielisten kirjoittajien myyntimenestykseksi nousseita teoksia. Nykyään niitä ei tunneta yleisesti, mutta

1. Petri Lauerma, Finnish Revivalist Movements and the Development of Literary Finnish. Teoksessa Anna Kuismin & Martin Driscoll (toim.) *White Field. Black Seeds*. SKS 2013, 160.

2. Tuomo Aho & Pia Mänttari Aho, Tuomo. Tietokirjallisuuden suomennokset 1800-luvulla. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS. 2007, 306.

3. Ilkka Mäkinen, Lukemisen vallankumous. Teoksessa Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria* 1. SKS 1999, 177. Teoksesta ks. Riitta Kuivasmäki, *Sivollisuuden tuntoa ja ylewätä kauneuden mieltä. Suomenkielinen nuorisokirjallisuus 1851–1899*. Jyväskylä 1990, 96; Riitta Kuivasmäki, ”Lainalla täytyy alottaa”. Nuorisokirjallisuuden suomennokset. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS 2007, 285, 286.

TT, VTM Tarja-Liisa Luukkanen on teologisen aate- ja oppihistorian dosentti Helsingin yliopistossa. Sähköposti: tarja-liisa.luukkanen@helsinki.fi.

omana aikanaan ne levisivät rahvaan keskuuteen. Yksi tällainen erikoinen levikkitarina on Antti Härjänsilmän (1741–1809) eli Anders Björkqvistin 1840–1870-luvuilla menestysteokseksi noussut postilla *Uskon harjoitus autuuteen*. Härjänsilmän teoksesta tuli myyntimenestys, ja sen kautta vanha kirjasuomi sekä ruotsinvallan aikaisen valitusajan yksi uskontulkinta levitti vaikutustaan suuriruhtinaskunnan suomenkielisten lukijoiden keskuuteen.

Teos on kokoelma *Uuden testamentin* evankeliumiteksteihin perustuvia saarnoja. Sen nousu suomalaislukijoiden suosioon alkoi vuonna 1841, kun teoksen kirjoittaja oli ollut kuolleena jo yli kolmekymmentä vuotta. Painoksen ilmestyminen vuonna 1801 ei herättänyt aikalaisten mielenkiintoa. On todettu, että myöhempien aikojen kirjankustantajat saivat teoksesta hyvät voitot, mutta 1800-luvun alussa suuri määrä teoksia jäi mätänemään Björkqvistin kosteaan aittaan.⁴ Kustannuksia vähentääkseen Björkqvistin sanotaan tyttäriensä kanssa itse sitoneen satoja kirjoja. Björkqvistin kuoleman jälkeen hänen poikansa toimi teoksen kauppamiehenä ja hänen kerrotaan myyneen sitä maaseudulla pääosin elintarvikkeita vastaan.⁵ Tässä artikkelissa tarkastelen Härjänsilmän menestysteosta ja sen lukijakuntaa käyttäen esimerkkitapauksena Karstulan kirjaston lainaustilastoja.

Suomalaisten kirjallistuminen lainakirjastojen valossa

Keskisuomalaisen Karstulan kunnan ilmeisesti vuonna 1861 perustettu kirjasto on yksi 1800-luvun kansanhmisten lukemista kuvaava aarreaitta. Tästä maalaiskirjastosta säilyneet kirja- ja lainaustiedot ovat monin tavoin mielenkiintoisia varsinkin siksi, ettei Karstulasta löytyviä teoskohtaisia, kansanhmisten lukemista kuvaavia lainaustietoja ole ollut aiemmin käytettävissä. Säilyneistä lainaustiedoista tiedämme, että edellä mainittu *Genoveeva* lainattiin vuonna 1884 kolmetoista kertaa ja kahtena kappaleena tarjolla ollut *Uusi Genoveeva* 20 kertaa.⁶ Samana

vuonna Karstulan kirjastossa lainattiin yhdeksätoista Luther-kirjallisuuden nimikettä (runsaat 60 eri teosta) ainakin 354 kertaa. Lainaustietojen perusteella suosituin teosnimike vuosina 1884–1893 oli Lutherin *Kirkkopostilla*, joka lainattiin 78 kertaa vuonna 1884, 100 kertaa vuonna 1885 ja koko kymmenen vuoden tarkastelujaksolla ainakin 566 kertaa.⁷ 1880-luvun alkuvuosina kirjastosta lainattiinkin pääosin uskonnollista kirjallisuutta.

Yhdestä maalaiskirjastosta säilyneet tiedot viittaavat siihen, että tutkittaessa suomenkielisen kansanosan kirjallistumista olisi kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota uskonnolliseen suomenkieliseen kirjallisuuteen ja sen levikkiin. Uskonnollisilla tekijöillä näyttää olleen kahtalainen rooli. Yhtäältä uutta suomenkielistä kirjallisuutta torjuttiin ja sen lukemista yritettiin estää uskonnollisiin syihin vedoten, toisaalta uskonnollinen motivaatio lisäsi lukemista ja kohotti lukutaitoisuutta. Lukutottumusten ja suomenkielisen rahvaan tunteman kirjallisuuden osalta olisikin tutkittava 1800-luvulla perustettuja kirjastoja. Kirjastolainauksen tutkiminen on tärkeää siksi, että kirkonkirjoihin perustuvat lukutaitotilastot eivät kuvaa modernin lukutaidon

4. Mauno Rosendal, *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla. Ensimmäinen osa. 1796–1836*. Oulu 1902, 41; Väinö Perälä, Antti Björkqvist ja hänen saarnakirjansa. Teoksessa *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja XXIV*. SKHS 1936, 40, 44–45.

5. Rosendal 1902, 41; Perälä 1936, 33, 36, 44–45; Jaakko Haavio, *Agricolasta E. W. Pakkalaan*. Söderström 1947, 222.

6. Karstulan kunnan arkisto, kirjaston kirjaluetelo ja lainaustiedot 1885–1886, n:ot 267, 268, 338. Vuonna 1885 *Genoveeva* lainattiin 18 ja vuonna 1886 yksitoista kertaa. *Uuden Genoveevan* lainauksia oli 15 (1885) ja 13 (1886).

7. Vuoden 1884 Luther-teosten lainoista 121 oli naisten tekemiä. Karstulan kunnan arkisto, kirjaluetelo ja lainaustiedot 1884–1893, n:ot 3–5, 128, 130–135, 168, 169. Tarja-Liisa Luukkanen, Lutherilainen Ewankeliumi-Yhtiö ja lainakirjastot Lutherin teosten sekä luterilaisen identiteetin levittäjinä 1800-luvulla. *Gladius* 2 (2013), 38–39, http://sley.fi/sites/default/files/dokumentit/gladius/gladius_2013_02.pdf (28.12.2013).

yleisyyttä. Kirkonkirja-aineistot mittasivat kirkollista toistolukemista, joka opetti ulkolukua. Opetukseen ei kuulunut kirjoitustaito, eivätkä kirkonkirjamerkinnot erottele tosiasiallisesti hyviä lukijoita ulkolukijoista. Näin ollen kirkonkirjoista päätelty lukutaitoisuus antaa ylitulkitun kuvan todellisen lukutaidon yleisyydestä. Kai Häggman onkin kritisoinut nationalistisesti värittynyttä lukutaitotutkimusta kriitikkömästä suhtautumisesta lukutaidon väitettyyn yleisyyteen.⁸

Näyttää siltä, että suomenkielisten modernin lukutaitoisuus kehittyi yhtä matkaa lukemisen tarjonnan laajenemisen myötä eli sanomalehdistön kehittyessä ja suomenkielisen kirjallisuuden tarjonnan lisääntyessä. Tässä mielessä lehdistien tilaaminen sekä kirjojen lainaus ovat kirkonkirja-aineistoja luotettavampia modernin lukutaidon mittareita. Kirjastoluettelot, vaikkei lainaustietoja olisi säilynytkään, antavat jonkinlaisen kuvan suomenkielisen rahvaan ulottuvilla olleesta kirjallisuudesta eri paikkakunnilla. Vuonna 1874 maassa oli ainakin 390 paikallisaktiivien voimin perustettua kunnankirjastoa sekä ilmeisen huomattava joukko muita kirjastoiksi kutsuttavia kokoelmia. Määrä on hämmästyttävä, kun otetaan huomioon, että kyseessä oli eri paikkakuntien paikallisaktiivien omaehtoisesta sivistystyöstä syntynyt kirjastoverkko.⁹

1800-luvun suomalaiset kirjastot katkaisivat lukemisen ja kirjojen omistamisen välisen sitteen. Kirjoja saattoi lukea köyhinkin, kirjastosta riippuen, ilmaiseksi tai pientä maksua vastaan. Tarjolla olleista kokoelmista lukutaitoiset tai sellaisiksi opettelevat saattoivat lainata mitä halusivat. Karstulasta säilyneet lainaustiedot kertovat, että kirjallistuva, kouluttamaton maalaisraivas lainasi ja myös ilmeisesti luki pääosin uskonnollista kirjallisuutta vielä 1880-luvulla.

Postillan kirjoittaja

Antti Härjänsilmä, joka koulutielle lähtiessään sai nimen Anders Björkqvist, syntyi Nousiaisissa Härjänsilmän talossa 30. lokakuuta 1741. Björk-

qvistin isä oli luku- ja kirjoitustaitoinen talollinen ja kuudennusmies Antti Kreunpoika tai Grelsson (1705–1779), jolta tunnetaan *4 hengellistä virttä herätetyin omantunnon tilasta* vuodelta 1768. Yhden pojistaan isä, ”toimellinen ja varallinen talollinen”, päätti panna papinkouluun, kertoi *Sanomia Turusta* vuonna 1876. Jo Björkqvistin lapsuusaika antoi viitteitä papinurasta; hänen kerrotaan sitoneen esiliinan selkäänsä papinkapaksi ja ryhtyneen saarnaamaan.¹⁰

Antti Björkqvist opiskeli Turun katedraaliskoulussa 6.2.1751–17.6.1760, minkä jälkeen hän kirjautui opiskelijaksi Turun Akatemiaan.¹¹ Piispa Karl F. Mennander vihki hänet papiksi Turun hiippakuntaan 20. marraskuuta 1765 Tukholmassa, missä Mennander oleskeli valtiopäivien vuoksi. Björkqvististä tuli armovuodensaarnaaja Sauvoon, joka oli osa Mennanderin prebendaa. Hän toimi lyhyen aikaa pappina Loimaalla ja työskenteli sittemmin Sauvon ja Karunan pitäjänapulaisena viitisentoista vuotta. Vehmaan kappalainen Björkqvist oli vuodesta 1781.¹²

8. Kai Häggman, *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Otava 2008, 38.

9. Luukkanen 2013, 34.

10. *Sanomia Turusta* pohjasi tietonsa Achrénin kirjoitukseen. Lars Joseph Achrén, *Författarens Lefwerne*. Teoksessa *Trones öfvning till saligheten*. Lundberg 1843, VII. Ks. myös Rosendal 1902, 38; Perälä 1936, 3–7.

11. Helsingin yliopiston keskusarkisto, Turun Akatemian arkisto, Ylioppilasmatrikelit ja -luettelot 1682–1813; Opintosuoritus- ja opiskelutodistukset 1731–1828; Pro exercitio- ja pro gradu -kirjoitukset 1729–1804; Konsistorin pöytäkirjat 1640–1827.

12. *Sanomia Turusta* 17/29.2.1876, Kirjallisuutta. Achrén 1843, VII. Björkqvistin koulunkäynnistä ja yliopisto-opiskeluista ks. Perälä 1936, 8–10; Haavio 1947, 219; Yrjö Kotivuori, *Anders Björkqvist*, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/henkilo.php?id=8237 (24.1.2013). Björkqvististä pappina Sauvossa ja Vehmaalla ks. Olof Mustelin & S-E. Åström, *Prästvigningarna i Åbo stift 1728–30 och 1752–1800*. SSV 33–34 1950, 48; Perälä 1936, 12–33; Kari Tarkkainen, Mennander, Carl Fredrik (1712–1786) Turun piispa, Uppsalan arkkipiispa, fysiikan ja teologian professori, valtiopäiväedustaja. Biografiakeskus. SKS 2000, www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2258 (2.4.2013).

Vehmaalla syntyi uskonnollista herätystä Björkqvistin paikkakunnalle tulon ja toiminnan myötä. Björkqvistillä oli ilmeisesti hyvät saarnalahjat, kaikua vahva ääni ja miellyttävä puhetapa. Saarnatessaan hän saattoi hurjistua niin, että löi nyrkkiään saarnastuoliin. Kun seurakuntalaisia kokoontui saarnan jälkeen kappalaisentaloon, hänen kerrotaan puhuneen heille ystävällisesti. Hän kyseli ihmisten sieluntilaa, neuvoi, varoitti, kehotti ja lohdutti. Välillä veisattiin, ja tapaamiset päättyivät Björkqvistin pitämään rukoukseen.¹³

Kirkkohistorian professori Martti Ruuth on kuvannut Björkqvistiä jäyhäksi, hurskaaksi ja jopa karkeuteen asti voimakkaaksi luonteeksi, jonka mielestä uskonnollisesti pinnallinen ja penseä kirkollisuus oli hylättävää ja vastenmielistä. Hän ei myöskään hyväksynyt tunnekokemuksia korostavia ekstaattisia uskonnonharjoituksen muotoja, jotka tuolloin ”voimakkaasti ilmenivät heränneiden parissa”. Ruuthin mukaan Björkqvistin pietistinen julistus toimi uskonelämälle vaarallisen subjektiivisen uskonnollisuuden vastapainona. Käytännön ”subjektiivinen hurskaus”, henkilökohtainen kristillinen elämä, oli kuitenkin Björkqvistille aivan keskeistä.¹⁴

Postilla ei ollut Björkqvistin ainoa suomenkielinen julkaisu. Nuori pastori julkaisi arkkipiispaan kaksivuotisen virttä vuonna 1772. Veisu *Muistutus Yhdellä kääntymättömälle Sielulle hänen elämästään ja autuudestaan, cuinga hän taidais sielunsa pelasta siitä ijäncaickisesta waiwasta ja cadotuxesta täsä armon ajas*¹⁵ sisältää 27 säkeistöä ja virsi *Muistutus yhdelle Jumaliselle Sielulle pysymises alinomiasesst rucouxis* 30 säkeistöä.

Björkqvistin saarnakirja

Tuntemattomaksi on jäänyt mistä Vehmaan kappalainen sai virikkeen suomenkielisen saarnakirjan julkaisemiseen. Kyseessä oli huomattavan vaatava tehtävä raamattutiedollisesti, kielellisesti, ajankäytöllisesti sekä aivan teknisenä, tuon ajan välineillä toteutettuna kirjoitustyönä.

Rosendalin mukaan Björkqvist valmisteli saarnakokoelmaansa kahdeksan vuotta.¹⁶

Suomenkielisen kirjallisuuden julkaiseminen oli 1800-luvun alussa vähäistä. Vuonna 1801 Suomessa julkaistiin Fennica-tietokannan ja erinäisten bibliografioiden mukaan ainakin 242 nimikettä, joista suurin yksittäinen ryhmä olivat Turun Akatemian väitöskirjat ja teesit. Suomenkielisiä vuoden 1801 julkaisunimikkeistä on 33 kappaletta. Ne vaihtelevat yksisivuisista julkaisuista satasivuisiin kirjoihin. Uskonnollisia teoksia oli Björkqvistin kaksiosaisen postillan (Fennica kumpikin omana nimikkeenään), vuoden 1802 almanakan, virsikirjan ja Achreniuksen *Hallullisten sielujen hengellisten laulujen* ykkösosan lisäksi seitsemän. Maallista kirjallisuutta edusti Suomen Talousseuran *Huonen hallituxen neuvoja yhteiselle kansalle* (osa I, 58 s.). Arkkiveisujen nimikkeitä on neljätoista. Suomeksi julkaistiin myös kuninkaallisia kuulutuksia, esimerkiksi vuoden 1800 asetus paloviinan poltosta sekä yleinen rukousjulistus koskapa oli ”[...] drottinigin kohdunhedelmällä siunatussa tilassa”. Nimikkeistä neljä oli Venäjän Suomessa painattamia virallisia kuulutuksia ja asetuksia.¹⁷

13. Achrén 1843, VII; B. H. Helander, *Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnollisiin oloihin 18nnen vuosisadan keskivaiheilta 18nnen vuosisadan keskivaiheille*. Helsinki 1901, 140–141; Haavio 1947, 221.

14. Björkqvist 1801a, 156–162; Martti Ruuth, Anders Björkqvist. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon*. Bonniers 1924, www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/18308 (24.1.2013).

15. Säkeistöjen alkukirjaimet (eivät aivan alusta) muodostavat *akrostikonin* eli nimen anders andinpoic björkqvist. Virret löytyvät Kansalliskirjaston kokoelmista.

16. Achrén 1843, VIII; Rosendal 1902, 41; Perälä 1936, 44–45.

17. Vuonna 1801 ilmestyneet julkaisut ks. www.fennica.fi (12.2.2013); Elmgren 1865, 3–30, 104; Hugo Pipping, *Luetelo Suomeksi prantätystistä kirjoista*. SKS:n toimituksia 20. SKS 1856–1857, 1784–1809. Valfrid Vasenius, *Suomalainen kirjallisuus 1544–1877*. SKS 1878. Yksi arkkipiispaan julkaisu ilmeisesti kolmesti ja kolme kaksi kertaa. Nämä huomioiden suomenkielisiä julkaisuja oli vuonna 1801 noin 38 kappaletta.

Björkqvist oli vuonna 1801 ainoa suomenkielisen kirjan julkaissut suomalainen. Muut suomeksi ilmestyneet uskonnolliset teokset olivat käännöskirjoja kuten göteborgilaisen rovasti Nils Hamnerinin (1750–1806) ehtoollista käsittelevä *Lyhy mytta tarpellinen neuvo* (48 s.) ja hartauskirja *Tien osottaja jankaikkiseen elämään* (132 s.).

Björkqvistin teoksen painolupa, Turun Akatemian teologisen tiedekunnan lausunto 1. loka-kuuta 1800, on julkaistu postillan jälkimmäisen osan nimiölehden kääntöpuolella.¹⁸ Lausunto on mielenkiintoinen kuvaus teologisen tiedekunnan suhtautumisesta suomenkielisen kirjan julkaisemiseen. Teokselle tai sen kirjoittajalle ei annettu mitään tunnustusta tai kiitosta. Björkqvistin saarnat eivät tiedekunnan mielestä kerrota raamatuntulkinnan tuntemuksesta eikä systemaattisesta järjestyksestä.¹⁹ Lausunto huomautti, ettei teosta ollut kirjoitettu sillä ajatusten ja tyylin selkeydellä, jota aikakausi edellyttäisi ja tiedekunta olisi toivonut. Systemaattisessa esittämisessäkin oli parantamisen varaa. Suomenkielinen rahvas saattoi kuitenkin saada näistä pääosin käytännöllisistä saarnoista hyötyä ja hengellistä rakentumista eikä saarnoissa ollut mitään, mikä olisi ollut ristiriidassa kirkon tunnustuskirjojen kanssa. Näin ollen tiedekunta ei katsonut voivansa kieltää saarnojen julkaisemista.²⁰

Herää kysymys, ketkä lausunnonantajat osasivat suomea kyetäkseen perehtymään teokseen. Nuorempaa opettajakuntaa edustivat vuonna 1783 teologian apulaiseksi tullut Jakob Tengström sekä *Vanhan testamentin* tuntija, 1800-luvun alkuvuosina rationalismin vastustajaksi profiloitunut Jakob Bonsdorff. Tengström, kuten tunnettua, oli monipuolinen sivistys- ja hallintomies, tutkija sekä poliittinen vaikuttaja ja ainoa, joka varmuudella osasi suomea jollain tavoin. Suomenkielistä uskonnollista tai muutakaan suomenkieliselle rahvaalle suunnattua kirjallisuutta Tengström tai Bonsdorff eivät julkaisseet.²¹

On esitetty, että Turun piispa olisi kuitenkin suhtautunut Björkqvistin teokseen myönteisesti. Teosta olisi sensuroitu tuomiokapitulissa, ja piispa olisi taputtanut Björkqvistiä lujasti polvelle ja huudahtanut: ”Mistä olette ottanut nämä lahjat? Ne eivät ole teidän, vaan Herra on ne antanut”. Tiedon välittänyt herännäispappi Lars Joseph Achrén (1811–1842) syntyi vasta kaksi vuotta Björkqvistin kuoleman jälkeen, joten hänellä ei voinut olla henkilökohtaista tietoa postillan kirjoittajasta. Jaakko Haavio on pitänyt tarinaa ongelmattomasti totena, mutta kyseessä voi yhtä hyvin olla osa Björkqvistiin myöhemmin liitettyä legendanmuodostusta. Jos Björkqvist sai tunnustusta piispalta, tämä piispa oli ilmeisesti luonnontieteilijä Jakob Gadolin.²²

Turun Akatemian teologisessa tiedekunnassa saarnakirjaa ei joka tapauksessa tervehditty ilolla tai uuden kotimaisen kirjallisuuden ilmentymänä. 1800-luvun alussa teologisilla viranhaltijoilla ei näytä olleen kiinnostusta suomenkielisen uskonnollisen kansanopetuksen tehostamiseen eikä suomenkielisen kirjallisuuden tuottamiseen. Tiedekunnan ulkopuolinen alemman papiston edustaja oli kirjoittanut kansankielisen

18. Björkqvist 1801b, allekirjoitus 1.10.1800 ”Henr. Reinh. Baeck, notarius fac. theol. Aboensis”.

19. Olof Mustelin, Jacob Gadolin. Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon*. Bonniers 1966, www.nad.riksarkivet.se/sbl/artikel/14633 (31.1.2013).

20. Björkqvist 1801b, nimiölehden kääntöpuoli: “[...] fann wäl Faculteten [dem] icke wara utarbetade med den kändedom i Bibeltolkningen eller den Systematiska ordning samt städning i tanken och styl, som tidehwarfets skick fordrat och Faculteten önskat”. *Borgå Tidning* 15/24.2.1844, ”Literatur”.

21. A. F. Puukko, *Det heliga skrifs grundspråk*. Teoksessa *Från universitets första tider i Helsingfors*. Söderström 1928, 121, 122; Veli-Matti Autio, *Yliopiston virkanimitykset. Hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun Akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston opettajien nimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1808–1852*. Historiallisia Tutkimuksia 115. Suomen Historiallinen Seura 1981, 89; n. 13. Bonsdorffin saarnoista ks. Helander 1901, 95–99.

22. Achrén 1843, VIII; Haavio 1947, 223.

työn, jonka kaltaista raamatuntulkinnan asiantuntemusta edustaneen tiedekunnan viranhaltijat eivät itse nähneet tarpeelliseksi kirjoittaa millään kielellä.

Teologisen tiedekunnan lausunto vaikutti myös Björkqvistin myöhempään uraan. Vehmaan kirkkoherran Fredrik Reinhold Branderin (1730–1800) kuoltua Björkqvist oli työskennellyt virkaatekevänä kirkkoherrana lesken nauttiessa armovuosia eli saaden kirkkoherran virkaan kuuluneet tulot. Kirkkoherran virka tuli haettavaksi vuonna 1802, mutta Björkqvist ei onnistunut sitä saamaan. Häneltä puuttui kirkkoherran virkaan edellytetty pastoraalitutkinto, jota hän yritti korvata 500-sivuisella saarnakirjallaan. Hakemusasiakirjojen liitteenä oli teologisen tiedekunnan lausunto postillasta: tuomiokapituli katsoi sen osoittavan kuinka vähäarvoinen saarnateos oli näytteenä virantavoittelijan oppineisuudesta. Björkqvistiä ei otettu huomioon koko virantäytössä, vaikka hän oli hoitanut kirkkoherran virkaakin jo vuosia.²³

Postillan painokset

Vaasalaisen kauppiaan ja laivanvarustajan Carl Gustaf Wolffin perustama kirjapaino julkaisi Björkqvistin teoksen uudelleenpainoksen suomeksi vuonna 1841, kuin juhlistaakseen kirjoittajan syntymän satavuotismuistoa. Ei tiedetä miten ja miksi teos julkaistiin uudelleen yli 30 vuotta sen kirjoittajan kuoleman jälkeen. Björkqvistin saarnateos myös käännettiin ruotsiksi ja julkaistiin Uumajassa ”P. M. F. Lundbergilta 1843” nimellä *Trones öfning till saligheten*. Siihen, että käännökset suomesta muihin kieliin olivat hyvin harvinaisia, viittasi *Borgå Tidning* vuonna 1844.²⁴ Kyseessä ei kuitenkaan ollut suomalaisen kirjan suurmenestys ulkomailla. Vaikuttaa siltä, että Ruotsissa painettu postilla oli tarkoitettu Suomen markkinoille. Sen on kääntänyt herännyt pohjalaispappi Lars Joseph Achrén (1811–1842), papinpoika Vöyristä.²⁵ Achrén laati käännökseen esipuheen sekä lyhyen kuvauksen Björkqvivistä. Nuorena kuollut ruotsintaja ei

ehtinyt nähdä käännöksen ilmestymistä eikä Björkqvistin teoksen myöhempää suosiota.

Ei tiedetä myöskään sitä, miten käänнос päättyi vuonna 1843 julkaistavaksi Uumajan ensimmäisen kirjanpainajan Pehr Magnus Ferdinand Lundbergin (1815–1901) vuonna 1840 kirjapaino-oikeudet saaneeseen kirjapainoon. Lundberg, joka julkaisi Uumajassa muutakin Länsi-Suomessa ilmeisen tunnettua uskonnollista kirjallisuutta, luopui sittemmin kirjapainostaan ja tuli faktoriksi Vaasaan Wolffin kirjapainoon. Se julkaisi teoksen kolmannen suomenkielisen painoksen vuonna 1843. Sittemmin Lundberg osti kirjapainon ja julkaisi Björkqvistin postillan toisen ruotsinkielisen painoksen vuonna 1846.²⁶

23. Viran sai Björkqvistiä 15 vuotta nuorempi papinpoika Isak Eneberg (1756–1835) vuonna 1805. Hän oli Porthanin oppilas ja tämän matkaseuralainen; ”Ulkomaanmatka Henr. Gabr. Porthanin seurassa Göttingeniin, Jenaan, Erfurtiin, Leipzigiin, Wittenbergiin, Greifswaldiin, Kööpenhaminaan, Lundiin ja Uppsalaan kesällä 1779”. Ks. Yrjö Kotivuori, *Isak Eneberg*, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/henkilo.php?id=9195 (5.2.2013). Perälä kertoo, että Björkqvist kävi anomassa kirkkoherran virkaa Tukholmassa, mitä ”Tukholman tietä” Perälä piti sopimattomana. Kerrotaan, että Björkqvistin vaimo sidotti kolme postillaa kullattuihin kansiin, ojensi ne kuninkaalle anoen näin miehelleen kirkkoherran virkaa, jonka Kustaa IV Adolf olisi siis Björkqvistille luvannut. Perälä 1936, 33, 36, 44–45.

24. *Borgå Tidning* 15/24.2.1844, Literatur. Lehden levikki vuonna 1844 oli 519 kappaletta. Päiviö Tommila, *Suomen lehdistön historia 5. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila 1988a, 46.

25. Achrén työskenteli kappalaisen apulaisena ruotsinkielisessä Munsalassa vuodesta 1841. Vuoden 1843 ruotsinnoksessa on pitkäkök Achrén-kuvaus, joka keskittyy hänen uskonahdistuksensa kuvailuun, mutta ei kerro miksi hän käänsi kyseisen teoksen. Achrénista Esa Santakari, ”Niin se tapahtui”. *F. G. Hedbergin omaleimaisuuden rakentuminen hänen Oulun ja Raippaluodon aikanaan vuosina 1840–1842*. SLEY-kirjat 1996, 32–33, 104–107, 161–163; Yrjö Kotivuori, *Lars J. Achrén*, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikeli/henkilo.php?id=14319 (30.1.2013).

26. Vuoden 1841 painoksessa ei ole kustantajan esipuhetta. Lundbergistä ks. ”Kirjapainotaidon leviäminen 1796–1917”, www.hakanmediankronikkaa.blogspot.fi/2012/02/normal-0-21-false-false-false-fi-x-none_2468.html ja www.antikvariat.net/BOT8230.cgi (29.1.2013); Wolffista ks. Jari Ojala, Kauppaneuvos Carl Gustaf Wolff (1800–

Painovuosi	Teoksen nimike	Painopaikka ja kirjapaino
1801	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Turku: Frenckell
1841	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Vaasa: C. G. Wolff
1843	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Vaasa: C. G. Wolff
1843	<i>Trones öfning till saligheten</i>	Umeå: Pehr Lundberg
1846	<i>Trons öfning till saligheten</i>	Wasa: Pehr Lundberg
1849	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Vaasa: Pehr Lundberg
1858	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Turussa: J. W. Lillja
1876	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Turku: G. W. Wilén
1877	<i>Trones öfning till saligheten</i>	Helsingfors: G. W. Edlund
1896	<i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	Oulu: Herättäjä

Taulukko 1. Björkqvistin saarnateoksen painokset ja julkaisijat 1800-luvulla.³¹

Kolmas ruotsinkielinen painos painettiin Helsingissä G. W. Edlundin kustannuksella vuonna 1877.²⁷

Postillasta julkaistiin kaikkiaan kymmenen painosta. Suomenkielisiä painoksia oli seitsemän, joista viisi ilmestyi vuosina 1841–1876.²⁸ Seitsemäs suomenkielinen ”kielen ja lauserakennuksen puolesta korjattu laitos” ilmestyi Oulussa kustannusosakeyhtiö Herättäjän kustantamana 1896. Historiallisen sanomalehtiarkiston sekä Kansalliskirjaston kirjakauppaluetteloiden mukaan vuoden 1896 jälkeen saarnakirjaa ei ole julkaistu painettuna.²⁹ Kotimaisten kielten keskus on kuitenkin julkaissut teoksen sähköisesti osana vanhan kirjasuomen korpusta.³⁰

Björkqvistin saarnakirjan postuumille suosiolle on hahmotettavissa useita syitä. Ratkaisevaa näyttää olleen ainakin pohjalaisten ja heränneiden kiinnostus teokseen. Luultavasti länsisuomalaiset lukijat pitivät ilmestymisaikanaan huomaamattomaksi jääneen teoksen elossa vuosikymmenestä toiseen. Teos julkaistiin sekä suomeksi että ruotsiksi. Näin teoksen olemassaolo tuotiin 1840-luvulta alkaen sekä suomenettä ruotsinkielisen lukijakunnan tietoisuuteen. Aikalaissuosion näkökulmasta yksiselitteisen merkittävää oli saarnakokoelman sisältö; se vetosi lukijoihin ja ostajiin.

Lukijoita ei kuitenkaan ole ilman lukutaitoa. Aktiivisesti lukeva, modernisti lukutaitoinen kansanosaa oli 1800-luvun alun Suomessa lähes yksinomaan säätyläistöä, mikä selittää vuoden 1801 suomenkielisen saarnakokoelman saamaa

1868) laivanvarustaja, kauppias. Biografiakeskus. SKS 2009, www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=78 (29.1.2013).

27. *Borgå Tidning* 15/24.2.1844, Literatur; Lars Johanssonin käännös *Trons öfning till salighet. Betraktelser framställda i tretton anderika predikningar* (1865) ei valmistunut ja se makuloitiin; Ruuth 1924; *Svenskt boklexikon. Åren 1830–1865. Förra delen*, www.runeberg.org/linnstrom/1/0136.html (24.1.2013).

28. Pentti Virrankoski, Björkqvist, Anders. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 1. Aaku-Browallius*. SKS 2003, 642; S. G. Elmgren, *Öfversigt af Finlands litteratur. Ifrån år 1771 till 1863*. J. C. Frenckell & son 1865, 5.

29. Kansalliskirjasto, R. Kirjakauppa 2, kirjakauppaluettelot: ”Alempana lueteltuja kirjoja myydään Waasan kirja-kaupassa”. s.a. Wolff; ”Myytäviä kirjoja A. W. Grönholmin kirjakaupassa Hämeenlinnassa” s.a., 4; ”Luettelo – – Weurlanderin kirjakaupassa – –” Kuopio 1871, 44. Björkqvistin teosta myytiin ennen rahauudistusta 1 rupialla ja 57,5 kopeekalla ja myöhemmin Hämeenlinnassa (s.a.) sekä Kuopiossa 5 markalla. Perälä 1936, 44–45; Osmo Tiirilä, *Rukoilevaisten kirjoja*. SKS:n toimituksia 270. SKS 1961, 262–264.

30. Riitta Palkki, Vanhan kirjasuomen korpus, www.kotus.fi/index.phtml?s=2117; http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/bjorkqvist/bjorkqvist_coll_rdf.xml (24.1.2013).

vähäistä suosiota. Säätyläistö oli pääsääntöisesti ruotsinkielistä – poikkeuksena Björkqvistin tavoin ne, jotka koulutuksen tuottaman säätäkieron kautta olivat nousseet suomenkielisestä rahvaasta sivistyneistön jäseniksi. Kirjallisuutta lukevia ruotsinkielisiä Suomessa oli vuonna 1815 noin 20 000, ja vuoteen 1860 mennessä heidän määränsä oli noussut noin 30 000:een. Ilkka Mäkinen on arvioinut, että vielä 1860-luvun alussa suomenkielisiä maallisen kirjallisuuden lukijoita olisi ollut vain 25 000. Sadattuhannet muut suomenkieliset osasivat lukea, kuka heikommin ja kuka sujuvammin, mutta taitoa ei yleensä käytetty. Päivittäinen uusien tekstien lukeminen ei kuulunut ajan elämäntapaan. Kansanihmisten lukeminen oli uskonnollisen kirjallisuuden toistolukemista.³²

Äidinkieleltään modernisti lukutaitoisten suomenkielisten määrä alkoi kasvaa 1800-luvulla. Syntyi lukijakuntaa, joka kykeni lukemaan itselleen aiemmin tuntemattomia tekstejä ja uusia kirjoja. Tähän vaikutti suomalainen kirjastoherätys ja sen tuottama kirjastoverkoston laajeneminen, sanomalehdistön kehittyminen, sittemmin kansakoululaitos sekä kirkollisen kiertokouluopetuksen tehostuminen ja kehittyminen. Modernisti lukutaitoisten suomenkielisten lisääntyvää määrää kuvaavat suomenkielisten sanomalehtien ajan oloissa huomattavat tilaajamäärät.³³

Myös poliittis-yhteiskunnallinen konteksti teki saarnakirjan uudella tavalla relevantiksi. Kun Björkqvist julkaisi huomiota vaille jääneen teoksensa vuonna 1801, se oli vain yksi Ruotsissa julkaistuista teoksista ja ilmestynyt kielellä, jota valtakunnan väestön enemmistö ei osannut. Kun teos julkaistiin uudelleen vuonna 1841, se olikin julkaistu Venäjän imperiumiin kuuluvassa suuriruhtinaskunnassa ja kielellä, jota väestön enemmistö ymmärsi ja yhä enenevässä määrin pystyi lukemaan. Suomen kielen asemakin oli muuttumassa. Ruotsia puhunut sivistyneistö oli perustanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 1831, ja suomen käyttöala laajeni vähi-

tellen. Suomen kielen harjoitukset tulivat osaksi pappien ja lakimiesten yliopistokoulutusta.³⁴

Ennen kaikkea uskonnollisen kirjan suosio edellyttää kuitenkin uskonnosta ja uskonnollisesta kirjallisuudesta kiinnostunutta lukijakuntaa. Tällaista synnyttivät henkilökohtaista hengellistä elämää julistavat herätysliikkeet kuten rukoilevaiset ja heränneet, joiden edustajiin Björkqvistin uskonnollinen julistus näyttää vedonneen. Näiden herätysliikehdintöjen kannatusalueilla Länsi-Suomessa lukutaito myös oli yleisempää kuin Itä-Suomessa. Yksi Björkqvistin postuumin suosion osatekijä oli, että kirjallisuutta mainostettiin ja tehtiin tunnetuksi sanoma-

31. Vuoden 1849 painoksen kustansi herännäisvaikuttaja Niilo Kustaa Malmberg. Haavio 1947, 223. Martti Simojoki, *Julistus ja opetus*. Kirjapaja 1947, 39.

32. Päiviö Tommila, *Suomen sanomalehdistön levikki ennen vuotta 1860*. WSOY 1963, 112; Ilkka Mäkinen, Kääntämisen reunaehdot. Teoksessa H. K. Riikonen et al. (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS:n toimituksia 1084. SKS 2007, 96.

33. Vuonna 1860 sanomalehtiä tilattiin noin 12 600, puoli-toista vuosikymmentä myöhemmin noin 27 000 vuosiker-
taa. Päiviö Tommila, Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila & Eeva-Liisa Aalto (toim.) *Suomen lehdistön historia* 1. *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988b, 236.

34. Elmgren 1865, 160; Tarja-Liisa Luukkanen, *B. O. Lille ja kirkkohistorianopetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa*. Historiallisia tutkimuksia 207. SKS 2000, 20–21, 27–28; Tarja-Liisa Luukkanen, *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluusopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallinen toiminta 1853–1918*. Historiallisia tutkimuksia 218. SKS 2005, 56–59; Tarja-Liisa Luukkanen, The New Intelligentsia of 1830s. The University of Helsinki and the 19th-century Religious Nationalism in Finland. Teoksessa Nobuya Hashimoto (toim.) *The Formation of National Intellectuals and the Development of a University Network in the Regions under the Rule of Russian Empire*. Kwansai Gakuin University 2011, 73–75.

35. Vuosien 1844, 1849 ja 1858 painoksista ks. *Wasa Tidning* 46/13.11.1841 (levikki v. 1842 343 kpl); *Åbo Tidningar* 23/23.3.1844 (levikki 376 kpl); *Saima* 12/20.3.1845, Insändt 1 (levikki n. 700); *Åbo Tidningar* 21/15.3.1850 (levikki 601 kpl); *Finlands Allmänna Tidning* 251/29.10.1858 (levikki v. 1855 1800 kpl). Levikkitiedot Tommila 1988a, 79; Tommila 1988b, 203, 253, 309. Kuudennesta painoksesta *Uusi Suometar* 53/5.5.1876 (levikki 2 550 kpl).

lehdissä. Tieto ilmestyneistä kirjoista levisi lehtien levikkialueille. Lisäksi julkaistiin pieniä kuvauksia sekä Björkqvivistä että hänen saarnateoksestaan.³⁵

Saarnakirja ja sen levikki

Vuoden 1876 *Sanomia Turusta* päätti kuvauksensa Björkqvivistä seuraavasti "[...] 68 vuoden iällä [Björkqvist] pääsi Herransa rauhaan mutta saarnakirjansa on yhä saarnannut jälkeisille sukupolville siunatulla vaikutuksella, joten tehköön tämäkin, sen uusi kuudes painos".³⁶ Björkqvistin saarnakirjan, kuten niin monen muunkin 1800-luvulla julkaistun teoksen, lukijakunta oli laajempi kuin pelkät kymmenen painosta osoittavat.

Karstulaan kirjaston lainaustietojen perusteella tiedämme, että Björkqvistin saarnoja luettiin evankelisuuden vaikutuspiiriin kuuluneessa kunnassa ainakin 1880-luvulla. Saarnateoksesta oli saatavilla vuoden 1876 painos sekä yksi erillinen joulupäivän saarna. Björkqvistin teos, joka sisälsi postillan kummatkin osat, lainattiin 39 kertaa vuosina 1884–1893. Lainoista kymmenen oli naisten tekemiä.³⁷

Karstulan kirjastosta säilyneet tiedot antavat olettaa, että vuonna 1801 ilmestyneen Björkqvistin postillan vaikutus- ja reseptiohistoria on laajempi kuin teoksen kymmenen suomeksi ja ruotsiksi julkaistua painosta antavat olettaa. Kuten edellä on mainittu, kunnankirjastojen verkko oli 1870-luvulla jo huomattavan laaja. Kirjastojen lukumäärän perusteella on luultavaa, että Björkqvistin postilla ja suuri joukko muita teoksia sai lainaustoiminnan kautta teosten painosmääriä selvästi suuremman lukijajoukon. Niin kauan kuin paikalliskirjastoja ja niiden kirjatarjontaa ei ole kattavasti tutkittu, kirjastojen kautta eri teoksiin perehtyneen lukijakunnan määrästä ei voida esittää edes oppineita arvauksia. Varmalta sen sijaan näyttää, että suomalaisen kirjastoverkon ansiosta suomeksi julkaistujen teosten lukijamäärät olivat autonomian ajalla huomattavastikin teosten painosmääriä suuremmat.

Aiemmin on korostettu, että Björkqvistin postillaa lukivat Pohjanmaan ja Savon heränteet sekä Länsi-Suomen rukoilevaiset.³⁸ Karstulan kirjaston tietojen perusteella tiedämme, että teosta luettiin myös evankelisen herätysliikkeen vaikutusalueella. Kyse näyttää olleen herätysliikerajat ylittäneestä suomalaisesta saarnakokoelmasta. Björkqvistin onkin esitetty kuuluneen niin sanottuun varhaisempaan herätykseen, olen sen viimeinen edustaja tai välittäjä vanhan ja uuden herännäisyyden välillä. Häntä on kommentoitu ”vakaan kirkollisuuden” edustajaksi, vastakohtana ”harhaantuneille separatisteille” ja aikansa hurmahenkisille liikehännöille, sekä pohdittu oliko hän omaksunut herrnhutilaisia vaikutteita.³⁹ Saarnakokoelmasta on löydetty herätyskristillisyyttä sekä viitteitä aikaisemmasta puhdasoppisuudesta ja myöhemmästä evankelisuudesta. On myös kriittisesti kommentoitu ”maalaiskappalaisen” saarnakirjan opillisten pohdintojen vähäisyyttä.⁴⁰

Saksalaisen valistuksen vaikutuksesta syntyi 1700-luvulla neologiaksi kutsuttu protestanttinen teologia, jonka suhtautumista kristillisyyteen on kuvattu termeillä *praxis pietatis* ja *das ausübende Christentum*.⁴¹ Tämä valistusteologia ei ollut kiinnostunut perinteisistä dogmaattis-

36. *Sanomia Turusta* 17/29.2.1876, Kirjallisuutta.

37. Elis Bergroth (toim.), *Wartijänäniä Suomen Sionista. Vuosikerta aikakautemme suomalaisten pappien ewankeliumi-saarnoja*. WSOY 1886, 209–219. Vuosina 1884–1893 saarnakokoelma lainattiin 46 kertaa, ja lainauksista 20 oli naisten tekemiä. Karstulan kunnan arkisto, Kirjaluetelo, teokset 136, 141; Karstulan kirjasto, vanhojen kirjojen kokoelma.

38. Ruuth 1924; Haavio 1947, 223; Tiililä 1961; Virrankoski 2003, 642.

39. Perälä 1936, 63, 65–66, 67.

40. Rosendal 1902, 38; Perälä 1936, 47–50; Ruuth 1924; Tiililä 1961, 262–269.

41. Seppo Haavisto, *Mystistä spiritualismia vai luterilaista teologiaa? Bengt Jacob Ignatiuksen teologia pietismin tutkimushistorian valossa*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 195. STKS 1995, 18–22. Björkqvistin tuntemasta kirjallisuudesta ks. Perälä 1936, 8, 63; Tiililä 1961, 263.

ta pohdinnoista. Se oli rationaalinen, erinäisiä uskonoppeja kritisoinut, saarnan yleistä ymmärrettävyyttä sekä arjen käytännön kristillisyyttä korostanut suuntaus. Neologia siirsi uskonelämän painopisteen uskonlauseista ja -opeista käytännön elämään ja opetti hyve-etiikkaa, uskossa kilvoittelua ja hyvän tekemistä. Myöhemmät 1800-luvun anti-rationalistiset herätysliikkeet sekä teologian edustajat puolestaan arvostelivat 1700-luvun neologiaa ”vääristä rationalismista”, kritisoivat sitä moralismista sekä nuivasta suhtautumisesta perinteiseen dogmatiikkaan.⁴²

B. H. Helander on vuonna 1901 kuvannut neologian moraaliopetusta, sen saarnaajalta edellyttämää kansantajuisuutta ja käytännön kristillisyyden opettamista. Kaikki nämä piirteet näkyvät Björkqvistin saarnakirjassa. Tästä huolimatta Helander on tulkinut Björkqvistin ja hänen postillansa neologian vastaiseksi ilmiöksi ilman, että olisi analysoinut postillan sisältöä. Seppo J. Salminen on kuitenkin osoittanut, että valistus antoi elintilaa pietistisille uskontulkinnolle Suomessa, ja toisin kuin aiemmin on tehty, Björkqvistin menestysteos on nähtävä suomalaisen valistusteologian kontekstissa.⁴³

Neologian hengessä Björkqvist sivuutti teologis-dogmaattiset pohdinnat, opetti käytännön kristillisyyttä, kritisoi ulkokohtaista ja ulkopäin määriteltyä uskonnonharjoitusta sekä tunne-elämän kiihottukselle perustuvaa epärationaalista hurmahenkisyyttä. Neologian traditio on Björkqvistin saarnakirjan arvioinnissa jäänyt sivuun, kun valistuksesta ja valistuksen rationalismista muodostui myöhempien suomalaisten herätysliikkeiden ja uskonnolliseen konservatismiin kääntyvän teologian viholliskuva 1800-luvun puolivälistä alkaen. Uskonnollista kirjallisuutta lukevan rahvaan kirjanluvun ja uskonnon opettajaksi tämä 1840-luvulla unohdukselta pe-

lastunut ja 1700-luvun neologian saarnatappaa edustanut Antti Härjänsilmän saarnakokoelma näyttää kuitenkin kelvanneen.

Abstract: Posthumously popular – Antti Härjänsilmä and his bestselling postilla

At the beginning of the nineteenth century, only a few books had been published in Finnish. A collection of sermons, the 500 pages of *Uskon harjoitus autuuteen*, was the only book published in Finnish by a Finn in 1801. Its author was a country chaplain, Anders Björkqvist (born as Antti "Bullseye" Härjänsilmä). The publication went rather unnoticed until 1841, some 30 years after the death of the author, its rise into popularity begun. Altogether there were nine printings in 1841–1896. Furthermore, the network of municipal libraries multiplied the reception of published books and broke the bond between buying a book and reading it. Libraries provided the possibility to borrow and read books for free or for a small fee. A single copy of Björkqvist's book was borrowed from a library in the rural municipality of Karstula 39 times between 1884 and 1893.

Keywords: book history, modernisation, Finnish literature, literacy, postillas

---

42. Walter Sparrn, Vernünftiges Christentum. Über die geschichtliche Aufgabe der theologischen Wissenschaften im 18. Jahrhundert in Deutschland. Teoksessa *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*. Vandenhoeck & Ruprecht 1985, 18–57; Andreas Sommer, Neologische Geschichtsphilosophie. Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem's Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion. *Zeitschrift für neuere Theologiegeschichte* 9 (2002), 169–217; Yokosuta Toshimasa, *Lessing's Philosophy of Religion and the German Enlightenment*. Oxford University Press 2003; Albrecht Beutel, *Kirchengeschichte im Zeitalter der Aufklärung. Ein Kompendium*. Vandenhoeck & Ruprecht 2009, 112–146.

43. Helander 1901, 17–32, 88–91, 193. Valistusaikakauden rationalismista ja pietististä uskontulkinnosta Suomessa ks. Seppo J. Salminen, *Den finländska teologin under frihetstiden*. SKHS:n toimituksia 168. SKHS 1994, 116–117, 120–121, 132–133, 137. – *Nyt julkaistu Tarja-Liisa Luukkaisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Heini Hakosalo

Aihetta juhlaan: Klinikan synty 50 vuotta

Michel Foucault: *Klinikan synty*. Ranskasta suomeksi käänttänyt Simo Määttä. niin & näin 2013. 260 s. ISBN 978-952-5503-70-5.

Michel Foucault'n (1926–1984) järjestyksessä toinen historiallinen teos *Klinikan synty* (*Naissance de la clinique: une archéologie du regard médical*) ilmestyi alun perin vuonna 1963.¹ Suomeksi se käännettiin viime vuonna, siis 50-vuotispäivänsä kunniaksi, minkä jälkeen Foucault'n varsinaisista historiallisista kirjoista on suomentamatta enää yksi.² Kiitos kuuluu pienelle mutta sinnikkäälle niin & näin -kustantamolle, joka tekee arvokasta työtä kaventuilla ja kaupallistuvilla tiede- ja tietokirjamarkkinoilla julkaisemalla filosofisia teoksia, sekä käännöksiä ja alkuperäisteoksia. Vaikka julkaisufoorumi tuntuu merkittävän *Klinikan synnyn* nimenomaan filosofiseksi teokseksi, sitä tarkastellaan seuraavassa pikemminkin historiantutkimuksen kuin filosofian näkökulmasta.

Dosentti Heini Hakosalo työskentelee akatemiattutkijana Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian oppiaineessa. Sähköposti: heini.hakosalo@oulu.fi.

Klinikan synnyn ilmestyessä Foucault oli hulluuden historiaa käsittelevän väitöskirjansa ansiosta saanut mainetta kotimaassaan, mutta oli vielä kaukana Pariisiin ”intellojen” raskaasta sarjasta. Hän oli valmistunut filosofisen eliitin tärkeimmästä koulutuslaitoksesta École Normale Supérieurestä vuonna 1951, mutta viettänyt sen jälkeen vuosia ulkomailla, muun muassa Ruotsissa. Vuonna 1963 hän opetti filosofiaa ja psykologiaa Clermont-Ferrandin yliopistossa. Foucault'n tärkein akateeminen tukija oli tieteenhistorioitsija Georges Canguilhem (1904–1995), jonka toimittamassa julkaisusarjassa myös *Klinikan synty* julkaistiin. Kirja ei onnistunut herättämään suuren lukijakunnan kiinnostusta; sen teki

1. Käännös pohjaa alkuteoksen vuonna 1972 ilmestyneeseen, uudistettuun laitokseen. Tämä on pääteltävissä suomentajan esipuheessa, mutta ei valitettavasti ilmene bibliografisista tiedoista.

2. Varsinaisilla historiallisilla kirjoilla viittaa tässä teokseen *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique* (1961, lyhennetty versio *Histoire de la folie à l'âge classique* 1964), *Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical* (1963), *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines* (1966), *L'archéologie du savoir* (1969), *Surveiller et punir. Naissance de la prison* (1975), *Histoire de la sexualité* I. *La volonté de savoir* (1976), *Histoire de la sexualité* II. *L'usage de plaisirs* (1984), *L'histoire de la sexualité* III. *Le souci de soi* (1984). Foucault'n elinaikana julkaistuun tuotantoon kuuluu lisäksi muutamia varhaisia tekstejä, jotka ovat pituudeltaan artikkelin ja kirjan välimailla, kirjanmittainen essee kirjailija Raymond Rousselista, neljä historiallisista dokumenteista ja/tai dokumenttien analyysistä koostuvaa kokoomateosta, joiden toimittamisessa tai kommentoinnissa Foucault oli keskeisessä roolissa, sekä lukuisia lyhyempiä kirjoituksia ja haastatteluita.

vasta Foucault'n seuraava teos *Sanat ja asiat* (1966).

Vuonna 1970 Foucault kutsuttiin Collège de Francen professoriksi, ja hänen kansainvälinen maineensa alkoi kasvaa pian sen jälkeen. Kuollessaan vuonna 1984 Foucault oli ikoninen hahmo, ranskalaisen kriittisen intellektuellin ruumiillistuma. Foucault'n ajattelu on pysynyt akateemisissa parrasvaloissa siitä lähtien, kiitos muun muassa kolmen elämäkerran³, postuumisti julkaistujen Collège de Francen luentojen⁴ sekä lukemattomien tutkimusten ja uudelleentulkintojen⁵. "Foucault" on käsite, joka laukaisee useimmissa humanisteissa ja yhteiskuntatieteilijöissä jonkinlaisia assosiaatioita. Todennäköisimmin ne liittyvät vallan, seksuaalisuuden, kenties myös psykiatrian tutkimukseen. Vähemmän tunnettu on hänen panoksensa somaattisten sairauksien ja lääketieteen historian tutkimukselle.

Modernin lääketieteen juurilla

Klinikan synty kuvaa murrosta, joka tapahtui lääketieteellisessä ajattelussa, tutkimuksessa ja opetuksessa 1780- ja 1820-lukujen välisenä aikana, siis Ranskan vallankumouksen molemmiin puoliin. Jaksoon ajoittuu niin sanotun kliinisanatomisen lääketieteen synty, jota monet hyvällä syyllä pitävät myös modernin lääketieteen alkupisteenä (olkoonkin, että tällaiset alkuperäväitteet väistämättä ovat kiistanalaisia). Maantieteellisesti *Klinikan synty* keskittyy Ranskaan, tai oikeastaan Pariisiin, vaikka Foucault ei pidä tarpeellisenä erityisesti muistutella tästä. Rajaus ei ole pelkkää frankosentrismia: kliinisanatomisen lääketieteen nousu paradigmaattiseen asemaan alkoi nimenomaan Pariisin suurilla klinikoilla.

Niissä palasissa, joista Foucault *Klinikan synnyn* rakentaa, ei sinänsä ole mitään tavatonta. Samat ainesosat löytyvät monista ajanjaksoa käsittelevistä tutkimuksista, esimerkiksi Erwin Ackerknechtin klassisesta teoksesta *Medicine at the Paris Hospital* (1967)⁶. Näitä palasia ovat: 1700-luvun luokittelevan lääketieteen murene-

minen; ideologeina tunnetun filosofisen koulukunnan vaikutus lääketieteen alueella; kasvava kiinnostus väestön terveyteen ja sen kvantitatiiviseen esittämiseen; vallankumousajan iskut vanhan vallan aikaisia instituutioita (lääkärien ammatilliset privilegit, lääkäriseurat, tiedekunnat, sairaalat) vastaan; niiden korvautuminen osin uusilla institutionaalisilla rakenteilla; lääketieteen opetuksen painopisteen siirtyminen luentosaleista klinikoille; ruumiinavausten rutiinomaistuminen; patologisen anatomian nousu kliinisen havainnoinnin rinnalle mediinan tieteelliseksi perustaksi; lokalisoiva sairauskäsitys ja sitä tukevat diagnostiset menetelmät.

Tämä ei tarkoita, etteikö *Klinikan synty* olisi omaperäinen teos. Sen omaperäisyys ei kuitenkaan perustu yksittäisten uusien rakennesein löytämiseen vaan tapaan, jolla osat liitetään yhteen. Asetelmaa voi verrata kaleidoskooppiin: vaikka palaset eivät muutu, kuva muuttuu, kun kaleidoskooppi käännetään uuteen asentoon. *Klinikan synty* ei ole kirja niille, jotka haluavat tietää jotain kliinisanatomisen lääketieteen synnystä, vaan pikemminkin kirja niille, jotka tietävät siitä liikaa. Sen tarkoitus on houkuttella – tai pakottaa – jälkimmäiset katsomaan jaksoa uudella tavalla. Tällaisia henkilöitä ei koskaan ole ollut tungokseen asti, mikä osaltaan selittää, miksi *Klinikan synty* on vähiten tunnettu Foucault'n historiallisista teoksista. Teosta ei kuitenkaan ole luettu ainoastaan tai ensisijaisesti

3. Didier Eribon, *Michel Foucault*. Flammarion 1989; David Macey, *Lives of Michel Foucault. A Biography*. Pantheon Books 1993; James Miller, *The Passion of Michel Foucault*. Harvard University Press 2000.

4. Collège de Francen luentoja on toistaiseksi julkaistu englanniksi 11 nidettä, ja kaksi on vielä tulossa.

5. Kirjastotietokanta Linda löytää hakusanalla "Michel Foucault" pelkästään 2000-luvulta yli 600 kirjaa, jossa Foucault on riittävän keskeisessä roolissa ollakseen mukana joko otsikossa tai asiasanana. Ja nämä ovat pelkästään kirjoja – artikkelien määrää ei kannata lähteä edes arvailemaan.

6. Erwin Ackerknecht, *Medicine at the Paris Hospital, 1794–1848*. Johns Hopkins University Press 1967.

siksi, *mitä* se sanoo, vaan myös siksi, *miten* se esittää asiansa. Metodologisesti se on osa isompaa tiedon arkeologista projektia.

Aatehistoriaa aikuisille

Foucault'n tuotanto on tapana jakaa kahteen tai kolmeen vaiheeseen. *Klinikan synty* sijoittuu niistä ensimmäiseen, niin sanottuun "arkeologiseen" vaiheeseen. Foucault'n keskeinen tavoite tässä vaiheessa oli kehittää uusi, sofistikoitumpi tapa tehdä aatehistoriaa. Hän jatkoi tässä suhteessa historiallisen epistemologian edustajien Gaston Bachelardin (1884–1962) ja Georges Canguilhemin työtä. Perinteinen aatehistoria, johon kuului yksilösuoritusten glorifioiminen, yksittäisten ideoiden inventoiminen, vaikutussuhteiden kartoittaminen ja edistysusko oli hänen silmissään jokseenkin lapsellista puuhaa⁷. Historiografisesti Foucault'n tiedon arkeologiaa – ja myös *Klinikan syntyä* – luonnehtii neljä peruspiirrettä: sen kohteena ovat tiedon syvärakenteet; erityistä huomiota saavat suuret episteemiset murrokset; kontingenssi korostuu historiallisen välttämättömyyden kustannuksella; ja rakenteet korostuvat yksilön kustannuksella.

Foucault oli siis tiedon – sittemmin yhä selvemmin tiedon ja vallan – historioitsija. Vuonna 1970 hän valitsi oppituolinsa alaksi "ajattelujärjestelmien historian" (*Histoire des systèmes de pensée*). Tiedon arkeologian kohteena oli tieteellinen tieto laajassa merkityksessä. Foucault puhui ranskalaisittain "positiivisesta tiedosta", joka tulee lähemmäksi suomen inkluusiivista "tiedettä" kuin englannin luonnontieteisiin sidottua termiä "science". Erityisesti Foucault'ta kiinnostivat ihmistieteiden syntyedellytykset ja implikaatiot.

Foucault'n arkeologian kohteena eivät ole yksittäiset teoriat tai innovaatiot vaan episteemiset syvärakenteet: ne ehdot, joilla "positiivista tietoa" jonakin aikana jossakin paikassa tuotetaan. Tiedon tuottamisessa ei ole kyse vain käsitteellistämisen vaan myös havaitsemisen tavasta. Havaitsemisen, sanomisen ja myös lääketieteellisen vallan yhteenkietoutumiseen viittaa *Klini-*

kan synnyn avainkäsite "lääketieteellinen katse" (*regard medical*). Foucault käytti tiedon tuottamisen syvärakenteista eri yhteyksissä erilaisia termejä: *Klinikan synnyssä* puhutaan esimerkiksi "havainnointimuodostelmasta" (*configuration de l'expérience*) ja "ymmärryksen periaatteesta" (*principe d'intelligibilité*)⁸. *Tiedon arkeologiassa* otetaan käyttöön uudissana "episteemi" (*épistème*).

Foucault'n tiedonarkeologia sai vaikutteita myös strukturalismista. Hän korosti, että olennaista tiedon muodostumisen ymmärtämislle eivät olleet yksittäiset sanat ja asiat, vaan se tapa, jolla ne liittyvät yhteen, se "konfiguraatio" tai "konstellaatio", joka määrittää, mitä oli ja ei ollut mahdollista havaita ja sanoa tiettyä aikana. Tämä pyrkimys huipentui *Tiedon arkeologiassa*, jossa rakennetaan monimutkainen malli kuvaamaan diskursiivisten muodostelmien ja lausumien rakentumista. Mallin prototyyppi löytyy kuitenkin jo *Klinikan synnyssä*, jossa todetaan, että episteeminen murros kohdistuu "yhtäläisesti objekteihin, jotka on tunnettava, ja ruudukkoon, joka tuo ne esiin, eristää ne ja leikkaa irti mahdollisen tiedon kannalta merkittävät elementit. Se kohdistuu positioon, jossa subjektin on oltava elementit havaitakseen, ja instrumentaaliseen välitykseen, jonka ansiosta se voi saada ne haltuunsa. Se kohdistuu rekisteröimis- ja muistamistapoihin, jotka subjektin pitää aktivoita, ja käsitteellistämismuotoihin, joita sen on harjoitettava ja jotka tekevät siitä oikeutetusti tietämyksen subjektin."⁹

Klinikan synnyssä tiedon tuottamisen abstrakti problematiikka kietoutuu ajoittain yhteen konkreettisemmän tilan ja vallan problematiikan kanssa, mikä tekee kirjasta omissa silmissäni kiinnostavimman arkeologisen vaiheen teokista. *Sanoissa ja asioissa* ja *Tiedon arkeologiassa*

7. Selvimmin tämä näkemys ilmaistaan *Tiedon arkeologian* johdannossa.

8. Foucault 2013, 123, 164.

9. Foucault 2013, 163–64.

tilan ja vallan problematiikka jäivät taka-alalle palatakseen voimalla Foucault'n myöhemmissä "genealogisissa" tutkimuksissa. Sairaalatilan problematiikkaan Foucault palasi vuonna 1979 vähän tunnetussa teoksessa *Les machines à guérir*, johon on koottu hänen oppilaidensa analyysijä 1700-luvun ranskalaisista sairaalasuunnitelmista¹⁰.

Puhuessaan tiedon syvärakenteista *Klinikan synnyssä* Foucault käytti myös käsitettä "historiallinen a priori". Tällä tavoin hän korosti toisaalta tietämisen syvärakenteiden sitovuutta (niiden apriorista luonnetta), toisaalta sitä, että ne eivät ole ikiaikaisia vaan muuttuvia. Häntä itseään kiehtoi erityisesti dramaattinen episteminen murros, jonka hän katsoi tapahtuneen "klassisen" ja modernin ajan välillä, siis 1700- ja 1800-lukujen taitteessa, ja jota hän tavalla tai toisella tutki kaikissa kirjoissaan (seksuaalisuuden historiaa lukuun ottamatta). Tätä murrosta käsittelee omasta näkökulmastaan myös *Klinikan synty*. Murroksen tärkein yksittäinen piirre Foucault'n silmissä oli se, että se mahdollisti yksilön nousun "positiivisen tiedon" kohteeksi ja samalla ihmistieteiden ja niihin limittyvien hallinnan muotojen synnyn. Lääketiede oli Foucault'n mukaan ensimmäinen tiedonmuoto, jonka puitteissa yksilöstä tuli legitiimi tiedon kohde¹¹. Tässä mielessä *Klinikan synty* asettuu arkeologisen projektin keskiöön.

Sanojen ja asioiden ja Tiedon arkeologian tapaa kuvata jollekin aikakaudelle ominaisia tiedon tuottamisen tapoja on kritisoitu monoliittiseksi. *Klinikan synnyssä* tiedon tuottamisen tavat eivät kuitenkaan (vielä) vaikuta järin monoliittisilta. Niin klassisessa kuin modernissakin lääketieteellisen tiedon tuottamisen tavassa, sellaisina kuin Foucault niitä kuvaa, on sisäisiä jännitteitä ja ristiriitoja. Murros ei myöskään ole yhtäkkinen vaan pikemminkin asteittainen. Foucault ei esitä erilaisten tiedon tuottamisen tapojen välille radikaalia yhteismitattomuutta, kuvaahan hän itse epäroimättä 1700-luvun "lajilääketieteen" sisäistä logiikkaa. Siihen, mikä epis-

teemisen murroksen sysää liikkeelle, Foucault ei ole kiinnostunut etsimään vastauksia. Kysymys viimekätisistä syistä jää tiedonarkeologisen projektin ulkopuolelle.

Kolmas *Klinikan synnyn* ja foucault'laisen historiografian peruspiirre on kontingenssin (ei-välttämättömyyden) korostuminen. Foucault'lainen historiankirjoitus tekee luonnollisena ja itsestään selvänä pidetystä vähemmän luonnollista ja itsestään selvää. Se osoittaa, joskus uuvuttavalla perusteellisuuksella, ettei ollut itsestään selvää tai väistämätöntä, että hulluudesta tuli lääketieteellisen tiedon kohde ja että hulluja alettiin hoitaa sairaaloissa psykiatrien valvonnassa; että rikoksista alettiin rangaista liikkumavapautta rajoittamalla; että ihmisiä alettiin kategorisoida heidän seksuaalisten mieltymystensä perusteella; tai että sairaut kerättiin erityiseen tilaan, jossa heitä käytettiin tutkimuksen ja opetuksen materiaalina. Se tekee myös selväksi, että mikään näistä ilmiöistä ei itsestään selvästi merkitse edistystä (sen paremmin kuin taantumaakaan) suhteessa aiempaan. Kontingenssin korostamisessa on emansipatorinen ulottuvuus: osoittamalla, että tietämisen (ja valankäytön) tavat ovat olleet radikaalisti toisenlaisia kuin ne ovat, Foucault muistutti, että ne tulevat tulevaisuudessa olemaan radikaalisti toisenlaisia kuin ne ovat tänään.

Neljäs Foucault'n tiedonarkeologialle luonteenomainen piirre oli yritys kirjoittaa historiaa ilman että yksilöt toimisivat historiallisen tapahtumisen moottoreina. Tämä piirre yhdistää Foucault'ta 1960-luvun ranskalaiseen strukturalismiin ja myös muihin aikakauden virtauksiin,

10. Michel Foucault et al., *Les Machines à guérir. Aux origines de l'hôpital moderne*. Margada 1979. Sairaalatilan analyysistä ks. myös Michel Foucault, *L'incorporation de l'hôpital dans la technologie moderne*. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et Ecrits* III. Gallimard 1995.

11. Foucault 2013, 174. Ks. myös Per-Anders Tengland, Foucault. Teoksessa Lennart Nordenfelt (toim.) *Filosofi och medicine. Från Platon till Foucault*. Thales 2012, 232–57.

esimerkiksi uuskritiikkiin. Tehtävä ei selvästi kään aina ole helppo. Koska pelkällä passiivilla ei historiallisessa kerronnassa pitkälle pötkitä, *Klinikan synnyssäkin* toimija on milloin ”lääkäri”, milloin ”klinikka” tai ”lääketieteellinen katse”. Foucault viittaa kyllä useinkin henkilöihin – vieläpä sellaisiin lääketieteen historiassa hyvin tunnettuihin henkilöihin kuin Cabanis, Pinel, Bichat, Laënnac tai Broussais – ja tuntee myös ajoittain kiusausta joidenkin henkilöidensä tieteellisen panoksen uudelleenarviointiin. Pääsääntöisesti nimet ovat kuitenkin vain eräänlaisia etikettejä ajatuksille, jotka ilmentävät omallaan tavallaan ajalle ominaista tiedon tuottamisen tapaa.

Foucault-arvioissa nousee usein esiin hänen kielenkäyttönsä. Se koetaan etenkin Ranskan ulkopuolella helposti tahallisen vaikeatajuisena. Foucault’n puolustukseksi voisi huomauttaa, että tietämisen syvärakenteista ei voi puhua samalla tavoin kuin urheilutuloksista tai säästä. Hänen arkeologinen projektinsa on sukua Heideggerin projektille: koska olemme kielen (tiedon tuottamisen tavan) sisällä, kielen olemisesta (tiedon tuottamisen tavasta) puhuminen ei onnistu arkikielellä vaan edellyttää poeettisia irtiottoja. Osin Foucault’n koettu kielellinen hämäryys johtuu kuitenkin yksinkertaisesti kulttuuri- ja koulutuseroista. Foucault kirjoitti varsinkin arkeologisessa vaiheessa niin kuin yksi *grande école*n kasvatti toiselle. Tässä keskustelussa pahin synty ei ollut vaikeatajuisuus vaan keskustelukumppanin älynlahjojen ja yleissivistyksen aliarviointi. Foucault voi viittailla vaikkapa Condillacin näkemykseen kielen ja havainnon suhteesta ilman eri selityksiä¹², koska sen tunteminen kuului 1960-luvun Ranskassa lukiolaisen yleissivistykseen. Tilanne muuttui, kun Foucault’ta alettiin lukea Ranskan rajojen ulkopuolella.

Tätä taustaa vastaan on kenties helpompi ymmärtää, miksi Foucault on jättänyt suuremman jäljen filosofiaan, yhteiskuntatieteisiin ja kulttuurintutkimukseen kuin historian tutkimukseen. Hänen kiinnostuksen kohteensa, his-

toriografinen eetoksensa ja puheenpartensa oli vieras esimerkiksi 1970- ja 1980-luvun suomalaiselle historiankirjoitukselle, jonka valtavirran muodosti edelleen henkilö- ja tapahtumakeskeinen kansallinen ”niin on hyvin kuin käy”-historia. 1980-luvulta alkaen esiin nousseille ”uusille historioille” foucault’laisen historiankirjoituksen kontingenssipainotus ei enää ollut ongelma, mutta suhteessa yksilöön ne olivat radikaalisti eri linjoilla kuin tiedonarkeologia. Ne nimenomaan fokuoivat yksilöön, usein ”tuntemattomaan” yksilöön, tarkastelivat häntä toimijana ja pyrkivät saamaan esiin hänen ”äänensä”, siis näkemyksensä, kokemuksensa ja tunteensa.

Foucault’n teokset, myös *Klinikan synty*, ovat avoimia monenlaiselle kritiikille, mutta siitä huolimatta – tai kenties siitä syystä – ne ovat jatkuvasti herättäneet keskustelua, kiinnostusta, innostusta, kiukkua, pohdintaa ja edelleen kehityä.¹³ Kuten Marjatta Rahikainen on osuvasti todennut Philippe Arièsistä kirjoittaessaan: ”Klassikkojen merkitys ei ole oikeissa tiedoissa, ei perustelluissa väitteissä eikä uskottavissa tulkinnoissa, vaan uusissa kysymyksissä. Tutkimuksista tulee klassikoita, jos ne avaavat meille uuden ikkunan maailmaan, uuden tavan nähdä”.¹⁴ Foucault’n ideat ovat langenneet hyvin eri-

12. Foucault 2013, 116, 141.

13. Historioitsijat ovat aika ajoin kokoontuneet ottamaan mittaa Foucault’sta. Ensimmäinen kerta lienee vuonna 1991 Chicagossa järjestetty konferenssi, jonka esitelmät julkaistiin teoksessa Jan Goldstein (toim.) *Foucault and the Writing of History*. Blackwell, 1994. Tuorein uudelleenarviointi historian tutkimuksen näkökulmasta on Damien Boquet, Blaise Dufal & Pauline Labey (toim.) *Une histoire au présent. Les historiens et Michel Foucault*. CNRS Editions 2013. Foucault’n suhteelle lääketieteen ja terveyden tutkimukseen on omistettu useampiakin teoksia, mutta leimallisesti *historiallinen* näkökulma Foucault’n ja lääketieteen suhteeseen on tietääkseni vain teoksessa Colin Jones & Roy Porter (toim.) *Reassessing Foucault. Power, Medicine and the Body*. Routledge 1994.

14. Marjatta Rahikainen, Ariès lapsen ja perhe-elämän historiasta. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Ariès ja historian salaisuus*. Turun historiallinen yhdistys 2013, 44–113, tässä 46–47.

laisille maaperille ja tuottaneet erilaisia, joskus varsin yllättäviäkin hedelmiä. Vain muutaman lääketieteen historian kannalta relevantin esimerkin mainitakseni, tieteenfilosofi Ian Hackingin ”vuorovaikutteiset luokat” (*interactive kinds*) ovat osaltaan vastaus Foucault’n herättämiin kysymyksiin¹⁵, ja koko hallinnan analytiikkana tunnettu tutkimussuuntaus on saanut alkunsa Foucault biovaltaa ja hallintaa (*governmentality*) koskevista kysymyksistä.¹⁶ Vaikka Foucault’n tunnetuimmat ja eniten keskustelua herättäneet käsitteet, kuten biovalta ja biopolitiikka, ovat genealogisen pikemminkin kuin arkeologisen vaiheen peruja, lääketieteellisen ajattelun ja vallan problematiikka palautuu *Klinikan syntyyn*.

Käännetty klinikka

Klinikan synty ei ole kiitollinen käännettävä. Haasteet ovat moninaisia. Foucault’n lauseet ovat usein pitkiä ja polveilevia. Ne muistuttavat välillä eepistä runoa, jossa asiaa toistetaan pienin variaatioin, ajatusten ja mielikuvien kääntämiseksi haluttuun suuntaan. Kirjan kääntäjä Simo Määttä on tehnyt oikean ratkaisun pilkkoessaan tällaisia lauseita, vaikka osa niiden suggestiivisuudesta onkin kenties sillä tavalla menetetty. Toinen haaste liittyy siihen, että *Klinikan synty* on suurelta osin ajattelun historiaa, ja suomen kieli on ajattelun ja päättelyn eri muotoja kuvaavien termien osalta huomattavasti köyhempi kuin ranska tai englanti. Kolmannen kompastuskiven muodostavat 1700- ja 1800-luvun lääketieteelliset termit. Koska lääketieteellistä suomea ei tähän aikaan ollut olemassa, Foucault’n käyttämien käsitteiden ajallista kerrostuneisuutta on jokseenkin mahdotonta välittää. Lukijan ei suomennosta lukiessaan olekaan helppo erottaa, mikä on foucault’lainen uudissana, mikä alkuperäinen lääketieteellinen termi ja mikä nykylääketieteessä edelleen käytössä oleva käsite.

Suomenkielisiä klassikkokäännöksiä tarvitaan. On hienoa, että niin & näin -kustantamon ja sen taustayhteisön Eurooppalaisen filosofian

seuran resurssit riittävät myös käännöksiin, joiden kaupallinen potentiaali ei ole kovin suuri. Vielä hienompaa olisi, jos ne riittäisivät täysimittaisiin kriittisiin editioihin. Vahvempi toimituksellinen panos olisi antanut lisäarvoa myös *Klinikan synnylle*. Ne, jotka tuntevat teokseen tutkimuksellista mielenkiintoa, ovat todennäköisesti lukeneet ja tulevat jatkossakin lukemaan sen ranskaksi tai englanniksi. Sellaiset lukijat, jotka tarttuvat teokseen vähäisemmin taustatiedoin, olisivat hyötäneet voimaperäisemmästä toimitustyöstä. Kääntäjä on kyllä laatinut teokseen runsaan sivun mittaisen esipuheen ja lisännyt Foucault’n alkuperäisten viitteiden lomaan huomioita, jotka valaisevat lähinnä vallankumousajan Ranskan historiallista kontekstia. Erillinen sisältötoimittaja olisi voinut laatia Foucault’n omista viitteistä selvästi erottuvat alaviitteet, joissa hän olisi voinut kiinnittää huomiota esimerkiksi ensimmäisen ja toisen painoksen väliin eroihin, auttaa lukijaa luovimaan intertekstuaalisessa tiheikössä ja selventää Foucault’n käyttämien käsitteiden luonnetta. Teoksen arvoa olisi kasvattanut myös tutkimuksellinen johdanto.

15. Interaktiiviset luokat ovat (ihmis)tieteiden kategorioita, jotka vaikuttavat niiden kohteina oleviin subjekteihin. Foucault’n ja Hackingin suhteesta ks. Jan Goldstein, Introduction. Teoksessa Jan Goldstein (toim.)

Foucault and the Writing of History. Goldstein 1994, 1–15.

16. Hallintavallan (*governmentality*) tutkimusta ovat kansainvälisesti kehittäneet esimerkiksi Mitchell Dean, Peter Miller ja Nicholas Rose. Suomeksi tutkimussuuntausta esitellään teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.) *Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Gaudeamus 2010. Terveiden historian tutkimuksesta ks. erityisesti Ilpo Helénin artikkeli.

Asuntopulan tuottaman huolen ja hädän kokemus tutkimuskohteena

FT Antti Malinen työskentelee tutkijana Jyväskylän yliopiston Suomen historian oppiaineessa. Sähköposti: antti.malinen@jyu.fi.

Kun jälleenrakennuksen vuosiin ja koviin aikoihin palataan juhlapuheissa ja iltapäivälehtien teemanumeroissa, suomalaisten selviytyminen esitetään tyypillisesti itsestäänselvyytenä. Puheissa ja lehtijutuissa toistetaan samaa suomalaisuuden tarinaa: olemme sinnikäs kansa, joka kykeni raskaista rauhanehdoista huolimatta luomaan uuden elämän edellytykset sekä siirtoväelle että rintamalla palvelleille sotilaille. Saavutuksia ei olekaan syytä vähätellä.

Asuntopula oli toisen maailmansodan jälkeisen Suomen yksi keskeisimmistä ongelmista. Pääkaupungin asunnontarvitsijoita olivat sotavioliiton solmineet kodinperustajat, kasvavat lapsiperheet sekä pommituksissa ja alueluovutuksissa kotinsa menettäneet perheet. Pysyvän asunnon sijaan nämä asunnontarvitsijat joutuivat turvautumaan erilaisiin tilapäisiin majoitusjärjestelyihin. Tutkimieni ihmisten voidaan sanoa kärsineen kodittomuudesta.

Sotienjälkeisinä vuosina joka kuukausi noin neljästä kuuteen tuhatta helsinkiläisperhettä oli

kiireellisessä asunnontarpeessa. Näissä perheissä puutteellinen asuminen synnytti vakavia ongelmia, joita perheenjäsenet ja erityisesti aikuiset pyrkivät lieventämään omalla toiminnallaan. Ahtaissa ja huonokuntoisissa asunnoissa ennustettava arki katosi ja muuttui epävarmaksi selviytymiseksi.

Helsingissä asuntopula koettiin yleisimmin asumisen ahtauteena, asuntojen kylmyytenä ja kosteutena sekä huonona kuntona ja varusteluna. Puutteellisissa oloissa arjen välttämättömyyksien toteuttaminen vaikutui. Itsestäänselvyydet, kuten ruuan laittaminen kotona tai levon saanti, kyseenalaistuivat. Tavallisten asuntojen puutteessa asumiskäyttöön jouduttiin ottamaan vanhoja pommisuoja, parakkeja ja koulurakennuksia. Yhteismajoitusta vierastavat kaupunkilaiset hakivat suojaa mistä löysivät: perheitä majoittui kesäkäyttöön tarkoitettuihin majoihin, puutarhamökkeihin, talojen pannuhuoneisiin, pihasaunoihin, toimistohuoneisiin – jopa käytöstä poistettuihin perunakellareihin.

Yleisimmät asumisen ongelmat kumpusivat ahtauteen ja perheiden yhdessä asumiseen liittyvistä sosiaalisista tekijöistä. Koska asuntorakentaminen oli vähäistä, asunnontarvetta jouduttiin tyydyttämään olemassa olevaa asuintilaa jakamalla. Ahtaus ja yksityisyyden puute madalsivat perheenjäsenten välisen riitelyn kynnystä. Sotienjälkeisessä Helsingissä ei ollut myöskään tavatonta, että samaa asuntoa jakoi kolme ja jopa neljä eri perhettä. Erilaisten elämäntapojen yhteensovittaminen oli vaikeaa ja riitoja synnytti

tivät myös keittiön ja muiden yhteisten tilojen käyttöön liittyvät erimielisyydet. Lisäksi perheet joutuivat hakeutumaan alivuokralaisiksi asuntoihin, joiden muut asukkaat ryypäsivät, olivat riidanhaluisia ja jopa väkivaltaisia.

Tilapäisasuntojen fyysiset ja sosiaaliset olot koettelivat asukkaiden selviytymistä. Perheet kykenivät kuitenkin sopeutumaan vaikeisiin oloihin, jos perheenjäsenet olivat kohtalaisen terveitä eivätkä kärsineet muista ongelmista ja puutteellista asumista ei jatkunut kovin pitkään. Valitettavasti vain harvoin asiat olivat näin.

Helsinkiläiset asunnontarvitsijat joutuivat kärsimään kodittomuudesta pitkään, jopa vuosia. Huoneenvuokralautakunnat pyrkivät välittämään kiireellisille tapauksille asuntoja mahdollisimman nopeasti, mutta tyydyttävän asunnon saantia jouduttiin odottamaan tyypillisesti seitsemästä kolmeentoista kuukautta. Pitkät odotusajat söivät perheiden voimavaroja, kuluttivat heidän saamaansa sosiaalista tukea ja heikensivät vanhempien jaksamista.

Asuntopula myös vaikeutti perheiden yhteen paluuta. Osalle kotiutetuista sotilaista paluu siviili- ja perhe-elämään osoittautui vaikeaksi. Monet kotiutetut kaipasivat pitkän työpäivän jälkeen erityistä lepoa ja rauhaa, mutta nyt heitä hermostuttivat ahtaat ja levottomat olot. Avioerot yleistyivätkin nopeasti.

Pienet lapset olisivat puolestaan tarvinneet tilaa liikkumiseen ja leikkiin, mutta aina sitä ei ollut saatavilla. Eräs perheenisä kuvaili joulu-kuussa 1944 ahtauden tuottamia ongelmia seuraavasti – kyseisessä tapauksessa kuusi henkilöä asui 15 m²:n kokoisessa huoneessa:

Ainakin vanhempi (reilu 2-vuotias lapsi) tarvitsisi edes vähän tilaa kävelläkseen ja leikkiäkseen. Kun sitä ei ole niin hermostuu, on ärtyisällä päällä ja itkee melkein pä lakkaamatta, eikä sitten tahdo nukkumaan saada millään. Mutta sitähän ei monikaan käsittä, että minkälaisista on asua pienten lasten kanssa ahtaissa oloissa, ennen kuin sen on kokenut.

Lasten itku ja levottomuus ärsyttivät vanhempia, ja tämä puolestaan lisäsi kieltöihin ja komentamiseen perustuvaa kasvatusta. Eräässä toisessa perheessä vanhemmat antoivat kaksi-kuukautiselle vauvalleen unilääkettä saadakseen itse lepoa, mutta epäilivät samalla toimivatko he oikein.

Puutteellisen asumisen ja kodittomuuden pitkittyessä perheenäidit väsyivät arkeen selviytymiskamppailuna. Naisten hermoja kiristivät erityisesti keitto- ja pesumahdollisuuksien puute. Ruuan laittaminen ja pesuveden keittäminen esimerkiksi primuskeittimellä vei aikaa ja oli turhauttavaa. Kuukaudesta toiseen jatkuva sinnittely oli kuormittavaa, ja johti perheenäitien uupumiseen. Jotkut äidit antoivat lapsensa vapaaehtoisesti huostaan.

Historiantutkijat ja etnologit ovat jo pitkään pyrkineet tasapainottamaan kuvaa jälleenrakennuksen vuosien realiteeteista. Suomessa on lisäksi suuri joukko ihmisiä, joiden omat muistot jälleenrakennuksen vuosista ovat juhlapuheiden antamaa kuvaa sirpaleisempia.

Vaikeiden, ikävienkin asioiden käsittelyllä voi silti olla myös myönteisiä vaikutuksia ihmisten elämään. Historiantutkimus voi auttaa menneisyytensä kanssa kamppailevia ihmisiä parempaan itseymmärrykseen, mutta sen tehtäväkuvaa voidaan nähdä vieläkin laajempaan. Tutkijat voivat oman tutkimuksensa pohjalta kritisoida julkisuudessa esitettyjä menneisyyden nostalgisia kuvauksia. Varsin yleisesti menneiden sukupolviin selviytyminen esitetään vääjäämättömyytenä.

Kunnioitettava on silti tunnustaa ihmisten inhimillisyys ja kestävyys rajallisuus. On myös tärkeätä ymmärtää, minkälaisia menneisyyden ihmisten sosiaaliset realiteetit olivat, miten olosuhteet sekä rakenteet rajoittivat ja mahdollistivat heidän toimintaansa sekä valintojaan.

Kirjoittaja on väitellyt aiheesta, ja kolumni perustuu hänen Jyväskylän yliopistossa 18.10.2014 pitämänsä lectio praecursoriaan.

Yrjö Larmola

Krim – toista maata?

Professori Juha Janhunen on useassa kirjoituksessaan arvokkaalla tavalla tuonut esiin Krimin problematiikkaa, viimeksi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (2/2014). Tämän monikulttuurisen niemimaan tataariväestöstä hän kirjoitti: "[...] Krimin tataarien kunniaksi jäi hallita sitä viimeistä osaa Kultaista Ordaa, joka pysyi itsenäisenä valtiona, kunnes Venäjän saksalainen keisarinna Katariina Suuri liitti sen imperiumiinsa vuonna 1783. [...] Krimin tataarien historia on joka tapauksessa hyvä erottaa Krimin niemimaan hallinnollisesta historiasta ja varsinkin sen viimeaikaisista muutoksista. On oikeastaan hämmästyttävää, että omapäisen ukrainalaisen neuvostojohtajan Hrustshevin satunnainen oikku siirtää Krim Venäjän neuvostotasavallan alaisuudesta Ukrainan neuvostotasavallan alaisuuteen vuonna 1954 saa länsimaailmalta nyt niin varauksettoman kannatuksen, että historiallisen tilanteen palauttamista pidetään 'Ukrainan jakamisena'".

Neuvosto-oppi kansojen yhteensulattamisesta ja kloonatun "neuvostoihmisen" kasvattamisesta sotkee yhä käsityksiämme siitä, ketkä oi-

keastaan ovat ukrainalaisia, ketkä valkovenäläisiä ja montako kansallisuutta Krimillä onkaan. Krimin niemen merkityksen tiedämme: se on Venäjän etappi Välimerelle kuten Bosporin ja Dardanellein salmet. Krimiltä on kirjoittanut (valkovenäläinen) Tsehov ja moni muu, Sevastopolin piirityksestä Tolstoi kirjoitti yhden parhaista sotakirjoja (sanoi Hemingway), Zdanov suositti Krimiä Mannerheimille, kun tämä tahtoi sairauslomalle Portugaliiin.

Jokin lukumuisto alkoi tikittää mielessäni, kun luin Janhusen kirjoitusta. Aivan oikein: Arvid Järnefelt kävi vuonna 1899 Krimillä maalailemassa yhdessä veljensä Eeron kanssa; Arvid oli myös opinkäynyt maisemamaalari, mitä ehkä ei aina muisteta. Maalaamisesta hän ei matkakirjassaan *Matkaltani Venäjällä* (Otava 1899) puhu, eikä hän Krimistä keskustellut liioin tapaamansa Leo Tolstoin kanssa. Mutta muistamisen arvoisia ovat hänen junamatka-muistiinpanonsa Pietarin, Moskovan ja Krimin seuduilta:

Pietarista lähtiessä tuntuu kaikki seudut tavattoman köyhtyneiltä, jopa on niissä jonkinlainen raastetun ilme, ikään kuin olisi heitetty autioksi talot ja menty pois sittenkuin on ensin kaikki irti nyljetty. Kuitenkin siellä täällä kylänkujilla liikahtele joku äijä, vaimoihminen punakirjavassa asussaan kantaa olkakorennolla vettä, – ja voi arvata, että siis liekehtii tässäkin kylässä vielä piisivalkea. Silmä tottuu hyvin pian tuohon yksitoikkoiseen rappeutuvaisuuteen, eikä odota enää muuta, ja sen sijaan rupeaa hakemalla hakemaan ihmisiä, voidakseen niistä

FT Yrjö Larmola on kulttuurijohtaja emeritus, joka on opiskellut Helsingin yliopistossa kotimaista kirjallisuutta.

päätellä edemmäs. Sillä niinhän se on, että missä ikinä elämää näkee, siinä heti ikäänkuin utelee: mikähän noitakin elättää?

[...]

Läheystyessä Moskovata, näyttää maa käyvän yhä hedelmällisemmäksi, peltoviljelykset laajenevat ja saavat suuremmoisemman näyn, puutarhaviljelyskin on paikatellen – kaupungin lähistöillä – voimassa. Sama on asianlaita Moskovasta etelään lähtiessä. Mutta omituisesti pistää silmään se seikka, etteivät nuo ränsistyneet kylät ja elämään haluttomat ihmiset muuksi muutu, vaikka maat ja viljelykset muuttuvat. Yhä vaan sama alakuloisuuden leima on asumuksissa ja kaikissa ihmisolennoissa. Yhä samalla tavalla mies piiskaa laihaa hevostansa ja vaimo kantaa vettä vuotavissa ämpäreissä.

[...]

Vasta tultua Krimiin, aloin huomata eräänlaista keskiväestöä, joka ei ollut upporikasta eikä rutiköyhää, vaan hyvinvoipia pikkuviljelijöitä.

Tämä seutu – sen luonnonkauneudet jääkööt tällä kertaa syrjään, – eroaa suuresti koko muusta Venäjältä. Yhtäkkiä alkavat asumukset siistiytyä. Yhtäkkiä ovat kujat ikäänkuin laastut, likäläjät korjatut. Asumukset ovat valkosiksi maalatut, sisältä näkyvät vaatimattomat ikkunaverhot, ja päivä paistaa

puhtaalle permannolle. Ei mitään vuotavia ämpäreitä, ei mitään nääntyviä hevosia eikä hajoavia ajokaluja!

Mutta näissä kylissä ja näissä asumuksissa ei asu venäläisiä, vaan asuu Krimin tataareja, jotakin kreikkalaisten ja italialaisten kanssa sekoittunutta muhamettilaista väestöä. (Ne ovat eroitettavat Kasaanin tataarilaisista sekä ulkonäkönsä että elämäntapojensa puolesta.)

[...]

Kyläelämä näyttää vilkkaalta, lapset ovat hyvin ja siististi vaattetut, miehet toimeliaat ja maanviljelystä rakastavat. Sanotaan, että tataari hoitaa istuttamaansa puuta niinkuin omaa poikaansa.

[...]

Järnefeltin havainnot nostavat myöhemmänkin Neuvostoliiton ja Venäjän kävijän mieleen kuvia Moskovan radan varrelta.

Tiedämme, että Stalin karkotti Krimin tataarit kuten niin monet muutkin vähemmistöt, ja ne palasivat jotka palasivat. Mutta kulttuuri on sitkeähenkinen kasvusto. Tataarien Krim on Venäjän Riviera, niin kommunistisen nomenklatuurin kuin uuskapitalististen oligarkkien silmissä. Tässä lienee keskeinen elementti Krimin problematiikassa.

Alpo Rusi

Stasi-tutkimus Suomessa

VASTINE KIMMO ELON ARTIKKELIIN

Kimmo Elon tohtori Johannes Pakaslahden DDR- ja Stasi-yhteyksiä koskeva tutkimus julkaistiin *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 2/2014. Elon artikkelissa oli viittauksia allekirjoittaneenkin tutkimuksiin, ja vuosina 2000–2003 läpikäymääni prosessiin epäilyinä vakoilusta Stasin hyväksi vuosina 1969–1976 tietolähdeoperaatio ”Pekkana”. Olisi ollut korrekta tuoda esille, että kyse oli perusteettomiksi osoittautuneista epäilyistä, jotka tahallisesti ja lain vastaisesti vuodettiin julkisuuteen laajalti kuukausia ennen kuin epäilyjä alettiin kunnolla tutkia. Tämä menettely kieli prosessin poliittisuudesta. Lisäksi Elo on arvioinut Stasin (MfS) arkistoja tavalla, joka edellyttää tarkistuksia.

Vuonna 2000 Suojelupoliisi takavarikoi sille Yhdysvalloista tarjottujen Stasin (MfS) ulkomaanvakoilun suomalaisia koskevia arkistotietoja niin kutsutun Rosenholz-aineiston. Se käsittää joulukuussa 1988 operatiivisesti aktiivisena olleet Stasin värvätyt, kontaktihenkilöt ja tietolähteet. Supon edustaja (Hannu Moilanen) kertoi medialle vuonna 2003 Supon pitävän ”Rosenholz-aineistoa uskottavana tutkiminnan perustana”.

Stasin ulkomaanvakoilun HVA:n F-16-henkilökortteja on 280 000 noin vuodesta 1969 vuoteen 1989, mutta vain ne tapaukset, joissa käytävissä on F-16 (henkilökortti), F-22 (operaa-

tiokortti) ja *Statstikbögen* (Keskusarkistokortti), muodostavat tutkinnallisesti ja ajallisesti kokonaisuuden, joiden osalta lähtökohtana on riittävä aineisto. Joulukuulta 1988 löytyvät nämä aineistot. Niihin ei myöskään vielä vuonna 2000 soveltunut vanhentumissääntö. Ainoa aloitettu esitutkinta kohdistui silti ”Pekkaan”, joka suljettiin kuitenkin jo lokakuussa 1977. Miksi näin vanha tietolähdeoperaatio vuodettiin medialle ja poliittisella epiteetillä ”törkeä vakoilu”? Tämä on toinen seikka, joka viittaa Supon poliittisiin motiiveihin.

Kaiken kaikkiaan kyse oli arviolta 50 tapauksesta, joista Supo nosti tarkemman tutkiminnan kohteeksi 10–15 tapausta. Valtionsyyttäjä Jarmo Rautakoski onkin arvostellut *Helsingin Sanomissa* 24.1.2010 Suojelupoliisia siitä, että se ei lopettanut tammikuussa 2003 esitutkintaa, kun oli selvinnyt, että olin syytön. Tietenkään esitutkintaa ei olisi tullut aloittaa, koska selvitykset olisi tullut tehdä etukäteen syyttömyyden osoittamiseksi. Tämä on kolmas seikka joka viittaa tapauksen poliittisiin motiiveihin.

Toisarvoisten tietolähteiden pengontaa

Professori Kimmo Rentola viittasi *Ratakatu 12* -teoksessa Stasin tietolähde-operaatio ”Pekkaan”, mutta ei tuonut esille, että mahdollisena rikoksena vanhentunut tietolähdeoperaatio tarkoitti Jukka Rusia. Otan Rentolan kirjoituksen esille, koska hän on toiminut Supon palkkaamana Stasi-asiantuntijana ja saamani tiedon mukaan Elon Pakaslahti-tutkielman mentorina.

Stasilla oli värvättyjä suomalaisia agentteja varmuudella myös muurin murtuessa vuonna 1989. Luotettavan kuvan saaminen todellisesta vakoilusta on ollut kuitenkin vaikeaa, ellei aineistosta löydy värväsasiakirjoja ja muita vakoilusta kertovia todisteita. Tutkimatta jätettyjen tapausten joukossa on esimerkiksi ”Larsen” (Lassi Päivärinta), joka oli värvätty vuonna 1982 ja toimitti aineistoja Stasille vuoteen 1989/1990. Rentolakaan ei käsittele teoksissaan Stasin elektronisen vastavakoilun (HA II) värvättyinä

VTT Alpo Rusi on suurlähettiläs (a.D.) ja kansainvälisten suhteiden dosentti Helsingin yliopistossa.

agenttina vuosina 1979–1986 toimineen Riitta Juntusen (”Kati”) tai Jouko Jokisaloon (”Boris”) tapauksia nähtävästi juuri näistä syistä. SKP-taustaisten agenttien asiakirjat ovat olleet Rentolan käytössä aivan varmasti, jos ne ovat myös allekirjoittaneen käytössä. Onkohan tässä tavoitteena huomion suuntaaminen pois todellisesta vakoilusta?

Suomen poliittisten toimijoiden ja entisen Itä-Saksan eri puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen väliset suhteet olivat tiiviit, mitä olen selvittänyt jo *Vasemmalta ohi* -teoksessa (2007). Tätä yhteistyötä ja jopa yhteistoimintaa ei kannattaisi kiistää, saatikka unohtaa. Stasilla oli vuosien aikana kymmenittäin tärkeitä tietolähteitä suomalaisessa virkamieskunnassa ja politiikassa. 2000-luvulla Itä-Saksa-yhteistyö on kuitenkin haluttu unohtaa. Kalevi Sorsa väitti *Pohjalainen*-lehdessä toukokuussa 2003, että hän ei tuntenut ketään DDR:n Helsingin edustustosta. Lisäksi SDP asetti Sorsan mukaan suhteet DDR:n kommunistiseen SED-puolueeseen viimeiselle sijalle. SED:n arkistojen mukaan SDP ja SED tiivistivät kuitenkin 1960-luvun lopulta lähtien suhteitaan joka vuosi. Syksyllä 1976 Sorsa kutsui jopa SED:n politbyroon jäsenen Paul Vernerin vierailulle, mikä oli varsin rohkea avaus sosialidemokraattiselta puolueelta.

Myös SKP:llä oli läheinen yhteistyösuhde DDR:n kommunistipuolueen SED:n kanssa. Suhteita hoitivat 1960-luvulla etenkin SKP:n pääsihteeri Ville Pessi ja keskuskomitean jäsen, kansanedustaja Gösta Rosenberg. Tshekkoslovakian miehitys vuonna 1968 jakoi SKP:n niin sanottuihin stalinisteihin ja enemmistöläisiin. Elo on kuitenkin nostanut Tohtori Pakaslahden yhteyden peitenimi ”Andreakseen” – ja sen ettei Pakaslahti ole ”Andreas” – esille tavalla, joka ei käsittele asianomaisen asemaa SKP:n vähemmistön kansainvälisen toiminnan tärkeänä toimijana.

Niin sanotun stalinistisiiven *Tiedonantaja*-lehden Itä-Berliinin kirjeenvaihtajana vuosina 1972–1979 toiminut Johannes Pakaslahti kuului SKP:n stalinisteihin, jotka hyväksyivät Prahan

miehityksen ja siten voiman käytön ja siihen niivoutuneiden turvallisuuspalvelujen toiminnan ”sosialismin turvaamiseksi”. Stasi ja KGB suojelivat vaikuttajakommunisteja jättämällä heidät kirjaamatta rekistereihinsä. Suomen turvallisuuden sisäinen uhka kylmässä sodassa syntyikin SKP:n ja muiden Neuvostoliiton yhteistyökumppaneiden toiminnasta. Yliopistotason tutkijoiden tulisi tiedostaa tämä perusongelma. Sama ongelma liittyy suomettumisen tutkimiseen. Kun se ilmiönä kielletään, ei tarvitse välittää uhreista saatikka miettiä ilmiön moraalaisia ulottuvuuksia.

Elo pitää *Ratakatu 12* -teosta jonkinlaisena Suomen Stasi-tutkimuksen luotettavana perusteoksena, mitä asemaa sille ei voida suoda monestakaan syystä. Etenkin professori Kimmo Rentolan osuus siinä on selektiivinen ja johdatteleva. On ymmärrettävää, että kommunisti tarkastelee kommunismin historiaa eri tavalla kuin kommunismin uhri. Kirjoissaan Rentola kuvaa Tuure Leheniä ”veteraanikommunistiksi” tai ”sotilasiantuntijaksi”, mutta uusimman saksalais-tutkimuksen valossa hän oli vuosikymmeniä Neuvostoliiton sotilastiedustelussa terrori-iskuihin erikoistunut kouluttaja – mitä selvitan *Etupäärin ote* -kirjassa (2014) – ja Stasin ensimmäisen päällikön ystävä. Sekä Elo että Rentola vähättelevät SED-diktatuurin kanssa harjoitetun yhteistyön merkitystä. Todellisen vakoilun sivuuttava ja toisarvoisten tietolähteiden pengonta palvelee tätä vähättelyä.

Rosenholz-aineiston poliittinen torppaus

Jouduin teoksessani *Tiitisen lista: Stasin vakoilu Suomessa 1960–1989* (2011) työskentelemään annettujen sääntöjen pohjalta, koska Supo oli takavarikoinut suomalaisista tehdyt F-16-kortit vuodelta 1988. *Helsingin Sanomien* ja myös muiden lähteiden mukaan päätöksen Rosenholz-aineiston vastaanotosta teki kolmikko pääministeri Lipponen, presidentti Halonen ja ulkoministeri Tuomioja huhtikuussa 2000.

Presidentti Tarja Halonen on selityksen velkaa osallisuudestaan Rosenholz-aineistojen käsittelyyn. Näin siksi, että hän oli itse DDR:n tunnustamisliikkeen aktivisti, ja siksi, että Rosenholz-aineistossa oli ainakin yksi hänen vaalikampanjaansa vuonna 2000 osallistunut henkilö, peitenimi ”Kati” (Riitta Juntunen). Todettakoon, että sekä ulkoministeriön että Supon arkistosta on hävinnyt ulkoministeriön Supolle maaliskuun alussa 2000 osoittama Rosenholz-aineistoja koskeva lausuntopyyntö liitteineen. Sen sijaan Supon niukka vastaus löytyy, ja siinä on viittaus ulkoministeriön lausuntopyyntöön. On mahdollista, että tämä asiakirjan häviäminen liittyy siihen, miksi Rosenholz-aineistot salattiin ja vuonna 1990 niin sanottu Tiitisen lista jätettiin tutkimatta.

Tutkiessani suomalaisia Stasin tapauksia en saanut Andreas-kansiossa siihen kuulunutta F-16-korttia, joka olisi tietenkin kertonut, että kyse oli DDR:n edustuston diplomaatista. Tein tämän vuoksi sen loogisen johtopäätöksen, että kyse on 1) suomalaisesta Stasin tietolähteestä tai kontaktista, koska F-16-kortti oli oletettavasti Supolla (näin on muissakin tapauksissa), kuten ”Boris”, ”Kati”, ”Mantel”, ”Marcus”, ”Melone”, ”Pekka”, ja 2) muut asiakirjat antoivat aiheita yhdistää Pakaslahden peitenimeen ”Andreas”. ”Boriksen” ja ”Katin” kansiot olen saanut täydellisinä Saksan Stasin arkistosta hoitavalta viranomaiselta BSTU:lta.

”Andreas” välitti tietoja myös Rauhanpuolustajista, tai pikemminkin sen kanssa kilpailevista rauhanliikkeistä. Pakaslahti oli ainakin ”Boriksen” (Jouko Jokisalo) tietolähde asiakirjatodisteen mukaan vuodesta 1978. Värväysvaiheessa Jokisalo nimittäin kertoi Stasin upseereille tuttavapiiriinsä kuuluvan Pakaslahden puolisoineen. Muun muassa vuonna 1983 Stasi antoikin ohjeita ”Borikselle” tohtori Pakaslahden tapaamisesta tiedonsaantimielessä. On myös selvää, että DDR:n sotilastiedustelun tietolähde 1980-luvun Helsingissä oli Suomen Rauhanpuolustajien johdon edustaja, vaikkakaan ei varmistettavasti Pa-

kaslahti. Se merkitsi, että Rauhanpuolustajien sisällä oli Stasin myyrä ilman, että 8 vuotta DDR:ssä *Tiedonantajan* kirjeenvaihtajana toiminut pääsihteeri oli asiasta tietoinen.

Tohtori Johannes Pakaslahden rooli *Tiedonantajan* toimittajana Berliinissä on jo sellaiseenaan ”tapaus”, jonka yhteydessä Stasi sai käskyn olla värväämättä häntä tai kontaktihenkilön statusta ulkomaalaisena kommunistina hänelle olisi tarjottukin teknisistä syistä. SKP:n vähemmistön edustaja Itä-Berliinissä oli myös edistämässä SKP:n ja SED:n suhteita, eikä siihen Stasia saanutkaan sotkea. Mutta oli poikkeuksia, kuten ”Boris”, mikä osaltani selitti ”Andreksen” kytkös-mahdollisuuden Stasiin. Vihjeen suomalaisten opiskelijoiden värväyksestä vuonna 1978 antoi ”Andreas”, joka ei ole voinut olla DDR:n diplomaatti, mutta ei ”Borista” tapaillut Pakaslahtikaan. SKP:n kaaderisto sai taloudellista tukea myös DDR:stä, ja heidät luettiin liittolaisiksi, ystäviksi, kuten SED:n ja Stasin papereissa lukee. Useimmat suomalaisopiskelijat DDR:ssä olivat SKP:n fasilitoimia opiskelustipendiaatteja.

1980-luvulla arvokkaimmat Stasin kontaktit kirjattiin papereihin ”operatiivisiksi resursseiksi”. Näiden resurssien tutkimatta jättäminen vääristää vakoilututkimuksen jo lähtökohtaisesti, jonka seikan sekä Elo että Rentola nähtävästi tietoisesti käyttävät edukseen. Elo myös niputtaa Stasin peitenimet ”Maxin”, ”Boriksen” ja ”Katin” ja sanoo heidän ”tehneen yhteistyötä Stasin kanssa opiskeluaikoinaan DDR:ssä”. Kaikki olivat värvättyjä, mutta apulaisvaltakunnansyyttäjä Jorma Kalskeen mukaan ”Katin” rikokset vanhenivat vasta vuonna 2006. SKP-taustainen ”Kati” on käsitykseni mukaan kaikkein merkittävimpin Stasin värväämä suomalainen, ellei jotain uutta paljastu. Miksi häntä ei asetettu esitutkintaan saatikka syyteharkintaan vuosina 2000–2002, jää Rentolalta ja Elolta pohtimatta. Allekirjoittaneen käsitys on, että korkea poliittinen taho lopetti tutkinnan, kuten minulle tutkintaa suorittanut Supon ex-poliisi ja entinen poliisiylijohtaja ovat epäsuorasti todenneet. ”Katin” kan-

siossa on 1 000 sivua, ja se sisältää kaikki kolme kansion osaa, mukaan lukien värväysasiakirjat ja maksukuitit vuosilta 1978–1986. Häntä arvostettiin myös KGB:ssä. Vuosina 1986–1989 Juntunen oli kielenkääntäjänä DDR:n Helsingin edustuksessa.

Elon artikkelin lukija jää vaille olennaisia Stasin arkistojen käyttöön liittyviä tietoja. Miksi kovaa vakoilutapauksia (värvättyjä) koskeva Rosenholz-tutkinta torpattiin, vaikka kyse oli 20–50 vuoteen 1990 jatkuneesta tapauksesta? Stasin varapäällikkönä vuoteen 1990 Helsingissä toiminut Gerhard Maget on vahvistanut, että Stasilla oli vuonna 1989 enemmän kuin 20 todellista suomalaista yhteistyöhenkilöä. Näihin tapauksiin Elon ja muiden DDR-tutkijoiden kannattaisi perehtyä. Entä kuka oli DDR:n yliopistoilla toiminut suomalaisten värväri ”Andreas” vuosina

1977–1979? Ketä suomalaiset yrittivät värvätä? Kuinka pitkälle SKP ja SED menivät yhteistyösään? DDR:n kommunistipuolueen SED:n yhteistyöhenkilön asemaansa tuskin Pakaslahtikaan haluaa kohdaltaan kiistää, mikä seikka hänen kohdallaan on olennaista, ei Stasi, joka oli SED:n työkalu. SED:n politbyroossa oli myös KGB:n avustajia, jotka pitivät huolen siitä, että SED oli NKP:n talutusnuorassa. Vai uskooko Elo, että SED toimi itsenäisesti suhteessa KGB:hen? Jos tämä on todistettavissa, se olisi läpimurto DDR-tutkimuksessa. KGB oli ”valtio valtiossa” myös DDR:ssä. Ja siten myös Stasi, joka teki yhteistyötä KGB:n kanssa. Tästä ”Katin” tapaus on hyvä esimerkki. Stasi ei myöskään viime vaiheessa totellut SED:tä vaan KGB:n ja NKP:n antamia ohjeita. Tämän Elo unohtaa.

Kirsi Tuohela

”Päinvastoin kuin Ariès...”

Matti Peltonen (toim.): *Ariès ja historian salaisuus. Historia mirabilis 10, Turun Historiallinen Yhdistys 2013. 206 s. ISBN 978-952-7045-00-8.*

Philippe Ariès (1914–1984) tunnetaan ennen muuta lapsuuden historian tutkijana. Häneen viitataan sekä klassikkona että erityisesti keskiajan tutkimuksen yhteydessä usein suurena ”harhaoppisena”. Marjatta Rahikainen kirjoittaa teoksessa *Ariès ja historian salaisuus*, että ”paljon liioittelematta voi sanoa, että kokonainen sukupolvi [keskiajan tutkijoita 1990-luvun lopulta alkaen] otti tehtäväkseen osoittaa, missä kaikissa kohdin Ariès oli väärässä” (s. 86). Matti Peltosen toimittama teos valottaa muun muassa Arièsin klassikon asemaan nousua ja jalustalta pudottamista. Se kysyy, olisiko nyt, 30 vuotta Arièsin kuoleman jälkeen, aika arvioida hänen merkitystään uudelleen.

Mikrohistorian ja mentaliteettihistorian tienraivaajana tunnettu Matti Peltonen on tarttunut aiheeseen, jonka hän tuntee erinomaisesti. Ariès

asettuu hänen käsittelyssään vaivattomasti mentaliteettien tutkimuksen ja Annales-koulukunnan yhteyteen. Teos palaa mentaliteettien historian peruskysymyksiin ja väittää, että Ariès on tällä alalla klassikko, joka on edelleen – tai uudelleen – ajankohtainen. Yksi syy ajankohtaisuuteen on teemoissa. Ariès nosti esiin teemoja, joiden suosio nykytutkimuksessa on ilmeinen: lapsuus, kuolema, yksityiselämä ja seksuaalisuus. Toinen motiivi uudelleen arviointiin on Arièsin ajattelun tuntemattomuus – hänen nimensä ja pääteoksensa tunnetaan, mutta hänen roolinsa mentaliteettien historian kehittäjänä ymmärretään Peltosen mukaan huonosti. Teemojen esittelyn ohella teos siis kysyy, mitä Ariès tarjoaa historiateorian ja metodologian kysymyksiin.

Matti Peltonen on kirjoittanut kuudesta artikkelista kaksi sekä laatinut johdannon, joten hänen kädenjälkensä teoksessa on vahva. Muut kirjoittajat ovat Marjatta Rahikainen, Jyrki Hakapää, Ilona Pajari ja Johanna Ilmakunnas, jotka kaikki keskittyvät itselleen tuttuihin teemoihin. Rahikainen kirjoittaa lapsuuden ja perhe-elämän historiasta, Hakapää ja Pajari kuolemasta ja Ilmakunnas yksityiselämän historiasta. Teoksen päättää Peltosen seksuaalisuuden historiaa koskeva artikkeli, jossa Ariès asettuu Michel Foucault’n ohella seksuaalisuuden pitkäkestoisien historian varhaiseksi hahmottajaksi.

Ariès toimi akateemisen historian tutkimuksen marginaalissa ja sopii siten hyvin Peltosen aiheeksi. Uransa loppupuolella 1970-luvun lopulla

---

FT Kirsi Tuohela työskentelee tutkijatohtorina Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden oppiaineessa. Sähköposti: kirsi.tuohela@utu.fi.

Ariès tarttui homoseksuaalisuuden tutkimukseen ja pornografiseen kirjallisuuteen, jonka käyttö osana historian tutkimusta oli poikkeuksellista. Vaikka molemmat teemat ovat 1990-luvulla nousseet näkyvään asemaan, Arièsin taustatyö on unohdettu. Peltoselle Arièsin tuntemattomuus ja ohittaminen ovat osa ”salaisuutta”, osa ydintä, jota kirjoittajakunta teoksessa *Ariès ja historian salaisuus* haluaa tutkia. Tärkein viesti lienee kuitenkin se, että Ariès kehitti mentaliteettien historiaa, tutkimustapaa, jota Peltonen omassa osuudessaan avaa hienosti juuri ”salaisen”, piilossa olevan ja näkymättömän tutkimuksena.

Arièsin väestöhistorialliseen ajatteluun salaisuuden käsite nousi jo ennen läpimurtoteosta *L'enfant et la vie familiale* (1960). 1940-luvun alussa hän toimi lyhyen kauden historian opettajana, jolloin työväenluokkaiset oppilaat kertoivat seksuaalisen käyttäytymisen ”salaisesta” arjesta. Pohtiessaan demografisia muutoksia Ariès oivalsi, että juuri tämä, muuttunut ajattelu ja käytös, jota ei sanottu julki, olivat väestötilastojen ja niiden muutosten taustalla. ”Salaisen” historias-ta tuli keino taistella sekä vanhaa historismia että marxilaista historiäkäsitystä vastaan, ja Peltonen siteeraa Arièsin muistelmia: [I]öysin maanalaisen voiman, joka on vahvempi kuin sodat ja kansallisvaltiot” (s. 22).

Peltoselle Ariès on kiistaton mentaliteettihistorian pioneeri, joka Annales-koulukunnan rinnalla kehitti tätä tutkimuksellista ajattelua. Väestöhistoriallinen esse 1940-luvulla sai jatkoa vuoden 1954 teoksessa *Le Temps de l'histoire*, jossa aiheena oli suhtautuminen historialliseen aikaan. Peltonen kutsuu sitä Arièsin historiateoreettiseksi päätyöksi ja kirjoittaa, että ”Arièsin kuvaus historiallisesta aistista 1600-luvulla on huikean moderni”. Annales-suuntauksen edustajia arvioidessaan Ariès on Peltosen mukaan ”häkellyttävän tarkkanäköinen” (s. 27, 29). Ariès ei ole Peltoselle vain historiankirjoituksen sivuutettu vaihe vaan edelleen tärkeä ja keskusteluun oikeutettu historiateoreettinen pohtija. Peltonen ei alleviivaa ajatusta, mutta teoksesta välitty-

toki myös laajemmin mentaliteettihistorian puolustus: käsitteen ongelmista huolimatta epäsuoran päättelyn, johtolankametodin ja ei-ilmeisen etsimisen aika ei ole ohi.

Marjatta Rahikaisen laaja ja perusteellinen artikkeli on ansiokas analyysi Arièsin lapsuuden historian klassikosta *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (1960). Rahikainen käyttää alkukielisiä teoksia ja niitä kontekstualisoivia artikkeleita; hän lukee käännöksiä ja selittää taustat, käsitteet ja käännösvirheet. Hän käy läpi teoksen teemat ja johdattaa siihen keskusteluun, jota teoksesta on yli 50 vuoden ajan käyty. Rahikainen on perillä siitä, mitä hän kirjoittaa, eikä puolustele Arièsin virheitä vaan asettaa hänen ajattelunsa kontekstiin. Hän onnistuu tekemään historiankirjoituksen historiasta jännittävää, ja on hienoa, että hän saa kirjassa suuren sivumäärän, liki 70 kirjan noin 200 sivusta. Rahikaisen artikkelin ansioihin kuuluu myös sen täsmentäminen, mistä Ariès tarkasti ottaen kirjoitti: ei lapsuuden käsitteestä vaan lapsuuden ja perheen tunteesta (*sentiment*). Käsitteiden huolimattomasta kääntämisestä johtuen hänet on muistettu ”konstruoidun lapsuuden” esittelijänä, mutta ohitettu tunteiden historian tutkijana.

Jyrki Hakapää aloittaa artikkelinsa viittaamalla ”länsimaisen modernin kuoleman kriisiin”, vieraantumiseen kuolemasta. Hakapää muistuttaa, miten Ariès haki aiheensa omasta ajastaan ja rakensi ymmärrystä aikansa ilmiöille etsimällä niiden juuria historiasta. Myös Hakapää asettaa Arièsin annalistien yhteyteen ja tuo esiin, miten tämä näki kuoleman käsittämisen ja kuolemaan liittyvien asenteiden ja tuntemusten historian osana pitkän aikavälin ja hitaasti muuttuvien käsitysten historiaa – siis annalistisesti. Tunnustettu annalisti tai ei, Arièsista tuli joka tapauksessa kuoleman historian uranuurtaja ja ”kesytetyn kuoleman” ja ”kielletyn kuoleman” käsitteiden luoja. Pohtiessaan Arièsin erityislaatuista Hakapää muistuttaa, että tämä oli historioitsijaksi omalaatuinen siinä, että hän korosti kuo-

lemaan liittyvien mentaliteettien itsenäisyyttä, lähes pysyvää ja psykologista luonnetta. Siten hän vertautuu historioitsijoita helpommin antropologeihin ja onkin kauttaaltaan ollut paitsi historiantutkijoiden myös kulttuurintutkijoiden ja sosiologien oppi-isä.

Ilona Pajarin artikkelin ”Ariès ja nykyisyyden paino” otsikko ei ole onnistunein mahdollinen. Se, että Ariès lähestyi historiaa oman aikansa ongelmista käsin, on tullut todettua jo muissakin artikkeleissa. Pajari kirjoittaa kiinnostavasti sairaalakuolemasta, ja artikkelin pääpaino on sodan ja kuoleman, sotilaan kuoleman ja sankari-kuoleman tutkimusperinteen esittelyssä. Tekstin edetessä kytkös Arièsiin tuntuu etäiseltä, ja Pajarin ratkaisu on ollut tehdä välttämättömyydestä hyve: kysyä, miksi Ariès ei kirjoittanut nykyisin helposti kuoleman näyttämöksi mielletystä sodasta oikeastaan mitään. Vaikka tämän kysyminen on kiinnostavaa, on se hieman ohut pohja kokonaiselle artikkelille. Selitys, että tapahtumahistoria ja poliittis-sotilaallinen historia eivät kuulunut mentaliteettihistorian aiheisiin, on uskottava joskin ilmeinen.

Johanna Ilmakunnas on suomentanut Arièsin ideoiman teossarjan *Histoire de la vie privée* kolmannesta, 1500–1700-lukuja koskevasta osasta yksityistymisen muotoja koskevan jakson, ja on ehkä siksi valikoitunut kirjoittamaan teokseen artikkelin ”Ariès ja yksityiselämän historia”. Hän esittelee teossarjan taustalla olleet ajatukset, vaikutteet ja seminaarit ja myös teossarjan sisällön. Artikkelista selviää, että hanke käynnistyi vain vähän ennen Arièsin kuolemaa vuonna 1984, vaikka idea ja pohdinnat juonsivat juurensa 1940-luvun perhetutkimuksiin. Arièsin omaa tekstiä on teossarjassa niukasti – 12-sivuinen essee kolmannessa osassa – mutta hänen vaikutuksensa teoksen taustalla on perustavanlaatuisen. Kaikkiaan 38 kirjoittajan joukko tunnustaa velkansa ja kiitollisuutensa Arièsin perinnölle, ja

Ilmakunnas toteaa sarjan olleen suuri ”uusien historioiden innoittaja”. Hänen mukaansa teos huomattiin Suomessa laajemmin vasta vuonna 2001 ”Formes de la privatisation” -osion suomenoksen myötä ja jatkaa, että mentaliteettien historiaa päästiin silloin muutenkin käsittelemään laajemmin. Ehkä hän viittaa suureen yleisöön, sillä ainakin kulttuurihistorian tutkimusalalla sekä sarja *Histoire de la vie privée* että mentaliteetin käsite olivat vilkkaan keskustelun kohteita 1990-luvulla.

Pienen, viiden hengen kirjoittajaryhmän voinin olisi voinut kirjoittaa jonkin verran yhtenäisemmänkin teoksen. Arièsin uraa, sulkemista ulos ammattihistorioitsijoiden piiristä ja tunnustamista 1970-luvulla käsittelevät kaikki, mutta tiedot Arièsista ”sunnuntaihistorioitsijana” toistuvat ilman että kukaan kunnolla pureutuu tähän ”ulkopuolisuuteen”. Ehkä Patrik Hutton on tehnyt kaiken tämän jo, ja kirjoittajat ovat nyt tyytyneet Hutton-viittauksiin.¹ Myös teemoja olisi voinut laajentaa. Eräs mahdollisuus olisi ollut keskittyä artikkelin verran kiinnostavalta vaikuttavaan muistelmateokseen *Un historien du dimanche* (1980), johon useampi kirjoittaja viittaa ohimennen. Peltonen kyllä päättää artikkelinsa tähän ja toteaa, että muistelmateoksen osoittamassa suunnassa saattaa olla Arièsin seuraava uudelleenarviointi. Tällöin huomio kiinnittyy siihen, miten historian diskurssi ”täydentyy toisella kertomuksen muodolla, omaelämäkerrallisella kerronnalla” (s. 37). Ennen tämän analyysin ilmestymistä meillä on kuitenkin kirjan verran onnistunutta ja tarkkaa erittelyä Philippe Arièsin historioitsijan työstä. Kirjaa voi lämpimästi suositella välineeksi sekä teoreettiseen että ammatti-identiteetin pohdintaan.

---

1. Patrick H. Hutton, *Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History*. University of Massachusetts Press 2004.

Arvioita

Kanonisoimattomia lukuja keskiajan pohjois-eurooppalaisessa kirjallisuudessa

Lars Boje Mortensen, Tuomas M. S. Lehtonen & Alexandra Bergholm (toim.): *The Performance of Christian and Pagan Storyworlds. Non-Canonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature. Medieval Identities. Socio-Cultural Spaces 3. Brepols 2013. 448 s. ISBN 978-2-503-54236-2.*

Lars Boje Mortensenin ja Tuomas M. S. Lehtosen toimittama teos on monipuolinen katsaus keskiajan pohjoisen Euroopan vähemmän tunnettuihin, kanonisoimattomiin kirjallisiin lähteisiin. Kirjan näkökulma on monitieteinen; mukana on historioitsijoita, folkloristeja ja kielitieteilijöitä. Kokoelma koostuu kolmestatoista artikkelista, jotka on jaettu teemaattisesti neljään eri osioon.

Ensimmäisessä latinankielisten laulujen, kirjojen ja kirkonmenojen vaikutusta pohjoisessa Euroopassa luotaavassa osiossa Åslaug Ommundsen tarkastelee liturgian lati-

nankielisten tekstien vastaanottoa. Vaikka latinaa osasivat kristikunnan pohjoisemmissä osissa vain harvat, Ommundsen osoittaa, että nekin rituaalit, joissa vieraan kielen sanoja ei ymmärretty, olivat merkityksellisiä sinänsä. Vieras kieli ja sen äänteet mystifioivat pelastushistoriallisen sanoman, ja muodollinen liturgia oli ”kokemuksellinen pikemmin kuin älyllinen” (s. 48). Tietyt latinankieliset avainsanat auttoivat tunnistamaan messun eri osia. Tuomas Heikkilä käsittelee artikkelissaan läntisen Suomen alueen kirjallistumisprosessia erityisesti Kansalliskirjaston fragmenttikokoelman valossa ja esittelee näiden fragmenttien ajoitukseen ja paikallistamiseen liittyviä tutkimustuloksia. Osion lopussa Tuomas M. S. Lehtonen tarkastelee *Ramus virens oliuarum* -hymniä ja Maskun kirkkoherra Hemminki Maskulaisen siitä vuonna 1616 tekemää kansankielistä käännöstä. Lehtonen tuo esille, miten käännös yhdisti kotoperäistä kalevalaista runomittaa ulkomaisten vaikutteiden kautta omaksuttuihin runomittoihin, muokkasi katolilaista perinnettä ja käänsi abstraktin ja merkityksiä vihjaavan latinan kielen konkretiaa korostavaksi kansankieleksi.

Jonas Wellendorfin artikkeli aloittaa osion, jossa tarkastellaan kristillisen ja pakanallisen diskursusin vuorovaikutusta pohjoisessa Euroopassa. Wellendorfin käyttämä lähdeaineisto, Proosa-Eddana tunnettu teksti, kirjoitettiin

1200-luvun alussa, noin 200 vuotta islantilaisien kristinuskoon kääntymisen jälkeen. Wellendorf tarkastelee Proosa-Eddan prologiosia niin kutsutussa W-versiossa, jonka käskirjoitus on ajoitettu vuoden 1350 vaiheille. Wellendorfin mukaan teksti osoittaa kirjoittajan tunteneen hyvin latinankielistä kirjallisuutta ja osanneen soveltaa oppineisuuttaan omassa tekstissään. Henrik Janson kritisoi artikkelissaan monien muiden tutkijoiden tapaa käyttää Proosa-Eddaa lähteenä pakanallisen aikakauden tapojen ja uskomusten tarkastelussa. Hän tarkastelee tapautuskimuksessaan Þórr-jumalan kalastusretki -teemaa, jossa pakanajumala kohtaa maailmankäärmeen (*Midgarðsormr*). Hän esittää, että kyseinen myytti ei olisi aito ja alkuperäinen skandinaavinen myytti, vaan että sen juuret olisivat kristillisessä perinteessä ja Vanhan Testamentin kertomuksessa merihirviö Leviatanista. Jansonin analyysi on mielenkiintoinen, mutta korostaa pohjoisen perifeerisen kulttuurin elementtien puhdasta kristillisyyttä ehkä vähän liikaa. Hänen käsittelyään olisi myös voinut hedelmöittää Fernand Braudelin ajatus ajan kerroksisuudesta – kussakin historian hetkessä läsnä olevista lyhyistä, keskipitkistä ja pitkistä kulttuurisista kerrostmista.

Lauri Harvilahti tarkastelee artikkelissaan kristillisten ja paikallisten tapojen ja rituaalien vuorovaikutusta Pohjois-Euroopan itäisem-

mässä osassa kristillistymisen ensi vuosisatoina. Kuten Harvilahti kirjoittaa: ”Kansanuskomukset on usein sovitettu uusiin olosuhteisiin ’kääntämällä’ uudet uskonnolliset käsitteet paikalliseen uskonnolliseen rekisteriin” (s. 204). Pyhä Olavi esimerkiksi sai vaikutteita Ukko-jumalan roolista. Ukolle uhraattiin eläimiä, ja eläinuhreja pyhitettiin kristityssä kulttuurissa samaan tapaan myös pyhimyksille, mukaan lukien Pyhä Olavi, jolle uhraattiin lampaita.

Yhteisön opetusta ja kurinpitoa käsittelevässä osiossa Aidan Conti tarkastelee kansankielistä ”sauvakirkkosaarnana” (*Kirkjodagsmal*, 1100-luvulta) tunnettua latinankieliseen perinteeseen perustuvaa kirkonvihkimissaarnaa. Sauvakirkkosaarna pidettiin vuosittain kirkon vihkimispäivää juhlistavassa messussa. Maallikkoyleisölle suunnattu saarna sisälsi runsaasti konkreettiseen toimintaan ohjaavaa moraalista opetusta, jossa kuulijoita kehoitettiin esimerkiksi hoitamaan kirkkoa rukoilemalla usein ja osallistumalla jumalanpalveluksiin. Slavica Rankovićin artikkelissa tarkastellaan 1200–1300-luvuilla kirjoitettuja islantilaissaagoja. Nykytutkimuksessa näiden saagojen normatiivinen korpus on muodostunut akateemisesti hyväksytyn *Íslenzk Fornrit* -editiosarjan mukaiseksi. Ranković kuitenkin esittää, että islantilaissaagojen olemus kirjallisuutena ja toisaalta suullisesti esitettyinä tarinoina itsessään vastustaa kaikenlaista kanonisoitua. Rankovićin analyysi on ajoittain hieman etnosentrinen, ja hänen artikkelissaan on myös yksi pieni sisällöllinen virhe sivulla 266: hänen mainitsemaansa nainen Auðr ei ole *Eyrbyggja sagassa* Arnkell-nimisen päällikön vaimo, vaan Auðrin aviomies on Arnkellin sisarenpoika Þórarinn Musta. Puutteistaan huolimatta artikkeli ansaitsee – kritiikillä höystettynä – tulla huomioituksi saagojen kanonisoitua korpusta koskevilla keskusteluilla.

Irma-Riitta Järvisen artikkelin teemana on Pyhän Annan merkitys suomalaisessa ja karjalaisessa kansanperinteessä reformaation jälkeen. Pyhästä Annasta on jäänyt jälkiä muun muassa rukouksiin, vuodenkiertoon liittyviä tapoja koskeviin sanontoihin sekä loitsuihin. Esimerkiksi joulukuussa vietetävällä Pyhän Annan päivällä oli tärkeä rooli vuotuisten töiden jäsentämisessä, sillä naiset aloittivat jouluvalmistelunsa tuona ajankohdalla. Yhteisön opetusta käsittelevän osion päättää Linda Kaljundin artikkeli, joka tarkastelee 1200-luvulla kirjoitettua Henrikin Liivimaan kronikkaa. Kaljundi tuo esille, miten 1200-luvun historia tehtiin siinä muistettavaksi linkittämällä se esimerkiksi raamatullisiin tapahtumiin.

Kokoelman viimeisessä osiossa keskitytään runouteen. Pertti Anttonen on tutkinut 1200-luvun lopulla Englannissa kirjoitettua balladia Juudas Iskariotista sekä 1200-luvun lopulta peräisin olevaa Piispa Henrikin surmavirttä. Kummassakin tekstissä teemana on petos – toisessa Jeesuksen kavaltaminen ja jälkimmäisessä pyhän miehen surmaaminen. Hän tarkastelee näissä teksteissä tavattavia samankaltaisuuksia sekä kanonisoitun kristillisen tradition ulkopuolelta tulleita elementtejä. Anttonen osoittaa, että kumpikin laulu edustaa tavallista piirrettä kristillisten kertomusmotiivien populaarissa käsittelyssä. Sille oli ominaista varsinaisten teologien kysymysten välttäminen ja keskittyminen sosiaalisen ympäristön arkisiin konflikteihin – kuten vaikkapa petolliseen sisareen tai vaimoon, joita lauluissa syyllistetään Juudaksen ja Lallin tekojen aikaansaaneina tahoina. Else Mundal etsii artikkelissaan ”kadonneita” keskiaikaisia runogeneriä. Hän tarkastelee mahdollisuutta, että myös läntisessä Skandinaviassa olisi ollut elävä naisten harjoittama itkurunouden perinne, vaikka tästä ei juuri ole

jäänyt kirjallisia jälkiä. Mundalin mielestä itkuja ei ollut tarkoitettu muistiin merkittäviksi, minkä vuoksi runoutta ei ole säilynyt kirjallisesa muodossa jälkipolville. Kokoelman päättää Senni Timosen artikkeli, jossa Timonen analysoi kristilliseen perinteeseen pohjautuvia Neitsyt Maria -aiheisia Inkerin ja Karjalan naisten lauluja.

Kokonaisuudessaan Lars Boje Mortensenin ja Tuomas M. S. Lehtosen toimittama kokoelma on rikas ja oivaltava puheenvuoro tutkimukseen, joka koskee pohjoisen Euroopan kirjallistumista ja latinankielisen ja kansankielisen sekä kristillisen ja pakanallisen kulttuurin vuorovaikutusta. Kokoelman artikkelit ovat asiantuntevia, ja erityisesti suomalainen folkloristiikan tuntemus rikastuttaa kansainvälisen kirjan antia suuresti.

KIRSI KANERVA
TURUN YLIOPISTO

Valtionmuodostus 1500-luvun Puola-Liettua

Miia Ijäs: Res publica redefined? The Polish-Lithuanian transition period of the 1560s and 1570s in the context of European state formation processes. Tampereen yliopisto 2014. 253 s. Omakustanne.

Puolan monarkia, *rzeczpospolita*, yhtenä Koillis-Euroopan esimoderneista suurvalloista osallistui useimpiin aikakauden eurooppalaiseen suuntauksiin. Vuosien 1560 ja 1579 välisenä aikana puolalaisliettualaisen kansainyhteisön po-

liittisessä järjestelmässä tapahtui suuria muutoksia, jotka vaikuttivat myös harjoitettuun ulkopoliittikaan. Unionin solmiminen Lublinissa vuonna 1569 oli osoittanut perijättömän kuninkaan merkityksen; kuningas oli toiminut tasapainottavana tekijänä eri osapuolten välillä ja onnistunut vahvistamaan omistustaan ja henkilökohtaista asemaansa läänitysten antamisessa. Reaktiona tähän aateliset sopivat kuninkaan vallan rajoittamisesta korostamalla dynastian epäjatkuvuutta ja vaaleilla valitsemista vuonna 1572. Järjestelmä muuttui periytyvästä monarkiasta vaalikuinkuuteen, jossa tulevalle kuninkaalle asetettiin ehtoja.

Tänä aikakautena, jota pidetään jälkikäteen eräänlaisena kulta-aikana, valtiolla oli edessään suuria haasteita, jotka muokkasivat sen tulevaa poliittista, uskonnollista ja yhteiskunnallista elämää. Ulkopoliitikassa päätöksenteosta vastasivat pääosin kuningas ja hänen hovineuvonantajansa, mutta heidän oli aina otettava huomioon myös aatelisto, *szlachta*, joka asetti tiukat rajat kuninkaan vallalle. Kuninkaan täytyi olla neuvokas diplomaatti pystyäkseen toimimaan neuvottelijana ja sovittelijana sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla, kun poliittiset ja uskonnolliset intohimot olivat kiivaat.

Szlachta ei muodostanut yhtenäistä oppositiota kuninkaalle; sitä jakoivat yhteiskunnalliset, taloudelliset, etniset ja uskonnolliset erot. Aristokraattinen etuyhteisö laajensi valtiomuotoa vallitsevia perusnormeja, mikä johti valta-vaan ja uutta luovaan askeleeseen eteenpäin. *Rzeczpospolitan* olemassaolon epävarmuus siirtymäkauden aikana ei saanut alkuaan ylhäisaateliston etuoikeuksien ja kuninkaan vallan välisestä ristiriidasta, eikä 1500-luvun oloista voi vetää suoraa kehitysviivaa 1700-luvun olosuhteisiin. Toisaalta jokainen hallitsijattomuuden aika aiheutti epävarmuutta kansainväli-

siin suhteisiin, mikä ilmeni Euroopan vallitsevaa tilannetta pohtivien ulkomaisten hallitsijoiden ja kuningashuoneiden pyrkimyksissä ja toimissa.

Varhaismoderniin valtiomuodostukseen kuuluu muutoksen ja jatkuvuuden välinen tasapaino; kyseessä on monitahoinen prosessi. Puolalais-liettualaisen *rzeczpospolitan* perustuslaillisen järjestelmän sisällä *szlachta* halusi määritellä uudelleen poliittiset hallintoelimensä ja säilyttää samalla yhteiskuntapoliittisen asemansa. Miia Ijäs keskittyy aikakauden poliittiseen ajatteluun ja käsittelee myös uskonnollisen ajattelun vaikutusta. Hän pohtii sitä, kuinka aatelisto ymmärsi poliittisen järjestelmänsä ja kuinka Puola-Liettua osallistui ja vaikutti 1500-luvun eurooppalaiseen valtiomuodostusprosesseihin. Kirjoittajan aiheena on päätöksentekoprosessi: oikean tasapainon luominen niin, että useimmat ihmiset pystyvät elämään sen kanssa.

Miia Ijäs on kehittänyt monimutkaista aihetta selkeästi ja tutkinut sitä eri näkökulmista. Tutkielman neljä analyysiin keskittyvää lukua vastaavat päätöksentekoprosessin neljä ajallista vaihetta. Luku I (sivut 49–93) liittyy tulevan muutoksen tunnistamiseen. Siinä käsitellään valtion rakennetta ja aikakauden poliittisten teoreetikojen *libertas*-käsitettä (katso sivulla 81 oleva taulukko). Luku II (sivut 93–135) liittyy muutoksen esivalmisteluihin. Siinä pääpaino on 1560-luvun sisäpolitiikassa, viimeisen Jagello-suvun kuninkaan Sigismund Augustin ulkopoliitikassa ja valtionvarainhallinnan taloudellisessa merkityksessä. Luvut III ja IV käsittelevät vaihtoehtojen välillä tasapainottelua ja puolalais-liettualaisen valtion olemassaolon vahvistamista (sivut 136–177 ja 178–216). Niissä esitetään mahdolliset vaihtoehdot kahden ensimmäisen vaalin aikana, niitä seurannut vakiintuminen ja toimival-

lanjaon uudelleenjärjestely. Ijäs vertailee esimerkiksi kolmen ensimmäisen valitun ehdokkaan sopimusartikloja, *pacta conventa* (katso sivulla 199 oleva taulukko). Paras mahdollinen ehdokas oli ”tavallisesti se, joka parhaiten varmistaisi vallitsevan kotimaan yhteiskuntapoliittisen järjestelmän ja kansainvälisten suhteiden jatkuvuuden”.

Varhaismodernin päätöksentekoprosessin yhdistäminen amerikkalaisen sosiologin Talcott Parsonin (1902–1979) AGIL-paradigmaan on hyvin omaperäistä. Kunkin luvun päätösoiosiossa Miia Ijäs viittaa järjestelmän neljään perustoimintoon, jotka ovat edellytyksenä minkä tahansa yhteiskunnan säilymiselle pitkällä aikavälillä. Tutkimuksessa asetetut kysymykset ovat ajankohtaisesti kiinnostavia yleisen historian alalla. Puolalais-liettualaisen esimerkin vetäminen yleiseurooppalaisen valtiomuodostusprosessin yhteyteen on erittäin ansiokasta. Yksilön identiteetin ja vapauden ongelma ja eri roolien tasapaino monikulttuurisessa kansainyhteisössä kosketti koko Eurooppaa kyseisenä aikana, ja tekee niin myös nykypäivänä.

Miia Ijäs käyttää Rooman, Krakovan, Varsovan, Tukholman ja Helsingin arkistoista peräisin olevaa materiaalia. Hänen lähestymistapansa tutkittavia ongelmia kohtaan, hänen valitsemansa arkistomateriaali ja Puolan ulkopuolella huonosti tunnetut aikalaiskrokotit ovat havainnollistavia ja luovat yhdessä teoreettisen mallin kanssa merkittävää uutuusarvoa. Tämän vahvasti suositeltavan tutkielman päättää huolellisesti laadittu kirjallisuusluettelo (sivut 231–247) ja suomenkielinen yhteenvedo (sivut 248–253).

ALMUT BUES
DEUTSCHES HISTORISCHES INSTITUT
WARSCHAU, PUOLA

Historian- tutkimusta hyvinvointi- valtion iduista

Paavo Alaja: Suomen maalais-seurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksian aikana (1571–1686). Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutkimuksia 225, Helsingin yliopisto 2013. 450 s. ISBN 978-952-5031-74-4.

Paavo Alaja on tehnyt kirkkohistorian alaan kuuluvan väitöskirjan suomalaisten maalaisseurakuntien köyhäinhoidosta 1500- ja 1600-luvulla. Kyseessä on harvinaisen kiinnostava tutkimusasetelma: Miten köyhien ja vaivaisten asema muuttui, kun Ruotsi ponnisti 1600-luvulla yhdeksi Euroopan suurvalloista? Väitöskirja on kattava yleisesitys köyhäinhoidosta niinä vuosina, joihin heikommasta huolta pitävän suomalaisen hyvinvointivaltion idut yltävät.

Alajan tutkimus on nykyväitöskirjaksi varsin tuhti, noin 400 sivua, mikä selittyy osaksi monilla tutkimuskysymyksillä. Tavoitteena on ollut tutkia köyhäinhoitoa pitäjäkokoisesti siten, että tarkasteluun on liitetty sekä maallisen esivallan toiminta että kirkkoon liittyvät kysymykset. Lisätutkimustehtävänä on ollut köyhyyden ja köyhien määrittely. Tutkija pyrkii tuomaan esille myös köyhäinhoidon alueellisia ominaispiirteitä.

Ensimmäisessä pääluvussa Alaja taustoittaa köyhyyteen liittyviä käsitteitä. Käsitettä *köyhäinhoito* ei itse asiassa tunnettu vielä suurvalta-ajan Suomessa. Köyhiä – tai *vai-vaaisia* – ei hoidettu vaan heitä ennemminkin *huollettiin*. Ensimmäisen pääluvun jälkeen tutkimus etenee kronologisesti vuodesta 1571 (valtakunnan ensimmäinen luterilainen kirkkojärjestys) vuo-

teen 1686 (ensimmäinen luterilainen kirkkolaki). Toisen ja kolmannen pääluvun taitekohta (1654) selittyy kuningatar Kristiinan kruunusta luopumisella, ja neljäs luku alkaa Kaarle XI:n täysi-ikäiseksi tulosta (1672). Vieläkin luontevampia taitevuosia olisivat ehkä olleet Alajan korostamat vuoden 1642 kerjuusääntö tai vuoden 1664 palkollissääntö, joka pakotti itselliset ja irtolaiset palvelussuhteiden solmimiseen.

Tekstiin ututettu runsas yksityiskohtien määrä saattaa välillä uuvuttaa, mutta perusteellisuudesta on hyötyäkin. Vilkaisu henkilöhakemistoon herättää samantien kiinnostuksen. Kirjan sivuille on onnistuttu nostamaan menneitä vuosisadoilta muun muassa Komulainen Simo, karkulainen (Pyhäjoki) ja Helga, surkea akka (Sulka-va). Myös aluerajaus on koko maan kattava. Synnä laajaan maantieteelliseen rajaukseen on tutkimuksen eteneminen lähteiden ehdoilla: koska lähdeaineisto on fragmentaarista, käsittely on ulotettu kaikkeen saatavilla olevaan aineistoon. Ahvenanmaan osuus tosin korostuu, koska sieltä on säilynyt ainutlaatuisen kattava kokoelma lääninrovasti Boëtius Mureniuksen rovastintarkastuspöytäkirjoja vuosilta 1637–1666. Kokoelman avulla on mahdollista seurata Ahvenanmaan seurakuntien köyhäinhoitoa vuodesta toiseen. Ahvenanmaalla näkyi varsin pian esimerkiksi vuonna 1642 annetun kerjuusäännön vaikutus. Kerjääminen haluttiin tässä vaiheessa rajata ainoastaan sellaisten valtakunnan alamaisten oikeudeksi, joilla ei ollut muuta toimeentulon mahdollisuutta. Työntekoon kykeneviä ei haluttu kerjuulla nähdä, ja luvattomaan kerjäämiseen alettiin puuttua yhä tiukemmin.

Köyhäinhoito sai luterilaisuuden vaikutuksesta jonkin verran uusia muotoja, mutta keskeisenä tukijalkana 1600-luvun syrjäytyneillä säilyi suvun antama suoja. Alajan mu-

kaan tarkemman sukututkimuksen kautta olisi mahdollista saada selville, mistä kerjäläiset olivat lähtöisin ja ketä heidän sukulaisensa olivat. Miksi osa jäi oman onnensa nojaan? Alustavan tarkastelun perusteella halvaantuneet saivat turvaa perheenjäseniltään, mutta spitaalisiin sairastuneilla tilanne oli toinen. Uskelan Hakostaron kylässä oman huonekuntansa ulkopuolelle joutui spitaalinen Kerttu Tuomaantytär, joka saattoi olla samassa kylässä asuneen talonpojan Jaakko Tuomaanpojan sisar. Yleensä kyläkuntien kerjäläiset eivät kuitenkaan liene olleet sukua samassa kylässä asuneille talonpojille.

Nyky-Suomessa hyvinvointiyhteiskunnan romuttamisen merkkinä on pidetty sitä, että Helsinkiin rakennetaan lastensairaala verovarojen sijasta vapaaehtoisvaroin. *Helsingin Sanomissa* julkaistiin rahankeräyksen alkuvaiheessa kolumni ”Lastensairaala ei nouse kolehtiroposin”.¹ 1600-luvulla apua tarvitsevia tuettiin usein nimenomaan kolehtivarjoilla. Spitaalilin levitessä Ahvenanmaalle perustettiin Gloskärin saarelle vuonna 1653 hospitaali. Kun kruunu ei pystynyt ylläpitämään hospitaalia, toiveet kohdistuivat vapaaehtoisin lahjoituksiin. Ahvenanmaan satamiin pystytettiin uhritukkeja (keräyslippaita), joihin kertyneet varat käytettiin hospitaalin hyväksi.

Alajan teos on erinomaisen ter-
vetullut lisä varhaismodernin ajan tutkimukseen. 1600-luvun köyhäinhoidosta ei ole tehty aikaisemmin perusteellista alkuperäislähteisiin pohjautuvaa selvitystä. Kaarlo Arffmanin teos *Auttamisen vallankumous* (2008) käsittelee 1500-lukua, ja Panu Pulman väitöskirja *Fattigvärd i frihetstidens Finland: en undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle* (1985) puolestaan 1700-lu-

1. Päivi Punkka, Lastensairaala ei nouse kolehtiroposin. *Helsingin Sanomat* 8.6.2013.

kua. Alajan tutkimus tarjoaa myös mielenkiintoisia mahdollisuuksia aiheen syventämiseksi. Mikrohistoriallisesti kiinnostava hahmo on esimerkiksi ahvenanmaalainen Mats, joka sokeutui lapsena siskon heitettyä tuhkaa hänen silmilleen. Sittemmin Sokea Mats rikastui kerjäämisellä siinä määrin, että pystyi avustamaan talonpoikia antamalla heille lainaa. Vertailukohtia Matsille löytyy muualtakin Euroopasta. Kun Matsin perintöasiaa käsiteltiin oikeudessa, kirkkoväärti kertoi, miten eräs hänen sukulaisensa oli kerjännyt Tukholmassa niin suuren omaisuuden, että oli pystynyt ostamaan talon Södermalmilta. Alaja tuntee hyvin myös muualla Euroopassa tehtyjä köyhäinhoidon historiaan liittyviä tutkimuksia. Ne keskittyvät tosin yleensä kaupunkien oloihin, ja maaseutu on tutkimuskohteena harvinainen poikkeus. Muualla tehtyjen tutkimusten avulla voisi kuitenkin kenties pohdita, miten 1600-luvun yhteisö reagoi siihen, kun avustettavasta tuli avustaja.

RITVA KYLLI
OULUN YLIOPISTO

Suomalaisen kylpylä-kulttuurin komeat kuvat

Liisa Suvikumpu: Suomalaiset kylpylät. Kotimaisen kylpylä-kulttuurin historiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014. 240 s. ISBN 978-952-222-239-8.

Euroopan historian dosentti Liisa Suvikumpu kertoo uudessa kirjassaan suomalaisten ja hieman ulkomaistenkin kylpyläiden historiasta. Yksittäisistä suomalaisista kylpy-

löistä on kirjoitettu aiemminkin, mutta Suvikummun kirja on ensimmäinen, joka kokoa kylpyläiden tarinat yksiin kansiin.

Kylpylävillitys levisi keskisestä Euroopasta Suomeen jo 1600-luvun lopulla, jolloin Kupittaaan lähteelle Turkuun alkoi saapua matkajia kauempaakin nauttimaan kuuluisaa terveysvettä. Lähteeseen ei suinkaan menty uimaan, vaan vettä nautittiin sisäisesti useita kertoja päivässä. Lähteiden vesiä tutkittiin myös tieteellisesti, jolloin huomattiin eri lähteiden sisältävän eri mineraaleja. Eri lähteet paransivat siten eri sairauksia.

Suomessa oli tosin jo vuosisatojen ajan ollut käytössä oma perinteinen vesihoito eli sauna. Se otettiin osaksi hoitoja myös kylpylöissä. Suomalaisten usko saunan parantavaan voimaan oli kova, sillä saunaa suositeltiin 1800-luvun *Lääkärilehde*ssä avuksi moneen vaivaan. Ei siis ihme, että suomalaisten oli helppo uskoa myös muiden vesihoidojen voimaan.

Kylpyläiden eurooppalaisesta historiasta olisi mielellään lukenut hieman enemmänkin, sillä kirjan alussa hypitään vuosisadasta toiseen varsin vauhdikkaasti ja yleistään. Sen sijaan suomalaisen kylpyläkulttuurin historiasta kerrotaan huomattavasti tarkemmin. Kiinnostavaa tekstiä elävöittävät hyvin valitut lainaukset tunnetuilta kylpylävierailta, kuten Elias Lönnrotilta, Aleksis Kiveltä ja L. Onervalta, joka kokeili Loviisan kylpylässä suosittuja radiumhoitoja.

Kylpylät ja niiden hoidot muokkasivat myös ihmisten sairauksia. 1800-luvulla kylpylöissä hoidettiin hermosairauksia kuten hysteriaa, jonka hoitomuodot kopioitiin Saksan kuuluisista kylpylöistä. Säännöllisesti saatu kylmä vesisuihku rauhoitti hysteerikon hermot. Kuhn-amme oli 1900-luvun alussa uutuus, joka levisi Suomeen vauhdilla. Istuma-ammeen viileässä vedessä istumisen uskottiin parantavan useita vaivoja. Aikakauden sa-

nomalehdissä käytiin välillä kiivas-takin keskustelua kuhnimisen vai-kuuksista.

Kylpylät sijaitsivat aina mahdollisimman kauniissa ympäristössä ja arkkitehtuuriin kiinnitettiin erityistä huomiota. Porvariston kauneushanteisiin sopivat huvilamaiset rakennukset ja hyvin hoidetut puutarhat olivat tärkeä osa kylpylävierailun onnistumista. Kylpyläkaupunkien infrastruktuuri olikin yleensä erinomaisessa kunnossa. Niin Hankoon kuin Naantaliinkin luotiin kauniita kävelyreittejä, katuja kivetettiin ja kylpylävieraiden näköaloja häirinneet roskat kiikutettiin pikavauhtia pois kaduilta. Kylpylät olivat paikkakunnalla niin merkittävä työllistäjä, että vieraiden hyvinvoinnin takaaminen oli lähes kaikkien asukkaiden yhteinen projekti.

Kylpylöissä käytäydettiin etiketin mukaisesti ja muiden vieraiden kanssa seurustelu oli tärkeässä roolissa. Onnekkaimmat löysivät vieraiden joukosta kohtalotovereita tai muuten mukavaa seuraa. Kylpyläpäivien rytmi toistui aina samanlaisena sisältäen ateriat, hoidot, kevyet kävelyretket tai seuralit.

Puolet kirjasta vie Suomen kylpyläiden yksityiskohtainen esittely paikkakunnittain. Vanhat kuvat näyttävät hätkähdyttävästi, miten upeaa arkkitehtuuria kylpylöissä aikoinaan oli. Suuri osa vanhoista kylpylärakennuksista on sittemmin tuhoutunut tai purettu kylpyläkulttuurin hiipuessa toisen maailmansodan jälkeen. Uusi nousu koitti 1970-luvulla aluksi sotainvalidien kuntouttamisen myötä. 1980-luvulta lähtien alan valtasivat uudenlaiset elämyskeskukset, joissa nykymaailman kiireiset ihmiset voivat ladata akkujaan viettämällä viikonlopun irti arjesta.

Kuten kirjoittaja toteaa, nykypäivän kylpyläkulttuuri muistuttaa monin tavoin sadan vuoden takaisia aikoja. Vedessä olemisesta nauttiminen, uiminen ja erilaisissa

hoidoissa istuminen ovat käytännössä samanlaisia kuin ennenkin. Vain nimet ovat muuttuneet. Sata vuotta sitten oli trendikästä istua männynhavukylvyssä, nykyään taas muodissa on kuumakivi-terapia tai My Body Time -erikoishoit.

Kun päivän liikunnallinen osuus on saatu pois päiväjärjestyksestä, on aika syödä, juoda ja juhlia. Tämä on sittenkin kautta aikojen ollut monille kylpylävieraille se matkan pääasia.

Suomalaiset kylpylät -kirja on kirjoitettu sen verran viihdyttävästi, että sen voi ottaa mukaan lukemiseksi vaikkapa kylpylälomalle. Upeat kuvat menneistä aurinkoisista kesistä ja kylpylävieraiden ajanvietosta täydentävät kokonaisuutta hienosti.

RAUNO LAHTINEN
TURUN YLIOPISTO

Psykiatria-tieteen juuria etsimässä

Helena Hirvonen: Suomalaisen Psykiatriatieteen juuria etsimässä. Psykiatria tieteenä ja käytäntönä 1800-luvulta vuoteen 1930. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden väitöskirja No 72, Itä-Suomen yliopisto 2014. 344 s. ISBN 978-952-61-1340.

Helena Hirvosen tutkimuksen kohteena on suomalaisen psykiatriatieteen kehityskaari osana eurooppalaista kehitystä. Hirvonen osoittaa, miten vahva yhteys suomalaisilla lääkäreillä oli psykiatrian keskeisiin keskuksiin, joista useimmat sijaitsivat Saksassa. Työssä nousevat esiin uusimman tiedon välittäjät, joiden sosiaalinen pääoma

karttui seuraamalla uusinta kansainvälistä tutkimusta, verkottamalla alan huippuosaa ja työskentelemällä alan huipputiedemiesten klinikoilla ja laboratorioissa. Hankittu tieto saatettiin kollegojen käyttöön matkakertomuksissa ja tieteellisissä artikkeleissa ja oppilaille tietoa levitettiin luennoilla.

Työn laajan monitieteisen perspektiivin mahdollisti osaltaan tekijän koulutus ja kokemus hoitotieteessä. Tekijä hallitsee erinomaisesti psykiatrian käsitteistön ja tautien terminologian. Työssä on kaksi osaa. Ensin analysoidaan psykiatrian tieteellistymistä, sen hoitomenetelmien kehittymistä ja tämän jälkeen uuden tiedon soveltamista käytäntöön pitkällä aikavälillä.

Työssä keskeisen sijan saavat seuraavat kysymykset: Mitkä sisäiset tekijät vaikuttivat suomalaisen psykiatriatieteen syntyyn ja kehitykseen? Minkälaisia vaikutteita suomalaisen psykiatriatiede omaksui ulkomailta? Minkälainen merkitys suomalaisen psykiatriakunnan verkostoitumisella oli psykiatriatieteen kehitykseen? Tutkimuksen loppuosassa tekijä pyrkii selvittämään psykiatriatieteen uusimpien käytäntöjen ja hoitomuotojen soveltamista käytäntöön, esimerkkinä Niuvanniemen potilaiden sairaskertomukset. Lopuksi tekijä arvioi suomalaisen psykiatriatieteen teoreettista ja käytännön osaamista.

Analysoidessaan suomalaisen psykiatriatieteen juuria tekijän käytettävissä on ollut laaja kansainvälinen tieteellinen aikalaikirjallisuus, jonka keskeiset teokset ovat Lapinlahden sairaalan niin kutsuttujen vanhojen kirjojen kokoelmassa. Lääkintöhallituksen arkistossa säilytettävät lääkärien matkakertomukset ja alan aikakauslehdissä julkaistut artikkelit ovat auttaneet tekijää jäljittämään uusien hoitomuotojen omaksu- mista ja suomalaisten lääkärien verkottumista alan kansainvälisiin

asiantuntijoihin. Kysymys siitä, miten uusimpia hoitomuotoja sovellettiin käytäntöön, selviää Niuvanniemen potilaiden sairaskertomuksista. Tämä aineisto valaisee paitsi hoitomuotoja myös lääkärien asenteita ja arvostuksia.

Tutkimuksessaan tekijä nojautuu osittain sosiaalisen pääoman ja innovaatioiden leviämisen teorioihin. Hän esittää käyttävänsä teorioita heuristisesti eli arvioi teoriaa suhteessa tutkimuskohteeseen. Tekijän metodina on sekä kvalitatiivinen että kvantitatiivinen analyysi. Hän tuntee erinomaisesti aikaisemman Suomessa tehdyn tutkimuksen ja käyttää hyväkseen kansainvälistä ruotsin-, saksan-, englannin- ja venäjänkielistä tutkimusta.

Saksa oli suomalaisten psykiatrian asiantuntijoiden ensisijainen opintomatkojen kohde ja uusimmat hoitomuodot omakuttiin vain vähäisellä viiveellä. Hirvonen on analysoinut monitasoisesti matkojen antia. Lapinlahden sairaalan kirja-aarteiden ja niiden käytön perusteella tekijä osoittaa, miten aktiivisesti suomalaiset lääkärit seurasivat psykiatrian kehitystä. Näiden niin kutsuttujen vanhojen kirjojen joukosta löytyivät psykiatriatieteen klassikot, joihin suomalaiset lääkärit olivat tutustuneet jo ennen opintomatkaa lähtemistä. Lapinlahden kirjastossa olivat esimerkiksi kaikki Emil Kraepelinin *Psychiatrie. Ein Lehrbuch für Studierende und Aerzte* teoksen yhdeksän painosta samoin kuin hänen luentonsa.

Lääketieteessä sairauksien tunnistaminen on ollut keskeisimpiä haasteita. Eri mielenhäiriöiden ja -sairauksien esiintymisestä vuosina 1897–1921 ja 1897–1930 laadituissa taulukoissa sairaudet luokiteltiin kuuteen eri ryhmään, joita olivat melankolia, mania ja maanisdepressiivinen psykoosi, dementia praecox, skitsofrenia, dementia paralytica. Tarkastellessaan mielisairauksien syiden lukumää-

räistä kehitystä tekijä pohdiskelee luokitusperusteita. Hän tekee johdopäätöksiä dementia praecox -skitsofreniaan sairastuneiden määrän kasvusta ja tulee siihen tulokseen, että Emil Kraepelinin käyttöön ottama kaksijakoinen luokitus johti skitsofreniaan sairastuneiden määrän kasvuun. Ansio-kasta on myös tekijän pohdinta tuntemattomien syiden osalta ja erityisen mielenkiintoisia ovat taulukot perinnöllisten syiden osuudesta eri mielisairauksissa. Lääkintöhallituksen tilastoista selviää, että vuosina 1887–1926 selitettiin psykologisilla syillä keskimäärin vain 1–5 prosenttia mielisairauksiin sairastuneista. Usko perinnöllisyyden ja mielisairauksien yhteyteen vahvistui 1920-luvulla, vaikka yhteyttä ei pystytty todistamaan.

Niuvanniemen potilaiden sairauksertomuksista selviää, että Suomessa luotettiin saksalaiseen lääketieteeseen ja uskottiin somaattisiin syihin, jopa 1960-luvulle saakka. Mielisairauksien syitä etsittiin myös yhteiskunnallisista muutosvaiheista ja kriiseistä. Näitä olivat muun muassa sisällissota, joka vaikutti vuosien päästä mielenterveyteen. Kuudella prosentilla Niuvanniemeen joutuneista oli vuosina 1918–1920 sairastumisen virallisena syynä pelästyminen ja mielenliikutukset.

Hirvonen analysoi eristyksen ja pakkopaidan, makuuhoidon, verkon käytön, kylpy- ja käärehoitojen käyttöä hoitomuotona samoin kuin erilaisten lääkkeiden käyttöä eri sairauksissa. Suomessa pyrittiin Saksan mallin mukaan luopumaan pakkokeinoista, esimerkiksi eristyksestä. Saksan mallin mukaan myös uskottiin yleisesti kylpy- ja vesihoidojen tehoon.

Hirvonen on analysoinut monitasoisesti matkojen antia. Ulkomailla saadut kokemukset olivat merkittäviä päätettäessä erilaisista hoidoista kentällä. Niuvanniemen sairauksertomusaineiston pohjalta Hirvonen osoittaa, minkälaisia

uusia hoitomuotoja sovellettiin suomalaisessa mielisairanhoidossa pitkällä aikavälillä ja minkälaisia viiveitä uusien hoitomuotojen soveltamisessa esiintyi. Uusia lääkkeitä otettiin käyttöön, mutta kaikkia mielisairauksia, kuten skitsofreniaa ja psykoosia ei pystytty parantamaan – Hirvosen sanoin ”ei edes ulkomaisten sairaaloiden klinikoilla”.

Sairauksien tunnistaminen ja luokittelu on yksi vaikeimpia tehtäviä. Tekijä hallitsee tautien terminologian ja sen muuttumisen ja esittää graafien ja taulukkojen avulla virallisen tilaston tietoja eri mielenhäiriöiden ja -sairauksien esiintymisestä tutkimusperiodilla. Tekijä toteaa, että mielisairauksia ei pystytty yksimielisesti ja tarkasti nimeämään edes psykiatriatieteen johtavissa maissa.

Jokainen tieteenala rakentuu aluksi pienin askelin, mutta jo 1800-luvun puolivälissä Suomessa tehtiin väitöskirjoja, jotka todistivat suomalaisten tutkijoiden laadusta. Tällainen oli muun muassa Anders Thiodolf Saelanin väitöskirja *Om sjelfmordet i Finland i statistisk och rättsmedicinist afseende* vuodelta 1864 ja vuonna 1870 ilmestynyt Axel Hjalmar Ilmonin tutkimus *Historiska anteckningar om melankoli samt läran om densamma enligt äldre och mofdeltda författare*.

Voimme kysyä, oliko Suomi sitenkään niin jäljessä. Suomalaiset psykiatrian asiantuntijat, lääkärit ja sairaanhoitajat seurasivat aktiivisesti uusinta tietoa ja verkottuivat keskieuropalaisten, erityisesti saksalaisten tutkijoiden kanssa. Psykiatriatieteen merkkipaaluja Suomessa olivat klinisen opetuksen järjestäminen 1893–1894 ja dosentuurin perustaminen 1894. 1800-luvulla riehuneet tarttuvut sukupuolitaudit vaikuttivat kuitenkin siihen, että psykiatria jäi hetkellisesti toissijaiseksi kehityskohdeksi. Psykiatriaan toivottu professori jäi toiseksi, sillä sukupuoli-

tautiopin professori perustettiin ensin. Lopulta vuonna 1906 Helsingin yliopistoon perustettiin psykiatrian ylimääräinen professori, joka vakinaistettiin vuonna 1921.

Psykiatrian professorin ensimmäinen hoitaja oli Christian Sibelius, jolla oli erinomaiset verkostot ennen muuta saksalaisiin tutkijoihin. Verkostoista ja suomalaisten hankkimisesta uusimman tiedon äärelle kertoo Emil Homénin opiskelu Pariisissa Jean Martin Charcotin oppilaana. Christian Sibelius ja hänen seuraajansa Harald Fabritius olivat puolestaan Homénin oppilaita. Näille uusimman tiedon soveltajille, kuten Niuvanniemen lääkärinä pitkään työskennelleelle Ernst Thermanille olisi toivonut työssä näkyvämpää roolia jo disposition tasolla. Merkittävää on, että vaikka tieteellisillä seuroilla oli yhteyksiä toisiin ulkomaisiin tieteellisiin seuroihin ja vaikka tieteellisten julkaisujen vaihtosuhteet toimivat erinomaisesti, verkottuminen tapahtui yksilöiden – ei instituutioiden kesken.

Uudet hoitomenetelmät ja lääkkeet otettiin käyttöön maksimissaan vuoden viiveellä. Esimerkiksi barbituraattien käyttöön ottamisessa Suomi oli ensimmäisten joukossa. Toisaalta vahvat esikuvat ja koulukunnat hidastivat alan kehitystä. Tällainen esimerkki löytyy psykoanalyysistä, josta oltiin kiinnostuneista varsin myöhään, sillä Emil Kraepelinin vaikutus eli vahvana aina 1920-luvulle saakka. Niuvanniemen sairaalan aineistoista olisi ehkä saanut myös tietoa hoitoon lähettävien lääkärin lausunnoista. Mielenkiintoisia ovat itse lomakkeet, erityisesti kysymysten luonne. Tämä olisi kuitenkin vaatinut kohtuuttoman paljon työtä.

MARIATTA HIETALA
TAMPEREEN YLIOPISTO

Kuka teki modernin?

Tiina Männistö-Funk: Itse tehty moderni. Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle. Scripta Lingua Fennica Edita C 380, Turun yliopisto 2014. 245 s. ISBN 978-951-29-5701-9.

Bruno Latour kysyy, onko kukaan koskaan tavannut inhimillistä yhteisöä, jota ei olisi rakennettu tavaroitten varaan. Hän toteaa myös, että esineet ovat täynnä ihmisten niille antamia merkityksiä. Samantapaisia pohdintoja ihmisten ja esineiden suhteista on paljon. Kun kuluttamisen määrä ja merkitys kulttuurissa on kasvanut, myös tavaroiden ja niiden käyttäjien suhteita pohtiva tutkimus on lisääntynyt. Tiina Männistö-Funkin väitöskäytännön tutkimus palauttaa meidät aikaan, jolloin kulttuurin tavaristuminen, *commodification*, oli vasta alullaan. Tavaroita oli useimmilla varsin vähän. Ihmisillä oli silti tarve hankkia niitä, ja myös kehittää niille omanlaisiaan ja itsensä näköisiä käyttötapoja aivan samoin kuin nykyisin.

Männistö-Funkin tutkimus vie meidät sen kulutuskulttuurin pariin, joka muodostui Suomessa 1800-luvun lopulta alkaen. Tutkimuskohteina ovat gramofonit, polkupyörät ja valokuvat sekä niiden käyttäjät ja heidän suhteensa näihin esineisiin. Tutkimuksen kysymykset liittyvät siihen, miten suomalaiset alkoivat käyttää uusia tavaroita, miksi juuri näistä tuli niin suosittuja, minkälaisiin tarpeisiin ne vastasivat ja miten niitä käytettiin. Joukossa on aivan uusia esinetyyppejä, kuten itse tehdyt eli kansanomaiset polkupyörät, ja aikaisemman tutkimuksen ulkopuolelle jääneitä käyttäytymisen muotoja, kuten käyntikorttivalokuvat.

Aiheen käsittely päättyy sotavuosiin.

Kaupunkilainen elämäntapa hallitsee mielikuviamme tämän ajanjakson kulutuskulttuurista, ja tutkimuksen ansioita onkin näkökulman laajentaminen maaseudulle, jossa suurin osa suomalaisia tutkimusjaksolla asui. Tämä tuo uuden näkökulman myös niin sanottuun moderniin elämään, jota on sitäkin tarkasteltu eniten urbaanina ilmiönä, esimerkkeinä vaikkapa mainonnan tutkimus tai funktionalistinen asuntoarkkitehtuuri. Männistö-Funkin tutkimuksessa kulutuskulttuuri ja siirtyminen moderniin näyttäytyvät paikallisina prosesseina, jotka muotoutuivat paikallisyhteisöissä. Kiinnostavat jännitteet muodostuvat ensinnäkin perinteisen ja modernin, maaseudun ja kaupungin sekä eliitin ja tavallisen kansan välille. Tulkintakehyksen muodostavat teknologisuus, moderniteetti ja kulutuskulttuuri. Männistö-Funk tuntee näihin laajoihin teemoihin liittyvän tutkimusperinteen ja tuo siihen oman lisänsä. Johdantoartikkelia voi suosittelua lukemiseksi kenelle vain, joka on kiinnostunut kulutustutkimuksesta.

Tutkimuksen aineisto on monipuolista. Lehtiaineisto, valtiopäivämateriaali ja tilastot sekä kirjallisuus ovat historian tutkijalle tyypillisiä aineistoja. Sen sijaan muistitieto ja erityisesti konkreettiset esineet ovat historian tutkimuksessa vähemmän käytettyjä lähteitä, joiden relevanssin tutkimusaiheelle Männistö-Funk osoittaa pätevästi. Esineet on tällä kertaa todella asetettu tutkimuksen keskiöön. Tavallisesta poikkeavat lähderyhämät ja niiden pohtiminen sekä tutkimuksen omista näkökulmista että myös laajemmin historian tutkimuksen näkökulmasta ovat mielestäni tutkimuksen kiinnostavinta antia. Tutkimuksessa on päästy hyvin lähelle menneisyyden ihmisten materian kokemusta sekä muistitiedon avulla että myös ottamalla

materian ja esineiden olemus toisissaan. Äänet ja tuntoaistimukset on otettu vakavasti, kuluttajan käytäntöjä ohjaavina elementteinä. Miten sijoittuu esimerkiksi kulttuurisen pääoman kentälle ihmisen, joka antoi gramofonin soittaa iskelmä suviyössä keskellä Töölöä? Miksi eri puolilla Suomea rakennettiin polkupyöriä itse, renkaista alkaen? Museualan edustajana toivon, että monet muutkin tutkijat uskaltaisivat tarttua museokokoelmien runsaaseen tietovarantoon. Sekä museot että tutkijat voisivat Suomessa hakeutua rohkeammin tutkimusyhteistyöhön.

Aineiston monipuolisuus johtaa luontevasti käytettyjen menetelmien ja teoreettisen viitekehyksen monipuolisuuteen. Historiantutkimuksen kentällä tutkimus kiinnittyy lähinnä arjen historiaan ja kulttuurihistoriaan. Männistö-Funk sioutuu kuitenkin selkeämmin teoreettisiin viitekehyksiin, lähinnä käytäntöteoriaan ja teknologian sosiaalisen rakentumisen teoriaan (*Social Construction of Technology*), joita kumpaakin on historian tutkimuksessa käytetty toistaiseksi vähän. Teknologia avautuu tutkimuksessa sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä, ei niinkään yksittäisinä laitteina tai laitekokonaisuuksina. Tämä avaa tutkimusta käytäntöteorian suuntaan, koska käyttäjän rooli teknologian muokkauksessa on keskeinen. Käytäntöteoriaa, joka yleensä keskittyy nykyhetken käytäntöklustereihin Männistö-Funk kehittää ottamalla käyttöön historiallisen aineiston, ja korvaa lisäksi *klusterin* onnistuneella suomenkielisellä käännökseällä *rykelmä*. Tällaisia käytäntöjen rykelmiä edustavat tutkimuksessa esimerkiksi piironki ja sen päälle sijoitettu käyntikorttialbumi ja näihin liittyvä kahvitteluperinne, mutta myös kuvien näpistely kahvikutsujen yhteydessä. Rohkea tarttuminen teorioihin ja niiden soveltaminen omaan aineistoon onkin

tutkimuksen ansioita. Teoreettinen viitekehys ei tunnu tutkimuksessa päälle liimatulta, vaan teoreettisia kysymyksenasetteluja on käytetty tutkimuskysymysten muotoilussa ja aineiston tarkastelussa. Artikkeliväitöskirjan etu on se, että kirjoittaja on voinut tarkastella tutkimuksensa lopputuloksia etäisyyden päästä ja laajemmin kuin perinteisessä tutkimusmonografiasa.

Artikkelimuoto herättää toki myös jonkin verran kysymyksiä. Siitä seuraa tiettyä kehämäisyyttä, jossa samat asiat toistuvat useita kertoja hieman eri näkökulmista, koska yksittäisten artikkeleiden sisäinen logiikka edellyttää taustojen selvittämistä lukijalle. Johdantoluku kokoaa teemat hyvin yhteen, jopa niin hyvin, että se vie jonkin verran mielenkiintoa yksittäisten artikkeleiden lukemiselta. Turun yliopiston valitsema linja, jossa kaikille teksteille ei luoda yhteistä kirjallisuusaparaattia, vaan viitetiedot ovat erikseen jokaisen artikkelin yhteydessä, haittaa jonkin verran kirjan käyttöä työvälineenä. Nämä eivät kuitenkaan ole vain tämän väitöskirjan erityiskysymyksiä, vaan koskettavat artikkeliväitöskirjamuotoa yleisemminkin.

Männistö-Funk vertaa paikallisia löydöksiä laajempaan historialliseen kontekstiin ja pyrkii tekemään johtopäätöksiä suomalaisesta elämästä ja suomalaisesta yhteiskunnasta yleensä. Tässä mielessä lähestymistapaa voi pitää mikrohistoriallisena. Samaan suuntaan viittaa Männistö-Funkin tätä tutkimusta varten luoma *itse tehdyn modernin* käsite, joka sisältää ajatuksen käytännöstä, jotka asettuvat poikkiteloin urbaanin eliitin määrittelemän moderniteetin kanssa. Käsite on itse asiassa yksi tutkimustuloksista. Tutkimus on samalla jälleen yksi lisä postmoderniin traditioon, joka haastaa kertomuksen hegemonisesta ja kaikkialla samanlaisesta modernista sekä tilallisesti (kaupunki–maaseutu)

että sosiaalisesti (eliitti–rahvas). Lineaarisen jatkumon sijaan tutkimus korostaa epäjohdonmukaisuuksia, riitasointuja ja ylipäänsä arjen ja arkisten käytäntöjen monimuotoisuutta. Kaupunki ja maaseutu sekä perinteinen ja moderni ovat suomalaisen historiantutkimuksen keskeisiä vastinpareja. Männistö-Funk kykenee tuomaan näihin molempiin uusia, kiinnostavia näkökulmia hyvässä vuoropuhelussa aikaisemman tutkimuksen kanssa. Uusia tutkimusaiheita näyttäisi löytyvän esimerkiksi moderniteetin laajenemisen syvemmän problematisoinnin ja kehityskulkujen kansainvälisen vertailun suunnalta.

MINNA SARANTOLA-WEISS
HELSINGIN KAUPUNGINMUSEO

Unelmat ja todellisuus

Sari Näre & Jenni Kirves (toim.): Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus. Johnny Kniga 2014. 407 s. ISBN 978-951-0-40596-3.

Luvattu maa on osuva nimi kirjalle, joka käsittelee Suur-Suomea. Luvattu maahan jää usein haaveeksi tai katoaa käsistä, minkä jälkeen sen piirteet muodostuvat entistä nostalgisemmiksi ja myyttisemmiksi. Toisaalta, jos luvattuun maahan joskus pääsee, kokemus muodostuu herkästi pettymykseksi, kun todellisuus ei vastaa haavekuvaa. Näin kävi myös Suur-Suomi-hankkeelle – tai oikeastaan hankkeille, koska äärioikeistoon yleensä assosioitu suuntaus ei ollut ainoa Suur-Suomi-projekti. Vastaavaa oli muillakin. Itse asiassa ääriivasemmisto sai kokea tätä Itä-Karjalan "luvatua maata" ajallisesti eniten, ja

omalta osaltaan tuhoisimmin seurauksin.

Kirjassa ei tätä kysytä, mutta pienen karrikoinnin höysteellä voitaisiin: Kuka on ainoa suomalainen, joka on järjestänyt Itä-Karjalan Suomelle jopa kahdesti? Otto Wille Kuusinen, vuosina 1918 ja 1939. Neuvostohallitushan luovutti molemmilla kerroilla Suomelle Itä-Karjalan Kannaksen rajanmuutoksia ja ystävyyssovimusta vastaan. Kummallakaan kerralla Itä-Karjala ei kuitenkaan valtaenemistölle kelvannut.

Luvattu maa on kirja, jolla on missio. Se haastaa vanhaa sotahistoriaa ja kansakunnan kollektiivista muistia ja haluaa tuoda esille uusia näkökulmia. Kirjoittajina ovat nuoremman polven tutkijat, jotka ovat saaneet syystäkin nimeä niin sanotun uuden sotahistorian edustajina: Jenni Kirves, Ville Kivimäki, Sari Näre, Oula Silvennoinen ja Tuomas Tepora. Sari Näre ei tosin ole varsinaisesti taustaltaan historioitsija, mutta hän on profiloitunut viime vuosina uuden sotahistorian edustajaksi. Kirjan ovat toimittaneet Näre ja Kirves.

Artikkelikokoelma on kiinnostava, lukijaa palkitseva, tietämystä avartava ja jopa nautinnollinen lukukokemus, vaikka yksityiskohtat ovatkin välillä jopa karmivia. Silvennoinen luo katsauksen Suur-Suomen muistamiseen ja unohtamiseen ja niiden syihin. Tepora tarkastelee heimohenkisyttä sen syntyvaiheessa ja maailmansotien välillä (olisikohan artikkeli toiminut vielä paremmin kirjan avauksena, välittömästi johdannon jälkeen?). Hän tuo esille myös punaisen Suur-Suomen hankkeet, jotka on unohdettu jopa hanakammin kuin valkoiset projektit. Kirves analysoi naisten osuutta ja roolia Suur-Suomen rakentajina sekä toisessa artikkelissa Suur-Suomi-henkisyyden eri vaiheita. Näre tarkastelee nuorisoon ja lapsiin suunnattua Suur-Suomi-propagandaa. Hän yhdistää artikkeliinsa monta muutakin nä-

kökulmaa sotaa vastustaneita päsifisteja ja rintamaolojen korttipelejä myöten. Hieman liiankin monia; tuntuu siltä, että kokonaisuus hajoaa, parempi ratkaisu olisi ehkä ollut kirjoittaa ainakin pari erillistä artikkelia teemoista, jotka ovat lähimpänä toisiaan. Ville Kivimäki kartoittaa suomalaisten kokemuksia miehittäjinä.

Jokainen kirjoittajista on perehtynyt hyvin teemaansa, osaa lähestyä sitä kiinnostavasti ja kirjoittaa mukaansatempaavasti. Lukija tuntee miltei kulkevansa mukana tutkimuskohteiden kokemuksissa ja myötäelävänsä heidän uskonsa, intonsa, uhonsa, epäilyksensä, pettymyksensä ja epätoivonsa. Laaja esimerkkivarasto yksilöiden kokemuksista takaa, että esitys on tarpeeksi konkreettinen mennäkseen lukijoille perille. Kirjoittajien pyrkimykset ovat linjassa kansainvälisen sotahistoriantutkimuksen trendien kanssa, joissa on pyritty yksilötason kokemuksiin ja antamaan ääni niille ilmiöille, jotka omana aikanaan olivat joko marginaalisia tai kiistanalaisia. Kirjaa jaksaa varmasti lukea sekä ammattilainen että harrastaja.

Niille, jotka haluavat lukea puhtaista aseista puhtaan asian puolesta ja torjuntavoitosta, teksti voi olla karvastakin – mutta varmasti terveellistä. Suur-Suomi-hengen edustajia ei silti demonisoida tai tehdä naurettaviksi, vaan ymmärrettäviksi. Kysymys heidän toimintansa hyväksyttävyydestä ja moraalista onkin sitten jo aivan eri koordinaatisto.

Luvattu maa ei voi olla vain tutkimuskirja, joka voisi pyrkiä väitöskirjamaiseen tarkkuuteen. Uusi avaus on aina eräänlainen yleisesityksen ja tutkimuksen välimuoto. Niinpä nytkin nojataan usein jo olemassa oleviin tutkimuksiin tai keskitytään pääasiassa tiettyihin, lähinnä viime vuosina julkaistuihin lähdekokoelmiin. Väliillä tulee melkein sääli Elsa Enäjärvi-Haaviota, joka on todella perusteellisen läpi-

valaisun kohteena – lähinnä kaisiksi, että säilytti niin tunnollisesti lähteensä. Kivimäen artikkeli rakentuu selvimmän arkistolähteisiin, SKS:n kansanrunousarkiston muistitietoaineistoihin. Kivimäen teksti on muutenkin todella vakuuttava, koska siinä otetaan perusteellisesti huomioon kaikki näkökulmat, ennen kuin lausutaan oma johtopäätös.

On myös luonnollista, että uudenkaltaisiin avauksiin pyrkivät kirjat aina korostavat, kuinka uusi niiden näkökulma on. Joskus jopa ylikorostavat. On esimerkiksi vaikeaa samaistua käsitykseen, että sen takia, miten Suomessa on muistettu SS-vapaaehtoisia, “[h]istoriallisesti, henkisesti Suomi ei siis ole osa Eurooppaa, vielä vähemmän länsimaailmaa”. Liekö yhtä tuollaista “Eurooppaa” tai “länsimaailmaa” edes olemassa – jokaisen maan sotakertomuksissa on omat olosuhteensa ja omat apologiansa.

Tekee myös hiukan erikoisen vaikutuksen, kun ensin korostetaan, kuinka Suur-Suomi teema on ollut unohdettu ja kuinka siitä on vaiettu – ja sitten luetaan kahdeksan kirjaa, jotka ovat olleet (kirjan omien sanojen mukaan) “Suur-Suomeen liittyvää perustavanlaatuaista tutkimusta”. Tästäkin listasta puuttuu lukuisia perusteoksia. Toki pitää paikkansa, että *Luvattu maan* näkökulma – valloituksen, siihen johtaneen mentaliteetin ja miehityskokemusten korostus – rikastaa kokonaiskuvaa huomattavasti, aiemmin on liikuttu suurelta osin tapahtumahistorian tasolla.

Silti jää vaikutelmaksi, että mutkat suoristuvat enemmän kuin olisi suotavaa. Useissa artikkeleissa on esimerkiksi havaittavissa joillekin muillekin sinänsä erinomaisille sota-ajan tutkijoille tyypillinen piirre, että katseen kääntyessä taaksepäin, maailmansotien väliseen aikaan, linsseistä tulee finalistisia. Edeltävät vuosikymmenet oletetaan luonteeltaan kovin samanlai-

siksi kuin sota-aika oli – unohtaen niiden erilaiset olot, monimuotoisuus ja moniäänisyys. Lähdekampakin jää näissä yleistyksissä usein aika harvaksi sota-ajan tutkimiseen verrattuna.

Tässäkin kirjassa toistuu monta kertaa, että lainataan laajasti oikeiston laita-ainesten puheenvuoroja, jotka tihkuvat niin paatosta kuin joskus vertakin, ja todetaan näiden mielipiteiden esittäjät “vaikutusvaltaisiksi”. Mutta kertakaan ei määritellä, saati testata, mitä tuo vaikutusvalta oli, ja kovin harvoin muistetaan mainita heidän ylivoimaisen vahvat vastavoimansa.

Toki monet jyrkän oikeiston edustajat sijoittuivat yhteiskuntahierarkiassa korkeammalla kuin vaalikannatus edellytti: korkeisiin virka-asemiin hallinnossa, armeijassa, elinkeinoelämässä, yliopistossa, kulttuuriväen keskuudessa. Ääni kuului kauas. Mutta paljonko se lopulta vaikutti, kun 1920-luvun Suomi oli nimenomaan keskustalainen Suomi, ja koko poliittinen ja yhteiskunnallinen kehitys meni Lapuan liikkeen välivaiheen jälkeen koko ajan vasemmalle – päinvastoin kuin valtaosassa muuta Eurooppaa.

Suurin osa äärioikeistoa sai mielestään 1930-luvulla keskittyä kamppailuun omasta olemassaolostaan. Konkreettisimmin herra Kekkosta vastaan. Tässä mielessä tuntuu oudolta lukea, kuinka Katri Vala “uskalsi” jopa arvostella IKL:ää. Sellainen tuskin vaati uskallusta muualla kuin muutamassa eteläpohjalaisessa kunnassa, sillä ajan lehdistölle IKL oli täysin vapaata riistaa ja sen poliittinen ystäväkirja tyhjä – jopa Kokoomuksen suuntaan 1930-luvun puolivälistä alkaen.

Hämäräksi jää myös yhden artikkelin avaus, jossa siteerataan pitkästi Vapaussodan Rintamamiesten Liiton muistiota vuodelta 1931, kuitenkin osoittamatta, miten se olisi ollut leimaa-antava

1930-luvun hengelle. Kun sen tekijöiksi vielä mainitaan kenraalit Hagfors, Runolinna ja Strann, eikä edes mainita, ettei sen nimisiä kenraaleita ole koskaan ollut olemassaakaan, uskottavuus kärsii. Samoin käy, kun todetaan Suomen ja Saksan suhteiden lähentyneen 1930-luvulla – neidän päinvastoin huononivat koko ajan.

Eikä vuosi 1941:kään merkinnyt, että Suomi olisi yhtäkkiä omaksunut äärioikeiston ajatukset. Totta kai siinä vaiheessa äärioikeisto teki parhaansa korostaakseen asemaansa näkijänä ja profaettana. Kukko kiekuu auringon noustua. Mutta kyllä se aurinko oli ensi sijassa vuosina 1941–1942 yleinen tilanne, ja kellon vetivät muut. On vaikeaa nähdä, etteikö tilanne olisi temmannut suurta osaa suomalaisia mukaan Suur-Suomi-henkeen ilman äärioikeistoakin. Näyttihän Itä-Karjalaan muodostuvan valtatyhjiö, ja suuru-suomalaisuudella oli muitakin juuria kuin äärioikeisto, mikä nähtiin jo vuosina 1919–1922. Ilmiö oli yleiseurooppalainen: lähes kaikilla oli jossain irredentansa, jonka paluusta emämaahan haaveksittiin.

Ja kun kirjassa kuvataan sotienvälisen ajan aseistakieltäytyjiä, tehdään aika reipas johtopäätös: ”Oikeisto vastasi, ettei Suomessa ollut varaa pasifismiin, sillä sitä ei tunnettu itänaapurissakaan – rivien välistä ymmärrettynä hyökkäys oli siis paras puolustus.” Tämä tulkin-ta venyttää kyllä rivien väliä todella paljon. Lause ”[s]isällissodan henki, parempiosaisten pyrkimys estää heikompiosaisia ajamasta elinolojensa kohentamista” on puolestaan niin yksipuolinen, että se kuulostaa jo poliittiselta.

Tällä kaikella en tahdo sanoa, etteikö kirjan näkökulma nostaa esille suuru-suomalaista retoriikkaa olisi huomionarvoinen ja arvokas. Pahana tapanani on myös ottaa ansiot itsestään selvyyskin ja keskittyä liiankin pedagogisessa hengessä kohtiin, joissa olisi mahdol-

lista parantaa esitystä. Mutta joka tapauksessa useiden yleistysten edustavuus ja kattavuus vaatisivat lisätutkimusta.

Tästä kriitistä huolimatta korostan, että kirjassa on todella huomattavasti enemmän ansioita kuin sellaisia kohtia, joista voi olla perustellusti toista mieltä. Erityisesti panoksen antajana sotahistorian uusiin näkökulmiin ja kriittisempään käsittelyyn se on arvokas. Yhtä ”Suomen sotakokemusta” kun ei ole, vaan lukematon määrä erilaisia sotakokemuksia, joista koko ajan vaihteli se, mitkä niistä milloinkin kohtasivat toisen – ja millä intensiteetillä. Sijaa on nimenomaan aikalaiskokemusten osalta sekä juhlapuhekuvalle että kriittiselle kuvalle.

VESA VARES
TURUN YLIOPISTO

Mikrotason näkökulma maailman nuorisofestivaaleihin

Pia Koivunen: Performing Peace and Friendship. The World Youth Festival as a Tool of Soviet Cultural Diplomacy, 1947–1957. Tampereen yliopisto 2013. 372 s. Omakustanne.

Pia Koivusen väitöskirja *Rauhaa ja ystävyyttä esittämässä: Maailman nuorisofestivaali Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian välineenä 1947–1957* keskittyy pääasiassa vuoden 1957 Moskovan nuorisofestivaaliin. Tapahtumaa edeltävän historian läpi käyminen antaa kuitenkin tarvittavan taustan, jonka pohjalta voidaan paremmin ym-

märtää Moskovassa järjestetyn maailman nuorisofestivaalin ja Neuvostoliiton rajojen avaamisen merkitys, mahdollinen vaikutus ja todellinen lopputulos ulkomaiselle nuorisolle.

Yritys houkutellessa maailman nuorisoa sosialistisen elämäntavan pariin maailman nuorisofestivaalin avulla oli todennäköisesti yksi Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian kunnianhimoisimmista hankkeista. Kulttuuridiplomatia ulkopoliittisena tekniikkana luottaa ei-valtiollisten toimijoiden tukeen. Vaikka toisinaan onkin vaikeaa määrittellä ”tuen” taso, käsite on hyödyllinen analysoitaessa maailman nuorisofestivaaleja, joissa kohderyhmän, nuorison, muuntuvuus osoittaa selkeästi Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian ja laajemmankin poliittisen hankkeen haavoittuvuuden.

Koivusen aiempaan tutkimukseen perustuva maailman nuorisofestivaalien tarkastelu vahvistaa viimeaikaiset päätelmät siitä, että Neuvostoliitto epäonnistui sellaisen strategian luomisessa, jolla olisi vedottu maailmanlaajuiseen yleisöön. Eräs tutkimuksen huomiota herättävistä johtopäätöksistä onkin se, kuinka aikaisin tämä epäonnistuminen on havaittavissa. Kun Yhdysvallat, päävastustaja kylmässä sodassa, päätti olla virallisesti tunnustamatta maailman nuorisofestivaaleja, ne eivät saavuttaneet yleistä hyväksyntää. Festivaalit leimattiin propagandatapahtumiksi ja sivuutettiin sellaisina suurimmassa osassa tapahtumia koskenutta varhaista kirjallisuutta. Koska pääosa osallistujista oli jo poliittisesti vasemmalle suuntautuneita, suunnittelijat saattoivat antaa vieraiden vain vahvistaa kiinnostuneisuuttaan ja uskoaan järjestelmään, koska (kuten käy ilmi) maailman nuorisofestivaalit epäonnistuivat päätavoitteessaan eli maailmanlaajuisen suurten joukkojen tuen hankkimisessa Neuvostoliiton poliittiselle ohjelmalle.

Väitöskirjassa myös osoitetaan, että kun kävi selväksi, että Yhdysvallat ei halunnut ryhtyä kilpailemaan nuorison huomiosta, maailman nuorisofestivaaleilla ei enää sinällään ollut vaikutusta suurvaltojen konfliktiin. Sen sijaan kylmän sodan konteksti oli merkittävä siltä osin, että Neuvostoliitto tiesi, että järjestäessään festivaalin Moskossa sen täytyi näyttää muulle maailmalle olevansa asemansa arvoinen toisena maailman suurvalloista. Hruštšov näkikin vuoden 1957 maailman nuorisofestivaalin mahdollisuutena esitellä Neuvostoliiton sodanjälkeisiä saavutuksia.

Vaikka tiedämmekin nyt, että poliittista ja kulttuurista liennytyistä seurasi pitkä pysähtyneisyyden kausi Neuvostoliitossa, tämä ei suinkaan ollut selvää 1950-luvun jälkipuolella. Yksi tämän tohtorinväitöskirjan merkittävistä ansioista on, että se kiinnittää huomion tähän tiettyyn historian hetkeen ja näyttää selvästi ne (usein rajalliset) mahdollisuudet muutokseen ulkopoliitikassa, kulttuuridiplomatia mukaan lukien, joita kylmän sodan aikana oli. Osaltaan tämä johtuu siitä, että maailman nuorisofestivaalit antavat mahdollisuuden analysoida selvästi määriteltä toimijajoukkoa ja sen (toisinaan spontaania) käyttäytymistä kontrolloidussa olosuhteissa. Tämän johtopäätöksen tekee myös mahdolliseksi erittäin omaperäinen mikrotason analyysi: keskittyminen festivaalin osallistujiin ja siihen, kuinka he vaikuttivat lopulliseen rauhan, ystävyyden ja – viime kädessä – sosialismin esittämiseen, performanssiin.

Väitöskirja pohjautuu Neuvostoliiton ja kylmän sodan historian tutkimuksen viimeaikaisiin trendeihin, joissa tutkitaan "pienien toimijoiden" (s. 10) merkitystä ja niiden mahdollista vaikutusta. Tätä lähestymistapaa on vain harvoin sovellettu sodanjälkeisiin aiheisiin Neuvostoliiton tai kylmän sodan historiassa, jossa kerronta on pää-

asiassa keskittynyt valtiollisiin toimijoihin ja poliittiseen historiaan. Kuten tutkimus kuitenkin selkeästi osoittaa, Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa ja kylmän sodan kontekstia ei voi ohittaa maailman nuorisofestivaaleja käsiteltäessä. Itse asiassa eräs työn vahvuuksista on, että se laajentaa kylmän sodan kontekstia Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kahdenvälisestä kilpailusta ja kiinnittää huomion paikoihin ja toimijoihin, joita ei aina oteta mukaan kylmän sodan perinteiseen kerrontaan. Vaikka maantieteellisesti keskitytäänkin maailman nuorisofestivaalien tapahtumapaikkoihin, pyrkimys vedota kolmannen maailman maihin ja eri puolilta maailmaa kotoisin olleiden nuorison osallistuminen tapahtumaan tekevät tästä tutkimuksesta aidosti kansallisrajat ylittävän.

Pia Koivunen on laatinut väitöskirjan, joka antaa omaperäisen ja vahvan panoksen Neuvostoliiton ja kylmän sodan historian tutkimukseen. Väitöskirja on kunnianhimoinen hanke, jota tukevat olemassa olevan historiankirjoituksen syvällinen tuntemus ja ahkera arkistojen tutkimus. On erittäin epätodennäköistä, että myöhempi arkistojen tutkimus muuttaisi väitöskirjan keskeisiä johtopäätöksiä Moskovan nuorisofestivaalista, ja siitä tulee varmasti vaikuttava työ sodanjälkeisessä Neuvostoliiton historian tutkimuksessa.

RÖSA MAGNÜSDÖTTIR
AARHUSIN YLIOPISTO, TANSKA

Suuren muuton politiikkaa

Pentti Puoskari: Väärää politiikkaa suuren muuton vuosina? Virolaisen ja Paasion hallituksen elinkeino- ja rakennepoliittikka 1964–1968. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden väitöskirja No 67, Itä-Suomen yliopisto 2013. 309 s. ISBN 978-952-61-1268-8.

Pentti Puoskari on syventynyt Suomen historian väitöskirjassaan 1960-luvun rakennemuutoksen hallintaan ja hallitsemattomuuteen. Aihe on tärkeä suomalaisen elämänmenon, politiikan sekä sosiaalisten jakojen ja ristiriitojen historialliselle ymmärtämiselle. Aiemman tutkimus- ja muistelukirjallisuuden luoma 1960-luvun Suomen kuva tarkentuu yksityiskohdiltaan ja muuttuu yleisilmeeltään. Vankka tutkimus tarjoaa runsaasti tuoretta tietoa Kekkonen presidenttikauden ainoasta porvarillisesta enemmistöhallituksesta, Virolaisen hallituksesta (1964–1966), ja politiikan jatkuvuuksia ja rajoituksia osoittava tarkastelu luo uuden tulkinnan sitä seuranneesta vasemmistoenemmistöisestä Paasion hallituksesta (1966–1968).

Puoskari perustelee ja kehittää tutkimustehtävänsä arvioimalla kriittisesti tähänastista tutkimusta, ja aiempien tulkintojen kommentointi kulkee kirpeän virkistävänä juonteena työn läpi. Tutkimuskirjallisuus on käytössä laajasti ja monipuolisesti. Joillakin politiikka-alueilla, lähinnä koulutuspolitiikassa, tutkimuskentän hallinta ei tosin näytä aivan ajantasaiselta. Kun tässäkin tutkimuksessa Suomen erityispiirteitä kirkastetaan vertailuilla Ruotsiin, olisi ollut paikallaan tukeutua niin sanottua Ruotsin mallia käsittelevään ruotsalaiseen tutkimukseen.

Teoreettiseksi lähestymistavakseen Puoskari toteaa uusinstitutionalismin. Teorian hyödyntämiseen hänellä on hyvää pohjaa omassa aikaisemmassa tutkimustyössään, ennen kaikkea valtio-opin väitöskirjassa *Talouspolitiikan funktiot ja instituutiot* vuodelta 1992. Historiallisesti institutionalismiksi kutsuttuun uusinstitutionalismiin alajain liittyy polkuriippuvuuden käsite. Siitä on selvästikin hyötyä, kun Puoskari tulkitsee Virolaisen ja Paasion hallitusten sidoksia suomalaisen vaurastumismallin ja poliittisten valtarakenteiden jatkuvuuksiin.

Historiallista institutionalismia on kuitenkin kehitelty vilkkaasti viimeisten kymmenen vuoden aikana, ja tähän uuteen kirjallisuuteen Puoskari ei näytä tutustuneen. Polkuriippuvuuksien yhteydessä korostetaan kontingenssia. Kukaan poliittiseen toimintatilanteeseen kuuluu institutionaalisten rajoitusten ja avointen, epävarmojen ja kiistanalaisten valintojen yhdistelmä. Tähän keskusteluun perehtyminen olisi voinut vielä jännevoittoa tulkintaa siitä, miten poliittisten toimintatapojen jatkuvuudet sekä politiikan tarkoittamattomat seuraukset kietoutuivat yhteen Virolaisen ja Paasion hallitusten toiminnassa.

Tärkeänä linjana institutionalismin kehittämissä on ollut muutoksen analyysi. Aiemmin institutionaalisen muutoksen teoreettista kuvaa hallitsi kriisi, joka saattoi kääntää polun uuteen suuntaan. Uudempina painotuksina ovat, esimerkiksi yhdysvaltalaisen Kathleen Thelenin ja saksalaisen Wolfgang Streeckin töissä, erilaiset vähittäisen muutoksen muodot. Virolaisen ja Paasion hallitusten toimintatavoissa näyttäisi olleen sellaista jatkuvuutta ja muutosta, mitä Thelen ja Streeck kutsuvat institutionaaliseksi kerrostumiseksi. Uusia aineksia, kuten kokonaisvaltaisen suunnittelun periaatteita, omaksuttiin vanhojen toimintatapojen päälle.

Polkuriippuvuus on Puoskarille osittain tapa käsitteellistää tutkimuksen historiallis-empiriisiä tuloksia, osittain teoreettinen hypoteesi, jota testataan historiallis-empirisen tutkimuksen avulla. Rakennemuutoksen hallintaan viittaa käsitepari ”elinkeino- ja rakennepolitiikka”. Sen alla käsittelyyn tulee useita erilaisia ja eritasoisia politiikkoja, kuten talouspolitiikka, maatalouspolitiikka, asutuspolitiikka, kehitysaluepolitiikka, koulutuspolitiikka ja asuttopolitiikka. Käsitteiden ja erityisesti juuri ”politiikka”-loppuisten yhteyssanojen ongelmiin olisi ollut paikallaan kiinnittää enemmän huomiota. Siltä osin kuin kysymys on tutkijan analyttisistä käsitteistä, määritellyt voisivat olla selvempiä. Toisaalta 1960-luvun politiikan analyysia syventäisi systemaattisempi paneutuminen siihen, millaisin käsittein politiikan toimijat hahmottivat ja jäsenivät toimintakenttäänsä ja sen suhdetta yhteiskunnan rakenteisiin. Pikasilmäys POHTIVA-tietokannassa oleviin puolueohjelmiin – joita Puoskari ei ole sisällyttänyt aineistoonsa – osoittaa, etteivät esimerkiksi ”rakennepolitiikka” tai ”elinkeinopolitiikka” esiintyneet puolueohjelmissä ennen 1970-lukua.

Rakenne- ja elinkeinopolitiikka eivät olekaan Puoskarin tarkastelussa erillisiä politiikkalohkoja. Pikemminkin ne ovat tutkijan näkökulmia niihin eri politiikkoihin, joita kaksi 1960-luvun puolivälin molemmin puolin toiminutta, kokonpanoltaan erilaista mutta poliitikaltaan yllättävän samanlaista hallitusta – Puoskarin sanoin ”saranahallitusta” – harjoittivat. Analyysin ja synteysin yhdistäminen on vaativa tehtävä. Puoskari onnistuu siinä hyvin, jos kohta paikoin joko yksityiskohtainen kerronta tai rohkea yleistäminen voi hämmäntää lukijaa.

Tutkimusaineisto on laaja ja monipuolinen. Se koostuu politiikan valmistelun, päätöksenteon ja toi-

meenpanon tuottamasta materiaalista, johon kuuluu keskeisten henkilöiden ja puolueiden arkistomateriaalia, komiteamietintöjä, sanoma- ja aikakauslehtiä, tv- ja radio-ohjelmia sekä tilastomateriaalia. Aineiston luennassa ja siihen viitattaessa näkyvät historiantutkijan lähdekritiittiset hyveet. Muutamat horjahdukset historiallisissa faktoissa, kuten ensimmäisen punamultahallituksen ajoituksessa ja pääministerin nimessä, ovat kokonaisuuden kannalta vähämerkityksisiä.

Esityksen yleisrakenne on johdonmukainen. Joillakin kohdin jäsentely tuottaa toistoa ja vaikeuttaa argumentaation seurantaan, näin esimerkiksi siinä, miten syksyn 1967 devalvaation käsittely pilkkoutuu: devalvaation budjettipoliittisia seurauksia käsitellään paljon ennen kuin devalvaatioon päätyminen kuvataan (8.3., 10.3.). Puoskari arvostelee aiempaa tutkimusta osuvasti keskittymisestä valtopolitiikkaan, mutta hän itse kertoo kovin seikkaperäisesti hallitusten muodostamisen valtapelistä. Hänen tälle esittämänsä perustelu – tätä tietä sovittiin politiikan linjoista – on sinänsä hyvä, mutta tutkimusongelma uhkaa näissä kuvauksissa häipyä näkyvistä.

Tekstissä on riemastuttavia rinaustuksia ja kiteytyksiä, joihin sisältyy hienoa yhteiskuntakriittistä ja eettistä sanomaa. Puoskari osoittaa vakuuttavasti 1960-luvun läpi kulkeneita jatkuvuuksia ajattelu- ja toimintatavoissa, jotka kehystivät suomalaista poliittista kamppailua. Niihin kuului valtiontalouden ajatteleminen kansantalouden tilan indikaattorina enemmän kuin kansantalouden tai rakennemuutoksen hallinnan instrumenttina. Hän päättelee uskottavasti, että nämä ajattelu- ja toimintatavat edistivät rakennemuutoksen hallittomattomuutta. Siten ne jyrkensivät rakennemuutokseen liittyneitä sosiaalisia jakoja ja etenkin nuorten ihmisten jakautumista tulevai-

suuden näköaloiltaan sangen erilaisiin ryhmiin. Jaot näkyivät Itä- ja Pohjois-Suomen ihmisten suuressa muutossa etelän asutuskeskuksiin ja Ruotsiin.

Tutkimusote rikkoo ansiokkaasti sitä, mitä Pertti Haapala on kutsunut suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen rakenneparadigmaksi. Siinä rakenteet ja yhteiskunta muuttavat toimijoita tarvitsematta. Puoskarin kertomuksessa on toimijoita: Virolaisen ja Paasion hallitusten ministerit, tuon ajan muut poliitikot ja Kekkonen, politiikkaa valmistelleet ja toimeenpanneet virkamiehet ja asiantuntijat sekä eturyhmien edustajat. He eivät ole vain muutoksen agentteja vaan heidän toiminnallaan on muutosta koskevia seurauksia, tosin usein tarkoittamattomia. Myös ihmiset, jotka kokivat muutoksen omassa elämänmenossaan ja toteuttivat sitä maassa- ja maastamuuttoratkaisuillaan, tulevat rakennemuutoksen kuvaan, joskin ymmärrettävästi vain yleisellä tasolla. Puoskari myöntää, ettei hänen tarkastelunsa yllä siirtolaiskokemukseen, ja nostaa tämän teeman haasteeksi tulevalle tutkimukselle.

Tällaista väitöskirjaa ei voisi saada aikaan yliopiston nykynormien mukaan rientävä nuori tutkijakoulun kasvatti. Työ kuvastaa tekijänsä kokemusta talouspolitiikan asiantuntijana ja tutkijana, ja siitä näkyy myös rakennemuutoksen arkisiin merkityksiin yltävä omakohtainen elämäkokemus. Samalla tämä historiallinen tutkimus on vahvasti perusteltu puheenvuoro ajankohittaiseen keskusteluun politiikan ja talouden suhteista.

PAULI KETTUNEN
HELSINGIN YLIOPISTO

Aikalais- havaintoja suomalaiseen yhteiskuntaan ja tiede- elämään

**Matti Klinge: Upsalasta Pariisiin. Muistelmia 1960–1972. Sil-
tala 2014. 443 s. ISBN 978-952-
234-237-9.**

Professori emeritus, historiantutkija ja Matti Klinge muistelee uusimassa kirjassaan *Upsalasta Pariisiin: muistelmia 1960–1972* akateemisen uransa alkuvaiheita. Nuorelle Klingelle kyse oli kirjallisesti tuotteliaasta ajanjaksosta: kesästä 1960 syksyyn 1968 valmistui neljä Ylioppilaskunnan historian osaa, lyhyempi *Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa* -teos, *Mannerheim-kuvaelämäkerta* sekä erilaisia käsikirjoituksia, kolumneja ja tieteellisiä artikkeleja.

Klinge tarkastelee kuusikymmentälukulaisuuttaan aikalaistapahtumien, silloisen historian, tuotteena: poliittisen elämän ristiriitaisuudet leimasivat ennakkoluulottoman tutkijan suhdetta yhteiskuntaan ja aatteellis-poliittista etsintää. Mieli- ja mielipideilmasto polarisoitui, ja kansallisesta kulttuuriperinnöstä debatoitiin. Muistelmien Suomi-perspektiivi ja ajankuva laajenevat myös eurooppalaiseen katseeseen, kokemuksiin Ruotsista ja Ranskasta.

Suomalainen sivistysjärjestelmä laajeni *baby boom* -sukupolven noustessa koulu- ja yliopistoikään. Läntiset vaikutteet herättivät yhteiskuntaluokat ylittävää aktivismia rauhan ja demokratian puolesta. Toisaalta aikakautta leimasi Yhdysvalloista ja Neuvostoliitosta vaikutteita ottanut kehitysoptimismi ja historiattomuus, mikä puoli suomalaisesta yhteiskunnasta

avautui Klingelle erityisesti Ranskassa.

Klingen tulkintakehys rakentuu oman toiminnan ja aikalaistapahtumien vuorovaikutukselle. Sisä- ja ulkopoliittikan jännitteet hivuttautuivat akateemiseen maailmaan ja historiankirjoitukseen omaksuttiin poliittisia intohimoja. ”Ylioppilasmaailmassa kohtaamani VAL-henki ja varsin selkeä Amerikkaan turvautuva revanshismi olivat terävöittäneet havaitsemaan näitä yhteyksiä” (s. 25), avaa Klinge perspektiiviään.

Hyvin verkostoitunut Klinge tarkasteli aitiopaikalta suomalaisen yhteiskunnan kehittymistä. Kulttuurilehdistä hän nostaa tärkeäksi *Valvojan*, jota vuosikymmenen lopun polarisaatio kohteli kaltoin. Sen isänmaallisuussuhde oli ollut AKS-piirien perinteestä poiketen analyysoiva ja rakentava. Klinge näkee *Valvojan* hukatun potentiaalain vastakohtaisuuksien sovittelussa, mihin ”Suomalaisuuden Liiton, siis ahtaan nationalismiin, orgaani, entisten AKS-läisten foorumi” (s. 145) Suomalainen Suomi ei pyrkinyt. Lukijalle avataan siten myös toteutuneen historian muita mahdollisuuksia.

Kuusikymmenluku oli Klingelle poliittisen itsetutkiskelun aikaa, eräänlaista harkitsevaa hoipertelua. Yhteiskunnallisesta tilanteesta riippuen Klingeä pidettiin niin ”salaolkeistolaisena”, ”vaarattomasti liberaalina” kuin ”kommunistinakin”. Vuosikymmenen lopulla hänen ei-oikeistolaisuutensa vahvistui ääri-ilmiöiden noustessa.

Klingen tutkimuskohde, ylioppilaskunta, vahvisti jo varhaisempaa ymmärrystä ylioppilaiden mielialojen tärkeydestä yhteiskunnan ja kansakunnan kehityksen vaiheissa. Holhouksen vastaisuus ja kumouksen kaipuu eivät olleet vain kuusikymmenlukuista liikehdintää. Muotonsa se sai kuitenkin laajenevan valtionhallinnon ja poliittiseen tietoisuuteen nousseen *baby boom* -sukupolven oloissa. Niin

kutsutut yhteiskunnan perinteiset instituutiot saivat vasemmistolaista väriä, kun yhä useampi koulututtui korkeasti ja yhä todennäköisemmin myös työväenluokkaisesta taustasta.

Klinge taustoittaa historian politisoitumista sillä, että ”koko idealistis-oikeistolainen koulujen ja kansansivistyksen historiakuva alettiin ymmärtää vanhentuneeksi ja yksipuoliseksi”. (s. 60) Vakiintuneissa käsityksissä havaittiin arvolutauksia, kun aikaa oli kulunut riittävästi. Tätä perinteistä historia-käsitystä suojeli kuitenkin teollisuus-, pankki- ja työnantajaeliittien rahoittama kansalaisaktivismi. Lauri Hyvämäen lanseeraama vaaran vuodet -käsite liittyi tähän, vaikka Klinge arvioikin tutkimuksen sinänsä hyvin kirjoitetuksi. Uudet tutkimustulokset edellyttivät kuitenkin valppautta ja lujuuutta, sillä huhut kommunismista levisivät helposti.

Ajankuva 1960-luvun lopun historiantutkimuksen ristiriidoista pohjautuu Klingen kokemuksiin aggressiivisesta oikeistovirtauksesta, joka halusi vaihtaa uudet historian tulkinnat ja määritellä ”suomalaisen elämänmuodon”. Raha-piirien ”liehittelijät” käyttivät runsaasti kapasiteettiaan nuorten pilkkaamiseen ja iivaamiseen. Näitä vaiheita Klinge lupaa tarkastella muistelmiensa seuraavassa osassa. Oma suhtautumistaan vasemmistoon Klinge taustoittaa perinteisen oikeiston äärimmäisyyksillä, jotka siirsivät häntä ”yleisvasemmistolaiseen riippumattomuuteen”. Klinge koki kapean isänmaaidelistisen historiakeskustelun ikäväksi, mutta on silti kohteelleen oikeudenmukainen: teräviä huomioita ei kiistetä.

Joidenkin kohdalla uudet tutkimustulokset viitoittivat poliittiseen elämään, kun niiden ”torpedointiin käytettiin aivan yllättävästi voimia”. (s. 231) Asiallista keskustelua historiasta ja uusien tutkimustulosten leviämistä yleiseen tietoi-

suuteen patosi toimittaja Kauko Kareen kiihkoilu. Kuvaavaa on, että Kareen vuonna 1967 ilmestyneestä *Tähän on tultu* -pamfletista, otettiin kahdeksan painosta. Klingen huomiot historiadebatista ovat selkeä viesti nuorille nykytutkijoille: on palattava lähteille ja katsottava, miten niitä on tulkittu.

Opetusministeriön kasvu vahvisti kansallista sivistysjärjestelmää, mutta siirsi valtaa akateemisilta eliiteiltä poliittisille elimille, joiden edustajilla yhä harvemmin oli taustaa Vapauden Akateemisessa Liitossa. Jyrkän linjan oikeiston reaktiot yhteiskunnan muutokseen siirsivät Klingeä ”vasemmistolaisuuteen, vaikka epämääräiseenkin”.

Painavan ajankuvan lisäksi Klinge tulkitsee kulttuurin, yhteiskunnan ja perheen merkitystä yksilön valinnoissa. Eliitin rekrytoimiskanavia ja sosiaalisen itsevarmuuden kehitystä arvioidaan omakohtaisesti, mutta sosiologisella viikkaukella: kaikissa yhteiskunnissa on ”enemmän tai vähemmän organisoituja vapaamuotoisia yhteisöjä, jotka itse valitsevat jäsenensä ja ottavat nuorison piiristä sopivat henkilöt sekä integroidakseen heidät ideologiaansa että auttaakseen heitä sellaisiin yhteiskunnallisiin asemiin, joissa yhteisiä näkemyksiä voidaan toteuttaa.” (s. 148) 1960-luvun lopun murroksessa perinteiset eliitit menettivät asemiaan, mikä heijastui nimitys-politiikkaan ja yhteiskunnalliseen ilmapiiriin.

Myös perhetausta kuvataan tärkeänä sosiaalisena resurssina. Diplomatit Rafael Seppälä ja Ralph Enckell olivat Klingelle helpommin lähestyttäviä tästä syystä. Klinge on taltioinut ajankuvaansa akateemisten rituaalien, eliittien ja poliittisen intelligentsijan historiaa niin yksityiskohtaisesti, että perehtymätön lukija heitetään tilanteiden keskelle alastomana.

Koska muistelmajakso on ammattitutkijan aikaa, myös histo-

riantutkijan työtä arvioidaan. Epätoivon hetkiä on siedettävä ja hermoja hallittava. On ymmärrettävää, että aatteellista vakaumusta, oikeusajattelua, aineellisia etuja, häikäilemättömyyttä ja sovinnaisuutta löytyy yhteiskunnan eri laidoilta.

Upsalasta Pariisiin: muistelmia 1960–1972 on tärkeää luettavaa Suomen 1960-luvusta ja historian tutkimuksesta kiinnostuneille. Vaikka kyse on Klingen 1960-luvusta, teos valaisee yleistä tilannetta, ajankuvaa ja ilmiöiden yhteyksiä. Riskitön lähestymistapa ei tietenkään ole, eikä omakohtaisuus sitä edellytä. Teos on huolellinen, historiantutkijan tyyliä kirjoitettu tulkinta, jolla on paikka kansallisessa historiakeskustelussa. Ainaakin näin voidaan toivoa. Nimittäin vielä 2000-luvullakin on mahdollista lukea menneisyyden huimapäiden mietteitä annettuina tosiasioina. Tähän koulukuntaan voi tutustua lukemalla Taneli Heikan ja Katja Boxbergin *Lumedemokratia*-pamfletin (2009), joka käytännössä toistaa vuosikymmentenkäistä kiihkoilua. Tällaisten teosten edessä Klingen asema perusteellisenä myyttien murtajana säilyy uudessakin teoksessa. Asiat saavat mittasuhteensa, taustansa ja merkityksensä.

VILLE OKKONEN
TURUN YLIOPISTO

Kekkonen henkilökohtaisesti

Maarit Tyrkkö: Tyttö ja nauhuri. WSOY 2014. 398 s. ISBN 978-951-0-40253-5.

Urho Kekkonen neljännesvuosisadan kestäneen presidenttikauden päättymisestä on kulunut hieman

yli kolme vuosikymmentä. Kekkonen elämää on muisteltu ja tutkittu runsaasti eri näkökulmista. Kokonaiskuvaa Suomen pitkäaikaisimman presidentin elämästä ja poliittisesta toiminnasta uudet tuotokset ovat viimeaikoina täydentäneet vaihtelevasti. Tänä syksynä ilmestyneet Maarit Huovisen, omaa sukua Tyrkön, muistelmat hänen ja presidentti Kekkonen moniulotteisesta suhteesta 1970-luvun puolivälissä ovat tässä joukossa merkittävä ja silminnäkökertomus, johon jokaisen Kekkonen elämästä kokonaiskuvaa hahmottelevan on hyvä tutustua. Samaa genreä edustaa suurlähettiläs Jaakko Hallaman puolisolta Anita Hallamalta vuonna 2001 ilmestynyt *Sydämen kieltä sydämelle*, jossa Hallama kuvaa päiväkirjamuistiinpanojensa pohjalta omaa pitkäaikaista seurusteluaan Kekkonen kanssa.

Maarit Tyrkkö oli 1970-luvun alkupuolella *Suomen Kuvalehden* nuori tähtitoimittaja, joka lähetettiin tekemään haastatteluja niin kotimaisista kuin ulkomaalaistakin kuuluisuuksista. Tyrkkö ja Kekkonen kohtasivat ensimmäisen kerran syksyllä 1973, kun *Suomen Kuvalehti* teki jutun Ilja Glazunovista, joka maalasi Tamminiemessä aiemmin esillä olleen presidentin muotokuvan. Kekkonen tutustui Tyrkköön paremmin syksyllä 1974 Meilahden sairaalassa, kun hän teki haastattelun eturauhasleikkauksesta toipuvasta presidenttistä. Kekkonen kertoi *Suomen Kuvalehdessä* avoimesti leikkauksestaan ja laski jutustelun lomassa toimittajan kanssa leikkiä.

Loppuvuodesta 1974 Urho Kekkonen pitkäaikainen puoliso Sylvi Kekkonen kuoli ja Tyrkkö sai laatia hänestä muistoartikkelin *Suomen Kuvalehteen*. Toimitustyön lomassa Tyrkkö pääsi presidentinlinnaan järjestämään presidentin valokuvakokoelmaa. Seuraavana keväänä tähtitoimittaja järjesti itsensä mukaan presidentin seurueeseen sen suunnatessa yksityiskoneella vie-

railulle Jugoslaviaan. Kymmenen vuotta aiemmin Anita Hallaman ja Kekkonen suhde oli tiivistynyt Jugoslavian vierailulla, ja nyt tällä matkalla oli merkitystä läheisemmälle tutustumiselle Maarit Tyrkköön. Vappuna 1975 Tyrkkö sai kutsun Lappiin suuntautuvalla presidentin perinteiselle loppukevään hiihtoretelle. Sen alla Kekkonen lähetti Tyrkköle ensimmäisen kirjeen, jossa toimittaja-tittelin rinnalle puhuttelussa oli ilmestynyt ”Rakas Maarit!” Kirje sai vastaanottojansa hämilleen, mutta Maarit Tyrkkö päätti jatkaa yhteydenpitoa presidenttiin ja katsoa, mitä tulevaisuus tuo tullessaan.

Nyt julkaistun kirjan keskiössä on vuosi 1975, joka oli Helsingin ETY-kokouksen myötä Kekkonen poliittisen uran huippuhetki. Maarit Tyrkkö kuvaa suhdettaan Kekkoneseen omasta näkökulmastaan ja sen päälähteenä ovat hänen päiväkirjansa, magnetofoninauhat ja Kekkoselta saadut kirjeet. Lukiessa on hyvä muistaa, että kyseessä on nimenomaan yhden näkökulman tuova muistelmateos, ei alaviitteillä tehty historian-tutkimus. Kokonaiskuvan hahmottamista vaikeuttaa se, että tarinan toinen päähenkilö on aikaa sitten edesmennyt ja kertoo kirjallisessa jäämistössään hyvin vähän suhteestaan Tyrkköön. Maarit Tyrkön Tamminiemeen lähettämät ihailevat kirjeet presidentti on jättänyt Orimattilan arkistoon tallettamatta. Tämä tukee olettamusta, että Kekkonen muutoinkin valikoi, mitä materiaalia hän näki tarpeelliseksi tallettaa jälkipolville. 2000-luvun alussa julkaistuissa päiväkirjoissaan Kekkonen keskittyi politiikkaan ja yksityiselämä jää syyvaasaan. Päiväkirjoissa yhteydenpito Tyrkköön näyttäytyy satunnaisina puhelinkeskusteluina ja osallistumisina Tamminiemen illanistujaisiin.

Urho Kekkoselle politiikka oli elämäntapa, jolle myös läheiset ihmisuhteet olivat enemmän tai vä-

hemmän alisteisia. Julkisuudessa Kekkonen usein harmitteli kansansuosioistaan huolimatta sitä, että presidentin virka on yksinäisen miehen työ. Loppukesästä 1975 Kekkonen arvioi Tyrkköle työnsä arkea varsin inhorealistisesti toden, ettei ”elämä olisi niin vaikeaa, ellei minulla olisi tällaista tiettyyn tehtävään liittyvää saatanan tunarinosaa.” Monet odottivat etukäteen Tyrkön muistelmista vastausta siihen, kuinka syvällinen hänen suhteensa presidentti Kekkoneseen lopulta oli. Muistelmateos on sikäli taitavasti kirjoitettu, että tämä ei selviä lukijalle vielä viimeisellä sivullakaan. Tyrkkö sanoittaa kuitenkin sellaista, mitä ylipäättänsä kenen tahansa on läheisissä ihmisuhteissa vaikea sanoittaa. Hän menee niin pitkälle, että oikeastaan tämän enempää lukija ei voi kohtuudella odottaa.

Kekkonen suhde Maarit Tyrkköön oli ystävyystä enemmän, mutta Tyrkkö toimi myös Kekkonen eräänlaisena apulaissihteerinä avustaan häntä kirjallisissa tehtävissä ja toimi tämän viestinviejänä Tamminiemen ulkopuolella. Kekkonen ja Tyrkön suhteessa onkin havaittavissa samoja piirteitä kuin hänen seurustelussaan toimittaja Anne-Marie Snellmanin kanssa 1950- ja 1960-luvuilla. Kekkonen luotettuna Maarit Tyrkkö pääsi 1970-luvun puolivälissä mukaan myös Kekkonen pieneen luotettujen ystävien piiriin. Tämän joukon ytimessä oli presidentin terveyttä jatkuvasti tarkkaillut henkilääkäri Rikke Sotamaa ja tamperelainen kauppaneuvos Kalle Kaihari, joka oli myös merkittävä yhteiskunnallinen taustavaikuttaja. Kirjan lehdillä esiintyy toistuvasti myös presidentin ensimmäisen adjutanttin tehtävää 1970-luvun puolivälissä hoitanut Bo ”Bubi” Klenberg. Vahvana vallankäyttäjänä tunnettu Kekkonen valitsi tarkoin ne ihmiset, joiden seurassa hän rentoutui ja näytti persoonastaan pehmeämmän puolen.

Tyttö ja nauhuri avaa lukijoille ikkunan Urho Kekkonen aiemmin tuntemattomaan yksityiselämän osaan. Kekkonen selvästi miellytti 27-vuotiaassa toimittajassa kyky rohkeaan ja tasapuoliseen keskusteluun hänen kanssaan. Kekkonen myös arvosti Tyrkön huumorintajuja ja nuoruuden mukanaan tuomaa elämäniloa. Yhteisissä puhe-linkeskusteluissa ja hetkissä Sotamaan ja Kaiharin piilopirteillä unohtuivat työn kuormat ja iän mukanaan tuomat vaivat. Seurustelu Maarit Tyrkön kanssa oli yksi niitä syitä, jotka antoivat Kekkoselle voimia jatkaa presidenttinä vielä senkin yli, kun iän ja terveyden puolesta olisi ollut aika jäädä viettämään eläkepäiviä.

1970-luvun Suomessa julkilausematon periaate oli, että presidentin yksityiselämästä ja terveydentilasta oli soveliaista kertoa etupäässä vain myönteisiä asioita, jotka vahvistivat hänen valtiomiesimagoaan. Kekkonen läheisestä suhteesta itseään 47 vuotta nuorempaan toimittajaan tiesivät varmasti niin kukkalähetyksiä toimittaneet varusmieslähetit kuin myös monet Tyrkön toimittajakollegat. Kukaan ei nähnyt tarpeelliseksi tehdä asiasta julkista numeroa. Valtiomieskulttia oli mukana lujittamassa myös juorulehtenä tunnettu *Hymy*, joka imarteli Kekkonesta valitsemalla hänet yleisöäänestyksen pohjalta Suomen vuoden 1975 seksikkäimmäksi mieheksi.

Tyttö ja nauhuri onkin kertomus myös siitä, kuinka hyvin Kekkonen ja hän lähipiirinsä osasi ja pystyi laajojen lehdistökontaktiensa avulla muokkaamaan presidentin julkisuuskuvan 1970-luvulla mieleisekseen. Mediakuvan ytimessä oli urheilullisuus ja yhtiöterveelliset elämäntavat. Yli 70-vuotiaalla presidentillä oli testeissä todettu 40-vuotiaan kunto ja hänen kerrottiin hiihtävän talvessa yli tuhat kilometriä. Se, että selvitäkseen vuoden 1975 ETYK:sta presidentti

tarvitsi Richard Sotamaan määräämiä voimakkaita kipulääkkeitä, ei sopinut julkikuvaan toisin kuin onnistunut eturauhasleikkaus. Kekkonen aikana presidentin julkisen ja yksityisen raja oli häilyvä ja vaihteli tarpeen mukaan.

Maarit Tyrkön muistelmien syyskuun 2014 alussa saama mediahuomio osoittaa, kuinka Urho Kekkonen elämästä julkisuuteen aukeavat sivut kiehtovat suomalaisia yhä vuosikymmeniä myöhemmin. Nyt halutaan keskustella avoimesti sellaisesta mistä 30 vuotta sitten nähtiin soveliaammaksi vaieta. Tänä päivänä presidentin monivuotinen seurustelusuhte tuskin olisi mahdollinen ilman, että lehdistö tai vähintäänkin sosiaalinen media toisi sen koko kansan tietoisuuteen. Se, onko johtavien poliitikkojen yksityiselämän tirkistely nykyisessä laajuudessaan tarpeen, on kokonaan toinen kysymys.

Tyttö ja nauhuri voidaan nähdä Maarit Tyrkön kirjoittamana lukuna Kekkonen alkutekijöihinsä jääneisiin muistelmiin. Lukija jää mielenkiinnolla odottamaan Tyrkön lupamaa 1970-luvun puolivälistä syksyyn 1981 ulottuvaa jatkoosaa. Tämä teos ehkä tuo uusia näkökulmia siihen, miten Kekkonen pystyi viimeisen presidenttikautensa aikana hoitamaan virkatehtäviään terveyden heikkenemisestä huolimatta.

VILLE JALOVAARA
HELSINGIN YLIOPISTO

Metodiopas kristinuskon historian menetelmiin

Jaakko Olavi Antila, Esko M. Laine & Juha Meriläinen (toim.): Kristinuskon historian tutkimusala ja metodit. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 226, Suomen Kirkkohistoriallinen seura 2013. 338 s. ISBN 978-952-5031-75-1.

Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisu *Kristinuskon historian tutkimusala ja metodit* esitellään teoksen johdannossa eräänlaiseksi sisarteokseksi seuran kahta vuotta aiemmin julkaisemalle kokoomateokselle *Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus*. Kirjoilla onkin monia yhteisiä piirteitä, sillä metodien ja lähteiden tiukka erottelu toisistaan ei ole helppoa, eikä aina mahdollistakaan. Niinpä osa käsillä olevan teoksen artikkeleista ottaa lähtökohdakseen jonkun lähderyhmän, esimerkiksi Lars-Folke Landgrén aikakaus- ja sanomalehdet, ja pyrkii sitten pohtimaan niitä metodisia vaihtoehtoja, joita tutkijalle on tarjolla.

Pääpaino teoksessa on kuitenkin erilaisissa tutkimusaloissa ja niiden menetelmissä. Kirjassa paneudutaan esimerkiksi arjen historiaan (Esko M. Laine), psykohistoriaan (Pekka Lund), käsitehistoriaan (Minna Ahokas), hallintohistoriaan (Jaakko Olavi Antila) ja ylijärjaiseen historiaan (Juha Meriläinen). Artikkeleita on kaikkiaan 19, mutta osaa niistä täydentävät eri kirjoittajien lyhyemmät katsaukset tarkempiin aihepiireihin tai lähderyhmiiin. Esimerkiksi Hanna Pirisen artikkelia kirkkotaitteesta seuraa neljä lyhyempää katsausta muihin taidemuotoihin, jotka suuntautuvat kirkkorakennuksiin (Markus Hiekkänen), kaunokirjallisuuteen

(Ilkka Huhta), elokuuviin ja televisioon (Jussi Haavisto) sekä teatteriin (Mikko-Olavi Seppälä).

Teoksen johdannossa kirjan tavoitteeksi asetetaan yhtäältä toimiminen tuoreita metodeja ja tutkimusaloja avaavana oppikirjana kirkkohistorian ja laajemminkin teologisten alojen ja historiatieteiden opiskelijoille. Toisaalta sille annetaan rooli yleisempänä kristinuskon historiaa esittelevänä tietokirjana. Näistä ensimmäinen tavoite näkyy melko selvästi läpi kirjan. Useissa artikkeleissa on sisäänkirjoitettuna pyrkimys johdattaa oppinäytetyöntekijää jonkin tutkimusmetodin pariin ja antaa tietoa alan tutkimusperinteestä. Suurensa osassa artikkeleita pyritään myös käytännönläheisyyteen tutkimusesimerkin avulla. Tämä tavoite sinällään on hyvä, mutta artikkeleissa se ei aina toimi toivotulla tavalla, vaan käytännön esimerkki jää lyhyeksi sivuhuomautukseksi.

Metodin tuominen käytäntöön onnistuu hyvin esimerkiksi Tuija Laineen artikkelissa ”Kirjahistoria ja spiritualiteetti”, jossa huomio on 1600–1700-lukujen hengellisessä kirjallisuudessa ja kirjahistorian tarjoamissa mahdollisuuksissa hengellisen elämän tutkimukselle. Tämä suhteellisen tiukka raja ja lähteiden analysointi artikkelin edetessä konkretisoi metodia. Vielä tiukemmin käytännönläheisyys näkyy Niko Huttusen artikkelissa ”Intertekstuaalisuus, reseptihistoriallinen ja vaikutushistoriallinen analyysi”, jossa yhden tarinan avulla tarkastellaan otsikossa esitettyjä tutkimustapoja ja tuodaan analyysi lähelle lukijaa.

Opiskelijoiden ohjaaminen nousee esiin myös kirjan päättävässä erillisessä artikkelissa, jossa Mikko Ketola ja Markus Hiekkänen antavat käytännöllisiä ohjeita tutkielman tekoa aloittaville. Tietyissä mielessä opiskelijälähtöisyys hie- man syö kirjan toista tavoitetta toimia yleisenä tietokirjana kristinuskon historian teemoista ja lähesty-

mistavoista. Keskivertolukijaa ohjaava ote saattaa osassa artikkeleita jopa vaivaannuttaa. Tämä ei poista kuitenkaan sitä tosiasiaa, että jotkut artikkeleista taittavat hyvin myös tietokirjan sisällöksi. Esimerkiksi Ilkka Huhdan artikkeli ”Herätysliikehistoria” oli aihepiiriä tuntemattomalle erinomainen johdatus alan suomalaisen tutkimusperinteeseen ja myös niihin haasteisiin, joita herätysliikkeitä tutkiva voi kohdata. Spesifistä aiheestaan huolimatta myös Tuomas Heikkilän artikkeli tietokoneen käytöstä stemmatologisessa (tekstikriittisessä) tutkimuksessa istuu hyvin tietokirjatekstin muotoon. Samoin Päivi Salmesvuoren artikkeli ”Biografia ja kirkkohistorian tutkimus”, joka lähtee liikkeelle evankeliumeista ja marttyyrikertomuksista ja päättyy 1900-luvun kautta moderniin biografiseen tutkimukseen osoittaen, miten erilaisista lähtökohdista ja tavoitteista elämäkertoja on eri aikoina kirjoitettu, toiminee kiinnostavana lukukokemuksena myös suuremmalle yleisölle.

Kuten teoksen otsikosta ja johdannosta käy ilmi, kirjoittajat ovat halunneet kirkkohistorian sijaan puhua kristinuskon historiasta. Lisäksi he haluavat korostaa eri lähestymistapojen monimuotoisuutta ja niitä uusia näkökulmia, joita kirkkohistoriaan on viime vuosikymmeninä omaksuttu. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että kirja jakaantuu neljään pääosaan ”Ihminen, koti ja perhe”, ”Ihminen kulttuurisena toimijana”, ”Liikkeet instituutiot ja yhteiskunta” ja ”Kansainvälinen ja ylikansallinen toiminta”. Näistä kaksi ensimmäistä edustavat ehkä selvimmin perinteisen ja tiukimman kirkkohistoriallisen määrittelyn ulkopuolelle jääneitä tutkimuksen osa-alueita, mutta osoittavat viime vuosikymmenten virtausten historian tutkimuksessa saavuttaneen myös kirkkohistorian. Monessa kohdin teosta huomioidaankin kristinuskon/kirkkohistorian ja muun historian-

tutkimuksen samankaltaisuus ja kirjoittajakuntaan on otettu mukaan myös muita kuin kirkkohistorioitsijoita. Myös artikkeleiden lopussa olevat listat suosittelavasta lukemisesta osoittavat, että rajat kirkkohistorian ja muun historian välillä eivät ole ylittämättömiä. Kristinuskon historiasta ollaan kiinnostuneita myös kirkkohistorian ulkopuolella, minkä tuo esiin esimerkiksi Seija Jalagin artikkeli lähetystyön historiasta. Toisaalta teos osoittaa selvästi, miten muun historian tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät palvelevat kristinuskon ja kirkkojen tutkimusta ja eron tekeminen kirkkohistorian ja muiden historioiden välille onkin useimmiten turha – samankaltaisilla menetelmillä voidaan tarkastella niin uskonnollisia kuin sekulaarejakin teemoja.

Parhaiten teos palvelee todennäköisesti (kristinuskon) historiasta oppinäytetyötään tekevää opiskelijaa yksittäisinä artikkeleina. Ne johdattavat tietyn tutkimusmenetelmän tai metodin käytön pariin, sen tutkimustraditioon ja antavat vinkkejä alan keskeisestä kirjallisuudesta. Kirjan sanoma oppinäytetyön tekijälle tuntuu olevan, että metodien valinta on tärkeää, mutta ei mahdotonta ja että kyllä se pro gradu valmistuu.

MERI HEINONEN
TURUN YLIOPISTO

Historianopetukseen kohdistuu paineita

Tony Taylor & Robert Guyver (toim.): History Wars and the Classroom. Global Perspectives. Information Age Publishing 2012. 205 s. ISBN 978-1-61735-526-4.

Monenlaiset paineet näkyvät käynnissä olevassa opetussuunnitelmatyössä, jonka tarkoitus on saada aikaan uudet linjaukset historianopetukselle Suomen peruskoulussa. Lukuisat yhteisöt ja yksittäiset kansalaiset ovat pyrkineet vaikuttamaan opetuksen sisältöön. Keskustelu ei ole kuitenkaan kärjistynyt sellaisiksi voimaankouduksiksi, jollaisia olemme saaneet seurata kahden viime vuosikymmenen aikana maailmalla. Historianopetus on ollut median ja poliitikkojen hampaissa tavalla, joka on johtanut puheeseen historiasodista.

Hiljattain julkaistu antologia pyrkii selittämään, mistä historiasodissa on kyse. Teoksen toimittaneilla historiandidaktikoilla, Tony Taylorilla ja Robert Guyverillä, on omakohtaista kokemusta sodan juoksuhaudoista edellisen johdetua Australiassa tutkimusta historianopetuksen tilasta ja jälkimmäisen osallistuttua Englannin kansallisen opetussuunnitelman historiaosuuden laatimiseen. Kirjan toimittajat pitävät käsitettä osuvana kuvaamaan kamppailujen luonetta, vaikka joidenkin mielestä puheet historiasodista voitaisiin lopettaa, koska ne ovat liioittelevia ja vahingoittavat historiakasvatuksen alalla toimivien yhteistyötä.

Historiasodista puhuminen on ollut ennen muuta angloamerikkalainen ilmiö. Manner-Euroopassa on puhuttu lievemmillä käsitteillä.

Kanadassa Jack Granatsteinin *Who killed Canadian history?* (1998) oli bestseller ja Australiassa Keith Windschuttlen *The killing of history* (1994) vastaavanlainen myyntimenestys. Sotainen terministö on näkynyt myös Yhdysvalloissa, jossa Edward Linenthalin ja Tom Engelhardtin *History wars: the Enola Gay and other battles* (1996) sekä Gary Nashin, Charlotte Crabtreeen ja Ross E. Dunningin *History on trial: Culture wars and the teaching of the past* (1997) pureutuivat kysymykseen, mitä oman maansa historiasta suurelle yleisölle saa ja mitä pitää kertoa.

History wars and the classroom valottaa historianopetuksen sisällöstä ja suunnasta kymmenessä maassa käytyjä kiistoja. Kovinta retoriikkaa teoksessa viljelee Tony Taylor, jonka artikkelissa toistuvat sodan kielikuvat. Keith C. Barton puolestaan arostelee sotaretoriikan vastaamattomuutta todellisuuden kanssa. Muut kirjoittajat asettuvat näkemyksissään näiden kahden ääripään välille. Kustantaja voisi syyttää vääränlaisesta mainonnasta, sillä kirjassa puhutaan loppujen lopuksi vähän varsinaisista historiasodista. Harhaanjohtavasta – mutta myyvästä – otisikosta huolimatta teos lunastaa lupauksensa tarjoamalla näkökulman eripuraa nostattaneisiin opetussuunnitelma- ja oppikirjaratkaisuihin ympäri maailman.

Kanadalainen historiandidaktikko Peter Seixas pohtii esipuheessaan kansainvälisen vertailun tarpeellisuutta oppiaineessa, jossa ei ole vastaavaa yhteismitallisuutta kuin matematiikassa, lukutaidossa ja luonnontieteissä, joita mitataan PISA-testein. Teos ei sovellukaan niille, jotka etsivät maidenvälisiä koulutuspoliittisia vertailuja. Historianopetus on politiikan kyllästämää. Historiasodat käydään kansallisella tasolla kansallisista aiheista. Juuri siitä syystä kansalliset olosuhteet on otettava huomioon historianopetusta tarkasteltaessa.

Kirja tarjoaakin tilaisuuden perehtyä eri maiden historianopetuksen kipupisteisiin, jotka nousevat esille kansallisen tason politiikasta.

Kansallisesta luonteesta huolimatta kamppailuja käydään teemoista, jotka koskettavat historianopetusta ympäri maailmaa. Eri maissa, myös Suomessa, pohditaan tällä hetkellä historian asemaa erillisenä oppiaineena, sisältökaanonin ja historiallisen ajattelun keskinäistä suhdetta sekä holokaustiopetuksen sisällyttämistä opetussuunnitelmaan. Kirja tarjoaa näihin teemoihin lisää tietoa.

Tony Taylor kuvaa artikkelissaan paitsi 2000-luvulla Australiassa käynnissä ollutta historiasotaa myös sitä edeltänyttä kiistaa, joka liittyi historian sisällyttämiseen ympäristöä ja yhteiskuntaa tarkastelemaan oppiainekoosteeseen yhdessä maantiedon, yhteiskuntaopin ja filosofian kanssa. Ratkaisu johti historianopetuksen alennustilaan ja historian opintoihin hakeutuvien määrän vähenemiseen. Suunnitelmissa eri oppiaineita eheyttävä opiskelu näyttää hyvältä, mutta Australian tapaus osoittaa, etteivät kaikki opettajat kykene opettamaan eri tiedonaloja niille ominaisilla tavoilla eikä eheyttämällä näin saavuteta toivottuja tuloksia.

Ruth Sandwell puolestaan tarkastelee Kanadassa historianopetuksesta käytyjä kamppailuja. Valtaosa hänen haastattelemistaan historioitsijoista, opettajista ja didaktikoista liitti historiasodan käsitteen pelkästään *Who killed Canadian history?* -teoksesta käytyyn debattiin. Se oli yhtenäistä kansallista historian kaanonin vaatimien ryhmän viimeinen yritys muuttaa historianopetuksen suuntaa. Sandwellin mukaan moniperspektiivinen ja erilaisuuden huomioon ottava historianopetus on Kanadassa vakiinnuttanut asemansa niin vahvasti, ettei edes Jack Granatsteinin bestsellerin käynnistämällä keskustelulla ollut siihen vaikutusta.

Saksassa Sylvia Semmet kantaa huolta nuorten haluttomuudesta hyväksyä heille ylhäältä säilytetty vastuunkantoa holokaustista. Hänen mukaansa tämä johtuu holokaustiopetuksen synkronoinnin puutteesta, mikä on johtanut aihepiiriin ylikuormittumiseen nuorten opinnoissa. Kun aihetta käsitellään historian lisäksi yhteiskuntaopissa, uskonnossa ja äidinkielen tunneilla, oppilaat ovat alkaneet sulkea siltä korvansa. Semmetin mukaan ilmiö ei ole yksinomaan saksalainen, vaan samaa on nähtävissä monissa Euroopan maissa.

Australian, Kanadan ja Saksan historianopetusta käsittelevillä artikkeleilla on annettavaa meillä käynnissä olevaan keskusteluun: uudessa opetussuunnitelmassa koulut veloitetaan toteuttamaan eheyttäviä opintojaksoja, historian opetussuunnitelmaan vaaditaan sisältöjen kaanonin ja Opetushallituksen johtavat virkamiehet näyttävät uskovan kansanvainojen ja joukkotuhonnan monisanaisen kirjaamisen voimaan. Teos tarjoaakin näihin teemoihin kansainvälisen näkökulman.

Teoksesta saa myös käsityksen Argentiinan, Japanin, Uuden-Seelannin, Venäjän, Etelä-Afrikan, Englannin ja Yhdysvaltojen historianopetuksesta käytävistä kiistoista, joskin monien antologioiden tapaan osa artikkeleista pureutuu annettuun teemaan toisia taitavammin. Englannin kansallisen opetussuunnitelman laadintaa kuvaava artikkeli pursuaa nimiä ja yksityiskohtia, jotka tekevät lukukokemuksesta raskaan Englannin tilannetta tarkemmin tuntemattomalle. Muutamissa artikkeleissa olisi kaivannut enemmän todistusvoimaa esitetyille väitteille. Viitettä kaipaisi esimerkiksi Keith C. Bartonin esittämä toteamus, jonka mukaan Yhdysvalloissa historianopetuksesta käydyllä kamppailulla on ollut vain vähäinen vaikutus varsinaiseen koulutyöhön. Arvostelun kirjoittamishetkellä Yhdysvalloista

kantautuvat tiedot – muun muassa historianopetuksesta johtuneet koululakot – puhuvat eri kieltä.

Historianopetuksesta käydään jatkuvaa kamppailua. Joka kerta historian opetussuunnitelmaa uudistettaessa Suomessakin löytyy tahoja, jotka haluavat jättää omat puumerkinsä. Niin tälläkin kertaa. Sotaa tilanteesta ei synny, mutta se osoittaa, kuinka poliittisesti kyllästettyä historianopetus on.

JUKKA RANTALA
HELSINGIN YLIOPISTO

Yks' tavallinen Canth

Minna Maijala: Herkkä, hellä, hehkuvainen Minna Canth. Otava 2014. 431 s. ISBN 978-951-1-23656-6.

Jostain syystä Minna Canthin (1844–1897) julkisuuskuva pyrkii mielessäni sekoittumaan Englannin kuningatar Viktoriaan (1819–1901), jonka 1800-luvun lopun taiteilijat esittivät usein eräänlaisena imperiumin matriarkkana. Kirjallisuushistorioitsija ja tietokirjailija Minna Maijalan Canth-elämäkerta *Herkkä, hellä, hehkuvainen Minna Canth* panee pohtimaan, ettei assosiaatio ehkä ole aivan mahdollon. Maijalan mukaan Canthin elämää sivuavat teokset, elämäkerrat, tutkimukset ja fiktiot, ovat luoneet tarkoituksellisesti kuvaa suomalaisen kulttuurin taistelevasta äitihahmosta, joka kypsytteli salongissaan paitsi uusia yhteiskunnallisia aatteita, myös kultaista taitelijasukupolvea Ahoineen, Erkoineen ja Järnefelteineen. Piintynyt ajatus autoritaarisesta ”amatsoni-Minnasta” on lähtökohta, jota vasten Maijala rakentaa omaa tulkintaansa. Hän pyrkii luomaan

kriittisen valituksen vakiintuneeseen Canth-kuvastoon painottamalla poliittisen ja julkisen sijasta arkea, rutiineja ja Canthin elämänsä kaaren katkoksia. ”Missä on yksityinen Minna Canth”, kysyy Maijala johdantoluvussaan: yksityisyyden ja tavallisuuden kaltaisista käsitteistä rakentuu elämäkerran ydinteema, jota tekijä kuljettaa vaihtelevien kontekstien läpi.

Maijala on valinnut työnsä päälähteeksi Canthin kirjeenvaihdon, joka täydentyy päivä- ja muistikirjoilla ja muilla Canthin perhepiiriin arkea valottavilla dokumenteilla. Hän lähestyy aineistoaan historianantokijalle tutun kaksoisdynamiikan välityksellä. Yhtäältä kirjeiden kautta on ollut mahdollista rekonstruoida yksityisen Minna Canthin olemusta, toisaalta niiden perusteella on hahmoteltu myös laajempaa näkymää Canthin aikalaiskulttuuriin. Fokus tarkentuu 1800-luvun loppupuolen kirjallisuusinstituutioiden ja Canthin oman kirjailijaidenteetin kohdalla. Kirjailijauraa koskevassa analyysissä Maijala toteaa pitäneensä tarkoituksellista välimatkaa vuosisadan vaihteen ideologisiin jännitteisiin. Hänen mukaansa Canthista luotu taiteilijakuva ja hänen kaukokirjallinen tuotantonsa ovat tulleet turhan usein arvotetuiksi poliittisen naiskysymyksen tai kirjailijan oman sukupuolen luomien oletusarvojen pohjalta. Tämän asetelman uudelleentulkintaa Maijala pitää työnsä yhtenä päätavoitteena.

Historiantutkijan luennassa Maijalan Canth-elämäkerta hakee väkisinkin kaikupohjaa oman tieteenalan teoreettisesta nykykeskustelusta. Tutkimuskentällä on pohdittu elämäkerrallisuuden mahdollisuuksia sekä metodologiana että kirjallisen esittämisen keinona. Uusien linjausten yhteydessä on esiintynyt kritiikkiä perinteistä ”kohdusta hautaan”-elämäkertaa kohtaan, jossa kansallisesti merkittävän kohdehenkilön

elämä kulkee kuin ennalta säädetyn kaavan sanelemana syntymästä lapsuuteen, nuoruuteen, aikuisuuden kukoistukseen ja suurtekoihin, taittuen niistä kohti vanhuutta ja kuolemaa. Tässä mielessä *Herkkä, hellä, hehkuvain Minna Canth* sisältää pyrkimyksen kaavan rikkomiseen. Maijala käsittelee Canthin varsinaisen elämänsä kaaren noin kolmasosalla kirjan kokonaissivumäärästä, jonka jälkeen ote muuttuu temaattisemmaksi ja keskiöön nousee Canthin taiteellisen tuotannon analyysi ja taustoittaminen ajan monimuotoisilla aatevirtauksilla. Teoksen rakenne toimii. Se mahdollistaa virtaviivaisen esityksen Canthin elinvuosista: Maijalan ei tarvitse pitää kohteensa henkilöhistoriaa jatkuvasti esillä ja samalla välttyään punomasta Canthin taide ja sitä ympäröivä tapahtumahistoria keinoitekoisesti yhteen. Tila jää luontevasti auki päätutkimustehtävän kannalta oleellisten teemojen käsittelylle.

Elämänsäkaareen keskittyvän jaksoson kiintoisinta antia on tulkinta Minna Canthin ja aviomies Johan Ferdinand Canthin (1835–1879) välisestä suhteesta, jonka Maijala tekee päinvastaisin painotuksin kuin edellisistä Canth-biografeista vaikutusvaltaisain Lucina Hagman (1853–1946). Vuosina 1906 ja 1911 ilmestyneessä Canth-elämäkerrassaan Hagman kuvasi lehtori Ferdinand Canthin epäsosiaaliseksi tyranniksi, jonka ikeestä Minnan oli taisteltava itsensä irti kyetäkseen elämään ja toimimaan julkisuudessa omilla ehdoillaan. Juuri tässä yhteydessä Maijala saa aineistostaan paljon irti. Hän osoittaa lehtori Canthin olleen kaikkea muuta kuin jurottava erakko. Maijala kuvaa uskottavasti, kuinka eksentrisen Ferdinand Canth ei piitannut lukeneiston seuraelämästä, mutta kantoi silti huolta niin perheestään kuin fennomaanisesta edistysihanteestakin ja työskenteli näiden kiintopisteiden hyväksi yh-

dessä vaimonsa kanssa. Esimerkkinä Maijala käyttää vuotta 1875, jolloin Ferdinand Canth toimi sanomalehti *Keski-Suomen* päätoimittajana. Tämän jakson aikana Minna Canth pääsi kosketuksiin julkisen kirjoittamisen kanssa: lehden kautta hän sai äänensä kuuluviin sekä novellistina että yhteiskuntakriitikkona. Avioparin vaalima uudistushenkkinen idealismi leimahti raittiuskysymyksen yhteydessä. Canthin yhteinen kirjoittelu viinan kiroja vastaan sai niin intensiivisen luonteen, että viinanpolttimon omistanut kustantaja katsoi parhaaksi antaa molemmille lähtöpassin. Myöhemmin *Keski-Suomesta* erotetu Canthit palkattiin – jälleen yksikkönä – toimittamaan *Päijänne*-lehteä.

Maijalan tekemät Canth-päivitykset ovat osuvia useammassakin mielessä. Ensinnäkin kuva Ferdinand Canthista saa hänen käsitteilyssään oikeutta tekevää lisävalaistusta: Maijalan mukaan lehtori Canthin synkkä hahmo on ollut sitkeä myytti suomalaisen kirjallisuushistorian varjoissa, vaikka sen perusteet ovat juontuneet ennemmin 1800-luvun romaanikirjallisuuden tunnekirjosta, kuin konkreettisista lähteistä. Tämän myytin tuulettaminen on paitsi tutkimuseettisesti oikein, se myös konkretisoi Maijalan pyrkimystä luoda kriittinen katse 1800-luvun lopun sukupuolijärjestelmään ja sen yhteyksiin osaksi ajan naiskirjallisuutta. Maijalan tulkinnassa avioliitto on oleellinen tekijä Canthin kirjailijauran kannalta, mutta sen ydinsisältö ei ilmene sukupuolten konfliktissa vaan suhteen monikeroksisuudessa, jossa julkisen kirjoittamisen, arjen askareiden ja avioliittoinstituution silloisten pelisääntöjen opettelu sulautuvat yhteen. Samalla Maijala tulee havainnollistaneeksi sukupuoli- ja perhehistorian piirissä esiin tuotua ajatusta vuosisadan vaihteen kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän sisällä toimivista harmaista vyöhykkeis-

tä, joilla arjen toiminta saattoi saada lohkoutuneita rooliodotuksia ylittäviä muotoja.

Aiemmissa arvosteluissa *Herkkä, hellä, hehkuvain Minna Canth* on niittänyt kiitosta yksityiskohtaisesta ja laajasti taustoitetusta teosanalysistaan. Myös historian tutkimuksen näkökulmasta katsottuna Maijalan teos pitää sen, minkä johdannossa lupaa. Radikaalin naisasia-Minnan rinnalle hahmottuu kuva laajasti lukeneesta ja kansainvälisiä virtauksia omintakeisesti muokanneesta intellektuelli-Minnasta, joka asetti rohkeasti taiteensa ja oman persoonansa uusien aatteiden kokeilukentäksi. Maijala painottaa erityisesti vuosisadan vaihteen psykologian ja lääketieteen tuottamien käsitysten merkitystä Canthin ajattelun perustana. Richard von Krafft-Ebingin ja Jean-Martin Charcot'n kaltaisten modernin psykologian pioneerien teorit on istutettu asiantuntevasti valaisemaan Canthin teoksissa viliseviä viittauksia hysteriaan, neurasteniaan, hypokondriaan ja muihin aikalaisia askarruttaneisiin käsitteisiin. Toisaalta Maijala inhimillistää aatehistoriallista kontekstia pitämällä ihmissuhteet ja eri ryhmien väliset konfliktit mukana kuvassa. Näin syntyy kiehtovan jännitteinen tulkinta 1800-luvun lopun kirjallisen realismin ja naturalismin vuosisata, joita on kirjallisuushistorioissa usein kohdeltu tieteen generoiman ”järjen aikakauden” sillanpääasemana. Maijalan luomasta näkökulmasta välittyy, kuinka teolliset teorit, viileä analyttisyys ja rationalismi jäivät usein tyhjiksi käsitteiksi henkilö- ja ryhmäkohtaisten erimielisyyksien tai törmäysten ideologioiden temmellyksessä. 1800-luvun loppu oli Canthille ja hänen lähipiirilleen repivien intohimojen ja irtiottojen aikaa.

Uskontoon liittyvät kysymykset olivat omiaan kuumentamaan suomalaisälmyksen tunteita. Myös Canthin julkisuuskuvassa on

paljon aineksia, jotka palautuvat julkisuudessa käytyyn uskontokeskusteluun. Maijala luo tuoretta valoa Canthin uskontosuhteeseen korostamalla, kuinka tämä julkisuudessa esittämästään uskontokritiikistä huolimatta ajatteli, kirjoitti ja myös eli uskontoa arjen erottamattomana osana. Canth ei ollut uskonnon vihollinen, vaan etsi päinvastoin kestävää perustaa uskonnollisuudelleen tutkimalla kristillisiä tekstejä sekä tuolloin vaikuttaneita uususkonnollisia virtauksia, kuten spiritualismia, teosofiaa ja tolstoilaisuutta. Maijala pyrkii avaamaan myös näiden vähemmän tunnettujen liikkeiden merkityksiä Canthin ajattelun taustalla, mutta tässä kohdin analyysi ja sen kytkentä vuosisadan vaihteen uskonnollisuuden kenttään jää ohueksi. Varsinkin Canthia innoittaneiden spiritualismin ja teosofian ilmentämä 1800-luvun lopun okkultismi-innustus typistyy aatteellisen kuriositeetin rooliin, vaikka aikalaiskulttuurin näkökulmasta katsottuna asetelma oli ai-

van toinen. Nyt taustoituksesta jää puuttumaan kytkentä 2000-luvun aikana tehtyyn taidehistorian- ja historianitutkimukseen, jossa on osoitettu, kuinka juuri vuosisadan vaihteen kansainvälisesti orientoitunut älymystö – Canthin leimallisin vertaisryhmä – hakeutui sankoin joukoin okkultisten virtausten piiriin etsimään sovitusta tieteellisten ja uskonnollisten käsitysten välille syntyneisiin ristiriitoihin.

Kokonaisuutena *Herkkä, hellä, hehkuvainen Minna Canth* on taiten tehty päivitys kansallisesta ikonista. Se onnistuu uudistamaan kuvaa tunnustetusta taiteilijasta ja yhteiskunnallisesta vaikuttajasta. Lisäksi se tuo näkyviin myös epävarman, jopa epävakaa Canthin, jonka oli toisinaan annosteltava voimansa siten, että ne riittivät riimaa hipoen kaupan ja perheen edellyttämien rutiinien hoitoon. Oli aikoja, jolloin Canthille oli täytymys selviytyä päivän päätteeksi nukkumaan nuorimman tyttärensä viereen. Toisaalta Maijalan tulkinta herättää myös historioitsijan

alati epäilevät vaistot. Päivittämisen käsite välähtelee toistuvasti mielessä teosta lukiessa, ja joiltain osin perheen, arjen paineiden ja taiteellis-poliittisen kunnianhimon ristiaallokossa luoviva Canth tuntuu ehkä liiankin tutulta. Maijalan luoma Canth-kuva on jokseenkin avoimesti viritetty resonoimaan sen todellisuuden kanssa, joka ympäröi 2010-luvun arkipäivässä eläviä. Lukijan ratkaistavaksi jääköön hankala kysymys, miten hyvin asetelma istuu ajatukseen yksityisestä Canthista – 1800-luvun loppupuoliskolla eläneestä porvaristaustaisesta ja uskonnollisuuteen taipuvaisesta ex-opettajaseminaarilaisesta, lehtorin leskestä, kauppiasta ja kirjailijasta. Kenties ”Se tavalinen Minna Canth” onkin näennäisessä pienuudessaan pettävän laaja kokonaisuus, joka ei suostu tyhjentyään yhden elämäkerran mittaan.

ANTTI HARMAINEN
TAMPEREEN YLIOPISTO

Tiedemaailma

Digitaalijulkaisemisen mahdollisuudet – kirjeet ja taide yhdistetty uudessa verkkojulkaisussa

Maria Vainio-Kurtakko, Henri-ka Tandefelt, Johan Kylander & Dennis Stolt: Albert Edelfelts brev. En elektronisk brev- och konstutgåva. Svenska litteratursällskapet i Finland 2014–, edelfelt.sls.fi.

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) julkisti syksyllä 2014 uuden verkkojulkaisun *Albert Edelfelts brev – en elektronisk brev- och konstutgåva*, joka on vapaasti käytettävissä verkossa osoitteessa <http://edelfelt.sls.fi>. SLS:n ja Suomen Kansalliskallian yhteistyö on mahdollistanut laajan kirjeaineiston sekä taideteoksien ja poikkeuksellisen hyvin säilyneen luonnoskokonaisuuden yhdistämisen. Verkkojulkaisussa lukijan on mahdollista siirtyä aineistosta toiseen aivan eri tavalla kuin painet- tuja kirjejulkaisuja lukiessa. Kirjeet on julkaistu digitoituina originaaleina, joihin on liitetty seikkaperäiset referaatit sisällöstä. Lisäksi nii-

hin on liitetty runsaasti metatietoa helpottamaan julkaisussa navigointia ja erilaisten hakujen tekemistä. Nyt julkaistu kirjeenvaihto vuosilta 1885–1886 sisältää 96 kirjettä sekä 133 teos- ja luonnoskuva. Edelfeltin lähes 1300 (n. 7000 sivua) kirjettä äidilleen julkaistaan tulevina vuosina ensimmäistä kertaa kokonaisuudessaan.

1800-luvun taidemaailman ja yhteiskunnan tarkkailija

Albert Edelfelt (1854–1905) oli tarkka havainnoitsija, joka kirjoitti hauskaasti ympäristöstään ja elämästään. Jokaisen 1800-luvun lopusta kiinnostuneen kannattaa tutustua verkkojulkaisuun, joka sisältää taiteilijan kirjeitä äidilleen Alexandra Edelfeltille. Nämä kirjeet muodostavat kolmen vuosikymmenen lähes katkeamattoman kertomuksen suomalaisesta, pohjoismaisesta ja eurooppalaisesta kulttuurimaisemasta ja yhteiskunnasta. Naisten emansipaatio, tieteen ja tekniikan uudet saavutukset, suurvaltopoliittikka ja sodan pelko saavat kirjeissä huomiota siinä missä tavaratalot ja modernisoituvan yhteiskunnan kulutusmahdollisuudetkin. Edelfeltin kirjeet äidilleen ovat myös parhaiten säilyneet dokumentit hänen omasta elämästään ja taiteestaan.

Kirjeiden kautta avautuu myös näkymiä taiteilijan koulutukseen, pariisilaisten taidenäyttelyiden käytäntöihin sekä taiteilijoiden ja taidekriitikkojen suhteisiin. Taide-

markkinat ja niiden suhdanteet ovat keskeisellä sijalla, koska Edelfeltin kaltaisen 1800-luvun taiteilijan piti myydä teoksiaan avoimilla taidemarkkinoilla elääkseen työstään. Edelfelt lanseerasi itsensä sekä kotimaassa että kansainvälisesti, ja hänestä tuli nopeasti ranskalaisen taidemaailman sisäpiiriläinen. Legendaariseksi muodostuneeseen pohjoismaiseen Pariisin-taiteilijayhteisöön Edelfeltillä oli ambivalentimpi suhde, vaikka hänen kuulumisensa siihen olikin itsestään selvyyttä.

Taideteokset, luonnokset ja kirjeet – digitaalisen ympäristön luomat mahdollisuudet

Metatieto jäsentää ja luo hakumahdollisuuksia. Verkkojulkaisuun on tuotu runsaasti metatietoa mahdollistamaan erilaisia hakuja ja tapoja suunnistaa aineistossa. Lukija voi hakea ajankohtia, paikkakuntia, henkilöitä ja taideteoksia. Sen lisäksi jokaiseen kirjeeseen on liitetty hakusanoja, jotka mahdollistavat erilaisten aiheiden tarkastelun.

Verkkojulkaisussa kaikki Edelfeltin mainitsemat henkilöt on pyritty tunnistamaan, ja lukija voi yhdellä haulla saada tietoonsa kaiken Edelfeltin kirjeiden tarjoaman tiedon tietyistä henkilöistä. Henkilötietoon on myös sisällytetty linkejä muihin verkossa oleviin henkilöhistoriallisiin resursseihin, joiden kautta lukija pääsee laajemman

tiedon äärelle. Tämä on nimenomaan eräs verkossa julkaisemisen ja metatietojen luomisen tärkeä hyöty ja tavoite. Myös taideteokset on koottu hakemistoon ja linkitetty kirjeisiin, joissa teos on mainittu. Taidehakemisto perustuu taidehistorian tutkija Bertel Hintzen 1940-luvulla luomaan Edelfeltin teosten luetteloon, jota on täydennetty teoksilla ja teossuunnitelmillä, joista Hintzellä ei ollut tietoa. Kirjeaineistosta luodun henkilöhakemiston ja asiansanojen avulla teoksen syntyvaiheista on usein piirretty huomattavasti tarkempi kuva kuin mitä Hintze on pystynyt esittämään. Projektin aikana olemme esimerkiksi voineet osoittaa, että tietty idea on johtanut moneen teokseen tai että tietyn teoksen syntyvaihe onkin ollut oletettua aikaisemmin.

Taideteosten synnyn tarkempaan kuvaan vaikuttavat oleellisesti Kansallisgallerian digitoimat luonnoskirjat. Niitä on 117 kappaletta ja ne sisältävät noin 7000 luonnosta. Selaillemalla digitoituja luonnoksia olemme pystyneet yhdistämään ne taideteoksiin. Kun kuhunkin teokseen linkitetään yhä enemmän luonnoksia, sen syntyhistoria tarkentuu tavalla, joka ei olisi mahdollista ilman uutta teknologiaa. Luonnosten ja valmiin teoksen yhdistäminen kirjeiden teksteihin piirtää vielä selkeämmän kuvan.

Arkistoaineiston saattaminen tutkijoiden ja kiinnostuneiden käyttöön verkossa

SLS pyrkii tarjoamaan yhä enemmän aineistoa verkossa vapaasti ja maksutta. Aineistoa löytyy sekä seuran omilta verkkosivuilta että Europeanasta, Finnasta ja Flickrista. Toimintamalli sisältää myös teknisten tietojen jakamisen. Edelfelt-julkaisun lähdekoodi on siksi avoin ja ladattavissa GitHubissa (<https://github.com/>). Julkaisun kirjeet ovat kaikkien käytettävissä ilman

rajoituksia. Kansallisgallerian omistaman kuva-aineiston käyttö on rajattu henkilökohtaiseen käyttöön. Verkkojulkaisun toimituksellinen työ on tätä nykyä Creative Commons (CC-BY-ND) 4.0 -lisenssin alainen, joka antaa oikeuden kopioida, käyttää, levittää ja välittää aineistoa, jos mainitsee tekijät.

Albert Edelfelts brev -verkkojulkaisu on syntynyt SLS:n arkiston historian ja taidehistorian tutkijoiden sekä seuran järjestelmäkehitysosaston yhteistyönä. Tavoitteena on käyttäjätystävällisen verkkojulkaisun luominen. Julkaisun kohderyhmänä ovat eri alojen tutkijat, museot, koululaiset sekä muut 1800-luvusta, vanhoista kirjeistä, taiteesta ja Albert Edelfeltistä kiinnostuneet. Verkkojulkaisu tarjoaa sekä lukelämyksiä että visuaalisia elämyksiä samalla kuin se tarjoaa hyvin täsmällistä tietoa ja syventymismahdollisuuksia.

MARIA VAINIO-KURTAKKO JA
HENRIKA TANDEFFELT

Kaksi tutkimusta purkaa aiempaa tietoa

Historiallisen Aikakauskirjan edellisessä numerossa julkaisimme Erkki Salon artikkelin Vanajan kirkkosaaressa myytistä. Tämän jälkeen olemme saaneet tietoomme, että myös toinen tutkija on Salosta tietämättä käsitellyt Vanajan paikannimeä ja sen ruotsinkielistä vastinetta Vånå päätyen samaan tulkintaan.

Kahden tutkijan toisistaan riippumatta saavutetut tulokset vahvistavat väitettä kirkkosaaressa olemattomuudesta. Tapaus osoittaa myös hyvin sen, että historiatie-

teen allalkin tutkimustulosten nopealla julkaisemisella on merkitystä.

Salon artikkeli on ollut vertaisarvioinnissa vuonna 2013 ja se on julkaistu syyskuussa 2014. FT Mikko Heikkilän väitöskirja julkaistiin elokuussa 2014. Koska Salon artikkeli julkaistiin postuumisti tämän kuoleman jälkeen artikkelissa ei ole mainintaa Heikkilän väitöskirjasta.

Mikko Heikkilän yleisen kielitieteen väitöskirja on luettavissa sähköisessä muodossa Helsingin yliopiston E-thesis -sivustolla osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/135714>.

HEIDI KURVINEN

Uudistus kirjoittajakuvauksissa

Lehtemme vakituiset lukijat ovat varmasti huomanneet, että kirjoittajakuvaukset on muutunut. Tästä numerosta eteenpäin vertaisarvioitujen artikkeleiden ja muiden pidempien tekstien kirjoittajakuvaukset julkaistaan kirjoitusten ensimmäisellä sivulla. Kuvauksen yhteydessä on myös kirjoittajan julkaisuhetkellä käytössä ollut työ sähköpostiosoite.

Kirja-arvioiden osalta tarkemmista kirjoittajakuvauksista on luovuttu. Arvioiden yhteydessä mainitaan kuitenkin kirjoittajan nimen lisäksi tämän kotiyliopisto tai muu työpaikka. Vapaiden tutkijoiden ja historian harrastajien kirjoittamissa arvioissa mainitsemme kotipaikan.

Uudistuksen tarkoituksena on palvella lukijoitamme entistä paremmin. Lisäksi kirjoittajakuvauksen sijoittaminen tekstin yhteyteen helpottaa vastuukirjastojen työtä,

koska niissä tiedonkeruuta suorittavat muut kuin historia-alan asiantuntijat.

Artikkelin yhteydessä olevat tiedot takaavatkin sen, että artikkeli, kirjoittaja ja kirjoittajan kirjoitus-

hetken organisaatio yhdistetään onnistuneesti toisiinsa, kun tietoja syötetään tietokantoihin tai välitetään tiedekustantajille, kirjastoille ja muille alan toimijoille. *Historiallisen Aikakauskirjan* osalta tämä

tarkoittaa ennen kaikkea ARTO-tietokantaan syötettyjen tietojen luotettavuuden parantumista.

HEIDI KURVINEN

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 1 4

112. vuosikerta

Julkaisijat: Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteerit: Elina Katainen (1/2014) ja Heidi Kurvinen (2–4/2014)

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen, Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho,

Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Suuntaviivoja

<i>Kirsi Kanerva ja Anu Salmela</i> , Kuoleman monet kasvat	363	<i>Raita Merivirta</i> , Pakkosteriloiteja ja slummien hävityksiä – Köyhä väestö ja kansalaisoi- keuksien rajat poikkeustilan (1975–1977) Delhissä	180
<i>Pia Koivunen ja Marko Tikka</i> , Mistä on pakko valita?	139	<i>Mikko Myllykangas</i> , Politisoitunut itsemurha – suomalaista antipsykiatriaa? – Itsemurha- tutkimuksen kritiikki Suomessa vuosina 1968–1970	406
<i>Marko Lamberg</i> , Mistään kotoisin	1	<i>Mari K. Niemi</i> , Naisten työläs taival puolueiden johtajiksi – Naisten puoluejohtajuuden mah- dollistuminen sosiaalidemokraateissa, kes- kustassa ja kokoomuksessa 1987–2010	46
<i>Marko Lamberg</i> , Asiantuntijatieto ja valta	137	<i>Ilona Pajari</i> , Kuolema maalla ja kaupungissa – Suomalaisen hautajais- ja kuolemankult- tuurin muutos 1800-luvun lopulta nyky- päivään	393
<i>Marko Lamberg</i> , Palvelu.fi	253	<i>Antti Räihä</i> , Venäjään liittäminen ja Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistäminen – Hal- linto ja talous kaupunkien argumentaatiossa	270
<i>Marko Lamberg</i> , Ikuisuuden tällä puolen	361	<i>Päivi Räisänen-Schröder</i> , Iloinen, julma kuole- ma – Kuoleman ja kärsimyksen ihanteet 1500-luvun evankelisessa marttyyrikulttuu- rissa	366
<i>Tutkimukset</i> (läpikäyneet tieteellisen vertais- arvioinnin)		<i>Erkki Salo</i> , Vanajan kirkkosaari – Erään myytin taustoja	282
<i>Kimmo Elo</i> , ”Tapaus Pakaslahti” ja tiedustelu- tutkimuksen metodiikka	205	<i>Liisa Seppänen</i> , Jäännöksistä johtolangoiksi ja tutkimustuloksiksi – Kuinka arkeologinen lähdeaineisto muuttaa käsityksiä Turun keski- aikaisesta kaupungista?	3
<i>Jari Eloranta ja Pavel Osinsky</i> , Maailmansotien vaikutus vallankumouksiin Venäjällä, Suo- messä, Espanjassa ja Kiinassa	193	<i>Sami Suodenjoki</i> , Ilmiänto valvonnan ilmapiirin lietsojana routavuosien Suomessa	143
<i>Kai Eriksson ja Helena Tuorila</i> , Suomalainen itsepalvelukulttuuri historiallisesta näkökul- masta	311	<i>Jaak Valge</i> , Miksi osa Viron kirjailijoista siirtyi neuvostohallinnon palvelukseen vuonna 1940?	297
<i>Antti Harmainen</i> , ”Kaikki voin kestää, voin elää, jos tiedän että hänet kerran vielä tapaan” – Spiritualismi ja teosofia sivistyneistön suru- työn välineinä 1880-luvun lopulla	381	<i>Katsaukset</i>	
<i>Mikko Huhtamies</i> , Nordenbergien manufaktuu- riutopia Sipoossa hyödyn ajan toiveajattelun ilmentäjänä	255	<i>Heini Hakosalo</i> , Terveys ja sairaus historiantut- kimuksen kohteena	73
<i>Jenni Karimäki</i> , Vastauksena vasemmistopor- varillisuus – Kansallisen edistyspuolueen haasteet 1920-luvulla	32	<i>Heini Hakosalo</i> , Aihetta juhlaan – Klinikana syn- ty 50 vuotta	439
<i>Jan Kuhanen</i> , AIDS ja moraalinen menneisyys Ugandassa	61	<i>Niklas Jensen-Eriksen</i> , Globaalia yrityshistoriaa Suomessa	323
<i>Ville Laamanen</i> , Kulttuuridiplomatiaa Lubjan- kan varjossa – Olavi Paavolaisen kohtaami- sia Neuvostoliitossa 1939	168	<i>Laura Kolbe</i> , Suomen unohdetuin väitöskirja – KTM Erkki Alhangon hylätty väitös Kolumbian paperi- ja vanuketeollisuuden mahdol- lisuuksista	78
<i>Tuomas Laine-Frigren</i> , Psykologia ja lastensuo- jelupolitiikka Unkarissa 1956 jälkeen	155		
<i>Riitta Laitinen</i> , Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa	20		
<i>Tarja-Liisa Luukkanen</i> , Postuumisti painosten kuninkaaksi – Härjänsilmän Antin <i>Uskon harjoitus autuuteen</i>	429		
<i>Heta Lähdesmäki</i> , Tappaminen järjestyksen palauttamisena – Susieksansion tyrehtyt- täminen 1950- ja 1960-lukujen taitteen Suo- messä	418		

<i>Kolumnit</i>			
<i>Pertti Ahonen</i> , Nykyajan historia	89		
<i>Antti Malinen</i> , Asuntopulan tuottaman huolen ja hädän kokemus tutkimuskohteena	445		
<i>Keskustelua</i>			
<i>Maijastina Kahlos</i> , Kauan sitten Ateenassa	94		
<i>Jorma Kalela</i> , Historia ja demokratia	221		
<i>Yrjö Larmola</i> , Krim – toista maata?	447		
<i>Jukka Luoto</i> , Vetohärkien historia nykytutkimuksen mukaan	332		
<i>Heikki Oja</i> , Riimuja Ulvilan sinetissä	91		
<i>Ville Okkonen</i> , EVA patosi sosiaalireformismia	92		
<i>Alpo Rusi</i> , Stasi-tutkimus Suomessa – Vastine Kimmo Elon artikkeliin	449		
<i>Marko Tikka</i> , Kaksikymmentä vuotta kapinaa	329		
<i>Syväluotaukset</i>			
<i>Mirkka Danielsbacka</i> , Miten historiaa rakennetaan?	337		
<i>Juha Janhunen</i> , Krimin tataarit historian tekijöinä ja kohteina	230		
<i>Heikki Mikkeli</i> , Mikä Eurooppa? Ketkä eurooppalaiset?	96		
<i>Kirsi Tuohela</i> , ”Päinvastoin kuin Ariès...”	453		
<i>Arvioita</i>			
Kimmo Ahonen, Kylmän sodan pelkoja ja fantasioita – Muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteiselokuvassa (<i>Jari Sedergren</i>)	116		
Paavo Alaja, Suomen maalaisseurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksian aikana (1571–1686) (<i>Ritva Kylli</i>)	459		
Kari Alaniska, Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon – Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalaksymys 1943–1964 (<i>Ismo Björn</i>)	124		
Astri Andresen, Ólöf Gardarsdóttir, Monika Janfelt, Cecilia Lindgren, Pirjo Markkola ja Ingrid Söderlind (toim.), Barnen och välfärdspolitiken – Nordiska barndomar 1900–2000 (<i>Marianne Junila</i>)	349		
Jaakko Olavi Antila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen (toim.), Kristinuskon historian tutkimusala ja metodit (<i>Meri Heinonen</i>)	472		
Olli Bäckström, Polttolunnaat – Eurooppa sodassa 1618–1630 (<i>Joonas Sipilä</i>)	343		
Louis Clerc ja Kimmo Elo, Aatteesta instituutioksi – Euroopan unionin historia ja rakenteet (<i>Veera Mitzner</i>)	354		
Hernán Cortés, Kirjeitä kuninkaalle. Suomen-tanut Yrjö Liimatainen (<i>Vesa-Matti Kari</i>)	240		
Rebecca Earle, The Body of the Conquistador – Food, Race, and the Colonial Experience in Spanish America, 1492–1700 – Critical Perspectives on Empire (<i>Vesa-Matti Kari</i>)	341		
Kaija Heikkinen, Yksin vai yhdessä – Rintama-naisten monta sotaa (<i>Anu Heiskanen</i>)	119		
Meri Herrala, The Struggle for Control of Soviet Music From 1932 to 1948 – Socialist Realism vs. Western Formalism (<i>Riikka Palonkorpi</i>)	236		
Helena Hirvonen, Suomalaisen Psykiatriatieteen juuria etsimässä – Psykiatria tieteenä ja käytäntönä 1800-luvulta vuoteen 1930 (<i>Marjatta Hietala</i>)	461		
Tuomas Hoppu, Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918 (<i>Teemu Keskisarja</i>)	115		
Marja-Leena Hänninen (toim.), Vieras, outo, vihollinen – Toiseus antiikista uuden ajan alkuun (<i>Sirpa Aalto</i>)	101		
Miia Ijäs, Res publica redefined? The Polish-Lithuanian transition period of the 1560s and 1570s in the context of European state formation processes (<i>Almut Bues</i>)	457		
Marja Jalava, The University in the Making of the Welfare State – The 1970s Degree Reform in Finland (<i>Arto Nevala</i>)	126		
Pekka Kaarninen, ”Tukkijätkät ja moterni” – Tukkilaisuus, metsätyö ja metsäteollisuus suomalaisissa näytelmäelokuviissa (<i>Jukka Kortti</i>)	242		
Ville Kivimäki, Murtuneet mielet – Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945 (<i>Petteri Pietikäinen</i>)	122		
Matti Klinge, Upsalasta Pariisiin – Muistelmia 1960–1972 (<i>Ville Okkonen</i>)	469		
Pia Koivunen, Performing Peace and Friendship. The World Youth Festival as a Tool of Soviet Cultural Diplomacy, 1947–1957 (<i>Rósa Magnúsdóttir</i>)	466		
Olli Korjus, Kuusi kuolemaantuomitua (<i>Teemu Keskisarja</i>)	352		
Jukka Kortti, Ylioppilaslehden vuosisata (<i>Mervi Kaarninen</i>)	350		
Anna Kuusmin ja M. J. Driscoll (toim.), White Field, Black Seeds – Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century (<i>Heidi Grönstrand</i>)	113		
Heidi Kurvinen, ”En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja.” Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla (<i>Tiina Kinnunen</i>)	132		
Veli-Pekka Lehtola, Saarnelaiset suomalaiset, kohtauksia 1896–1953; Veli-Pekka Lehtola, Ulla Piela ja Hanna Snellman (toim.), Saamenmaa – Kulttuuritieteellisiä näkökulmia (<i>Panu Pulma</i>)	107		
Tom Linkinen, Stinking Deed, Deepest Love – Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture (<i>Ruth Mazo Karras</i>)	106		
Sami Louekari, Hyödyn politiikka – Kokemäki-jokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1850 (<i>Matti Peltonen</i>)	112		
Minna Maijala, Herkkä, hellä, hehkuvainen Minna Canth (<i>Antti Harmainen</i>)	475		
Lars Boje Mortensen, Tuomas M. S. Lehtonen ja Alexandra Bergholm (toim.), The Performance of Christian and Pagan Storyworlds – Non-Canonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature (<i>Kirsi Kanerva</i>)	456		

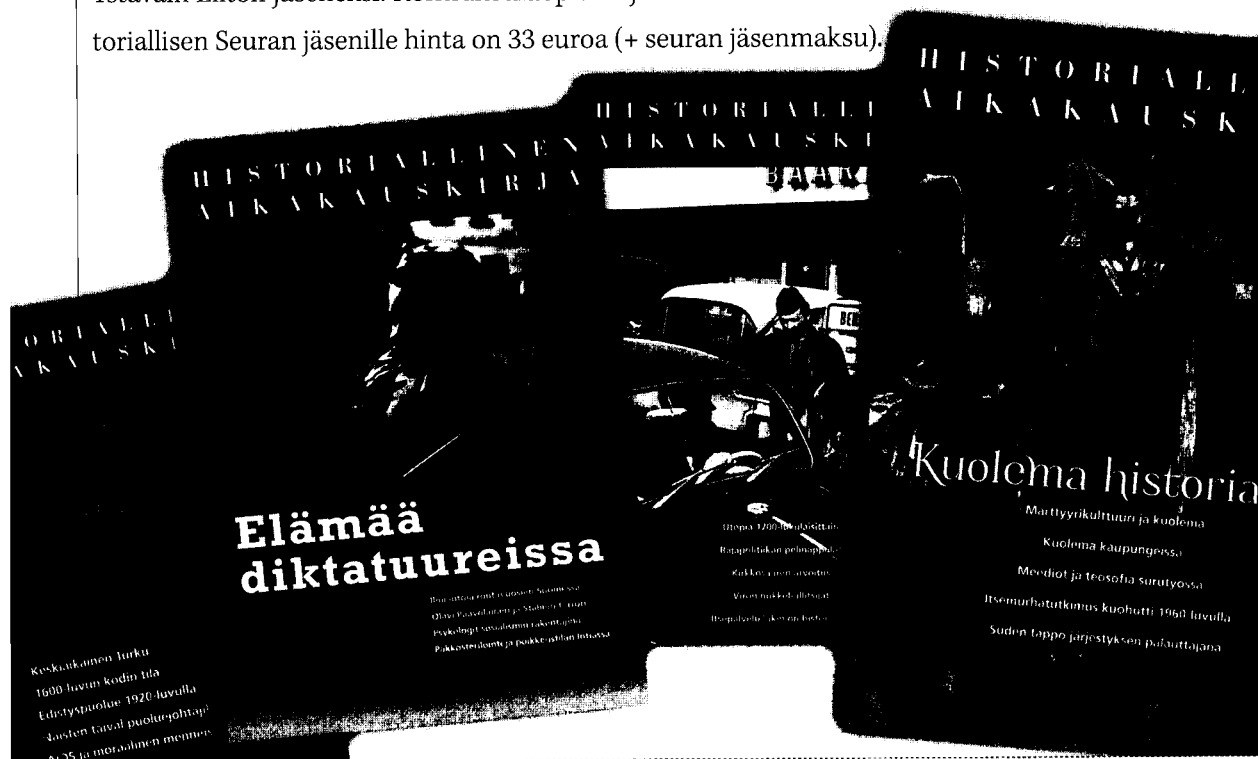

463	Tiina Männistö-Funk, Itse tehty moderni – Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisen elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle (<i>Minna Sarantola-Weiss</i>)	
344	Magdalena Naum ja Jonas M. Nordin (toim.), Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity – Small Time Agents in a Global Arena (<i>Seppo Sivonen</i>)	460
236	Samu Nyström, Poikkeusajan kaupunkielämäkerta – Helsinki 1914–1918 (<i>Marko Tikka</i>)	
464	Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), Luvattu maa – Suur-Suomen unelma ja unohdus (<i>Vesa Vares</i>)	242
103	Eljas Oksanen, Flanders and the Anglo-Norman World, 1066–1216 (<i>Jaakko Tahkokallio</i>)	
107	Ingemar Oscarsson (toim.), Den franske kammarjänares resa – Minnen från länderna i norr på 1660-talet (<i>Marko Lamberg</i>)	129
128	Lauri Paltemaa ja Juha A. Vuori, Kiinan kansantasavallan historia (<i>Riika-Leena Juntunen</i>)	
238	Antti Parpola, Toivo/Häpeä – Psykiatria modernissa Suomessa (<i>Petteri Pietikäinen</i>)	
234	Stanley G. Payne, Civil War in Europe 1905–1949 (<i>Vesa Vares</i>)	109
130	Petteri Pietikäinen, Hulluuden historia (<i>Jutta Ahlbeck</i>)	245
244	Ville Pitkänen, Puolueiden keskustelutilaisuuksista mediatapahtumiksi – Television vaaliohjelmat ja niihin liittynyt sanomalehtijulkisuus 1960-luvulta 1980-luvulle (<i>Raimo Salokangas</i>)	
117	Mariitta Pohls, Korkeasti koulutetut naiset – Suomen Akateemisten Naisten Liiton historia (<i>Marja Kokko</i>)	479
467	Pentti Puoskari, Väärää politiikkaa suuren muuton elosina? Virolaisen ja Paasion hallitusten elinkeino- ja rakennepolitiikka 1964–1968 (<i>Pauli Kettunen</i>)	479
247	Erkka Railo ja Paavo Oimonen (toim.), Media historiassa (<i>Heidi Kurvinen</i>)	250
104	Marika Räsänen, The Restless Corpse. Thomas Aquinas' Remains as the Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy (<i>Constant Mews</i>)	249
353	Heikki Saari, Jacke – Jacob Södermanin elämä (<i>Heikki Halila</i>)	356
346	Akseli Salmi, Künstlerbürgertum – The Social Spheres of Berliner Actors in the Years 1815–1848 (<i>Hannes Saarinen</i>)	478
120	Pauliina Salminen, Miehittäjän morsiamet – Rakkautta ja petoksia jatkosodan Itä-Karjalassa (<i>Pasi Saarimäki</i>)	135, 250, 359
	Alex Snellman, Suomen aateli – Yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939 (<i>Raimo Savolainen</i>)	348
	Liisa Suvikumpu, Suomalaiset kylpylät – Kotimaisen kylpyläkulttuurin historiaa (<i>Rauno Lahtinen</i>)	359
	Maarit Tyrkkö, Tyttö ja nauhuri (<i>Ville Jalovaara</i>)	358
	Taina Uusitalo, Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930 – Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä (<i>Matti Hannikainen</i>)	359
	Tanja Vahtikari, World Heritage Cities between Permanence and Change – International Construction of 'Outstanding Universal Value' and Local Perceptions at Old Rauma from the 1970s to the 2000s (<i>Taina Syrjämaa</i>)	358
	Kirsi Vainio-Korhonen, Ujostelemattomat – Kätilöiden, synnytysten ja arjen historiaa; Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen ja Heli Niskanen (toim.), Lapsi matkalla maailmaan – Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään (<i>Mona Rautelin</i>)	359
	Timo Vilén, Ragnar Granitin Nobel-ura – Tutkimus tieteen palkinnoista ja palkintojen tieteestä (<i>Jyrki Paaskoski</i>)	358
	<i>Tiedemaailma</i>	
	<i>Seija Jalagin</i> , Tiedettä rajoilla	358
	<i>Heidi Kurvinen</i> , Kaksi tutkimusta purkaa aiempaa tietoa	479
	<i>Heidi Kurvinen</i> , Uudistus kirjoittajakuvauksissa	479
	<i>Anu Lahtinen</i> , Tilauhistoriakeskukseen ja SKS:n yhteistyö	250
	<i>Katariina Mustakallio</i> , Päivi Setälä in memoiriam	249
	<i>Markku Peltonen</i> , Pekka Suvanto in memoiriam	356
	<i>Maria Vainio-Kurtakko ja Henrika Tandefelt</i> , Digitaalijulkaisemisen mahdollisuudet – kirjeet ja taide yhdistetty uudessa verkkojulkaisussa	478
	Kirjoittajat	135, 250, 359
	Korjaus edelliseen numeroon	359
	Palkitut	135
	Professorinimityksiä	358
	Saloheimolle Eino Jutikkala -mitali	358
	Täydennys	220

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2015

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2015 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa osoitteessa:
www.historiallinenaikakauskirja.fi

Lähetäjä maksaa normaalin kirjelmaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Raimo Parikka, PL 54, 00014 Helsingin yliopisto, puh. 050-538 9476, sähköposti raimo.parikka@helsinki.fi

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset: Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi.

Tilaaminen: Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilajaat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2015: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinnna ma–pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011–2013 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kimmunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, tiedekirja@tsv.fi. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

